

Міністерство освіти і науки України
Відокремлений структурний підрозділ
«Ковельський промислово-економічний фаховий коледж
Луцького національного технічного університету»

ФІНАНСИ ГРОШІ ТА КРЕДИТ

Конспект лекцій для здобувачів ФПО
спеціальності D1 Облік і оподаткування денної та заочної
форм здобуття освіти

Ковель 2025

ЗМІСТ

ТЕМА 1. СУТНІСТЬ, ФУНКЦІЇ ТА ФОРМИ ГРОШЕЙ

Походження та еволюція грошей: раціоналістична та еволюційна концепції
виникнення грошей

Сутність та форми грошей

Функції грошей. Економічні та якісні властивості грошей

ТЕМА 2. ГРОШОВИЙ ОБОРОТ І ГРОШОВА МАСА

Сутність грошового обороту на макро- і мікрорівнях економіки

Форми грошового обороту

Грошова маса і її вимірювання

Швидкість обігу грошей та фактори, які на неї впливають. Механізми поповнення грошей в обігу

ТЕМА 3. ГРОШОВИЙ РИНОК

Сутність та структура грошового ринку

Попит та пропозиція на грошовому ринку

Заощадження та інвестиції в механізмі грошового ринку

ТЕМА 4. ГРОШОВІ СИСТЕМИ

Сутність грошової системи та її основні елементи

Основні типи грошових систем та їх еволюція

Створення грошової системи України

ТЕМА 5. ІНФЛЯЦІЯ ТА СТАБІЛІЗАЦІЯ ГРОШОВОГО ОБІГУ

Сутність інфляції та її основні форми

Соціально-економічні наслідки інфляції

Антиінфляційна політика

ТЕМА 6. ВАЛЮТНИЙ РИНОК

Поняття валюти та визначення валютного курсу

Валютний ринок та його функціонування

Валютне регулювання

ТЕМА 7. ВАЛЮТНІ СИСТЕМИ

Сутність та види валютних систем

Європейська валютна система

ТЕМА 8. РОЛЬ ГРОШЕЙ В ЕКОНОМІЦІ

Економічна роль грошей

Кількісний і якісний аспекти ролі грошей

Еволюція ролі грошей в економіці України

Моделі впливу пропозиції грошей на економіку в короткостроковому періоді

Значення впливу пропозиції грошей на економіку в довгостроковому періоді

ТЕМА 9. СУТНІСТЬ І ФУНКЦІЇ КРЕДИТУ

Сутність та необхідність кредиту

Функції кредиту

Теорії кредиту

ТЕМА 10. ФОРМИ ТА ВИДИ КРЕДИТУ

Характеристика форм та видів кредиту

Кредитна система та її структура

ТЕМА 11. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОЦЕНТА

Економічна сутність процента та його функції

Методичні основи нарахування процентів

ТЕМА 12. ФІНАНСОВЕ ПОСЕРЕДНИЦТВО ГРОШОВОГО РИНКУ

Сутність, призначення та види фінансового посередництва
Банки як провідні суб'єкти фінансового посередництва
Небанківські фінансово-кредитні установи

ТЕМА 13. КОМЕРЦІЙНІ БАНКИ

Поняття, призначення та класифікація комерційних банків
Походження та розвиток комерційних банків
Пасивні та активні операції комерційних банків
Фінансові послуги комерційних банків

ТЕМА 14. НЕБАНКІВСЬКІ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНІ ІНСТИТУТИ

Страхові компанії та пенсійні фонди
Інвестиційні фонди та інвестиційні компанії
Кредитні спілки та ломбарди

ТЕМА 15. ЦЕНТРАЛЬНИЙ БАНК

Призначення, статус та основи організації центрального банку
Основні напрями діяльності центрального банку
Походження та розвиток центральних банків
Становлення центрального банку в Україні та його діяльність

ТЕМА 16. МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА ТА ЇЇ ІНСТРУМЕНТИ

Сутність грошово-кредитної політики
Інструменти монетарної політики держави

ТЕМА 17. ФІНАНСОВІ КРИЗИ І ЇХ ВПЛИВ

Фінансова криза. Причини та наслідки
Світові фінансові кризи
Фінансова криза в Україні 1998 року, 2008 року, 2014 року, 2020 року

ТЕМА 18. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНІ УСТАНОВИ ТА ЇХ СПІВРОБІТНИЦТВО З УКРАЇНОЮ

Сучасна система міжнародних валютно-кредитних організацій
Міжнародний валютний фонд і його діяльність в Україні
Світовий банк
Регіональні міжнародні кредитно-фінансові інституції

ТЕМА 19. Фінансова система та характеристика її сфер і ланок.

Поняття фінансової системи.
Фінансова політика.
Фінансовий механізм.

ТЕМА 20. Податки та податкова система.

Сутність та характеристика податків.
Класифікація податків.
Податкова система.

ТЕМА 21. Бюджет та бюджетна система.

Бюджетна система та бюджетний устрій.
Економічна сутність бюджету, його ознаки.
Теоретичні аспекти організації міжбюджетних відносин.

ТЕМА 22. Бюджетний дефіцит та джерела його фінансування.

Економічна рівновага як основна передумова формування збалансованого бюджету.
Концептуальні основи формування бюджетного дефіциту.
Джерела фінансування бюджетного дефіциту

ТЕМА 23. Місцеві фінанси.

Місцеві фінанси у складі фінансової системи України.

Місцеві бюджети – провідна ланка місцевих фінансів

ТЕМА 24. Державні фонди соціального забезпечення.

Зміст та роль державних фондів соціального забезпечення.

Пенсійний Фонд України.

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.

Фонд соціального страхування України

ТЕМА 25. Фінанси суб'єктів господарювання.

Сутність фінансів суб'єктів господарювання та їх роль у складі фінансової системи.

Фінансові результати діяльності підприємства

ТЕМА 26. Фінанси домогосподарств.

Сутність, місце та роль фінансів домогосподарств у фінансовій системі держави.

Джерела формування доходної бази бюджету домогосподарств

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ТЕМА 1. ПОХОДЖЕННЯ ТА СУТЬ ГРОШЕЙ.

- 1.1. Сутність та форми грошей.
- 1.2. Функції грошей.
- 1.3. Економічні та якісні властивості грошей.

1.1. Походження та еволюція грошей: раціоналістична та еволюційна концепції виникнення грошей.

В різні епохи у різних народів як гроші використовувались різні предмети, зокрема худоба, хутро, риба, сіль, чай, какао тощо. Таке стихійне закріплення за одним із товарів ролі загального обмінного еквівалента означало появу грошей у найпростішому вигляді - **товарно-натуралістичному**.

Це було дуже примітивно, але такі натуральні гроші виконувати вже дві свої функції: міри вартості та засобу обігу. Натуральні гроші були різноформатні та незручні в користуванні. Це зумовило виникнення металевих грошей.

У 2-му тисячолітті до н.е. у Стародавньому Єгипті як гроші використовувалися прикраси - золоті та срібні предмети розкоші. Перші монети у вигляді шматка металу з'явилися у VII ст. до н.е. у Лідійському царстві. Перші монети у Київській Русі - за князя Володимира (наприкінці X - початку XI ст.).

В результаті дослідження природи грошей в економічній теорії сформувалися **дві основні концепції походження грошей**: раціоналістична та еволюційна.

Раціоналістична концепція спирається на постулат, що гроші створені державою в результаті домовленості між людьми, тобто виникли як наслідок певної раціональної угоди через необхідність виділення спеціального інструменту, що забезпечує рух товарів та допомагає при обслуговуванні сфери товарного обігу, полегшуючи процедуру обміну товарами. Таким чином, гроші є умовними знаками, наділеними державною владою певною платіжною силою [25, с. 7].

Представники:

- 1) давньогрецький мислитель Арістотель (384-322 pp. до н. е.) («Нікомахова етика» і «Політика»);
- 2) німецький статистик і політеконом Г. Кнапп (1842-1926 pp.) («Державна теорія грошей» (*The State Theory of Money*, 1924);
- 3) сучасні американські вчені:
 - П. Самуельсон (1915-2009 pp.) («Економіка: вступний аналіз» (*Economics: An Introductory Analysis*, 1948);
 - М. Фрідман (1912-2006 pp.) («Гроші та економічний розвиток» (*Money and economic development*, 1973);
 - Дж. Гелбрейт (1908-2006 pp.) («Гроші: звідки вони приходять, куди йдуть» (*Money: whence it came, where it went*, 1975) та інші [25, с. 7].

Еволюційна концепція передбачає, що гроші з'явилися в результаті розвитку товарного виробництва стихійно виділившись із загальної товарної маси, оскільки вони найбільш придатні для виконання функціональної ролі грошового товару. Тобто представники цієї концепції за основу брали товарну природу грошей. На їх думку, той чи інший товар стає грошми лише в межах певної особливої суспільної форми товарного виробництва та обігу [25, с. 8].

Гроші виникли і розвинулись внаслідок тривалого еволюційного процесу, зумовленого розвитком товарного виробництва і обігу.

Ця концепція підкреслює об'єктивний характер виникнення грошей. Гроші не продукуються державою, а визначаються потребами економіки.

Представники:

1) А. Сміт (1723-1790 pp.) («Дослідження про природу і причини багатства народів» (*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, 1776);

2) Д. Рікардо (1772-1823 pp.) (Основи політичної економії та оподаткування (*Principles of political economy and taxation*, 1817);

3) К. Маркс (1818-1883 pp.) («Капітал. Критика політичної економії»; (нім. *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie*, 1867);

4) К. Менгер (1840-1921 pp.) («Основи політичної економії» (нім. *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, 1871) [25, с. 8].

1.2. Сутність та форми грошей.

Існують різні точки хору щодо визначення сутності грошей. Доцільно виділити три підходи до оцінки сутності грошей, які засновані на:

- 1) визначенні грошей як рахункових одиниць;
- 2) визначенні грошей як фінансових активів;
- 3) характеристики виконуваних функцій [76, с. 35].

Так, відповідно до першого підходу, засновник монетаризму М. Фрідман характеризував гроші як те, чому ми надаємо чисельну величину за допомогою обумовленої процедури; це не те, що вже існує в природі і має бути відкрите [138, с. 10].

Представники другого підходу прирівнюють гроші до фінансових активів або фінансових інструментів. Наприклад, Дж. Д. Сакс і Ф.Б. Ларрен відзначають: гроші - це система фінансових активів (включаючи готівку, банківські рахунки, дорожні чеки та інші інструменти) з досить специфічними характеристиками, що відрізняють їх від інших видів фінансових вимог. Подібно до інших видів фінансових активів гроші дають право розпоряджатися ресурсами. Однак, на відміну від цих активів, вони володіють однією специфічною властивістю: можуть використовуватися для здійснення угод [114, с. 254].

Н. Г. Манків визначає гроші як сукупність активів, які можна використовувати для проведення ділових операцій [69, с. 184].

Ф. Мишкін і Р. Габбард визначають гроші як все те, що люди здебільшого приймають в оплату за товари і послуги або для виплати боргів [75, с. 39].

С. Фішер, Р. Дорнбуш і Р. Шмалензі зазначають, що гроші - це загальновизнаний засіб платежу, який приймається в обмін на товари і послуги, а також при сплаті боргів [121, с. 473-476].

Відповідно до третього підходу, сутність грошей визначається, виходячи з виконуваних ними функцій.

Так, К. Р. Макконнелл і С. Л. Брю вважають, що гроші - це те, що гроші роблять. Все, що виконує функції грошей, і є гроші [68, с. 273].

За Е. Доланом, гроші - це засіб оплати товарів і послуг, засіб вимірювання вартості, а також засіб збереження вартості [33, с. 12]. Представники австрійської економічної школи (Л. фон Мізес, М. Ротбард, Х.У де Сото і ін.) визначають гроші як товар, який служить в якості засобу обміну [73, с. 373].

К. Маркс характеризував гроші як особливий товар, що стихійно виділився з товарного світу, загальний еквівалент, специфічну форму вартості всіх інших товарів - «кристалізацію мінові вартості». Товар, який функціонує в якості міри вартості, а тому також в якості засобу обігу, є грошима [70, с. 140].

В. Б. Івасів зазначає, що гроші - це специфічний товар, який має властивість обмінюватися на будь-який інший товар, тобто є загальним еквівалентом [51, с. 17].

Таким чином, можна визначити, що **гроші - це активи, які виконують такі функції: міра вартості, засіб обігу, засіб платежу, засіб нагромадження, світові гроші.**

Грошам, на відміну від інших товарів, притаманна **абсолютна ліквідність**. Ліквідність

визначається як:

- 1) можливість використання певного активу в ролі засобу платежу;
- 2) здатність цього активу зберігати свою номінальну вартість незмінною.

Абсолютна ліквідність - здатність активу негайно обмінюватися на будь-які блага [58, с. 13-14].

Історичними **формами грошей** були повноцінні і неповноцінні [55, с. 20].

Повноцінні гроші (товарні та металеві) - це гроші, реальний зміст яких відповідав їхній номінальній вартості. Повноцінні гроші мали дві складові вартості:

1) однієї вони набували завдяки витратам на матеріали, з яких вони були зроблені (прикраси, різні метали тощо) - внутрішня реальна вартість;

2) другу вони отримували в процесі обігу (певні номінали, корисність, цінність тощо) - еквівалентна вартість [55, с. 20-21].

Не слід ототожнювати повноцінні гроші лише з використанням у цій ролі золота та срібла, вони не відразу почали монополювати зазначену функцію завдяки своїм унікальним властивостям [55, с. 21].

Початковою формою повноцінних грошей були товарні гроші. Як правило, це були товари найбільшого попиту, найцінніші, найкорисніші для певного ринку, певних народів або племен тощо. Спочатку це були предмети першої необхідності - худоба, сіль, зерно, м'ясо, риба, хліб тощо як найбільш поширені та калорійні продукти харчування. Так, худоба використовувалась у багатьох стародавніх народів - слов'ян, греків, індійських племен та інших кочових племен [55, с. 21].

У неповноцінних грошей номінальна вартість є, зазвичай, вищою від реальної. Вони функціонують у вигляді неповноцінних момент, банкнот, векселів тощо. Не маючи внутрішньої вартості, усі вони застосовуються як гроші лише тому, що в економічних контрагентів, які їх одержують як платіж, є віра в можливість використати їх для забезпечення своїх майбутніх платежів [27, с. 21-22].

Фактор довіри до цих форм стає вирішальним для їх функціонування як грошей, завдяки чому вони дістали також назву **кредитних** [27, с. 22].

Між періодами використання повноцінних і неповноцінних грошей знаходиться епоха використання **змішаних форм**. У цей період в одних країнах використовували повноцінні гроші, в інших - неповноцінні (паперові). Крім того, в одних і тих самих країнах поряд з повноцінними монетами нерідко використовувалися неповноцінні - білонні - монети, а також паперові знаки грошей (банкноти). Останні не мали внутрішньої вартості і були за формою ідентичні неповноцінним грошам. Проте вони тривалий час вільно обмінювалися на повноцінні монети і їх вартість, що формувалася в обміні, зближалася з вартістю металу, на який вони обмінювалися. Тому такі банкноти були тотожні повноцінним грошам [27, с. 17-18].

Отже, можна виділити такі форми грошей:

1. **Повноцінні гроші:**

- 1.1. Товарні гроші (предмети першої необхідності; предмети розкоші).
- 1.2. Металеві гроші (зливки металу; золота, срібна, мідна монета).

2. **Неповноцінні гроші (кредитні гроші):**

- 2.1. Паперові гроші (розмінні банкноти; нерозмінні банкноти; білонна монета; казначейські білети);
- 2.2. Депозитні гроші.
- 2.3. Електронні гроші.
- 2.4. Квазігроші (облігації; векселі; чеки).

3. **Змішані форми** [55, с. 21].

В цілому у своїй еволюції гроші функціонували у таких основних формах:

- товарні;
- металеві;
- кредитні.

Разом із тим, в економічній літературі існує інший підхід поділу неповноцінних грошей, зокрема на паперові, кредитні та електронні [20, с. 13].

При цьому кредитні гроші розглядаються вужче, вони є узагальненою назвою різних видів грошей, що виникають як заміщення майнових **боргових зобов'язань** держави та інших приватних осіб. Кредитні гроші розглядаються як такі, що виникли внаслідок розвитку кредитних відносин. До цих грошей відносять вексель, банкноту, чек [36, с. 13]. При цьому виділяють відмінності паперових грошей від кредитних (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Відмінності кредитних грошей від паперових

Кредитні гроші	Паперові гроші
Виникають з функції грошей як засобу платежу	Виникають з функції грошей як засобу обігу
Випускаються банком для кредитування ділових	Емітуються державним органом або центральним банком від імені держави
Не мають примусового курсу	Наділені державою примусовим курсом, обов'язкові до

Джерело: [29].

У товарних грошей загальна форма вартості характеризувалась тим, що виникає перелік товарів, які завжди можна легко обміняти:

1. Предмети першої необхідності (худоба, сіль, зерно).
2. Предмети розкоші (хутро, перли, прикраси як товари, що довго зберігалися і мали високу вартість) [45, с. 7].

Характерні риси товарних грошей:

- функціонували поштучно;
- не підлягали поділу;
- були у своєму природному вигляді [45, с. 7].

Необхідність переходу до наступної форми грошей:

- потреба однорідності грошового матеріалу;
- потреба економічної подільності грошового матеріалу;
- здатність грошей (грошового матеріалу) тривалий час зберігати свою вартість;
- здатність легко змінювати зовнішній вигляд (зовнішню форму);
- потреба високої портативності [45, с. 7].

У металевих грошей загальну форму вартості представляли:

1. Шматки металу (залізо, мідь, бронза, срібло, золото).
2. Дорогоцінні монети (мідні, срібні, золоті) [45, с. 7].

Характерні риси грошей у вигляді дорогоцінних монет:

- монети у вигляді простих зливків металу з купецькою печаткою;
- монети певної форми (квадратні, овальні, круглі) з печаткою держави, рельєфним малюнком та «зубіюванням» країв [45, с. 7].

Необхідність переходу до наступної форми грошей - вимога економічності [45, с. 7].

Паперові гроші - грошові знаки або символи повноцінних грошей, які наділені примусовим курсом і випущені для покриття видатків держави [38].

Білонні монети - розмінні монети, виготовлені зі сплаву недорогоцінних металів низької вартості [45, с. 8].

Характерні риси грошей у вигляді білонних монет:

- менша вартість таких грошей порівняно з дорогоцінними монетами;

- такі гроші не мають власної вартості і є неповноцінними грошима.

На цьому етапі відбувається демонетизація золота, тобто грошима стають не тільки золоті або срібні монети. Починається перехід від повноцінних до неповноцінних грошей [45, с. 8].

Казначейський білет - це паперові гроші, які випускає казначейство (міністерство фінансів або інший державний фінансовий орган) для покриття бюджетних витрат, насамперед бюджетного дефіциту. Казначейські білети випускають переважно в дрібних купюрах. В історичному аспекті випуск казначейських білетів здійснювався для фінансування державних витрат, а випуск банкнот - передусім для кредитування обігу. Казначейські білети не обмінювалися на благородні метали. З крахом золотого стандарту і припиненням обміну грошових знаків на золото відмінностей між банкнотами і казначейськими білетами не існує [38].

Квазігроші, або майже гроші, - це специфічні грошові форми, в яких грошова суть істотно послаблена, відхиляється від загальноприйнятих, стандартних форм (облігації, векселі, чеки) [27, с. 26].

Вексель - це цінний папір, що посвідчує письмове безумовне зобов'язання боржника сплатити певну суму грошей у визначений строк.

Характерні ознаки векселя:

- **безперечність** (означає обов'язкову оплату векселя), тобто юридично не існує суперечки з приводу того, платити чи не платити по векселю;
- **оборотність** (передача векселя іншим кредиторам) [45, с. 9].

Комерційний вексель - видається під заставу товару.

Фінансовий банківський вексель - це цінний папір, що посвідчує безумовне зобов'язання банківської установи сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя [45, с. 9].

Фінансовий казначейський вексель - це цінний папір, що посвідчує безумовне грошове зобов'язання центрального органу виконавчої влади, що здійснює казначейське обслуговування бюджетних коштів, яким оформлено заборгованість державного бюджету, сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю) [104].

Також векселі бувають *прості і переказні*. Простий вексель виписує боржник на ім'я кредитора із зобов'язанням сплатити йому у визначений термін обумовлену суму.

Переказний вексель виписує кредитор як наказ боржнику виплатити у визначений термін названим ним третій особі певну суму грошей.

Чек - це грошовий документ, встановленої форми, який містить безумовний наказ власника рахунку кредитній установі зняти з його чекового рахунку зазначену у чеку суму та виплатити її пред'явнику чеку - чековласнику.

Види чеків:

- *іменний чек*;
- *чек на пред'явника*;
- *ордерний чек* - чек на певну суму з правом передачі на звороті документа;
- *розрахунковий чек* - письмове доручення банку здійснити грошовий платіж з рахунку чекодавця на рахунок чековласника;
- *грошовий чек* - передбачає отримання готівкових коштів [45, с. 9].

Облігація - це цінний папір, що засвідчує внесення її власником грошових коштів і підтверджує зобов'язання відшкодувати йому номінальну вартість цього цінного папера в передбачений у ньому термін з виплатою фіксованого процента (якщо інше не передбачено умовами випуску) [108].

Облігація є одним з найпоширеніших інструментів боргу. Емітентами облігацій можуть бути держава та підприємства всіх передбачених законом форм власності. Причому облігації можуть емітувати не тільки підприємства різних форм власності, а й об'єднання підприємств, акціонерні та інші товариства. Облігації підприємств, або корпоративні облігації, є одним із способів формування позикового капіталу, основою якого є коротко-, довгострокові кредити та боргові цінні папери.

Банкнота є простим векселем емісійного банку. З розвитком банківської справи банки стали випускати свої боргові зобов'язання - банкноти (замість комерційних векселів), які поступово перетворилися в універсальний платіжний і купівельний засіб. Характерними ознаками класичної банкноти були:

- випуск її емісійним банком замість комерційних векселів;
- обов'язковий обмін на золото на першу вимогу власників;
- подвійне забезпечення: золоте (золотим запасом банку) і товарне (комерційними векселями, що знаходились у портфелі банку) [63].

Таким чином, у класичному розумінні банкнота була векселем банку, що виписаний під придбані у своє розпорядження векселі приватних осіб.

В сучасних умовах банкноти - це грошові знаки різного номіналу (національні гроші), що випускаються в обіг центральними банками і обертаються на всій території держави.

Депозитні гроші створюються на основі банківських вкладів і системи спеціальних розрахунків, які здійснюються між банками шляхом перенесення сум з одного рахунку на інший [57, с. 22].

Електронні гроші - це різновид кредитних грошей, коли переказування грошових сум на рахунки в банках здійснюється автоматично за допомогою комп'ютерних систем за безпосередніми розпорядженнями власників поточних рахунків (кредитні, дебетові картки, електронні гаманці) [45, с. 12].

Електронні гроші не мають речового вираження і використовуються для платежів у безготівковій формі. Їх рух здійснюється за рахунками у банках і не виходить за межі банківської системи.

Переваги електронних грошей:

- немає потреби переносити чи перевозити великі маси готівки;
- значна економія витрат на їх виготовлення, збереження, перерахування, перевезення тощо;
- кожний платник має можливість миттєво здійснити платіж, попередньо перевіривши всі його умови і здійснивши відповідні розрахунки, як і в платежах готівкою [45, с. 12].

Носієм електронних грошей є пластикова картка - іменний грошовий документ, який банк видає власникові поточного рахунку і який дає йому можливість через комп'ютерні мережі оплачувати свої покупки та гасити борги переказом грошей з рахунку без використання готівки.

Позитивні наслідки запровадження пластикових карток в розрахунково-платіжну практику:

- розширення сфери функціонування кредитно-депозитних грошей і залучення до неї масових платежів населення;
- прискорення обігу грошей;
- зручність здійснення платежів для платників;
- зменшення витрат обігу [45, с. 12].

За речовим вираженням гроші поділяються на *готівкові та безготівкові*.

Готівкові - це гроші, які мають реальне речове вираження і які виготовляють з металу і паперу у вигляді розмінних монет та купюр різного номіналу.

Безготівкові гроші - це грошові кошти на банківських рахунках, що використовуються для оплати, взаємних розрахунків за допомогою перерахувань з одного рахунку на інший.

1.3. Функції грошей. Економічні та якісні властивості грошей.

Функція грошей - це певна дія чи «робота» грошей щодо обслуговування руху вартості в процесі суспільного відтворення [25, с. 15]. Функціями грошей є:

1. **Міра вартості** - це функція, сутність якої полягає у тому, що гроші забезпечують вираження і вимірювання вартості товарів у формі ціни. Ціна - це грошовий вираз вартості товару. **Масштаб цін** - це відображення вартості грошей у грошових одиницях (ваговий вміст золота у грошовій одиниці).

2. **Засіб обігу** - це функція, в якій гроші є інструментом під час обміну товарів і забезпечують обіг цих товарів.

3. **Засіб платежу** - це функція, коли гроші обслуговують погашення різноманітних боргових зобов'язань між суб'єктами економічних відносин, що виникають у процесі розширеного відтворення. Поява цієї функції обумовлена продажем товару в кредит. Ці гроші відмінні від грошей - засобів обігу. Така відмінність пояснюється фактором часу, який відділяє реалізацію товару (в борг) від платежу за рахунок погашення заборгованості. Вимога до грошей - засобу платежу - це їх сталість (відбувається коригування ставки процента відповідно до знецінення грошей).

4. **Засіб нагромадження** - це функція, коли гроші обслуговують нагромадження вартості в її загальній абстрактній формі в процесі розширеного відтворення. Гроші представляють абстрактну форму багатства.

Виділяють дві форми нагромадження:

1) банківську;

2) тезаврацію (нагромадження грошей у готівковій формі).

5. **Світові гроші** - гроші, що обслуговують рух вартості в міжнародному економічному обороті та забезпечують реалізацію взаємовідносин між країнами (долар США, євро) [25, с. 15-21].

Гроші на світовому ринку виконують функції загального платіжного засобу, загального засобу обігу та засобу перенесення багатства з однієї країни до іншої. Отже, світовим грошам притаманні всі функції, властиві грошам на внутрішньому ринку. Причина появи світових грошей - розвиток міжнародних економічних і політичних відносин.

Якщо світові гроші використовують для погашення боргів, пов'язаних із зовнішньою торгівлею, банківськими та фінансовими позичками тощо, то вони виконують функцію засобу платежу. Коли витрачають для негайної купівлі товарів чи послуг і замість їх певної суми, яку вивозять (пересилають), в країну ввозять еквівалентну товарну вартість, вони виконують функцію купівельного засобу. Якщо світові гроші переміщуються з однієї країни до іншої без зустрічного переміщення товарного еквівалента чи погашення боргу, то вони забезпечують перенесення багатства.

Економічні властивості грошей полягають в тому, що гроші мають відносну і реальну вартість.

Реальна вартість грошей - це їх купівельна спроможність, а ціною грошової одиниці є її валютний курс [28, с. 69]. Реальна вартість грошей формується безпосередньо у сфері їх обігу, де гроші обмінюються на реальні блага, а їх вартість набуває форми купівельної спроможності.

Відносна вартість грошей визначається нормою процента, яка є платою за зберігання, або відмову від тезаврації грошей [28, с. 73]. Відносна вартість грошей (грошей як капіталу) формується на грошовому ринку від впливом попиту на гроші та пропозиції грошей.

Якісні властивості грошей:

- 1) стабільність вартості - гроші не повинні швидко знецінюватися. Підтримання стабільної вартості грошей стало одним із центральних економічних завдань сучасних держав;
- 2) економічність - витрати суспільства на виготовлення грошей і забезпечення ними потреб обороту повинні бути мінімальними;
- 3) тривалість (довгостроковість) використання - гроші повинні бути виготовлені із зносостійкого матеріалу;
- 4) однорідність - до всіх форм грошей повинна бути однакова довіра;
- 5) подільність - для здійснення платежів гроші повинні легко ділитися на будь-які частини;
- 6) портативність - гроші повинні бути такими, щоб їх було легко носити, зручно користуватися у повсякденному житті [27, с. 40-43].

ТЕМА 2. ГРОШОВИЙ ОБОРОТ І ГРОШОВА МАСА.

- 2.1. Сутність грошового обороту на макро- і мікрорівнях економіки.
- 2.2. Форми грошового обороту.
- 2.3. Грошова маса і її вимірювання.
- 2.4. Швидкість обігу грошей та фактори, які на неї впливають. Механізми поповнення грошей в обігу.

2.1. Сутність грошового обороту на макро- і мікрорівнях економіки.

Процес суспільного відтворення відбувається безперервно, безперервним є і рух грошей, що його обслуговує.

Грошовий оборот - це сукупність усіх грошових потоків в економіці за певний період, тобто це процес безперервного руху грошей між суб'єктами економічних відносин у процесі суспільного відтворення, що здійснюється у безготівковому порядку і за допомогою готівки, як у національній, так і в іноземній валюті.

Рух грошей відбувається як на макро-, так і на мікрорівні.

На мікроекономічному рівні - грошовий оборот обслуговує кругообіг індивідуального капіталу (фондів) підприємств і є його складовою частиною [57, с. 36].

На макроекономічному рівні - грошовий оборот обслуговує кругообіг усього сукупного капіталу суспільства на всіх стадіях розширеного відтворення: у виробництві, розподілі, обміні та споживанні [57, с. 37].

Суб'єктами грошового обороту на макрорівні є:

- суб'єкти господарювання (підприємства та підприємці);
- домашні господарства (наймані працівники, самостійно зайняті працівники, одержувачі пенсій, одержувачі доходу від власності та інших трансфертів);
- уряд (державні інституції);
- фінансові посередники.

Грошовий потік - це сукупність платежів, які обслуговують **окремий етап** (чи його частину) процесу розширеного відтворення [3].

У межах сукупного грошового обороту функціонують такі **грошові потоки**:

- купівля підприємствами у домашніх господарств виробничих ресурсів (робочої сили, земельних ділянок, споруд, інших засобів виробництва);
- грошові доходи домашніх господарств, отримані гроші за продані ресурси (заробітна плата, гонорари, виручка від продажу матеріальних цінностей (сільськогосподарської про

дукції, земельних ділянок, будівель та ін.), виручка від реалізації нематеріальних активів, рента, доходи за акціями, паями тощо);

- витрати домашніх господарств на споживання, які вони здійснюють на ринку продуктів (як в країні, так і поза її межами);

- сплата податків державі домашніми господарствами та суб'єктами господарювання;

- заощадження домашніх господарств, які надходять на грошовий ринок (грошові вклади домашніх господарств на грошовому ринку, зокрема у банківські установи, з метою отримання доходу);

- позичання фінансових ресурсів підприємствами на грошовому ринку;

- витрати підприємств для розширення виробництва (інвестиції), тобто придбання основних засобів, нематеріальних активів, корпоративних прав та цінних паперів в обмін на кошти або майно;

- позичання урядом фінансових ресурсів на грошовому ринку;

- витрати уряду на закупівлю товарів на ринку продуктів;

- виручка, яку отримують підприємства від продажу виготовленої ними продукції (в країні та поза її межами);

- надходження капіталу зі світового ринку (залучення коштів у формі кредитів іноземних банків та міжнародних фінансово-кредитних установ);

- позики на світовий ринок у формі надання кредитів та купівлі іноземних фінансових активів;

- збільшення грошей на внутрішньому ринку шляхом розширення кредитування центральним банком інших депозитних корпорацій (банків);

- вилучення надлишкових грошових коштів шляхом скорочення кредитування центральним банком інших депозитних корпорацій (банків).

- трансфертні платежі - безповоротні виплати держави домашнім господарствам.

Грошовий оборот пов'язує чотири види ринків:

- **ринок ресурсів**, на якому підприємства купують необхідні для забезпечення свого виробництва ресурси (робочу силу, матеріальні та енергетичні ресурси, земельні ділянки, будівлі тощо);

- **ринок продуктів**, на якому реалізується створений підприємствами національний продукт;

- **грошовий ринок**, на якому реалізуються та позичаються вільні грошові кошти;

- **світовий ринок**, зв'язок із «зовнішнім» світом (через експортно-імпортні операції та приплив-відплив капіталу) [3].

Відмінності, які існують у характері економічних відносин між суб'єктами грошового обороту, дають підстави структурувати його на **чотири сектори**:

- 1) **грошовий обіг**;

- 2) **фінансово-кредитний оборот**:

- 1.1. **фіскальний оборот**;

- 1.2. **кредитний оборот**;

- 1.3. **фінансовий оборот**.

Сектор грошового обігу характеризується еквівалентним одностороннім рухом грошей від споживача до виробника. Він обслуговує сферу товарного обміну. Саме обмін товарів є основою грошового обігу. **Грошовий обіг** - це безперервна циркуляція грошей у процесі обслуговування руху товарів і послуг у економіці.

Фіскальний оборот охоплює фінансові відносини, які зумовлюють відчуження певної частини доходів суб'єктів господарювання у вигляді *податків, штрафів, відрахувань* та інших платежів для подальшого їх перерозподілу через бюджет та цільові фонди на користь держави.

Кредитний оборот охоплює сферу перерозподільних відносин, у якій власність суб'єктів господарювання не відчужується, а лише передається в тимчасове користування іншим особам, за що власник отримує дохід у вигляді *відсотків або дивідендів*. Активними суб'єктами цього обороту є фінансові посередники (в тому числі банки) та суб'єкти господарювання (фізичні та юридичні особи). У секторі кредитного обороту рух грошей має зворотний характер.

Фінансовий оборот - сектор грошового обороту, який обслуговує купівлю-продаж цінних паперів (акцій, облігацій, векселів та інших цінних паперів).

2.2. Форми грошового обороту

Грошовий оборот - це рух грошових коштів у *готівковій та безготівковій формах*, що обслуговує реалізацію товарів, а також нетоварні платежі в економіці [55, с. 46].

Залежно від форми функціонування грошей в обороті, виділяють **готівковий грошовий оборот і безготівковий грошовий оборот**. Грошовий оборот у цих двох формах утворює єдиний грошовий оборот країни. Рівні розвитку безготівкового та готівкового обороту в різних країнах неоднакові. Вони залежать від ступеня розвитку в них товарно-грошових відносин, банківської справи, цілей і методів регулювання грошового обороту тощо.

У країнах з розвинутою ринковою економікою становить **безготівковий оборот** (приблизно 90% від загального обсягу грошової маси). Він здійснюється шляхом перерахування грошових сум з рахунку на рахунок, що відкриті в банках, для оплати покупок і погашення боргів без використання грошей у готівковій формі (безготівкові розрахунки).

Між готівковим та безготівковим оборотом існує тісний і взаємний зв'язок: гроші постійно переходять з однієї форми в іншу. Цей процес має бути чітко збалансованим, щоб не призвести до небажаних кризових процесів в економіці. Тому Національним банком України здійснюється регулювання як безготівкового, так і готівкового грошового оборотів, а також контроль за їх взаємодією.

Готівкові розрахунки - це платежі готівкою суб'єктів господарювання і фізичних осіб за реалізовану продукцію (товари, виконані роботи, надані послуги), а також за операціями, які безпосередньо не пов'язані з реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг) та іншого майна.

Організація готівкових розрахунків регламентується постановою Національного банку України № 148 від 29 грудня 2017 р. «Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні».

В Україні **до готівки** відносяться грошові знаки національної валюти України (банкноти і монети, у тому числі розмінні, обігові, пам'ятні монети, які є платіжними засобами).

У сфері готівкового обороту гроші рухаються поза банками, обслуговуючи переважно відносини, пов'язані зі сферою особистого споживання населення.

Характерним є встановлення обмежень щодо суми готівкових розрахунків протягом одного дня в Україні.

Суб'єкти господарювання здійснюють розрахунки готівкою між собою і з фізичними особами **через касу як коштами, одержаними як готівкова виручка, так і коштами, одержаними із банків**. Зазначені розрахунки проводяться також шляхом переказу готівки для сплати відповідних платежів.

Суб'єкти господарювання здійснюють облік операцій з готівкою у відповідних книгах обліку.

Суб'єкти господарювання мають право здійснювати розрахунки готівкою протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами:

- 1) між собою - у розмірі до 10000 (десяти тисяч) гривень включно;
- 2) з фізичними особами - у розмірі до 50000 (п'ятдесяти тисяч) гривень включно.

Фізичні особи мають право здійснювати розрахунки готівкою:

1) із суб'єктами господарювання протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами - у розмірі до 50 000 (п'ятдесяти тисяч) гривень уключно.

Платежі на суму, що перевищує 50 000 гривень, проводяться через банки або небанківські установи шляхом переказу коштів із поточного рахунку на поточний рахунок або внесення коштів до банку чи небанківської установи для подальшого їх переказу на поточні рахунки в банку;

2) між собою за договорами купівлі-продажу, які підлягають нотаріальному посвідченню, у розмірі до 50 000 (п'ятдесяти тисяч) гривень уключно.

Платежі на суму, яка перевищує 50 000 гривень, здійснюються шляхом переказу коштів з поточного рахунку на поточний рахунок або внесення та/або переказу коштів на поточні рахунки (у тому числі на депозит нотаріуса на окремий поточний рахунок у національній валюті).

Зазначені обмеження не стосуються:

1) розрахунків суб'єктів господарювання з бюджетами та державними цільовими фондами;

2) добровільних пожертвувань та благодійної допомоги;

3) використання готівки, виданої на відрядження;

4) виплат, пов'язаних з оплатою праці;

5) використання готівкових коштів з фонду оперативно-розшукових (негласних слідчих) дій, створеного на виконання частини третьої статті 24 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України».

Ліміт залишку готівки в касі (ліміт каси) - це граничний розмір суми готівки, що може залишатися в касі в позаробочий час та забезпечити роботу на початку наступного робочого дня. Тобто ліміт каси - це можливий залишок готівки на кінець робочого дня в будь-якому місці, що підпадає під визначення поняття «каса» (згідно з пп. 8 п. 3 Положення № 148 каса - це приміщення або місце здійснення готівкових розрахунків, приймання, видачі, зберігання готівки і касових документів).

Не встановлюється ліміт каси банкам, фізичним особам-підприємцям, релігійним організаціям (що не здійснюють виробничої або іншої підприємницької діяльності).

Ліміт каси встановлюють на підставі розрахунку середньоденного надходження готівки до каси або її середньоденної видачі з каси за рішенням керівника установи, підприємства або уповноваженої ним особи. Ліміт каси затверджується наказом (розпорядженням) по підприємству і доводиться до всіх відособлених підрозділів.

Крім того, підприємства мають право зберігати в своїй касі понад встановлений ліміт готівку, **отриману із банку** для виплат, що відносяться до **фонду оплати праці, а також дивідендів, пенсій, стипендій** протягом 5 робочих днів, включаючи день отримання готівки із банку. Відокремленим підрозділам підприємств залізничного транспорту та морських портів дозволяється зберігати отриману готівку для вказаних цілей протягом десяти днів, включаючи день отримання готівки з банку.

Готівка, одержана в банку на інші виплати, видається установою/підприємством своїм працівникам **у той самий день**. Суми готівки, одержані в банку і не використані за призначенням протягом установлених строків, повертаються установою/підприємством до банку не пізніше наступного робочого дня банку або можуть залишатися в його касі (у межах установленого ліміту).

Для виплат, які належать **лише до фонду оплати праці** (без дивідендів, стипендій, пенсій) дозволяється підприємствам зберігати в касах **суми отриманої виручки** протягом **трьох робочих днів** з дня настання термінів виплати в сумі, що вказана в платіжних відомостях, переданих в касу.

Організація безготівкових розрахунків регламентується постановою Національного бан-

ку України № 22 від 21 січня 2004 р. «Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті», Законом України «Про обіг векселів в Україні» від 5 квітня 2001 р. № 2374-III, Законом України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 5 квітня 2001 р. № 2346-III та іншими законодавчими актами.

Безготівкові розрахунки - це перерахування певної суми коштів з рахунків платників на рахунки отримувачів коштів, а також перерахування банками за дорученням підприємств і фізичних осіб коштів, унесених ними готівкою в касу банку, на рахунки отримувачів коштів. Ці розрахунки проводяться банком на підставі розрахункових документів на паперових носіях чи в електронному вигляді.

Залежно від призначення платежу, безготівкові розрахунки поділяють на дві групи:

- **розрахунки за товарними операціями** - платежі за товарно-матеріальні цінності, надані послуги та виконані роботи, які займають основне місце в загальному обсязі безготівкових розрахунків;

- **розрахунки за нетоварними операціями** - сплата податків та перерахування інших платежів до бюджету, одержання і повернення банківських позик, страхових сум тощо.

Залежно від місця проведення безготівкових розрахунків виділяють:

- **внутрішньодержавні** - між господарюючими суб'єктами, які знаходяться на території однієї країни;

- **міждержавні** розрахунки - між господарюючими суб'єктами, які знаходяться на територіях різних держав.

Форми безготівкових розрахунків - це розрахунки за допомогою:

- 1) меморіального ордера;
- 2) платіжного доручення;
- 3) платіжної вимоги;
- 4) платіжної вимоги-доручення;
- 5) розрахункового чека;
- 6) інкасового доручення (розпорядження);
- 7) акредитива;
- 8) векселя.

Меморіальний ордер - це розрахунковий документ, який складається за **ініціативою банку** для оформлення операцій щодо списання коштів з рахунка платника і внутрішньобанківських операцій. На практиці меморіальним ордером банк може як списувати з рахунка клієнта кошти за обслуговування, так і нараховувати відсотки за залишки коштів на рахунку (якщо таке нарахування передбачено договором між банком та клієнтом).

Платіжне доручення - розрахунковий документ, що містить письмове доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунку зазначеної суми коштів та її перерахування на рахунок отримувача.

Платник має право зазначати в платіжному дорученні дату валютування, яка не може бути пізніше **10 календарних днів** після складання платіжного доручення.

Банк платника не приймає платіжного доручення, якщо дата валютування визначена пізніше **10 календарних днів** після складання платіжного доручення.

Платіжна вимога - розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача або в разі договірної списання обтяжувача чи отримувача до банку, що обслуговує платника, здійснити без погодження з платником переказ визначеної суми коштів з рахунку платника на рахунок отримувача. Платіжна вимога стосується примусового списання коштів (наприклад, за рішенням суду), договірної списання (розпорядження клієнта банку списувати з його рахунку суму заборгованості по кредиту). Також може бути списання коштів іншим юридичним особам - клієнт укладає договір з банком, де погоджується на списання коштів після отримання платіжної вимоги від певної юридичної особи.

Банк, що обслуговує стягувача, приймає платіжні вимоги протягом **10 календарних днів** з дати їх складання, а банк платника - протягом **30 календарних днів** з дати їх складання.

Платіжна вимога-доручення - розрахунковий документ, який складається з двох частин:

- верхньої - вимоги отримувача безпосередньо до платника про сплату визначеної суми коштів;

- нижньої - доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунку визначеної ним суми коштів та перерахування її на рахунок отримувача.

Банк платника приймає вимогу-доручення від платника протягом **20 календарних днів** з дати оформлення її отримувачем.

Розрахунковий чек - розрахунковий документ, що містить нічим не обумовлене письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця) банку-емітенту, у якому відкрито його рахунок, про сплату чекодержателю зазначеної в чеку суми коштів.

Розрахункові чеки використовуються в безготівкових розрахунках підприємств та фізичних осіб з метою скорочення розрахунків готівкою за отримані товари (виконані роботи, надані послуги).

Строк дії чекової книжки - один рік, чека, який видається фізичній особі для **одноразового розрахунку**, - три місяці з дати їх видачі банком. День оформлення чекової книжки або чека не враховується. Чеки, виписані після зазначеного строку, вважаються не-дійсними і до оплати не приймаються.

Підприємствам не дозволяється здійснювати обмін чека на готівку та отримувати готівкою здачу із суми чека.

Фізичні особи можуть обмінювати чек на готівку або отримувати здачу із суми чека готівкою (але не більше ніж 20 відсотків від суми цього чека).

Інкасове доручення (розпорядження) - розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача (контролюючий орган) до банку, що обслуговує платника, здійснити без погодження з платником переказ визначеної суми коштів з рахунку платника на рахунок отримувача. В Україні інкасове доручення використовується при списанні коштів з платників податків (наприклад, у разі прострочення). При цьому стягувачем коштів є Державна податкова служба України.

У разі розрахунків за **акредитивом** банк (банк-емітент) за дорученням клієнта (платника) - заявника акредитива і відповідно до його вказівок або від свого імені зобов'язується провести платіж на умовах, визначених акредитивом, або доручає іншому (виконуючому) банку здійснити цей платіж на користь одержувача грошових коштів або визначеної ним особи - бенефіціара.

У разі відкриття **покритого** акредитива при його відкритті бронюються грошові кошти платника на окремому рахунку в банку-емітенті або виконуючому банку.

У разі відкриття **непокритого** акредитива банк-емітент гарантує оплату за акредитивом при тимчасовій відсутності коштів на рахунку платника за рахунок банківського кредиту.

Відкличний акредитив може бути змінений або анульований банком-емітентом у будь-який час без попереднього повідомлення одержувача грошових коштів. Відкликання акредитива не створює зобов'язань банку-емітента перед одержувачем грошових коштів.

Безвідкличний акредитив може бути анульований або його умови можуть бути змінені лише за згодою на це одержувача грошових коштів.

Вексель - це цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю).

Векселі можуть бути **прості або переказні** та існують виключно у документарній формі.

2.3. Грошова маса і її вимірювання.

Грошова маса - це сукупність залишків грошей у всіх формах, що перебувають у розпорядженні суб'єктів грошового обороту (населення, підприємств, банків, держави) на визначений момент часу (кінець місяця, року).

Грошова маса є кількісним показником, що характеризує стан грошового обороту. Якісний показником є швидкість обігу грошей.

Відповідно до міри ліквідності грошову масу поділяють на так звані грошові агрегати.

Починаючи з 1993 року НБУ визначає структуру грошової маси відповідно до агрегатного методу, використовуючи для цілей аналізу і регулювання чотири грошові агрегати:

1) грошовий агрегат M_0 включає готівкові кошти в обігу поза депозитними корпораціями;

2) грошовий агрегат M_1 - грошовий агрегат M_0 та переказні депозити в національній валюті;

3) грошовий агрегат M_2 - грошовий агрегат M_1 і переказні депозити в іноземній валюті та інші депозити;

4) грошовий агрегат M_3 (грошова маса) - грошовий агрегат M_2 та цінні папери, крім акцій [15, с. 182].

Переказні депозити - це фінансові активи, що за першою вимогою можуть бути обміняні на готівкові кошти за номіналом та безпосередньо використані для здійснення платежу (кошти на поточних рахунках, депозити до запитання).

Грошова база - складається з банківських резервів та з готівкових грошей, які є в обігу поза банками.

Іншими словами, грошова база вміщує запаси всієї готівки, яка перебуває в обороті поза банківською системою, готівки в касах банків, а також суму резервів комерційних банків на їх кореспондентських рахунках у центральному банку.

Величину грошової бази G можна визначити за формулою:

$$G = MO + M_k + M_{рез}, \quad (3.1)$$

де MO - сума готівки, що перебуває поза банками;

M_k - сума готівки в касах банків;

$M_{рез}$ - сума грошових коштів (резервів), які перебувають на кореспондентських рахунках банків у центральному банку.

3. Швидкість обігу грошей та фактори, які на неї впливають. Механізми поповнення грошей в обігу

Швидкість обігу грошей - це частота переходу грошової одиниці від одного суб'єкта грошових відносин до іншого при обслуговуванні економічних операцій за певний період. Вона характеризує інтенсивність руху грошей, коли вони функціонують як засоби обігу і платежу [45, с. 23].

Величину швидкості обігу грошей можна визначити за формулою І. Фішера:

$$MV = PQ \quad (3.2)$$

де V - швидкість обігу грошей;

P - рівень цін на товари та послуги;

Q - фізичний обсяг виробництва (реальний ВВП);

M - середня маса грошей, що перебуває в обороті.

Фактори, що впливають на швидкість обігу грошей:

- обсяг, структура та ефективність суспільного виробництва;
- величина і швидкість товарних потоків на стадії обміну;
- рівень розвитку ринкових зв'язків між суб'єктами процесу відтворення;
- рівень розвитку маркетингу;

- рівень інфляції;
- рівень розвитку економічної інфраструктури, транспорту, торгівлі, банківської справи і ринку цінних паперів.

В цілому на швидкість обігу грошей впливають *загальноекономічні фактори*, тобто циклічний розвиток виробництва, темпи його зростання, рух цін, а також *грошові (монетарні) фактори*, тобто структура платіжного обороту (співвідношення готівкових і безготівкових грошей), розвиток кредитних операцій і взаємних розрахунків, рівень процентних ставок за кредит на грошовому ринку, впровадження комп'ютерів для операцій в кредитних установах і використання електронних грошей в розрахунках. Крім цих загальних факторів, швидкість обігу грошей залежить від періодичності виплати доходів, рівномірності витрат населенням своїх коштів, рівня заощадження і накопичення.

Закон грошового обігу: *в обігу на певний період часу має знаходитися грошей не більше, ніж це необхідно для оплати товарів і послуг, що реально існують, за цінами, що склалися на цей момент* [45, с. 23].

Якщо формалізувати суть цього закону, то її можна виразити рівнянням

$$M\phi = M_n, \quad (3.3)$$

де $M\phi$ - фактична маса грошей в обігу;

M_n - об'єктивно необхідна для обігу їх маса.

Коли $M\phi > M_n$, можна зробити висновок, що в обігу з'явилися зайві гроші.

Коли $M\phi < M_n$, - нестача грошей в обігу.

Динаміка пропозиції грошей впливає на загальний стан економіки країни. Зміна грошової маси шляхом її збільшення чи зменшення в обороті здійснюється за допомогою **банківської системи**, зокрема за рахунок емісійної діяльності депозитних корпорацій - Національного банку України та інших депозитних корпорацій (комерційних банків).

Механізм зміни маси грошей в обороті починається зі зміни грошової бази центральним банком (ЦБ).

Випуск в обіг грошових знаків у всіх формах **називається емісією**.

Емісія грошей:

- **первинна**, здійснює центральний банк у готівковій та безготівковій формах;
- **вторинна**, здійснюють комерційні банки у безготівковій формі шляхом грошово-кредитної мультиплікації їх депозитних вкладів [45, с. 25].

Створення грошей у економіці можливе за рахунок 2-х механізмів:

1) готівкова емісія - здійснює тільки центральний банк;

2) кредитна емісія - здійснюють центральний банк і комерційні банки.

Для усвідомлення процесу створення грошей банківською системою, уявімо таку ситуацію: обсяг грошової маси в економіці складає величину N крім того, ви маєте банківський вклад (депозит) у сумі 1000 грн. Комерційний банк видає за рахунок цього вкладу кредит своєму клієнтові в сумі 800 грн (20% було спрямовано у резерви). Ці гроші переводяться в інший банк в оплату куплених товарів. Отже, до моменту надання кредиту грошова маса в економіці становила $N + 1000$, а після кредитної операції дорівнює $N + 1000 + 800$. Таким чином, банківська система створює грошову масу в результаті проведення кредитних операцій.

Загалом комерційні банки використовують свої депозити таким чином: частину зберігають на власних рахунках у центральному банку як обов'язкові резерви (гг), мінімальні розміри (норму) яких встановлює центральний банк у процентах для різних категорій рахунків вкладників; решту коштів надають у вигляді позик. Неважко підрахувати і додаткову пропозицію грошей, яка виникає внаслідок відкриття нових депозитів:

$$M_s = \frac{1}{rr} \cdot D$$

де M_s - пропозиція грошей;

D - початковий вклад;

$гг$ - норма *обов'язкового* резервування;

— - простий депозитний мультиплікатор, тобто коефіцієнт, що показує максимальну кількість нових кредитних грошей, яка може бути створена однією грошовою одиницею початкового вкладу (приросту резервів банківської системи).

Загальніша модель пропозиції грошей враховує роль *центрального банку, поведінку комерційних банків* і можливий відтік частини грошових коштів з депозитів банківської системи *в готівку*. В цьому разі використовуються поняття «грошова база» і «грошовий мультиплікатор».

Грошову базу (MB), або резервні гроші (гроші підвищеної сили), створюють готівка поза банківською системою і загальні резерви комерційних банків. Готівка є безпосереднім компонентом пропозиції грошей. Банківські ж резерви впливають на здатність банків створювати нові депозити і збільшувати пропозицію грошей:

$$MB = C + Я \quad (3.5)$$

де C - готівка поза банківською системою;

R - загальні резерви.

Пропозицію грошей (M_5) як економічний показник становлять готівка поза банківською системою (C) і депозити в банках ($Я$), які економічні агенти за потреби можуть використати для операцій:

$$M_5 = C + D. \quad (3.6)$$

Коефіцієнт депонування відображає вплив власників грошових коштів на зростання пропозиції грошей та характеризує структуру зберігання населенням ліквідних коштів у вигляді розподілу їх між готівковими грошима C і коштами на депозитах $Я$. Саме власники коштів вирішують, яку частку своїх накопичень тримати в готівковій формі, а яку у безготівковій.

Коефіцієнт резервування визначається відношенням *загальних резервів* комерційних банків до депозитів.

Загальний банківський резерв - це вся сума грошових коштів, які є в цей момент у розпорядженні банку і не використані для активних операцій.

Обов'язковий резерв є частиною загального резерву, який банки повинні зберігати у грошовій формі на спеціальному рахунку в центральному банку і не мають права використовувати його для поточних потреб. Обсяг цього резерву визначається на підставі нормативів обов'язкового резервування, які встановлює НБУ у відсотках до суми банківських депозитів (залучених до обороту банку коштів).

Надлишкові резерви - це величина, на яку фактичні резерви банку перевищують його обов'язкові резерви.

Надлишкові резерви - це резерви, які комерційні банки зберігають у центральному банку *на власний розсуд, добровільно, крім обов'язкових резервів*. Для комерційних банків вони є активами, які вони в будь-який момент можуть використовувати для проведення своїх операцій. Надлишкові резерви комерційного банку включають; *готівкові гроші в*

його касі; кошти на кореспондентському рахунку комерційного банку в центральному банку (понад обов'язкові резерви); розміщені депозити в центральному банку.

Центральний банк визначає пропозицію грошей насамперед через грошову базу, величина якої може контролюватися центральним банком. Збільшення або зменшення грошової бази, своєю чергою, супроводжується мультиплікативним розширенням або, відповідно, скороченням пропозиції грошей комерційними банками. Таким чином, зміни обсягу пропозиції грошей в економіці, викликані змінами грошової бази, відбуваються у два етапи:

- зміни у грошовій базі, які включають зміни у величині готівки в обігу поза банками та зміни у величині резервів комерційних банків;
- мультиплікативна зміна пропозиції грошей в системі комерційних банків.

ТЕМА 3. Грошовий ринок.

- 3.1. Сутність та структура грошового ринку.
- 3.2. Попит та пропозиція на грошовому ринку.
- 3.3. Заощадження та інвестиції в механізмі грошового ринку.

3.1. Сутність та структура грошового ринку.

Грошовий ринок - це сукупність усіх грошових ресурсів країни, що постійно переміщуються (розподіляються та перерозподіляються) під впливом попиту і пропозиції з боку різних суб'єктів економіки [45, с. 26].

Грошовий ринок - це особливий сектор ринку, на якому здійснюються купівля та продаж грошей як специфічного товару, формуються попит, пропозиція і ціна на цей товар.

Продаж грошей виступає у формі передачі грошей їх власниками своїм контрагентам у тимчасове користування в обмін на фінансові інструменти, які надають їм можливість зберегти право власності на ці гроші, відновити право розпорядження ними та одержати процентний дохід.

Купівля грошей є формою одержання суб'єктами ринку у своє розпорядження певної суми грошей в обмін на фінансові інструменти.

Об'єктом грошового ринку є гроші, які продаються і купуються на ньому. Таким об'єктом можуть стати тільки тимчасово чи постійно вільні кошти, власники яких пропонують їх на ринку задля одержання додаткового доходу. Операція продажу грошей має специфічний характер і суттєво відрізняється від традиційного продажу на товарних ринках.

Продаж грошей відбувається переважно у формі кредитування. Продавець виступає у ролі кредитора, покупець - у ролі позичальника. Операція продажу грошей не є еквівалентним обміном однакових цінностей, не веде до витрат продавцем права власності на відповідну суму грошей і тому повинна передбачати механізм забезпечення цього права й повернення власнику проданих коштів. Цей механізм базується на застосуванні спеціальних інструментів грошового ринку, які називають фінансовими інструментами.

Фінансові інструменти - це зобов'язання покупців перед продавцями грошей:

1) неборгові: зобов'язання з надання права участі в управлінні діяльністю покупця грошей та в його доходах, завдяки чому за продавцем грошей зберігається не тільки право власності на них, а й певною мірою право розпорядження ними (акції, страхові угоди тощо);

2) боргові: зобов'язання, за якими покупець грошей має повернути продавцеві одержану від нього суму і сплатити по ній дохід:

- *депозитні зобов'язання*, за якими продавці передають гроші у повне розпорядження покупцям за умови їх повернення і сплати процентного доходу (поточні та строкові рахунки

(депозити), депозитні та ощадні сертифікати тощо);

- *позичкові зобов'язання*, за якими продавці, передаючи гроші покупцям, вносять певні обмеження в право розпоряджатися цими грошима (кредитні угоди, облігації, векселі тощо) [44].

Класифікація складових грошового ринку:

- за економічним призначенням грошових коштів, що купуються на ринку (ринок грошей; ринок капіталів).

- за інституційними ознаками грошових потоків (фондовий ринок; ринок банківських послуг; ринок послуг небанківських фінансово-кредитних установ);

Ринок грошей - це сегмент грошового ринку, на якому купують короткострокові грошові кошти (до 1 року).

Класичними операціями на ринку грошей є:

- короткострокові депозитні та кредитні угоди;
- міжбанківське кредитування;
- облік комерційних векселів;
- операції на вторинному ринку з короткостроковими державними зобов'язаннями тощо.

Ринок капіталів - це сегмент грошового ринку, на якому купують середньо- та довгострокові грошові кошти (більше 1 року).

Класичними операціями на ринку капіталів є:

- операції з фондовими інструментами (акціями та облігаціями);
- середньо- та довгострокові депозитні та кредитні угоди;
- операції небанківських фінансово-кредитних установ (НФКУ) тощо.

Ринок банківських кредитів здійснює акумуляцію вільних грошових коштів та надання їх у кредит на умовах зворотності, строковості, платності та цільового використання. Інституційними органами є комерційні банки.

Ринок послуг небанківських фінансово-кредитних установ (НФКУ) здійснює акумуляцію заощаджень і розміщення їх у доходні активи. Інституційними органами є:

- страхові компанії;
- пенсійні фонди;
- інвестиційні фонди;
- фінансові компанії тощо.

Фондовий ринок здійснює переміщення небанківського позичкового капіталу, який приводиться у рух за допомогою фондових цінностей. Інституційними органами є фондові біржі.

Ринок позичкових зобов'язань охоплює відносини банків та НБФУ з їх клієнтами щодо формування і розміщення кредитних ресурсів.

Валютний ринок охоплює відносини між економічними суб'єктами з приводу купівлі-продажу валюти на основі попиту та пропозиції.

Ринок цінних паперів охоплює як кредитні відносини, так і відносини власності, які оформляються спеціальними документами (цінними паперами), що можуть продаватися, купуватися, погашатися.

На грошовому ринку діє багато *суб'єктів* з різними цілями, які забезпечують функціонування грошових відносин, сукупність грошових ресурсів країни, їх постійне переміщення, розподіл і перерозподіл на основі взаємодії попиту та пропозиції. Це юридичні та фізичні особи, продавці, покупці, посередники, яких можна віднести до однієї з наступних груп:

- 1) *кредитори*, які володіють заощадженими тимчасово вільними грошовими коштами і здійснюють операції з продажу грошей. Це домашні господарства, підприємства, організації, урядові структури, органи місцевого самоврядування, нерезиденти;

2) *позичальники* - це ті ж суб'єкти, що зазначалися вище - домашні господарства, підприємства, організації, урядові структури, органи місцевого самоврядування, нерезиденти, які тимчасово потребують додаткових грошових ресурсів;

3) *фінансові посередники* - це банки, інвестиційні, фінансові та страхові компанії, недержавні пенсійні фонди, кредитні спілки, що здійснюють посередницькі операції, здійснюють операції купівлі-продажу фінансових активів, мобілізують та перерозподіляють грошові кошти.

Головними учасниками купівлі-продажу грошей на грошовому ринку виступають банки, державні структури, спеціальні кредитно-фінансові інститути. Банки діють на грошовому ринку як постійні продавці і покупці грошових коштів. Держава теж може виступати суб'єктом грошового ринку, але виходить на нього переважно як позичальник.

Канали грошового ринку, по яких гроші рухаються від власників заощаджень до позичальників поділяються на дві групи:

1) *канали прямого фінансування* - це канали, якими грошові кошти рухаються безпосередньо від власників до позичальників грошових коштів;

2) *канали непрямого фінансування* - зв'язки між продавцями і покупцями грошей реалізуються через фінансових посередників.

У секторі прямого фінансування зв'язок між продавцями і покупцями грошей здійснюється безпосередньо, всі питання, що стосуються купівлі-продажу грошей, вони вирішують безпосередньо один з одним. У секторі прямого фінансування функціонують два канали руху грошей:

- канал капітального (акціонерного) фінансування;
- канал запозичень за допомогою облігацій.

Капітальне (акціонерне) фінансування являє собою купівлю грошей в обмін на право участі у власності фірми назавжди. Як інструмент тут використовуються акції.

Завдяки каналу запозичень покупці залучають кошти у свій оборот тимчасово. Як інструмент тут використовуються облігації, здійснюється купівля грошей в обмін на облігації із зобов'язанням повернути гроші у встановлений строк і з виплатою відсотків.

У секторі непрямого (опосередкованого) фінансування фінансові посередники мобілізують грошові кошти в тих суб'єктів ринку, які їх заощадили, і розміщують їх серед тих суб'єктів, що мають потребу в додаткових коштах.

Фінансове посередництво допомагає швидше, зручніше та вигідно перемістити вільні гроші до кінцевих покупців.

Свою діяльність фінансові посередники здійснюють заради отримання прибутку. Фінансові посередники від свого імені і за власний рахунок залучають гроші та створюють власні зобов'язання. Прибутки фінансових посередників формуються як різниця між доходами від розміщення акумульованих коштів і витратами на їх залучення.

Фінансовий посередник стає самостійним і рівноправним суб'єктом грошового ринку, а сектор опосередкованого фінансування - об'єктивно необхідною складовою цього ринку. Фінансові посередники відіграють важливу і позитивну роль у функціонуванні грошового ринку, в розвитку ринкової економіки, створюючи суб'єктам грошового ринку сприятливі умови для їхнього успішного функціонування.

3.2. Попит та пропозиція на грошовому ринку.

Попит на гроші - це запас грошей, який прагнуть мати у своєму розпорядженні економічні суб'єкти на певний момент.

Мотиви попиту на гроші:

• *транзакційний мотив* - створення запасу купівельних і платіжних засобів, достатнього для задоволення поточних потреб економічних суб'єктів у товарах та послугах (попит на

поточний запас платіжних засобів);

- *мотив завбачливості (застережливий мотив)* - попит на тривалий запас грошей для здійснення майбутніх платежів та отримання доходів у майбутньому;

- *спекулятивний мотив* - накопичення грошей як капіталу, як форми багатства, що можна давати власникові дохід у вигляді процента (попит на постійний запас грошей як форми багатства і додаткового джерела доходів для їх власника) .

Сукупний попит на гроші (М) складається з двох частин: трансакційного (М1), що є функцією доходу, і спекулятивного, що є функцією процента (М2). Іншими словами, сукупний попит на гроші включає в себе попит на гроші для угод і попит на гроші як актив. Трансакційний попит формується внаслідок трансакційного мотиву та застережливого мотиву (мотиву завбачливості). А спекулятивний попит на гроші формується внаслідок спекулятивного мотиву.

Попит на гроші перебуває в прямій залежності від рівня доходу та в оберненій залежності від процентної ставки.

Залежність попиту на гроші і процентної ставки пояснює **теорія переваги ліквідності Кейнса**.

При високому рівні процентних ставок економічні суб'єкти будуть зберігати вартість у менш ліквідних активах, оскільки:

- 1) багато втрачають від зберігання вартості у ліквідних активах;
- 2) очікують зниження процентних ставок, що відповідно зумовить підвищення ціни облігацій. І навпаки.

Теорія попиту на гроші базується на «рівнянні обміну» І. Фішера, яке аргументує пряму взаємозалежність між кількістю необхідних для обігу грошей і швидкістю їх обігу, з одного боку, та абсолютним рівнем цін і реальним обсягом виробництва, з іншого.

Згідно з цим рівнянням можна визначити грошову масу, необхідну для реалізації реального продукту:

$$M=PQ/V \quad (4.1)$$

Оскільки швидкість обігу грошей (V) обернено пропорційна їх кількості (M), то високе значення V зменшує потребу у грошах, у їх додатковій емісії.

Якщо виходити з припущення, що пропозиція грошей на ринку має дорівнювати величині попиту на них, то в такому разі параметр M можна замінити на параметр Md - величину попиту на гроші, тобто кількість грошей, яку економічні агенти бажають зберегти як частку своїх портфелів активів. Тоді формула попиту матиме вигляд:

$$Md= PQ/V \quad (4.2)$$

Формула (4) свідчить вона про те, що кількість грошей, необхідна для обігу, прямо пропорційна реальному обсягу виробництва та обернено пропорційна швидкості обігу грошей (V).

Таким чином, на попит на гроші впливають:

1. **Зміна обсягів виробництва** (або обсягів національного доходу):

$$md =/ t \quad (4.3)$$

де Md - обсяг попиту на гроші;

Q - реальний обсяг ВВП тобто обсяг товарів та послуг (пряма залежність);

2. **Зміна рівня цін (інфляція)**, яку можна визначити за формулою:

$$Md =/ (P), \quad (4.4)$$

де P - рівень цін / інфляція (пряма залежність),

3. **Швидкість обігу грошей** - V (обернена залежність);

4. **Зміна очікуваного доходу** на альтернативні грошам активи:

$$Md =/ t \quad (4.5)$$

де t - норма доходу на капіталізовані активи, яка значною мірою залежить від норми

процента (обернена залежність);

5. **Інші чинники:** накопичення багатства - B (пряма залежність); зміни кон'юнктури ринку - O (накопичення у товарній формі) (обернена залежність) тощо.

$$Md = f((P, Y, m, v, o), \quad (4.6)$$

де f - реальний обсяг ВВП;

P - середній рівень цін;

V - швидкість обігу грошей;

Y - рівень очікуваного доходу на альтернативні грошам активи;

B - обсяг багатства;

O - очікування змін ринкової кон'юнктури [45, с. 28].

Пропозиція грошей - це залишки в грошовій формі, що є в розпорядженні суб'єктів економіки на визначений момент часу (кінець місяця, року).

Вважається, що всі економічні суб'єкти одночасно не можуть запропонувати на ринку грошей більше від наявного у них запасу грошей. Тобто фактична маса грошей в обороті є природною межею пропозиції грошей.

Загалом, сумарна пропозиція грошей всіма суб'єктами грошового ринку (ЦБ, комерційні банки, клієнти банків) вимірюється грошовими агрегатами $M0, M1, M2, M3$.

Зазначимо, що $M3$ - це сукупна пропозиція грошей у країні.

Пропозицію грошей визначають за формулою:

$$Pr = Go + Dn, \quad (4.7)$$

де Pr - пропозиція грошей;

Go - готівка поза банками;

Dn - депозити.

Власниками грошей, що входять до складу елементів пропозиції грошей (Go і Dn) є домогосподарства, фірми, державні установи, громадські організації тощо і вони вирішують, яку частку свого запасу грошей тримати в готівковій формі. Тому готівка може вільно переходити з позабанківського у внутрішньобанківський оборот, перетворюючись у депозити, внаслідок чого обсяг Go зменшуватиметься, а обсяг Dn збільшуватиметься і навпаки.

Перелік чинників впливу та викликані ними механізми впливу на пропозицію грошей.

1. **Чинник** - норма обов'язкового резервування.

Механізм - чим більша норма обов'язкового резервування, тим більший коефіцієнт мультиплікації (грошовий мультиплікатор), а отже, більший загальний обсяг грошової пропозиції.

2. **Чинник** - облікова ставка.

Механізм - при зростанні облікової ставки зменшується попит на позички, а отже, зменшуються залишки коштів на рахунках у центральному банку, тобто грошова база скорочується, а отже, зменшуються обсяги грошової пропозиції.

3. **Чинник** - процентна ставка.

Механізм - при зниженні процентної ставки за позиками у комерційних банків розширюються можливості одержувати позички рефінансування, а отже зростає грошова база, зростають банківські резерви, збільшується коефіцієнт мультиплікації, що підвищує пропозицію грошей.

4. **Чинник** - багатство економічних суб'єктів.

Механізм - при зростанні багатства збільшуються обсяги депозитної складової грошової маси, зростає коефіцієнт мультиплікації, а отже, зростає пропозиція грошей.

5. **Чинник** - тінізація підприємницької діяльності.

Механізм - зміна структури грошових запасів на користь готівки знижує коефіцієнт мультиплікації, а отже скорочує пропозицію грошей.

6. **Чинник** - стан довіри до банків.

Механізм - низький стан довіри до банків сприяє вилученню депозитів, що зменшує рівень мультиплікації, а отже, загальний обсяг пропозиції грошей скорочується відповідно до падіння довіри до банків [45, с. 28-30].

Головна функція грошового ринку - балансування попиту і пропозиції грошей та формування ринкового рівня процента.

3.3. Заощадження та інвестиції в механізмі грошового ринку.

Важливу роль у збалансуванні грошового обороту, а також попиту і пропозиції на грошовому ринку відіграють **заощадження та інвестиції**.

Заощадження сімейних господарств у закритій економіці є єдиним джерелом надходження коштів на грошовий ринок. Тільки за рахунок цього джерела фірми можуть збільшити свої чисті інвестиції, а держава - збільшити свої закупівлі понад доходи від податків, тобто профінансувати бюджетний дефіцит. Звідси можна зробити кілька загальних висновків щодо взаємозв'язку заощаджень та інвестицій [63].

Якщо формування заощаджень уповільнюється чи зовсім зупиняється, починаються скорочення інвестицій та «проїдання» раніше нагромадженого капіталу. Така ситуація звичайно виникає в умовах тривалої інфляції, коли населення перестає робити нові заощадження і навіть витрачає попередні під загрозою втрати їх через інфляцію.

Зростання обсягу заощаджень створює верхню межу нарощування інвестицій у секторі «фірми».

Проте зростання обсягу інвестицій, як правило, не досягає цієї верхньої межі. Частина коштів, що надійшли на грошовий ринок за потоком заощаджень, мобілізує уряд для державних закупівель та інших витрат. У конкурентній боротьбі за ресурси на грошовому ринку уряд звичайно має переваги над фірмами у зв'язку з вищим рівнем гарантій за його зобов'язаннями (цінними паперами) порівняно із зобов'язаннями фірм та фінансових посередників, через яких заощадження трансформуються в інвестиції. Тільки скорочення бюджетного дефіциту дає можливість максимально наблизити фактичний обсяг інвестицій до його верхньої межі та навіть перевищити її за рахунок інших джерел.

Певна частина коштів, що надходять на грошовий ринок по каналу «заощадження», використовується для поповнення запасу грошей (збільшення обов'язкових резервів банків, поточної каси економічних суб'єктів) і не спрямовується в інвестиції. Ця частина функціонує як гроші і трансформується через сектор «ринку грошей». Решта заощаджень використовується як капітал і трансформується в інвестиції через сектор «ринку капіталів». Проте для власника заощаджень цей факт не має значення, і всю розміщену їх суму на ринку він розглядає як дохідний актив, як інвестицію. Тому у своєму подальшому аналізі ми абстрагуємося від осідання частини заощаджень у грошових запасах [63].

Заощадження населення, що надійшли на грошовий ринок і не мобілізовані урядом для своїх потреб та не осіли в грошових запасах, мають бути позичені фірмами для інвестування.

Відомо, що в **закритій економіці** існує три напрями використання вироблених нею продуктів [59]. Ці три компоненти ВВП наведені в основній макроекономічній тотожності для закритої економіки:

$$Y = C + I + G, \quad (4.8)$$

тобто частина виробленої продукції споживається домогосподарствами (C), частина - використовується фірмами й домогосподарствами на інвестиції (I) і, нарешті, частина **виробленої продукції закупається урядом для використання на суспільні потреби** (G).

Кейнсіанська функція споживання. Переважна частина (приблизно 2/3) виробленої продукції йде на споживання (C). Пригадаємо, що та частина доходу, яка залишилася після сплати всіх податків ($Y - T$), називається використовуваним доходом. Люди поділяють свій використовуваний дохід на споживання (C) та заощадження (S). **Заощадження** - це частина

використовуваного доходу, яка не споживається.

Залежність між обсягом споживання і використовуваним доходом має назву **функції споживання**:

$$C = C(Y - T). \quad (4.9)$$

Це поняття, запроваджене Кейнсом, ґрунтується на припущенні, що дохід є основним, визначальним фактором споживання, а процентна ставка не відіграє в цьому значної ролі. Детальніше функцію споживання Дж. Кейнса можна показати у вигляді:

$$C = a + b(Y - T), \text{ або } C = C_0 + MPC(Y - T), \quad (4.10)$$

де a - автономне споживання, тобто обсяг споживання, який не залежить від використовуваного доходу (наприклад, проживання в борг, за рахунок заощаджень, субсидій. У довгостроковому періоді для економіки в цілому автономне споживання має тенденцію наближатися до нуля); b - гранична схильність до споживання (MPC) - це величина, яка показує, наскільки зміниться обсяг споживання при зміні використовуваного доходу на одну одиницю, і визначається за формулою:

(4.11)

де AC - приріст споживчих витрат;

ΔY - приріст використовуваного доходу.

MPC набуває значення в інтервалі від 0 до 1, тобто одна додаткова одиниця використовуваного доходу збільшує обсяг споживання, але на величину меншу від 1. Це пояснюється тим, що кожна гривня доходу, яка не споживається, - заощаджується. І кожна гривня додаткового доходу витрачається або на додаткове споживання, або на додаткове заощадження.

Найпростіша **функція заощадження** має вигляд:

$$S = -a + (1 - b)(Y - T), \quad (4.12)$$

де S - величина заощаджень у приватному секторі;

a - автономне споживання;

$(1 - b)$ - гранична схильність до заощадження;

Y - дохід;

T - податкові відрахування.

Виведення функції заощадження:

$$S = (Y - T) - C; \quad (4.13)$$

$$S = (Y - T) - (C_0 + MPC(Y - T)) = (Y - T) - C_0 - MPC(Y - T); \quad (4.14)$$

$$S = -C_0 + (1 - MPC)(Y - T); \quad (4.15)$$

$$S = -C_0 + (1 - MPC)(Y - T); \quad (4.16)$$

$$s = -C_0 + MPS(Y - T). \quad (4.17)$$

Гранична схильність до заощадження (MPS) - величина до додаткового заощадження, яке виникає із додаткової гривні використовуваного доходу:

Оскільки частина кожної гривні, яка не споживається, обов'язково заощаджується, то гранична схильність до споживання і гранична схильність до заощадження в сумі дорівнюють одиниці:

$$MPC + MPS = 1. \quad (4.19)$$

Інвестиційна функція. Другим основним компонентом сукупних витрат є **інвестиції (I)**. Вони відіграють подвійну роль в макроекономіці, оскільки в **короткостроковому періоді**, впливаючи на сукупний попит, визначають обсяг виробництва, а в **довгостроковому періоді** впливають на економічне зростання через капіталоутворення, на потенційний обсяг випуску та сукупну пропозицію [59].

Кількість інвестиційних товарів, на які з'являється попит, залежить від величини процентної ставки. Для того щоб інвестиційний проєкт був прибутковим, дохід від його реалізації має перевищувати витрати на його впровадження. Підвищення ставки процента при-

зводить до того, що зменшується кількість прибуткових інвестиційних проєктів і, відповідно, скорочується попит на інвестиційні товари.

Інвестиції залежать від **реальної** (r), а не від номінальної процентної ставки. Найпростіша функція інвестицій має вигляд:

$$I = e - dr, \quad (4.20)$$

де I - інвестиційні витрати; e - автономні інвестиції (не залежать від процентної ставки, а визначаються зовнішніми економічними факторами, наприклад, запасами корисних копалин тощо); r - реальна процентна ставка (вартість запозичення); d - емпіричний коефіцієнт чутливості інвестицій до динаміки процентної ставки.

Інвестиції - це **найнестабільніший компонент** сукупних витрат. Поведінку інвестицій важко передбачити, оскільки вони залежать від таких мінливих факторів, як успіх або невдача нових, невиконаних виробів, зміни у податкових та процентних ставках, політичних відносинах, підходах до стабілізації економіки, та інших змінних елементів економічного життя.

Крім відсоткової ставки на інвестиційний попит впливають фактори, які змінюють рівень очікуваної норми чистого прибутку за даної відсоткової ставки. Умовно назвемо ці фактори невідсотковими. До них належать:

1. **Технологічні зміни.** Технічний прогрес, тобто розробка нового більш продуктивного устаткування, зменшує середні витрати на виробництво продукції або підвищує її якість. Внаслідок цього зростає норма чистого прибутку від інвестування, що викликає зростання інвестиційного попиту за даної відсоткової ставки.

2. **Рівень забезпеченості основним капіталом.** Від того, якою мірою кожна галузь виробництва забезпечена основним капіталом, залежить очікувана норма чистого прибутку від додаткових інвестицій. Якщо виробничі потужності певної галузі задовольняють попит на її продукцію, то інвестування буде стримуватися. Недостатність виробничих потужностей стимулює збільшення інвестицій з метою нарощування виробництва відповідно до попиту.

3. **Витрати на придбання, експлуатацію та обслуговування устаткування.** Якщо ці витрати скорочуються, то очікувана норма чистого прибутку збільшується, а інвестиційний попит зростає. І навпаки.

4. **Податки на підприємця.** Приймаючи інвестиційні рішення, підприємці розраховують на очікуваний прибуток після сплати податків. Тому збільшення податків депресивно впливає на інвестиції. І навпаки.

5. **Очікування.** Як уже зазначалося, метою інвестування є чистий прибуток. Інвестиції завжди пов'язані із певним рівнем ризику. Якщо економічні умови в країні погіршуються, фірми утримуються від інвестицій. Навпаки, коли сподіваються на поживання в недалекому майбутньому, попит на інвестиції зростає. Крім того, якщо фірми очікують, що зростання виробництва товару призведе до різкого скорочення попиту на нього навіть при зниженні ціни, то немає стимулів вкладати у виробництво цього товару інвестиції. І навпаки [7, с. 105-106].

Інвестиції є найбільш мінливим компонентом сукупних витрат. До факторів, які впливають на мінливість інвестицій, в першу чергу належать такі:

1) тривалість строку служби інвестиційних товарів. Тому закупки нових інвестиційних товарів можуть бути відкладені, що зменшить інвестиції. Оптимістичні прогнози можуть вплинути на прийняття рішення про модернізацію, нове будівництво, що призведе до зростання інвестицій;

2) нерегулярність інновацій. Значні нововведення виникають нерегулярно, це, в свою чергу, впливає на мінливість інвестицій;

3) поточні прибутки є дуже мінливими. Підприємства інвестують лише тоді, коли відчувають, що інвестування буде прибутковим. Між тим поточний прибуток дуже часто змі-

нюється, тому й інвестиційні стимули мінливі. Крім того, прибуток є основним джерелом інвестицій, а значить його нестабільність посилює мінливість інвестицій;

4) мінливість очікування. За умов тривалого строку служби основного капіталу прийняття інвестиційних рішень здійснюється виходячи з очікуваного чистого прибутку. Фірми прогнозують умови інвестування, переглядають деякі події, що можуть призвести до значних змін умов підприємництва в майбутньому. Суттєво впливають на рішення фірм про інвестування також внутрішньополітичні зміни, розробка нових джерел енергії, демографічні зміни і пов'язані з ними зміни в попиті [7, с. 105-106].

ТЕМА 4. ГРОШОВІ СИСТЕМИ.

4.1 Сутність грошової системи та її основні елементи.

4.2. Основні типи грошових систем та їх еволюція.

4.3. Створення грошової системи України.

4.1. Сутність грошової системи та її основні елементи.

Грошова система - це форма організації грошового обороту в країні, встановлена загальнодержавними законами. Ці закони визначають основні принципи, нормативи та інші вимоги, що регламентують відносини між суб'єктами грошового обороту [55, с. 106].

Залежно від різновидів грошових потоків виділяють такі складові грошової системи:

- система готівкового обігу;
- система безготівкових розрахунків;
- валютна система.

Схожість і відмінність грошових систем різних країн визначається:

- 1) видами і формами грошових знаків і традицій;
- 2) співвідношенням готівкових і безготівкових потоків;
- 3) можливістю (забороною) вільного обігу інших валют;
- 4) методами регулювання грошового обороту.

Основними елементами грошової системи є:

- **грошова одиниця** (встановлений у законодавчому порядку грошовий знак для вимірювання цін товарів та послуг);
- **масштаб цін** (законодавча фіксація вагової кількості монетарного металу (золота та срібла), що закріплюється державою за певною грошовою одиницею);
- **емісійна система** (установи, які здійснюють випуск грошей і цінних паперів та визначають порядок емісії);
- **види та купюрність грошових знаків** (матеріалізована в певному типі загально еквівалентна вартість, яка забезпечує стабільність обігу. До основних форм грошей належать банківські білети, казначейські білети та розмінні монети. Суттєвою відмінністю видів грошових знаків є механізм їх емісії);
- **валютний курс** (співвідношення між грошовими одиницями різних країн, що використовуються для обліку валют під час здійснення валютних та інших операцій. Виступає як ціна валюти однієї країни, виражена у валюті іншої країни);
- **регламентація готівкового та безготівкового обігу** (охоплює визначення сфер готівкових та безготівкових розрахунків і режиму використання грошей на рахунках, форм розрахунків, порядок патентів тощо) [45, с. 31-34].

Масштаб цін - це купівельна спроможність грошей.

Коли гроші мали натурально-речову форму (золото, срібло), масштаб цін встановлювала держава, визначаючи ваговий вміст металу в грошовій одиниці. Регулювання рівня цін здійснювалося шляхом змін металевого вмісту грошей.

Сучасний масштаб цін відображає відмінності у *вартості однакових товарів у різних країнах*. Може відбуватися зміна цін на одні й ті самі товари в певній країні (*знецінення грошей - зменшення масштабу цін*). На сучасному етапі розвитку грошових систем масштаб цін залежить від ринкових факторів, а завдання держави - підтримувати масштаб цін на певному рівні.

Види та купюрність грошових знаків визначає вищий законодавчий орган країни. Право емісії грошових знаків та відповідальність за їх забезпечення в законодавчому порядку закріплене, як правило, за Центральним банком країни.

Для зручності користування грошова одиниця поділяється на певну кількість частин, як правило, на 100. Закон визначає міру точного поділу та назву кожної частини. Так, гривня України ділиться на 100 частин, які називають *копійками*.

Розмінна монета відіграє допоміжну роль щодо основної валюти і забезпечує платежі на суми, менші від розміру, прийнятої в країні грошової одиниці:

- якщо величина грошової одиниці країни дуже мала, то потреба в розмінній монеті знижується чи взагалі відпадає;
- якщо в країні встановлена велика грошова одиниця, то потреба в розмінній монеті зростає, оскільки збільшується питома вага платежів на суми, менші від розміру грошової одиниці. У таких країнах значною є частка монет у загальній сумі готівки. Це робить грошові системи більш економічними, оскільки монети зношуються повільніше, ніж паперові банкноти.

З цієї причини періодично випускають монети в одну чи кілька грошових одиниць, які, по суті, не є розмінними, а замінюють паперові купюри відповідного номіналу.

Значимість питання державного регулювання безготівкового грошового обороту обумовлене тим, що на сучасному етапі економічного розвитку більша частина грошової маси знаходиться у депозитній формі, а також переважають безготівкові розрахунки.

Практичні заходи щодо регулювання безготівково грошового обороту з метою підтримання стабільності грошової системи в країні:

- створення системи міжбанківських розрахунків, що підлягає контролю з боку Центрального банку;
- запровадження зберігання комерційними банками своїх резервів на рахунках у Центральному банку з нормуванням залишку коштів на цих рахунках;
- визначення форм розрахунків, стандартів документів та порядку документообігу;
- визначення режиму відповідальності сторін за порушення платіжних зобов'язань;
- встановлення нормативного строку для виконання банками операцій за рахунками клієнтів і відповідальності банків за порушення цих норм;
- створення системи страхування банківських вкладів юридичних і фізичних осіб;
- використання механізмів захисту банківських комп'ютерних мереж від несанкціонованого втручання тощо.

Регулювання готівкового грошового обороту передбачає, зокрема, такі заходи:

1) посилення технічного контролю купюр від підробки (автомати перевірки на фальшивість грошей);

2) контролювання операцій з готівкою:

- суб'єкти підприємницької діяльності можуть здійснювати платежі готівкою на невеликі суми, пов'язані переважно з формуванням та витрачанням грошових доходів населення;
- клієнти банків - юридичні особи - можуть тримати у своїх касах готівку лише в межах ліміту, встановленого банком, відповідно до визначених НБУ правил;
- суб'єкти підприємницької діяльності зобов'язані здавати одержану готівкову виручку на свої рахунки в банках; на власні потреби можуть витрачати частину виручки в межах ліміту, встановленого обслуговуючим банком відповідно до правил, визначених НБУ;

- під час одержання готівкових коштів зі своїх рахунків у банках юридичні особи повинні вказувати, з якою метою вони їх одержують та зазначати суми для кожної з них;
- клієнти банків - юридичні особи - зобов'язані розробляти прогнози своїх касових оборотів і подавати їх у банки для розроблення таких прогнозів у регіонах і в країні в цілому.

Державними органами, які здійснюють регулювання грошового обороту та контролювання дотримання чинного законодавства в Україні, є: Національний банк України (НБУ); Кабінет Міністрів України (КМУ); Міністерство фінансів (МФ) України та інші органи, які, реалізуючи заходи своєї економічної та фінансової політики, також можуть впливати на грошовий оборот. Проте свої регулятивні дії в монетарній сфері вони повинні координувати з Національним банком України.

4.2. Основні типи грошових систем та їх еволюція.

Грошові системи поступово змінювалися, набували різних форм, які можна класифікувати за кількома критеріями.

Залежно від форми існування грошей розрізняють два види грошових систем:

- 1) *система металевого обігу* - коли грошовий метал безпосередньо перебуває в обігу (благородні метали) і виконує всі функції грошей, а банкноти розмінюються на метал;
- 2) *система обігу грошових знаків* - коли золото та срібло витісняється з обігу нерозмінними на них кредитними грошима [74].

Біметалізм (16-18 ст.) - це грошова система, в якій держава законодавчо закріплює роль загального еквівалента за двома металами (золотом і сріблом). Монети з цих металів карбувалися й оберталися на рівних засадах.

Існували три різновиди біметалізму:

- 1) *система паралельної валюти*, коли співвідношення між золотими і срібними монетами встановлювалося на ринку стихійно;
- 2) *система подвійної валюти*, коли співвідношення між золотими і срібними монетами встановлювалось державою залежно від попиту на метал, від економічної і політичної ситуації у країні і світі;
- 3) *система «кульгаючої» валюти*, за якою один з видів монет карбується у закритому порядку [63].

Однак біметалізм не відповідав потребам розвинутого ринкового господарства, бо використання як міри вартості двох металів суперечило суті цієї функції грошей. Загальною мірою вартості може бути лише один метал.

Монометалізм (19 - поч. 20 ст.) - грошова система, за якої, на відміну від біметалізму, роль загального еквівалента закріплено лише за одним валютним металом - золотом чи сріблом. Оскільки за своїми фізичними і вартісними властивостями золото краще пристосоване виконувати цю роль, найпоширенішим був золотий монометалізм. Проте історія знає випадки існування срібного монометалізму в окремо взятих країнах, наприклад в Індії (1852-1893 рр.), Росії (1843-1852 рр.).

Майже все XIX ст. і початок XX століття золото відігравало провідну роль у міжнародних валютно-кредитних відносинах. Найбільшої ваги золотий стандарт досяг у період 1880-1914 рр.

Золотий монометалізм пройшов декілька стадій розвитку:

- 1) *золотомонетний стандарт*;
- 2) *золотозливковий стандарт*;
- 3) *золотодевізний стандарт*.

Золотомонетний стандарт:

- золото виконувало всі функції грошей;
- в обігу перебували золоті монети та банкноти, розмінні на них;

- відкрите карбування монет із фіксованим золотим вмістом;
- співвідношення між валютами (грошовими одиницями різних країн) встановлювалося за їх офіційним золотим вмістом.

Золотозливковий стандарт:

- міжнародних розрахунках діють паперові гроші та золоті зливки;
- зберігаються гарантії Центрального банку щодо обміну банкнот на стандартні зливки золота;
- випуск золотих монет припинився, а золота монета була вилучена і перетворена в скарб;
- співвідношення між валютами продовжує визначатися за їх золотим вмістом.

Золотодевізний стандарт:

- міжнародних розрахунках використовуються *девизи* - платіжні засоби у валюті певних країн: чеки, векселі, акредитиви, банкноти тощо;
- курс валют встановлюється на основі їх золотого паритету, але конверсія валют в золото здійснюється через валюти-девизи [45, с. 36].

Золотомонетний стандарт був найбільш стабільною, *саморегульованою грошовою системою*. Саморегулювання виходило з адекватності вартості, яку виражали вказані гроші в обігу, вартості металу, який містився в монетах і міг бути одержаний в обмін на банкноти.

Однак золотомонетний стандарт мав основний недолік - функціонування його вимагало наявності золотих запасів у центральних емісійних банках, які слугували резервним фондом внутрішнього обігу, забезпечували розмін банкнот на золото, були резервом світових грошей. Таким чином витрати держави на забезпечення обігу золотою монетою були значними, тому все більше емітувалися банкноти.

Однак навіть у період розквіту золотомонетного стандарту обмін банкнот на золото нерідко призупинявся, оскільки держави вимушені були фінансувати військові витрати за рахунок паперової емісії. Наприклад, у Великобританії під час наполеонських війн або в Америці у період громадянської війни 1861-1865 рр.

Золотомонетний стандарт проіснував у багатьох країнах до Першої світової війни. Під час війни випуск золотих монет в обіг припинився, а наявна там золота монета була частково вилучена державами, частково перетворилася у скарб.

Після війни деякі країни, які володіли запасами золота - Англія, Франція, Японія, - запропонували *золотозливковий стандарт*. Вільного карбування монет не існувало, розмір банкнот на золото було обмежено вартістю злиwkів. В Англії, наприклад, злиwk важив 12,4 кг. Для того, щоб його отримати, необхідно було мати 1700 фунтів стерлінгів. У Франції злиток золота важив 12,7 кг, на нього можна було обміняти 215 тис. франків.

У країнах які не володіли великими запаси золота (Австралія, Німеччина, Данія, Норвегія та ін.), запровадили систему золото-девiзного стандарту. За золотодевiзного стандарту банкноти обмінювалися на девiзи, тобто на іноземну валюту, яка була розмінна на золото. Таким чином виникла валютна залежність одних країн від інших. Світова економічна криза 1929-1933 рр. призвела до того, що перестали існувати всі форми золотого монометалізму.

З 30-х років 20 ст. розпочалася епоха *регульованих грошових систем*.

Регульована грошова система - це система, за якої держава бере на себе зобов'язання щодо забезпечення сталості емітованих від її імені грошових знаків.

Регульовані грошові системи поділяються на кілька видів. Залежно від характеру механізму регулювання пропозиції грошей виділяють системи *паперового* та *кредитного обігу*.

Система **паперово-грошового обігу** може здійснюватися у двох формах:

1. Емісія грошових знаків (казначейських білетів) державним казначейством.
2. Прямого використання кредитної емісії центрального банку для покриття дефіциту державного бюджету. У цьому разі грошові знаки матимуть форму банківських білетів.

Спільним між ними є те, що випуск грошей в обіг, визначається не попитом на гроші, а величиною бюджетного дефіциту. Отже, система паперово-грошового обігу базується на використанні емісії грошей на покриття бюджетного дефіциту. Таким чином, вона є неперспективною і може використовуватися лише як тимчасова, перехідна модель.

Система кредитного обігу - це випуск і рух грошових знаків, що виникають на основі кредиту. Баується на загальних принципах кредитування (поверненість, забезпеченість, платність), що створює передумови для забезпечення сталості грошей шляхом формування спеціального механізму регулювання пропозиції грошей відповідно до потреб обороту в засобах обігу. Завдяки цим перевагам системи кредитного обігу неминуче приходять на зміну грошово-паперовим системам, як тільки економічна та фінансова ситуація в країні сприяє цьому.

Залежно від характеру регулювання грошової системи виділяють:

2.1. Відкриті грошові системи - мінімальне втручання держави у регулювання валютних відносин всередині країни, повна конвертованість валюти, ринковий механізм формування валютного курсу.

2.2. Закриті грошові системи - наявність значної кількості валютних обмежень, що проявляється в адміністративному регулюванні валютного ринку, неконвертованості валюти, штучному формуванні валютного курсу тощо.

Залежно від характеру економічної системи виділяють:

3.1. Ринкові грошові системи - переважання економічних методів та інструментів регулювання грошового обігу.

3.2. Неринкові грошові системи - переважання адміністративних неринкових методів регулювання грошового обігу.

4.3. Створення грошової системи України

Грошова система має бути адекватною існуючим соціально-економічним і політичним умовам розвитку суспільства. *Тож становлення України як незалежної, суверенної держави, перехід до ринкового типу економіки зумовили необхідність створення власної національної грошової системи ринкового типу.*

Об'єктивними підставами для формування власної національної грошової системи стало досягнення відповідності сфери грошового обігу, грошової системи багатогранності змін економічного, соціального, політичного характеру. *З'явилася необхідність у створенні такої самостійної грошової системи, яка зорієнтована на захист власних соціально-економічних інтересів, задоволення національних потреб і взаємодію зі світовим ринковим середовищем. Створювана національна грошова система мала ґрунтуватись на паперово-кредитній основі [63].*

Організаційно-правові основи створення грошової системи незалежної України були закладені прийняттям Закону України «Про банки і банківську діяльність». Цей Закон Верховна Рада УРСР прийняла 20 березня 1991 року. Згідно з цим Законом, Національний банк України отримував монопольне право на здійснення емісії грошей та організації їх обігу на території України. На НБУ покладалося завдання забезпечувати стабільність цих грошей. Отже, обіг грошей на території України мав стати справою виключно органів української держави. Хоч практичні дії по створенню національної грошової системи на підставі цього Закону ще були неможливі, бо до кінця 1991 р. Україна залишалась у складі СРСР.

Перші практичні кроки на шляху створення власної грошової системи були зроблені після виходу України зі складу СРСР. 10 січня 1992 року в грошовий обіг були впроваджені українські купоно-карбованці багаторазового використання. Вони стали доповненням до рублевої грошової маси, що випускалася в Росії. Тим самим в обігу в Україні одночасно опинились два види валюти. Це російські рублі, емісія яких після розвалу СРСР перейшла

від союзного уряду до уряду Російської Федерації, і українські купоно-карбованці. Безготівковий обіг при цьому обслуговувався виключно рублями [28, с. 271].

Спочатку здавалося, що паралельний обіг рубля і купоно-карбованця має принести Україні певні вигоди, бо російські рублі можна буде використовувати на російському ринку для закупівлі необхідних Україні сировинних та енергетичних ресурсів. Спочатку купоно-карбованець коштував навіть вище від рубля. Однак досить швидко виявилось, що наявність у грошовому обігу України рубля і купоно-карбованця істотно ускладнює управління внутрішнім готівковим обігом та здійснення зовнішніх розрахунків, насамперед з Російською Федерацією. Купоно-карбованець втратив свої початкові переваги перед рублем, його курс став швидко падати. Виявились істотні недоліки у функціонуванні двовалютної системи грошового обігу, виникли перебої у внутрішніх й зовнішніх платежах, помітні стали і інші ускладнення.

Щоб послабити негативні наслідки паралельного обігу рубля і купоно-карбованця, Уряд України змушений був впровадити купоно-карбованець у сферу безготівкового обігу і вилучити з нього рублі. Це відбулося згідно з **Указом Президента України «Про реформу грошової системи України» від 12 листопада 1992 р.** Тим самим з'явилися нові єдині на території України засоби платежу, що отримали назву «Український карбованець». Український карбованець отримав статус тимчасових національних грошей. Введення в загальний обіг українського карбованця означало завершення першого етапу формування національної грошової системи України і почався другий етап.

На другому етапі відпрацьовувалися окремі елементи і організація функціонування грошової системи. Розвиток грошової системи на другому етапі відбувався в кількох напрямках. Один з них полягав у розбудові емісійного механізму, зокрема в створенні відповідної матеріально-технічної бази - Банкотно-монетного двору НБУ. Такої матеріально-технічної бази виготовлення грошових знаків не було на першому етапі. Завдяки створенню Банкотно-монетного двору, оснащеного технікою сучасного рівня, з'явилася можливість мати повний цикл високоякісного виробництва паперових грошей та монет [63].

З інших напрямів треба відзначити відпрацювання механізму регулювання НБУ пропозиції грошей, розроблення методики, методології та інструментів грошово-кредитної політики НБУ механізмів валютного регулювання, розвитку національної платіжної системи.

Використання цих напрямів дозволило протягом 1993-1996 рр. відпрацювати правові та організаційні основи подальшого розвитку грошово-кредитної системи України ринкового типу, піднести її на вищий щабель забезпечення управління грошовим обігом, що сприяло ефективному функціонуванню економіки України, вирішенню соціальних проблем [28, с. 273].

На другому етапі становлення та розвитку грошової системи України з'явилася необхідність у вирішенні питання про заміну тимчасової валюти - українського карбованця на валюту постійну. Тимчасові гроші не здатні належно виконувати одну з найважливіших функцій грошей - функцію нагромадження. А це стримує економічне зростання, бо не стимулює економічних суб'єктів до нагромадження. Тому питання про заміну грошей тимчасових грошми постійними набуло особливого значення [27, с. 131-132].

В Україні з **2 вересня по 16 вересня 1996 р.** була проведена грошова реформа, в ході якої з обігу було вилучено український карбованець і впроваджено постійну грошову одиницю - **гривню** та її соту частину - копійку. Грошова реформа була проведена з деномінацією грошових знаків (скороченням п'яти нулів), зміною назви грошової одиниці. Через обмін грошових знаків замінено раніше існуючий масштаб цін. Відповідно було змінено ціни всіх товарів та послуг, розміри заробітної плати, тарифів, пенсій, стипендій, платіжних зобов'язань тощо.

На час проведення грошової реформи в магазинах були виставлені два цінники - в кар-

бованцях і гривнях. Український карбованець у готівковій формі в цей період працював на поступове вилучення з обігу. У безготівковому обігу перерахування в нову грошову одиницю були проведені в перший день реформи - 2 вересня 1996 р.

Виведенням з обігу тимчасової грошової одиниці - українського карбованця і впровадженням постійної грошової одиниці - гривні було завершено другий етап становлення грошової системи України і розпочався третій етап.

На третьому етапі відбувається подальша розбудова та вдосконалення механізмів та інструментів грошової системи України, що з'явилися на попередніх етапах [63].

Тема 5. Інфляційна та антиінфляційна політика.

- 5.1. Сутність інфляції та її основні форми.
- 5.2. Соціально-економічні наслідки інфляції.
- 5.3. Антиінфляційна політика.
- 5.4. Сутність інфляції та її основні форми.

5.1. Сутність інфляції та її основні форми.

Інфляція - це знецінення грошей (зниження їх купівельної спроможності) внаслідок підвищення загального (середнього) рівня цін на товари і послуги в країні за певний період.

Зниження загального (середнього) рівня цін у країні є протилежним (оберненим) процесом до інфляції, який називається **дефляцією**.

Дезінфляція - це зменшення темпів інфляції. Наприклад, темпи інфляції зменшуються з двозначних до однозначних цифр.

Стагфляція - це інфляція, яка супроводжується стагнацією виробництва і безробіттям (одночасно зростають ціни і безробіття).

Термін «інфляція» (від лат. *Inflatio*) буквально означає «здуття» або «набухання».

Дійсно, фінансування державних видатків (наприклад, у періоди екстремального розвитку економіки в часи війн, революцій) за допомогою паперово-грошової емісії з припиненням розміну банкнот призводило до розширення грошового обігу та знецінення паперових грошей.

Як правило, інфляційні процеси були пов'язані безпосередньо з війнами або епідеміями, тривалими неврожаями та іншими стихійними лихами, що зумовлюють політичні і соціальні потрясіння.

Інфляція була характерна для грошового обігу:

- США - у період війни за незалежність 1775-1783 рр.;
- Франції - у період Французької революції 1789-1791 рр.;
- Англії - під час війни з Наполеоном на початку XIX ст.;
- Росії в 1769-1895 рр [55, с. 125].

Особливо високих темпів інфляція набула у Німеччині після Першої світової війни, коли восени 1923 р. грошова маса в обігу досягла 396 квінтильйонів марок, а грошова одиниця знецінилась у трильйон разів.

Уперше термін «інфляція» був застосований для характеристики економіки США в період громадянської війни 1861-1865 рр. Він засвідчував процес перевантаження, «набухання» каналів грошового обігу масою грошей, яка перевищувала потребу в них економічної системи [55, с. 125].

Остаточного цього терміна було введено в науковий обіг з метою теоретичного відображення певного стану економіки після Другої світової війни.

Ці історичні приклади доводять, що інфляція не є породженням сучасності, а мала місце і в минулому.

Форми прояву інфляції еволюціонували разом з розвитком грошових систем. В епоху функціонування металевих грошових систем зростання цін було зумовлене псуванням монет або зниженням вартості грошового металу. У період запровадження паперових грошей цей процес відбувався шляхом зменшення золотого вмісту банкнот, тобто зменшували кількість золота, на яку їх обмінювали.

У сучасній грошовій системі головними формами прояву інфляції стали:

1) знецінення вартості грошових знаків щодо вартості товарів (у тому числі й золота) та послуг (так звана **цінова інфляція**);

2) зменшення обмінного курсу національної грошової одиниці щодо інших валют (**девальвація**);

3) формування товарного дефіциту (**інфляція заощаджень** - знецінення грошей виявляється у зростанні вимушених заощаджень, зазвичай, виникає у разі державного регулювання (фіксації) цін і доходів) тощо.

Причини інфляції можна поділити на **внутрішні і зовнішні**.

Внутрішніми причинами інфляції можуть виступити:

- зростання грошової маси вищими темпами, порівняно зі зростанням національного продукту (тобто економічно необґрунтована емісія грошей);
- перенасичення кредитами національної економіки;
- деформація структури економіки, що виявляється в істотному відставанні галузей, що виробляють споживчі товари і послуги, мілітаризації економіки;
- дефіцит держбюджету та зростання державного боргу, що підриває купівельну спроможність національної валюти;
- випереджаюче зростання заробітної плати порівняно з продуктивністю праці;
- монопольне становище на ринку великих виробників, що встановлюють монопольно високі ціни;
- інфляційні очікування;
- політична нестабільність в країні [25, с. 141].

До *зовнішніх причин* інфляції можна віднести:

- коливання цін на світовому ринку: зростання світових цін на ввезені в країну товари «імпортує» інфляцію, зниження світових цін на предмети експорту зменшує надходження від зовнішньої торгівлі;
- погіршення умов міжнародної торгівлі (торгова дискримінація - імпортні бар'єри, зокрема високе митне обкладання товарів);
- скорочення надходжень від зовнішньої торгівлі;
- негативне сальдо платіжного і зовнішньоторговельного балансу [25, с. 141].

На практиці для вимірювання інфляції найчастіше застосовують **індекси цін Ласпейреса та Пааше**.

Індекс цін Ласпейреса розраховується за такою формулою:

$$I = \frac{IPiЧ_0}{IPoЧ_0} \quad (6.1)$$

Індекс цін Ласпейреса, обчислений для незмінного кошика споживчих товарів і послуг, називають **індексом споживчих цін (ІСЦ)**. Інакше кажучи, ІСЦ обчислюють як відношення між сукупною ціною певного набору товарів і послуг (споживчого кошика) у поточному періоді та сукупною ціною споживчого кошика у базовому періоді. При цьому порівнюються ціни поточного періоду (p_t) і базового (p_0) на однаковий набір товарів базового періоду (товарний кошик)

Залежно від **рівня зростання цін** розрізняють такі види інфляції:

- 1) повзуча (2-5%);
- 2) помірна (до 10%);

3) галопуюча ($>10-100\%$);

4) гіперінфляція (1-2% щодня, понад 50% за місяць, понад 1000% на рік) [25, с. 144].

Залежно від факторів, що викликають інфляцію, розрізняють **інфляцію попиту** та **інфляцію витрат**. Інфляція попиту породжується надмірним попитом в умовах наближення до повної зайнятості. Інфляція витрат пов'язана з підвищенням середніх витрат на одиницю продукції і зниженням сукупної пропозиції, що призводить до одночасного зростання інфляції і безробіття при спаді виробництва. Це явище отримало назву стагфляції [55, с. 132].

Інфляція попиту викликається перевищенням сукупного попиту над пропозицією товарів, що має своїм наслідком підвищення цін.

В довгостроковому періоді інфляція попиту характеризується тільки зростанням цін, а у короткостроковому - зростанням цін, виробництва і зайнятості.

го рівня цін від P до P_2 .

Інфляція витрат - це інфляція з боку пропозиції. Вона виникає в результаті збільшення середніх витрат на одиницю продукції.

Зростання витрат може бути викликане різними причинами:

- подорожчанням сировини та палива;
- підвищенням заробітної плати;
- збільшенням непрямих податків.

Залежно від характеру прояву розрізняють різноманітні форми і види інфляції. Так, в економіці може мати місце **відкрита і прихована** інфляція [28, с. 300].

Відкрита інфляція спостерігається в умовах вільних цін, які формуються під впливом ринкових сил. Тобто вільна взаємодія попиту і пропозиції зумовлює відкрите, нічим не обмежене зростання цін.

Пригнічена, або прихована, інфляція виникає в умовах жорсткого регулювання державою цін і доходів. Вона проявляється не в підвищенні цін, а в загостренні товарного дефіциту, що супроводжується цілою низкою негативних явищ: зниженням якості продукції, прихованим підвищенням цін, розвитком тіньового ринку та спекуляцією, збільшенням виробництва дорогих товарів на шкоду дешевим товарам повсякденного попиту. Виміряти приховану інфляцію можна шляхом зіставлення державних цін з цінами ринку (легального і тіньового), обсягом вимушених заощаджень (відкладеним попитом).

Господарюючі суб'єкти намагаються вгадати динаміку цін. Передбачувані показники рівня цін, на основі яких виробники і споживачі будують свою цінову і грошову політику, називають **інфляційними** очікуваннями. Інфляційні очікування є важливим фактором розвитку інфляції і можуть стимулювати або гальмувати її зростання. Залежно від точності прогнозів виділяють *очікувану* (прогнозовану) та *непередбачену* (непрогнозовану) інфляцію.

Поєднання інфляції попиту, інфляції витрат та інфляційних очікувань породжує **інфляційну спіраль**.

Припустимо, що економіка знаходиться в рівновазі в точці E_0 в умовах повної зайнятості (Y^* - потенційний ВВП). Стимулювання економіки з боку держави (за допомогою грошово-кредитних або бюджетних методів) викличе зміщення кривої сукупного попиту вправо в положення AD_2 і встановлення рівноваги в точці E_2 . Підвищення рівня цін - інфляція попиту - породжує інфляційні очікування, відповідно до яких наймані працівники зажадають збільшення ставок заробітної плати. Це, у свою чергу, викличе збільшення середніх витрат виробництва. Крива зрушиться вгору, а нова рівновага встановиться в точці E_2 . Цей процес може тривати далі, все збільшуючи інфляцію.

За співвідношенням темпів зростання різних цін розрізняють:

1) **збалансовану інфляцію** - ціни різних товарів одна щодо одної є незмінними, тобто в процесі такої інфляції відносні ціни не змінюються;

2) **незбалансовану інфляцію** - змінюються відносні ціни, причому в різних пропорціях,

тобто змінюється структура цін національної економіки [28, с. 300].

Виділяють ще такі види інфляції *за причинами* виникнення:

- 1) **адміністративна інфляція** - це інфляція, спричинена адміністративно керованими цінами;
- 2) **імпортвана інфляція** - це інфляція, зумовлена дією зовнішніх чинників (зростанням імпортованих цін);
- 3) **кредитна інфляція** - це інфляція, спричинена надмірною кредитною експансією;
- 4) **соціальна інфляція** - це зростання цін під впливом зростання витрат, пов'язаних з підвищенням якості продукції, необхідністю охорони навколишнього середовища.

Розрізняють також:

- 1) **інерційну інфляцію** - зростання загального рівня цін із року в рік приблизно однако- вим темпом (хронічна інфляція);
- 2) **стагфляцію** - коли зростання цін супроводжується зменшенням обсягів виробництва;
- 3) **агфляцію** - зростання цін на аграрну продукцію (аграрну інфляцію).

5.2. Соціально-економічні наслідки інфляції.

Соціально-економічні наслідки інфляції різноманітні і суперечливі. Значною мірою вони залежать від виду інфляції і від спроможності суб'єктів її прогнозувати.

Головний наслідок інфляції, як прогнозованої, так і не прогнозованої, - це **перерозподіл доходів**. Навіть очікувана інфляція призводить до істотного перерозподілу багатства. Вона породжує так званий **інфляційний податок**, який сплачується покупцем через зростання номінальної ціни товару [39, с. 428].

Під впливом інфляції фактично **змінюються ставки оподаткування**. Зростання цін за- звичай супроводжується збільшенням номінальних доходів господарюючих суб'єктів. При прогресивній системі оподаткування вони змушені сплачувати податки за вищими ставками. У той же час, оскільки існує часовий лаг між нарахуванням і сплатою податків, реальна величина податкових надходжень знижується, зменшуючи реальні доходи державного бю- джету і можливість здійснення державою економічної та соціальної політики [39, с. 428].

Державна емісія грошей є шляхом перерозподілу доходів на користь держави. Дохід від емісії грошей називається **сеньйораж**. Він дорівнює різниці між сумою номіналів додатково випущених паперових грошей і витратами на їх друкування.

Багато фірм зазнають втрат від інфляції. Знецінюються **амортизаційні відрахування**, засновані на первісній вартості. У результаті зростає податковий тягар фірм і зменшуються їх інвестиційні можливості.

Значно підвищуються так звані **витрати меню** - це витрати фірм на зміну цінників, прейскурантів, каталогів тощо.

Зрештою **знижується ефективність економіки в цілому**. У виробників знижуються стимули до інвестування в результаті зростання позичкового відсотка. Зменшується заці- кавленість у випуску товарів і послуг високої якості. У працівників знижуються стимули до праці в результаті постійного знецінення заробітної плати. Намагаючись захиститися від інфляційного податку і чекаючи подальшого підвищення цін, населення прагне швидше ви- тратити гроші на придбання товарів тривалого користування [39, с. 429].

Якщо населення не в змозі здійснювати точні прогнози інфляції, яка часто буває нерівномірною, то інфляція стає непередбаченою, що підсилює перерозподільчі процеси в економіці.

Дохід і багатство перерозподіляються між різними верствами населення, що обу- мовлено відмінностями в активах і пасивах, якими вони володіють. Йде перерозподіл дохо- дів від кредиторів до позичальників, тому що борг повертається знеціненими грошима.

Відбувається зниження реальних доходів населення, особливо тих його верств, які от-

римують **фіксовані** доходи (одержувачі пенсій, стипендій, допомоги, працівники бюджетної сфери). Відбувається зниження ефективності державних соціальних програм, оскільки **знижуються реальні розміри соціальних виплат** бідним верствам населення.

Знецінюються заощадження населення, що зберігаються на руках населення, а також на рахунках у банках, оскільки відсотки закладами зазвичай менше темпів зростання цін і не відшкодовують зменшення реальних розмірів заощаджень [39, с. 430].

Загалом **економічні наслідки** інфляції полягають в наступному:

1) інфляція руйнує нормальні господарські зв'язки, посилює хаос і диспропорції в економіці, дезорганізує інвестиційний процес, оскільки при нестримному зростанні цін мета виробництва (прибуток) може бути досягнута і без зростання виробництва;

2) капітали переливаються зі сфери виробництва у сферу обігу, насамперед у спекулятивні комерційні структури, де вони швидше обертаються і приносять величезні прибутки, а також переміщаються за кордон у пошуках прибутковішого застосування й гарантованого прибутку. Зростають спекуляція, тіньова економіка, корупція;

3) порушується нормальне функціонування кредитно-грошової системи. Знецінення грошей підриває стимули до нагромадження їх, породжуючи таке явище як «втеча від грошей», коли підприємці й населення надають перевагу вкладанню грошових заощаджень у товари, нерухомість та інші матеріальні цінності. Розриваються кредитні угоди, бо при інфляції не вигідно надавати довгострокові кредити під невеликі проценти, оскільки кредиторів доведеться отримувати борги у знецінених грошах;

4) поступово згортаються товарно-грошові відносини й розширюється прямий продуктообмін на основі бартерних угод. Це призводить до втрати грошима своїх економічних функцій, і відносини обміну повертаються назад - до простої, або випадкової, форми вартості;

5) інфляція негативно впливає і на міжнародне економічне та валютно-кредитне становище країни. Вона підриває конкурентоспроможність і експорт вітчизняних товарів, водночас стимулює імпорт товарів з-за кордону, оскільки на внутрішньому ринку вони продаються за вищими цінами. Інфляція стримує надходження іноземного капіталу, знижує офіційний і ринковий курси національної валюти через її знецінення [39, с. 184-185].

Соціальні наслідки інфляції:

1) інфляція є своєрідним податком, яким держава шляхом емісії нічим не забезпечених грошей додатково обкладає доходи населення, що веде до негативних соціальних наслідків. Ще Дж.М. Кейнс писав, що «тривалим процесом інфляції уряди можуть конфіскувати таємно і непомітно значну частину багатства своїх громадян»;

2) інфляція знижує життєвий рівень усіх верств населення, особливо тих, які мають сталий дохід, оскільки темпи зростання доходів відстають від темпів зростання цін на товари й послуги;

3) інфляція знецінює попередні грошові заощадження населення в банках, страхових полісах, щорічну ренту та інші паперові активи з фіксованою вартістю;

4) інфляція підриває мотивацію до ефективної трудової діяльності, посилює соціальну диференціацію населення і соціальну напругу в суспільстві [39, с. 185].

5.3. Антиінфляційна політика.

Економічна наука виробила два підходи до управління національною економікою за умов інфляції:

1) **адаптаційна політика**, що полягає у пристосуванні до інфляції. Відображається у проведенні індексації ставок процента, інвестицій, доходів громадян;

2) **антиінфляційна політика**, що спрямована на подолання інфляції антиінфляційними заходами [63].

Антиінфляційна політика поділяється на два види:

- 1) **дезінфляційна політика** (регулювання попиту);
- 2) **політика доходів** (регулювання витрат).

Дезінфляційна політика передбачає зменшення сукупного попиту через грошово-кредитний і податковий механізм шляхом зменшення державних видатків, підвищення податків, збільшення процентних ставок за кредитами, обмеження грошової маси.

Політика доходів передбачає паралельний контроль за цінами та заробітною платою шляхом їх заморожування або визначення меж їхнього зростання.

Антиінфляційна політика повинна бути спрямована не стільки на припинення інфляції загалом, скільки на зведення її до прийнятного рівня, який зробив би її важелем стимулювання позитивних економічних перетворень у країні.

Інфляційне таргетування - це комплекс заходів, які приймаються державними органами влади для контролю за рівнем інфляції у країні [118].

Інфляційне таргетування має декілька стадій:

- 1) встановлення планового показника інфляції на деякий період (як правило, рік);
- 2) вибір монетарного інструментарію для контролю за рівнем інфляції;
- 3) застосування монетарного інструментарію;
- 4) порівняння рівня інфляції на кінець звітного періоду із запланованим і аналіз ефективності монетарної політики.

Сутність режиму інфляційного таргетування полягає у публічному оголошенні кількісних цілей з інфляції та зобов'язанні центрального банку досягати цих цілей упродовж середньострокового періоду.

Рішення щодо грошово-кредитної політики ухвалюються з урахуванням прогнозу інфляції. **Основним монетарним інструментом** і операційним орієнтиром за такого монетарного режиму є **процентна ставка**. Якщо прогнозована інфляція знаходиться вище цільового рівня, то для її стримування проводиться політика «дорогих грошей», тобто процентна ставка підвищується. І навпаки - при нижчому прогнозованому показнику інфляції порівняно з цільовим рівнем проводиться політика «дешевих грошей», коли процентна ставка знижується.

Змінюючи ставки за своїми операціями з банками, центральний банк впливає на умови, за якими банки укладають угоди між собою на грошовому ринку, і, таким чином, на вартість короткострокових кредитних коштів. Через механізми перетоку капіталу між різними секторами фінансового ринку вартість короткострокових коштів впливає на процентні ставки банків за кредитними та депозитними операціями з підприємствами та населенням, обмінний курс гривні та ціни інших фінансових активів.

У кінцевому підсумку за допомогою зміни процентної ставки центральний банк опосередковано впливає на такі макроекономічні показники, як ВВП та інфляція. Такий механізм носить назву механізму монетарної трансмісії.

Де-факто до застосування режиму інфляційного таргетування Національний банк України перейшов на початку 2016 року. До цього тривала підготовча робота зі створення всіх критично необхідних передумов для його запровадження. На першому етапі (до 2015 року) були створені технічні передумови, зокрема побудовано макроекономічні моделі, розроблено квартальний прогнозний цикл. На другому етапі (у першій половині 2015 року) були створені інституційні передумови, зокрема забезпечена незалежність Національного банку у використанні інструментів для досягнення своєї цілі, усунене фіскальне домінування, змінений процес ухвалення рішень з монетарної політики. З другої половини 2015 року тривав третій етап - впровадження всіх ключових елементів інфляційного таргетування [109].

У вересні 2020 року було оголошено, що Національний банк України переходить на режим гнучкого інфляційного таргетування та допускає купівлю державних цінних паперів на

вторинному ринку.

Гнучке інфляційне таргетування передбачатиме, що НБУ й надалі ставитиме собі за ціль рівень інфляції на рівні 4-6%, однак допускає короткострокові відхилення інфляції від установленої цілі під впливом зовнішніх та внутрішніх шоків, які не залежать від монетарної політики [83].

Досягати цілей з інфляції НБУ буде завдяки як зміні облікової ставки, так і операціям з державними цінними паперами на вторинному ринку.

Крім цього, серед інструментів, які планує використовувати НБУ, інтервенції на валютному ринку, зміну нормативів обов'язкових резервів, операції СВОП і РЕПО.

Антиінфляційна політика може супроводжуватися *грошовою реформою*, яку, зазвичай, проводять у разі гіперінфляції.

ТЕМА 6. ВАЛЮТНИЙ РИНОК.

6.1. Поняття валюти та визначення валютного курсу.

6.2. Валютний ринок та його функціонування.

6.3. Валютне регулювання.

6.1. Поняття валюти та визначення валютного курсу

Згідно із Законом України «Про валюту і валютні операції», валютні цінності - це національна валюта (гривня), іноземна валюта та банківські метали [93].

Національна валюта (гривня) включає:

а) грошові знаки грошової одиниці України - гривні у вигляді банкнот, монет, у тому числі обігових, пам'ятних та ювілейних монет, і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені або такі, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, що перебувають в обігу;

б) кошти на рахунках у банках та інших фінансових установах, виражені у гривні;

в) електронні гроші, номіновані у гривні.

До складу *іноземної валюти* входять:

а) грошові знаки грошових одиниць іноземних держав у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави або групи іноземних держав, а також вилучені або такі, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, що перебувають в обігу;

б) кошти на рахунках у банках та інших фінансових установах, виражені у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях (зокрема у спеціальних правах запозичення), що належать до виплати в іноземній валюті;

в) електронні гроші, номіновані у грошових одиницях іноземних держав та (або) банківських металах.

Банківські метали - це золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб відповідно до світових стандартів у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів.

В економічній літературі валютою називають грошову одиницю, яка обслуговує міжнародні економічні відносини і використовується як міжнародна розрахункова одиниця чи міжнародний засіб обігу і платежу.

Також валюту визначають як будь-які грошові кошти, формування та використання яких прямо чи опосередковано пов'язане із зовнішньоекономічними відносинами [27, с. 186].

Поняття «валюта» використовується в трьох значеннях:

1) *грошова одиниця певної країни;*

2) грошові знаки іноземних держав, а також кредитні та платіжні засоби, виражені в іноземних грошових одиницях і використовуються в міжнародних розрахунках, іноземна валюта;

3) умовна міжнародна (регіональна) грошова розрахункова одиниця або платіжний засіб [55, с. 155].

Валюта класифікується за різними критеріями, зокрема залежно від емітента валютних коштів:

- *національна валюта* - платіжний засіб (грошова одиниця) певної держави (гривня, долар США, фунт стерлінгів тощо), що емітується національною банківською системою; для України це будуть кошти, номіновані в гривні, для США - у доларах США, для Великобританії - фунт стерлінгів тощо;

- *іноземна валюта* - іноземні грошові знаки (банкноти, казначейські білети, монети), а також іноземні цінні папери як кредитні та платіжні засоби - платіжні документи (*чеки, векселі, акредитиви, сертифікати*), фондові ресурси (*акції, облігації*) та інші валютні цінності. Для України це будуть кошти усіх зарубіжних країн;

- *колективна валюта* - спеціальні міжнародні грошові одиниці, які функціонують на інтернаціональних (світових) та регіональних засадах, емісія яких здійснюється міжурядовими валютно кредитними організаціями. Зараз відомі такі міжнародні валюти - СПЗ (валютна одиниця МВФ), євро (відповідно до Маастрихтської угоди, грошова одиниця спочатку 11, а згодом і 16 країн Західної та Східної Європи) андське песо (розрахункова одиниця країн Андського пакту: Болівія, Колумбія, Перу, Еквадор) [55, с. 155].

Залежно від сфери і мети використання:

- *валюта оплати* - валюта, якою здійснюють фактичну оплату товарів і послуг згідно із зовнішньоекономічною угодою чи погашення міжнародного кредиту;

- *валюта кредиту* - валюта, якою за угодою кредитора та позичальника надається кредит.

Залежно від режиму використання всі валюти поділяються на вільно конвертовані, частково конвертовані і неконвертовані.

Конвертованість національної грошової одиниці - це можливість легально обмінювати її на іноземні валюти.

За ступенем конвертованості виділяють такі види валют:

- *вільно конвертована* - це валюта вільно та необмежено обмінюється на інші іноземні валюти, вільно вивозиться і ввозиться через кордон, може бути резервною валютою (тобто може використовуватися центральними банками інших країн для накопичення резервів (запасів) такої валюти);

- *частково конвертована* - це національна валюта країн, в якій використовуються валютні обмеження для резидентів та за окремими видами обмінних операцій (наприклад, заборона продажу товарів за кордоном за національну валюту). Часткова конвертованість валюти означає, що національна грошова одиниця обмінюється на іноземну валюту з певними обмеженнями. Обмеження можуть бути такими: для одних осіб обмін валюти дозволений, а для інших не дозволений, або, для одних видів операцій обмін дозволений, а для інших - ні. Якщо конвертація національної валюти дозволена тільки для нерезидентів, то вона називається зовнішньою, а якщо для резидентів - внутрішньою. Якщо конвертація поширюється тільки на платежі за поточними операціями, то вона називається поточною, а якщо тільки на платежі за рухом капіталу - капітальною;

- *неконвертована* - це національна валюта, яка функціонує лише в межах однієї країни і не обмінюється на інші іноземні валюти, її ввіз та вивіз жорстко обмежується. Неконвертованими є валюти слаборозвинутих країн, які переживають економічну та фінансову кризу [79, с. 37].

До 1997 р. типово неконвертованою була і національна валюта України - гривня. В сучас-

них умовах гривня залишається частково конвертованою валютою.

Валюти країн з найвищими економічними потенціалами, які користуються довірою на світовому ринку та які використовуються як міжнародний платіжний засіб та накопичуються в резервах міжнародної ліквідності країн, мають назву - **резервна валюта**. Це долар США, євро, японська ієна, британський фунт стерлінгів, китайський юань, канадський долар, австралійський долар, швейцарський франк.

Кожна країна має свою грошову одиницю, валюту, яка лежить в основі грошової системи країни (долар, єна, рубль, гривня тощо). Валюта в різних країнах може мати одну назву, але різну цінність. Наприклад, грошова одиниця і в Канаді і в США - долар, але американський долар і канадський долар мають різну цінність.

Змістом валютної операції є обмін валюти однієї країни на валюту іншої. Кожна національна валюта має певну ціну, котра виражається в грошових одиницях іншої країни і називається *валютним курсом*. Ціни на вільно конвертовану валюту визначаються на міжнародному валютному ринку виходячи з попиту та пропозиції на неї, а у країнах з частково конвертованою валютою ціна національної валюти встановлюється центральним банком. Таким чином, валютний, або обмінний, курс має кількісну визначеність, котра являє собою співвідношення кількості обмінюваних валют.

Валютний курс - ціна грошової одиниці однієї країни, виражена в грошовій одиниці іншої країни.

Загалом обмінний валютний курс - це:

- кількість одиниць однієї валюти, яка необхідна для придбання одиниці іншої валюти;
- ринкові ціни однієї валюти, виражені в іншій валюті;
- вартість грошової одиниці однієї країни, виражена у грошових одиницях інших країн або міжнародних платіжних засобах [79, с. 40].

Визначення курсу валют називається котируванням. Існує два методи котирування іноземної валюти до національної: пряме і непряме (зворотне).

При *прямому котируванні* курс одиниці іноземної валюти виражається в національній валюті (1 дол. = 28,15 грн). При *непрямому котируванні* курс одиниці національної валюти виражається в іноземній валюті (1 грн = 0,0355 дол.).

При котируванні валют встановлюється базова валюта та валюта котирування. *Базова валюта* - це валюта відносно якої котируються інші валюти, тобто валюта, з якою порівнюють певну грошову одиницю.

Валюта котирування - це валюта, яка котирується до базової, тобто валюта, курс якої визначають.

При котируванні двох валют базова записується зліва. Права частина - це валюта котирування. Запис «USD/UAH = 28,15» буде означати, що за долар США (базова валюта) дають 28 гривень 15 копійок.

Базовою валютою є, як правило, валюти провідних промислово розвинених країн. Основою світовою резервною валютою є долар США, тому він використовується як основна базова валюта.

Проте в котируванні фунта стерлінгів (GBP/USD) фунт виступає базовою валютою, а долар - валютою котирування. Ця традиція склалася історично, фунт був ключовою валютою до Першої світової війни (80% міжнародних розрахунків здійснювалося у фунтах). Аналогічним чином котируються валюти колишніх англійських колоній: австралійський долар (AUD/USD) і новозеландський долар (NZD/USD). Євро також котирується до долара як базова валюта (EUR/USD).

Для оцінки темпів економічного розвитку використовують декілька розрахункових видів валютних курсів:

1. Номінальний валютний курс - це ціна одиниці національної валюти, виражена в

одиницях іноземної валюти, що діє на певний момент на валютному ринку країни.

Визначення номінального валютного курсу співпадає із загальним визначенням самого валютного курсу і встановлюється на валютному ринку. Він використовується у валютних контрактах і є найпростішим і базовим визначенням валютного курсу. Однак для довгострокового прогнозування він не є зручним, оскільки вартість іноземних і національних валют змінюється одноразово із зміною загального рівня цін в країні.

2. Реальний валютний курс. Це - номінальний валютний курс, скорегований на відносний рівень цін у своїй країні і в тій країні, до валюти якої котирується національна валюта.

$$S_r = S_n \cdot \frac{P^1}{P}$$

Реальний валютний курс є порівнянням купівельної спроможності двох валют.

Для його розрахунку використовується формула:

де S_n - номінальний валютний курс; S_r / реальний валютний курс;

P^1 - індекс цін зарубіжної країни; P - індекс цін своєї країни.

Реальний валютний курс являє собою співвідношення споживчого кошика за кордоном, переведеного з іноземної валюти в національну за допомогою номінального валютного курсу (номінальний валютний курс, помножений на індекс цін зарубіжної країни) і ціни споживчого кошика тих самих товарів у своїй країні.

Індекс реального валютного курсу показує його зміну з поправкою на темп інфляції в обох країнах. Якщо темп інфляції у своїй країні є вищим від зарубіжного, то реальний валютний курс буде вищим від номінального.

Номінальний ефективний валютний курс показує усереднену динаміку руху курсу національної валюти по відношенню до декількох валют країн - головних торговельних партнерів.

3. Реальний ефективний валютний курс - це номінальний ефективний валютний курс, скоригований на зміну рівня цін, який показує динаміку реального валютного курсу певної країни до валют країн - основних торговельних партнерів.

Індекс реального ефективного валютного курсу вважається головним показником, який характеризує узагальнену динаміку курсів основних валют і на його основі прогнозуються тенденції їх розвитку.

Якщо індекс реального ефективного валютного курсу національної валюти підвищується, то експорт стає дорожчим, його розміри скорочуються, а імпорт дешевшає і розміри його зростають, тобто конкурентні позиції країни на світовому ринку погіршуються. Отже, реальний ефективний валютний курс є показником, що характеризує конкурентоспроможність країни на світовому ринку [79, с. 41-43].

Фактори, які впливають на валютний курс. Як будь-яка ціна, валютний курс відхиляється від вартісної основи - паритету купівельної спроможності валют - під впливом попиту та пропозиції валюти. Співвідношення такого попиту та пропозиції залежить від багатьох чинників, які відображають зв'язок валютного курсу з іншими економічними категоріями - вартістю, ціною, грошима, процентом, платіжним балансом та ін.

Розрізняють кон'юнктурні та структурні (довгострокові) чинники, які впливають на валютний курс [83, с. 49-51].

Кон'юнктурні чинники пов'язані з коливаннями ділової активності, політичної та військово-політичної обстановки, з чутками (іноді ажіотажними), здогадками та прогнозами.

Поряд з кон'юнктурними чинниками, вплив яких важко передбачити, на попит та пропозицію валюти, тобто на динаміку її курсу, впливають і відносно *довгострокові тенденції*, які визначають стан тієї чи іншої національної грошової одиниці у валютній ієрархії. Серед цих чинників можна назвати такі:

1. Зростання національного доходу. Цей чинник зумовлює підвищений попит на іноземні

товари, водночас товарний імпорт може збільшувати вплив іноземної валюти.

2. *Темпи інфляції.* Співвідношення валют за їх купівельною спроможністю (паритет купівельної спроможності) є своєрідною віссю валютного курсу, тому на валютний курс впливають темпи інфляції. Чим вищі темпи інфляції в країні, тим нижчий курс її валюти, якщо не протидіють інші фактори. Таку тенденцію звичайно можна простежити в середньота довгостроковому плані. Вирівнювання валютного курсу, приведення його у відповідність з паритетом купівельної спроможності відбуваються в середньому протягом двох років.

3. *Стан платіжного балансу.* Активний платіжний баланс сприяє підвищенню курсу національної валюти, бо при цьому збільшується попит на неї з боку зовнішніх боржників. Пасивний платіжний баланс породжує тенденцію до зниження курсу національної валюти, тому що боржники продають її на іноземну валюту для погашення своїх зовнішніх зобов'язань.

4. *Різниця процентних ставок у різних країнах.* Вплив цього фактору на валютний курс зумовлюється двома основними обставинами. *По-перше*, зміна процентних ставок у країні впливає за інших рівних умов на міжнародний рух капіталів, насамперед короткострокових. Підвищення процентної ставки стимулює приплив іноземних капіталів, а її зниження заохочує відплив капіталів, у тому числі і національних, за кордон. *По-друге*, процентні ставки впливають на операції валютних ринків та ринків позичкових капіталів.

5. *Діяльність валютних ринків та спекулятивні валютні операції.* Якщо курс якої-небудь валюти має тенденцію до зниження, то фірми та банки завчасно продають її за більш стійкі валюти, що погіршує позиції ослабленої валюти. Валютні ринки швидко реагують на зміни в економіці та політиці, на коливання курсових співвідношень. Тим самим вони розширюють можливості валютної спекуляції та стихійного руху «гарячих» грошей.

6. *Ступінь використання певної валюти на євробанку і в міжнародних розрахунках.* Наприклад, той факт, що 60-70% операцій євробанків виконується в доларах, визначає масштаби попиту на цю валюту та її пропозицію. На курс валюти впливає і ступінь її використання в міжнародних розрахунках.

7. *Ступінь довіри до валюти на національному та світовому ринках.* Вона визначається станом економіки та політичною обстановкою в країні, а також розглянутими вище чинниками, які впливають на валютний курс, причому дилери враховують не лише темпи економічного зростання, інфляції, рівень купівельної спроможності валюти, співвідношення попиту та пропозиції валюти, а й перспективи їх динаміки.

8. *Валютна політика.* Співвідношення ринкового та державного регулювання валютного курсу впливає на його динаміку. Формування валютного курсу на валютних ринках через механізм попиту та пропозиції валюти, як правило, супроводжується різкими коливаннями курсових співвідношень. На ринку складається реальний валютний курс - показник стану економіки, грошового обігу, фінансів, кредиту та ступеня довіри до певної валюти. Державне регулювання валютного курсу спрямоване на його підвищення або зниження виходячи з завдань валютно-економічної політики.

9. *Ступінь розвитку фондового ринку,* який є конкурентом валютному ринку. Фондовий ринок може залучати іноземну валюту безпосередньо, а також «відтягувати» кошти в національній валюті, які могли б бути використані на валютному ринку для купівлі іноземної валюти.

Економічні сфери розрахунку і використання валютного курсу:

- 1) купівля-продаж валюти у зв'язку з експортом-імпортом товарів і послуг;
- 2) надходження іноземних капіталів і кредитів;
- 3) надання кредитів іншим країнам і вивезення капіталів за кордон;
- 4) статистична оцінка економічної діяльності країни та її позиції у світовій економіці тощо.

Режим валютного курсу характеризує порядок визначення курсу національної валюти, його зміни та використання для виконання розрахунків у міжнародних економічних відносинах.

У міжнародній практиці використовують такі основні **режими** валютних курсів:

- 1) режим фіксованого валютного курсу;
- 2) режим плаваючого валютного курсу [27, с. 203].

Сутність режиму **фіксованого валютного курсу** полягає в тому, що обмінний курс валюти або взагалі не змінюється, або підтримується в межах вузького діапазону. Цей режим потребує взяття центральним банком офіційного зобов'язання з підтримки паритету валютного курсу через валютні інтервенції та підпорядкування монетарної політики цілям стабілізації валютного курсу в цілому.

Застосовуючи режими **плаваючого валютного курсу**, центральний банк не бере на себе таких зобов'язань, а валютний курс у країні визначається дією ринкових механізмів і законів на валютному ринку. Будь-які офіційні інтервенції на валютному ринку при цьому спрямовані на пом'якшення динаміки зміни та запобігання невиправданим коливанням курсу, а не на встановлення його певного рівня.

Фіксований валютний курс може фіксуватись різними способами:

1. Фіксація курсу національної валюти до курсу найбільш значущих валют міжнародних розрахунків.
2. Використання валюти інших країн в якості законного платіжного засобу.
3. Фіксація курсу національної валюти до валют інших країн - головних торговельних партнерів.
4. Фіксація курсу національної валюти до колективних валютних одиниць, наприклад, до СПЗ.

До переваг фіксованих валютних курсів слід віднести те, що коли курс стабільний, то він забезпечує компаніям надійну основу для планування та ціноутворення; обмежує внутрішню грошово-кредитну політику; позитивно впливає на недостатньо розвинуті фінансові ринки і фінансові інструменти.

Недоліки фіксованих валютних курсів:

- якщо йому не довіряють, то він може піддатись спекулятивним діям, які в подальшому можуть зумовити відмову від фіксованого курсу;
- не існує надійного способу визначити, чи є вибраний курс оптимальним та стабільним;
- фіксований курс передбачає, щоб центральний банк був готовий до проведення валютних інтервенцій з метою його підтримки.

Плаваючий валютний курс - співвідношення між валютами різних країн складається на ринку під впливом попиту і пропозиції на національну та іноземну валюту.

Різновиди плаваючого валютного курсу:

1. **Вільне плавання**, за якого на валютний курс впливає лише ринкова кон'юнктура. Це передбачає визначення обмінного курсу винятково під впливом попиту і пропозиції на ринку і, зазвичай, без активного втручання держави.
2. **Обмежене плавання** - центральний банк задає граничні норми коливання обмінного курсу національної валюти.
3. **Кероване плавання** - це режим управління валютним курсом, який полягає у цілеспрямованій зміні вартості національної валюти, зазвичай у бік девальвації. Такий режим використовується здебільшого в періоди кризових ситуацій разом із заходами макроекономічної стабілізації, спрямованими на вирівнювання платіжного балансу.

6.2. Валютний ринок та його функціонування

С. Я. Боринець зазначає, що валютні відносини - це сукупність економічних відносин у

міжнародній сфері, що виникають у процесі взаємного обміну результатами діяльності національних господарств різних країн, тобто це сукупність валютно-грошових та розрахунково-кредитних відносин між національними господарствами.

За економічним призначенням валютні відносини відбуваються у таких формах:

- міжнародні розрахунки за зовнішньоторговельними операціями;
- отримання і погашення міжнародних кредитів;
- переміщення валют при здійсненні зовнішніх інвестицій;
- переміщення валют при наданні міжнародної допомоги;
- операції з купівлі-продажу валюти на внутрішньому і зовнішньому валютному ринках.

За економічним змістом валютний ринок - це сектор грошового ринку, на якому врівноважуються попит і пропозиція на такий специфічний товар, як валюта.

За призначенням і організаційною формою валютний ринок - це сукупність інститутів та механізмів, які забезпечують можливість вільно продавати-купувати національну та іноземну валюту на основі попиту й пропозиції.

Об'єктом купівлі-продажу на цьому ринку є валютні цінності:

- іноземні для резидентів, коли вони купують чи продають їх за національну валюту;
- національні для нерезидентів, коли вони купують чи продають ці цінності за іноземну валюту [45, с. 50].

Суб'єкти валютного ринку - фізичні та юридичні особи, резиденти та нерезиденти, а також посередники (банки, брокерські компанії, валютні біржі) валюти [45, с. 50].

За характером виконуваних операцій суб'єктами валютного ринку є:

- підприємці, які купують і продають валюту для забезпечення своєї комерційної діяльності (імпортери, експортери);
- інвестори, які вкладають свій чи позичений капітал у валютні цінності з метою одержання процентного доходу;
- спекулянти, які постійно купують-продають валюту для одержання доходу від різниці в її курсі; професійними спекулянтами є валютні дилери (фізичні та юридичні особи);
- хеджери (страхувальники), які здійснюють операції на валютному ринку для захисту від несприятливої зміни валютного курсу;
- посередники (банки, брокерські контори, біржі тощо).

Особливість попиту і пропозиції на валютному ринку:

- попит на іноземну валюту одночасно є пропозицією національної валюти; пропозиція іноземної валюти є одночасно попитом на національну валюту [45, с. 50].

Ціною на валютному ринку є валютний курс - ціна грошової одиниці певної валюти в грошових одиницях іншої валюти.

Структура валютного ринку. *Залежно від організації торгівлі виділяють ринки:*

- біржовий;
- позабіржовий (міжбанківський).

За характером операцій виділяють:

- ринок конверсійних операцій (ринок ф'ючерсів, ринок опціонів тощо) - *обмінні операції, ціна валюти - валютний курс;*
- ринок депозитно-кредитних операцій - *залучення (надання) кредитів-депозитів, ціна валюти - процент.*

За територіальним розміщенням ринки бувають:

- європейський;
- північноамериканський;
- азіатський.

За формою валюти, якою торгують, виокремлюють:

- ринок безготівкових операцій;

- ринок готівки [45, с. 51].

Функції валютного ринку:

- забезпечення умов та механізмів для реалізації валютної політики держави;
- створення суб'єктам валютних відносин передумов для своєчасного здійснення міжнародних платежів за поточними і капітальними розрахунками та сприяння завдяки цьому розвитку зовнішньої торгівлі;
- забезпечення прибутку учасникам валютних відносин;
- формування й урівноваження попиту і пропозиції валюти, регулювання валютного курсу;
- страхування валютних ризиків;
- диверсифікація валютних резервів [45, с. 51].

Функції валютного ринку реалізуються через виконання суб'єктами ринку великої кількості валютних операцій.

Валютні операції - це будь-які платежі, пов'язані з переміщенням валютних цінностей між суб'єктами валютного ринку [45, с. 51].

Ці операції класифікуються за кількома критеріями.

1. За терміном здійснення платежу з купівлі-продажу валюти:

- касові, або операції з негайною поставкою;
- строкові.

2. За механізмом здійснення операцій:

- операції спот;
- форвардні операції;
- ф'ючерсні операції;
- опціонні операції;
- операції «своп».

3. За цільовим призначенням:

- операції з метою одержання валюти для здійснення платежів за міжнародними розрахунками;
- операції з метою страхування від валютних ризиків (операції хеджування);
- операції з метою одержання прибутку або спекулятивні операції.

4. За формою здійснення:

- безготівкові;
- готівкові.

5. За масштабами операцій:

- оптові (здійснюються між банками);
- роздрібні (здійснюються між банками та їх клієнтами) [45, с. 52].

Касові операції полягають у купівлі-продажу валюти на умовах поставки її не пізніше другого робочого дня з дня укладення угоди за курсом, узгодженим у момент її підписання. Такі угоди можуть передбачати поставку валюти в той же день, на наступний робочий день, проте найчастіше - на другий робочий день. Ця остання угода називається «спот», а касові операції на цій умові - «операції спот». Вони дають можливість їх учасникам оперативно задовольнити свої потреби у валюті на вигідних умовах.

Учасники касових операцій мають можливість:

- терміново одержати валюту для погашення своїх зовнішньоекономічних зобов'язань;
- уникнути втрат від зміни валютних курсів: імпортер негайною купівлею інвалюти страхує себе від можливих втрат унаслідок підвищення її курсу, а експортер негайним продажем інвалюти страхується від втрат, пов'язаних із падінням її курсу;
- оперативно диверсифікувати свої валютні запаси, а банкам - ще й оперативно відрегулювати свою валютну позицію.

Строкові валютні операції полягають у купівлі-продажу валютних цінностей з відстрочкою поставки їх на термін, що перевищує два робочі дні. Ці операції, у свою чергу, поділяються на кілька видів залежно від механізму їх здійснення: форвардні, ф'ючерсні, опціонні, свопи [79, с. 111].

Спотовий ринок - це ринок, на якому здійснюються операції поточного, негайного (або касового) обміну валютами між двома країнами.

Курси негайного обміну валют називаються поточними (спот) курсами. А самі операції утворюють ринок готівкової валюти.

Валютні операції з негайною поставкою найбільш розповсюджені і складають приблизно 60% обсягу валютних угод міжбанківського ринку. Ці операції підлягають обов'язковому виконанню сторонами. Вони використовуються передусім для негайного отримання валюти для здійснення зовнішньоторговельних розрахунків.

Форвардний ринок - це ринок, на якому здійснюються термінові валютні операції з іноземною валютою. Термінові (форвардні) угоди - це контракти, за яких дві сторони домовляються про доставку домовленої кількості валюти через певний строк після укладення угоди за курсом, зафіксованим в момент її укладення. Форвардні угоди укладаються поза біржею і є обов'язковими для виконання.

Інтервал в часі між моментом укладення і виконання угоди може бути від 1-2 тижнів, від 1 до 12 місяців, до 5-7 років. Курс валют за терміновою угодою називається форвардним обмінним курсом. Він фіксується в момент укладення угоди.

Форвардний ринок вужчий, ніж ринок готівкових операцій (до 10% торгівлі валютними цінностями). В основному термінові угоди здійснюються з провідними валютами, великими корпораціями або банками зі стійким кредитним рейтингом. При укладанні форвардних угод курсові очікування (підвищення або зниження курсу) не завжди виправдовуються. Відтак термінові контракти не завжди підходять або не завжди доступні всім видам бізнесу. Чимало видів бізнесу і більшість фізичних осіб шукають альтернативи форвардним контрактам. Однією з таких альтернатив є угода своп.

Валютний своп є комбінацією поточної (готівкової) і термінової операції, тобто поєднання угоди спот щодо продажу валюти (негайна поставки валюти) і одночасної форвардної угоди щодо купівлі цієї ж валюти на визначений термін.

При операції своп готівкова угода здійснюється за курсом спот, який у терміновій угоді коригується з урахуванням премії або дисконту залежно від руху валютного курсу. Отже на ринку валютних свопів утворюється своп-курс - різниця між курсом спот і форвардним курсом. Операція своп може проводитися як з одним контрагентом, коли обидві конверсійні операції здійснюються з тим самим банком, так із різними контрагентами. В останньому випадку укладаються двома контрагентами дві протилежні угоди з різними датами валютування на однакову суму.

Розглянемо приклад валютного свопу. Банк А 1 березня отримав платіж на суму 10 млн грн. Ця сума знадобиться банку через 6 місяців, і тому він вважає, що протягом цього терміну вигідно інвестувати цю суму в євро. Банк А вирішує здійснити валютний своп: продати 10 млн грн за євро закордонному банку В з наступним викупом як частину угоди. Для нього це вигідніше, ніж 1 березня здійснити на валютному ринку дві самостійної угоди: продати гривні за євро на ринку спот і купити гривні за євро на форвардному ринку, щоб отримати їх через 6 місяців.

Операція «своп» є, по суті, хеджуванням, тобто страхуванням валютного ризику шляхом створення зустрічних вимог і зобов'язань в іноземній валюті. Ринок валютних свопів складає приблизно 20% від усього обсягу валютної торгівлі.

Валютні ф'ючерси - це контракти, які засвідчують зобов'язання купити або продати валюту за *стандартизованими* вимогами в майбутньому за заздалегідь обумовленим курсом.

У день виконання контракту поставляється певна кількість іноземної валюти. Ринок валютних ф'ючерсів є ринком похідних валютних інструментів, оскільки торгується не сама валюта, а валютні інструменти (зобов'язання). Укладання ф'ючерсних контрактів здійснюється на біржовому ринку. Сторона, яка зобов'язана виконати поставку валюти, називається продавцем ф'ючерсного контракту, а сторона, яка зобов'язана перерахувати грошові кошти проти поставки валюти, називається покупцем.

Ф'ючерсні контракти підлягають обов'язковому виконанню. Ф'ючерсні валютні операції є спеціальною формою спекулятивних угод і хеджування валютних ризиків великими банками. На угоди з валютними ф'ючерсами припадає близько 15% обсягу валютної торгівлі.

Валютні ф'ючерси по суті є форвардними контрактами, тобто передбачають майбутній обмін валютами. Однак строки, а головне, умови обміну відрізняються від умов форвардних контрактів, що дозволяє більш гнучко уникати валютних ризиків.

Відмінність полягає у такому:

- угоди укладаються лише на окремі валюти;
- валютні ф'ючерси ліквідні, їх можуть купити і продати більшість суб'єктів бізнесу на біржовому ринку;
- ф'ючерсні контракти можна перепродати на ф'ючерсному ринку в будь-який час до строку їх виконання;
- покупець валютного ф'ючерсу бере на себе зобов'язання купити, а продавець - продати валюту протягом певного строку за курсом, домовленим при укладенні контракту;
- ф'ючерсні контракти стандартизовані (наприклад, ф'ючерсний контракт на англійський фунт стерлінгів укладається на суму 62,5 тис. фунтів, на канадський долар - 100 тис. дол., на японську єну - 712,5 млн єн.) і їх виконання гарантоване за рахунок гарантійного внеску в розрахунково-кліринговий дім (розрахунково-клірингову плату). Це - депозит, котрий вноситься клієнтами готівкою;
- поставка валюти відбувається лише в конкретні дні.

Валютний опціон - це контракт, що засвідчує *право* його покупця, але не зобов'язує його, купити або продати стандартну суму іноземної валюти на визначених умовах у майбутньому з фіксацією ціни на час укладання такого контракту або на час такого придбання за рішенням сторін контракту.

Продавець опціону за грошову премію зобов'язується за необхідності забезпечити реалізацію цього права, будучи готовим продати або купити іноземну валюту за відповідною договірною ціною. Таким чином, якщо за ф'ючерсним контрактом обмін валюти є обов'язковим навіть у тому випадку, коли операція виявилась для покупця не вигідною, опціон передбачає право вибору: якщо операція вигідна - зробити обмін, якщо операція не вигідна - відмовитись від нього.

Покупець опціону має більше прав і менше обов'язків, а продавець - більше обов'язків і менше прав.

Валютні опціонні контракти схожі на ф'ючерсні угоди. В них визначаються кількість валют, строк погашення і ціна виконання. Так само як ф'ючерси, опціони, котрими торгують на біржі, вимагають стандартизованої форми контрактів і гарантії їх виконання. Кількість валюти, з якою оперує кожний опціон, дорівнює половині тієї, котра встановлена для ф'ючерсних контрактів.

Існують два основних типи опціонів: опціони колл (опціони на купівлю) та опціони пут (опціон на продаж). Опціони колл дають своїм власникам право, але не зобов'язання купити стандартну кількість валюти за ціною, вказаною в контракті. Опціони пут забезпечують своїм власникам право, але не зобов'язання продати стандартну кількість валюти за ціною, вказаною в контракті.

Розрізняють опціони, які можуть бути виконані в будь-який момент до закінчення строку

(американські опціони), та опціони, які можуть бути виконані лише за настання строку (європейські опціони).

Опціони як вид хеджування привабливіші, ніж форвардні і ф'ючерсні контракти, але вони мають високу ціну виконання - ціну, за якою відбувається поставка стандартної кількості валюти. Покупець опціону повинен платити високу премію (надбавку) за них, котра фіксується в опціонному контракті.

Опціони використовуються для хеджування валютного ризику та проведення спекулятивних операцій.

В цілому спекулятивні операції валютного ринку здійснюються на ринку спот і строковому ринку [79, с. 117-118].

Спекулянти валют впливають на стан валютного ринку *цілеспрямовано*, купуючи або продаючи валюту, щоб домогтися зниження валютного курсу або його підвищення. Граючи на підвищення або зниження курсу валют, вони можуть отримати прибуток або зазнати збитків.

У спекулятивних операціях беруть участь великі банки, фірми, ТНК. Спекулятивні операції, спрямовані на зниження або підвищення курсу валют, часто досягають десятків мільярдів доларів протягом декількох днів і взагалі стимулюють розвиток валютного ринку. Валютна спекуляція значно посилилась в умовах плаваючих валютних курсів, оскільки їх коливання зросли.

Спекуляція на валютних курсах часто негативно впливає на грошово-кредитну сферу та економіку в цілому. Спекуляція дестабілізує економіку:

а) коли продаж іноземної валюти здійснюється за зниження обмінного курсу або за його низького рівня в очікуванні, що цей курс ще більше впаде;

б) коли спекулянти купують іноземну валюту при зростанні обмінного курсу або за його високого рівня в очікуванні його зростання в майбутньому.

В результаті проведення дестабілізаційних спекулятивних операцій посилюються коливання валютних курсів.

В той же час спекулятивні операції можуть бути стабілізаційними, тобто коли вони послаблюють коливання валютних курсів у часі, що сприяє стабілізації валютного ринку. Це відбувається, коли спекулянти будуть:

а) купувати іноземну валюту при зниженні внутрішньої ціни іноземної валюти або при її низькому рівні в очікуванні зростання;

б) продавати валюту, коли обмінний курс зростає або знаходиться на високому рівні і незабаром очікується його зниження.

На валютному ринку зі спекулятивною метою здійснюються також арбітражні операції, тобто операції купівлі-продажу валюти з метою отримання прибутку [79, с. 119]. Від спекулятивних операцій вони відрізняються тим, що завжди є стабілізаційними, оскільки сприяють короткостроковому вирівнюванню валютних курсів на різних валютних ринках, а спекулятивні операції здійснюється для отримання максимального прибутку, завдяки різниці курсів іноземної та національної валюти.

Основними різновидами арбітражу на валютному ринку є власне валютний та відсотковий арбітраж.

Валютний арбітраж (простий) - це операція купівлі валюти на одному ринку за низькою ціною з її одночасним продажем на іншому ринку за більш високою ціною та отримання прибутку на різниці валютних курсів. Валютний арбітраж буває також *складним*, у випадку використання декількох валют на різних валютних ринках.

На валютному ринку, де валюта має відносно низький курс, арбітражні операції збільшують попит на неї і курс валюти починає підвищуватися, а на ринку, де валюта має високий курс, такі операції збільшують її пропозицію і курс знижується.

Валютний арбітраж буває *часовий* та *просторовий*. При *просторовому арбітражі* арбітражер отримує прибуток завдяки різниці в цінах спот на ринках, розташованих в «різних просторах». При *часовому валютному арбітражі* прибуток отримується від різниці валютних курсів у часі (наприклад, валюта купується за курсом спот, розміщується на певний строк на депозиті і по закінченні цього терміну продається на цьому ж ринку за іншим курсом спот).

Відсотковий арбітраж пов'язаний з операціями на ринку капіталів, тобто з переміщенням ресурсів від однієї валюти до іншої для поліпшення умов позики або умов кредитування, і базується на використанні банками різниці між відсотковими ставками на різних ринках.

В основі відсоткового арбітражу є прагнення економічних суб'єктів (інвесторів) вкласти наявну суму грошей у валюту, що приносить найбільший прибуток. Відсоткові ставки в різних країнах рідко співпадають за розміром. Діапазон їх на різних ринках світу досить широкий.

Інвестори прагнуть перемістити кошти з ринку з низькою відсотковою ставкою на ринок з більш високою. Для цього вони здійснюють операцію відсоткового арбітражу. Якщо інвестори хочуть зберегти капітал і отримати прибуток, вони робитимуть покритий (забезпечений) арбітраж. *Покритий відсотковий арбітраж* передбачає обмін однієї валюти на іншу. Відбувається процес позичання грошових коштів в одній країні і конвертація їх у валюту іншої країни, в котрій ці кошти віддаються в кредит. Забезпечення означає, що ризик зворотної конвертації у валюту, в якій була надана позика, для оплати позики з настанням строку платежу, усувається придбанням цієї валюти на форвардному ринку.

Одночасна купівля валюти на умовах спот та її форвардний продаж (тобто здійснення операції своп) зменшує або усуває операційний ризик. Оскільки своп має ціну, то ця ціна (витрати) повинна бути вирахована з різниці відсоткових ставок валют, з якими здійснюється арбітраж, щоб отримати чистий прибуток.

Отже, відсотковий арбітраж полягає в отриманні позики в одній валюті і наданні кредитів в іншій. Ризики від зміни валютних курсів можуть бути знижені шляхом укладання форвардних контрактів на обмін валюти на строк дії позики або депозиту. Операція відсоткового арбітражу пов'язана з попитом і пропозицією як на спотові, так і на форвардні угоди, тому ця операція впливає на спотові і форвардні обмінні курси.

6.3. Валютне регулювання.

Валютне регулювання - це сукупність заходів, що реалізуються міжнародними організаціями, державою у сфері валютних відносин [123].

Згідно із Законом України «Про валюту і валютні операції», **валютне регулювання** - це діяльність Національного банку України та в установлених Законом випадках Кабінету Міністрів України, спрямована на регламентацію здійснення валютних операцій суб'єктами валютних операцій і уповноваженими установами.

Об'єктом валютного регулювання в кожній країні виступає валюта, її рух і самі валютні відносини [123].

В Україні головним суб'єктом, який здійснює валютне регулювання, виступає *Національний банк України* [123].

В процесі здійснення валютного регулювання використовуються відповідні інструменти, **інструменти валютного регулювання** - це сукупність методів і важелів, за допомогою яких здійснюється вплив на валютний курс шляхом виконання державними органами своїх повноважень в сфері регулювання валютних відносин [123]. Склад інструментів валютного регулювання наведено на рис. 8.1.

Інструменти валютного регулювання поділяються на дві групи:

1) інструменти прямого впливу:

- економічні;
- адміністративні;

2) інструменти опосередкованого впливу [42, с. 115; 123].

Економічні інструменти валютного регулювання передбачають використання різних засобів стимулювання економічної зацікавленості суб'єктів ринку у здійсненні тих чи інших валютних операцій з метою впливу на динаміку обмінного курсу та інші макроекономічні параметри розвитку національного господарства [123].

До основних економічних інструментів валютного регулювання належать:

- 1) девізна політика;
- 2) диверсифікація валютних резервів;
- 3) регулювання режиму валютного курсу;
- 4) політика девальвації і ревальвації валют [42, с. 115; 123].

Одним з основних економічних інструментів валютного регулювання прямого впливу в Україні на сьогоднішній день є *девізна політика*, яка передбачає здійснення впливу на валютний курс шляхом купівлі-продажу ЦБ іноземної валюти. Основною формою реалізації девізної політики є *валютні інтервенції*, під якими слід розуміти втручання центрального банку в здійснення операцій на валютному ринку держави з метою впливу на обмінний курс національної валюти шляхом продажу чи купівлі іноземної валюти [123].

Для укріплення обмінного курсу національної валюти ЦБ продає іноземну валюту, а для його послаблення - скуповує її на ринку. Забезпечення підтримання стабільності кон'юнктури на внутрішньому валютному ринку країни і обмінного курсу національної валюти відбувається наступним чином: за умов надлишкової пропозиції іноземної валюти ЦБ скуповує її, щоб не допустити необґрунтованого зміцнення національної грошової одиниці, і навпаки, коли надходжень валютних коштів на внутрішній ринок недостатньо - НБУ продає іноземну валюту з тим, щоб не допустити зниження обмінного курсу національної валюти [123].

Валютні інтервенції передбачають використання НБУ двох основних джерел: офіційних золотовалютних резервів країни та короткострокових взаємних кредитів за міжбанківськими угодами «своп» [123].

Важливим інструментом прямого впливу є ***диверсифікація валютних резервів***, яка передбачає регулювання структури офіційних валютних резервів держави шляхом включення до їхнього складу іноземних валют різних країн. Під валютними резервами розуміють офіційні запаси іноземної валюти, що перебувають у центральному банку, в банківських установах інших країн та міжнародних валютно-кредитних організаціях [42, с. 116].

Як правило, цей інструмент використовується для продажу нестабільних валют і купівлі більш стійких валют, а також валют, необхідних для проведення міжнародних розрахунків та інтервенцій. Це дозволяє управляти валютним ризиком країни і є особливо актуальним в періоди економічної нестабільності. В нормальних економічних умовах диверсифікація валютних резервів виступає як допоміжний інструмент, що забезпечує ефективність інших інструментів - таких, наприклад, як регулювання режиму валютного курсу [42, с. 116].

Регулювання режиму валютного курсу - діяльність ЦБ, спрямована на встановлення порядку визначення і зміни обмінного курсу національної валюти відносно іноземних валют [42, с. 116].

Політика девальвації та ревальвації валют полягає у діяльності НБУ країни, офіційно спрямованій на зміну обмінного курсу національної валюти в бік його зниження чи підвищення. Девальвація валюти - це цілеспрямовані дії відповідних інституційних структур, які мають на меті послабити курс національної валюти по відношенню до іноземних валют. Ревальвація валюти - це зміцнення офіційного курсу національної валюти по відношенню до

інших валют [123].

Адміністративні інструменти валютного регулювання передбачають сукупність заходів з нормативно-правового регулювання різноманітних аспектів функціонування валютного ринку країни та діяльності його учасників. Основним напрямом адміністративного регулювання валютних операцій є **політика валютних обмежень**. Валютні обмеження - це сукупність регулятивних заходів, які передбачають встановлення законодавчих або нормативних правил щодо заборони, лімітування і регламентації операцій резидентів і нерезидентів з валютою і валютними цінностями [123].

Крім базової функції - встановлення правил поведінки на валютному ринку - валютні обмеження виконують ряд важливих завдань, до яких можна віднести вирівнювання платіжного балансу, управління золотовалютними резервами, вплив на динаміку обмінного курсу національної валюти [123].

До адміністративних методів можна віднести також механізм **регулювання платіжного балансу** - застосування експортних субсидій, митних тарифів, страхування від втрат, викликаних коливаннями валютних співвідношень, а також **валютну блокаду** - сукупність примусових валютних заходів, які використовуються одними державами по відношенню до інших з метою змусити виконувати ті чи інші вимоги. До валютної блокади належать такі заходи: блокування рахунків, кредитна блокада та валютні обмеження [42, с. 116].

Певний вплив на валютний курс здійснюють також **інструменти опосередкованого (непрямого) впливу**, основними з яких є:

- 1) дисконтна політика;
- 2) політика обов'язкових резервів;
- 3) політика відкритого ринку [42, с. 115; 123].

Дисконтна політика - це система заходів ЦБ щодо встановлення і періодичної зміни облікової ставки (ставки рефінансування) з метою впливу на динаміку валютного курсу, стан платіжного балансу і рух капіталів, а також динаміку кредитних вкладень, грошової маси і цін [42, с. 117].

Політика обов'язкових резервів полягає у зміні ЦБ норми, в межах якої банки зобов'язані частину залучених коштів зберігати на рахунках у центральному банку. Політика обов'язкових резервних вимог використовується ЦБ як засіб антициклічної або антиінфляційної політики. Резервні вимоги, насамперед, пов'язані з показниками грошової маси, а їхня взаємодія з іншими макроекономічними показниками відбувається через трансмісійний механізм впливу змін грошової пропозиції на реальний сектор економіки: ринок інвестицій, рівень цін тощо. Враховуючи властивості резервних вимог, НБУ з метою стимулювання, наприклад, інвестиційної активності проводить політику, спрямовану на зниження норм резервних вимог, а тимчасове збільшення норми обов'язкового резервування за певних умов спричинює зниження інфляційного тиску, сприяє стабільності курсу національної валюти [42, с. 117].

Політика відкритого ринку передбачає регулювання грошової маси в країні шляхом проведення центральним банком операцій з державними цінними паперами з метою впливу на ресурсну базу банків. Викуп цінних паперів ЦБ збільшує ресурсну базу банків, що призводить до збільшення грошової маси і девальвації національної валюти. Продаж цінних паперів, навпаки, вилучає гроші з обігу і зводить грошову масу, підвищуючи відносну цінність національної грошової одиниці [42, с. 117].

Валютне регулювання як система дій з боку держави щодо регулювання валютних відносин знаходить своє відображення у валютній політиці. Її розробкою і впровадженням у життя, як правило, займається центральний банк країни [123].

Валютна політика - це сукупність заходів, які здійснюються державою у сфері міжнародних валютних відносин відповідно до поточних (тактичних) та довгострокових (strate-

гічних) цілей країни. Валютна політика кожної країни визначається політикою державного регулювання економіки загалом, ступенем втручання органів державної влади у валютно-кредитні та фінансові відносини. Уряд і Національний банк України здійснюють валютну політику відповідно до принципів загальної економічної політики України. Основною метою валютної політики Національного банку України як складової монетарної політики є стабілізація курсу національної грошової одиниці та збалансованість платіжного балансу країни [123].

Довгострокова валютна політика передбачає заходи, спрямовані на забезпечення макроекономічної стабільності та створення умов довіри внутрішньої економіки й іноземного бізнесу до національної валюти, стимулювання розвитку експорту, повернення в країну заробленої іноземної валюти тощо [123].

Завданням *короткострокової валютної політики* є забезпечення стабільного функціонування національної валютної системи, сприяння збалансованості платіжного балансу, гармонізації інтересів експортерів та імпортерів. Вона також передбачає:

- поточне регулювання системи валютних обмежень та системи економічних нормативів;
- створення сприятливих умов для вкладів інвесторів (як національних, так і іноземних) у національну економіку;
- оперативне регулювання валютно-ринкової кон'юнктури за допомогою валютних інтервенцій для зменшення спекулятивного тиску на валютний ринок;
- удосконалення правової та організаційної структури валютного ринку;
- здійснення жорсткого контролю за капітальними операціями резидентів та нерезидентів на валютному ринку України;
- удосконалення контролю за експортно-імпортними операціями через налагодження тіснішої взаємодії всіх органів валютного контролю;
- удосконалення міждержавних розрахунків та опрацювання можливостей різноманітних форм інтеграції;
- проведення курсової політики, яка базується на цільових показниках грошово-кредитної сфери;
- удосконалення механізму курсоутворення відповідно до структурних змін в економіці [123].

Валютна політика є складовою частиною грошово-кредитної політики і у своїх цілях і засобах відбиває як поточні, так і стратегічні питання валютного регулювання на його даному конкретному етапі залежно від дії конкретних чинників [123].

Досягнення цілей валютної політики забезпечується через валютне регулювання та валютний контроль. Валютне регулювання є складовою валютної політики.

ТЕМА 7. ВАЛЮТНІ СИСТЕМИ

- 7.1. Сутність та види валютних систем.
- 7.2. Етапи розвитку світової валютної системи.
- 7.3. Європейська валютна система.

7.1. Сутність та види валютних систем.

Міжнародні економічні відносини - це складна система економічних відносин між окремими країнами, їх об'єднаннями та інституційними одиницями у світовій економіці. При цьому обслуговування повного комплексу економічних зв'язків між урядами, юридичними і фізичними особами різних країн має назву *міжнародних валютно-кредитних відносин*. Такі відносини виникають при функціонуванні валюти у світовому господарстві та обслуговують обмін результатами праці національних господарств [28, с. 808].

Окремі елементи валютних відносин з'явилися в античному світі - Давній Греції і Давньому Римі - у вигляді вексельної та міняльної справи. Наступною віхою їхнього розвитку стали середньовічні «вексельні ярмарки» в Ліоні, Антверпені та інших торгових центрах Західної Європи, де відбувалися розрахунки за переказними векселями (траттами). *В епоху феодалізму і становлення капіталізму почала розвиватися система міжнародних розрахунків через банки*. Головними передумовами розвитку міжнародних валютних відносин стали: зростання продуктивних сил, створення та розвиток світового ринку, поглиблення міжнародного поділу праці, формування світової системи господарства, інтернаціоналізація та глобалізація господарських зв'язків [28, с. 808].

У механізм економічних відносин входять правові норми та інструменти їх реалізації, міжнародні інститути, які сприяють розвитку міжнародних економічних відносин та ін. Можна виділити певну *структуру міжнародних економічних відносин*, до складу якої увійдуть: міжнародний поділ праці; міжнародна торгівля; міжнародний рух факторів виробництва; міжнародні валютно-фінансові й кредитні відносини; міжнародна економічна інтеграція та глобалізація. Отже, міжнародні валютні відносини є однією зі складових міжнародних економічних відносин і формою економічних відносин загалом [28, с. 808].

Міжнародні валютні відносини поступово набули визначної форми організації на основі інтернаціоналізації господарських зв'язків. Основою міжнародних валютно-кредитних відносин є валютна система. *Валютна система - це форма організації та регулювання валютних відносин, що склалася історично і закріплена національним законодавством та міждержавними угодами*. Валютна система - це сукупність елементів, котрі структурно й функціонально взаємопов'язані та беруть участь в її функціонуванні й управлінні [28, с. 808].

Розрізняють національну, регіональну та світову валютні системи

Історично спочатку виникли національні валютні системи, які регламентуються національним законодавством з урахуванням норм міжнародного права. *Національна валютна система - це сукупність економічних відносин, які пов'язані з використанням іноземної валюти і за допомогою яких здійснюється міжнародний платіжний оборот певної країни, утворюються та використовуються валютні ресурси країни*. Національна валютна система є складовою грошової системи країни, хоча вона відносно самостійна і виходить за межі національних кордонів [28, с. 808-809].

Особливості національної валютної системи визначаються ступенем розвитку та станом економіки країни, а також її зовнішньоекономічними зв'язками. Кожна країна має свою валютну систему, яка регулюється національним законодавством. Воно встановлює механізм обміну національної валюти на грошові одиниці інших країн, спосіб їх взаємної конвертованості, порядок регулювання валютних курсів, формування й використання золотовалют-

ного запасу і міжнародних валютних ресурсів. До складу національних валютних систем як її суб'єкти входять банківські та небанківські кредитно-фінансові установи, валютні біржі, спеціальні органи валютного контролю та інші державні інституції, інші суб'єкти валютного ринку. Однак основою функціонування як національної, так і світової валютної системи, є певна сукупність елементів у їхній взаємодії та взаємозв'язку [28, с. 809].

Основними елементами національної валютної системи є такі:

1. *Національна валюта*, що є основою національної валютної системи. Вона представляє собою грошову одиницю певної країни, що використовується у зовнішньоекономічних зв'язках і міжнародних розрахунках з іншими країнами. Як зазначалось раніше, гроші, які використовуються у міжнародних операціях, мають назву валюти. Після Першої світової війни виникло поняття «*девіз*», тобто будь-які платіжні засоби в іноземній валюті. Іноземна валюта використовується у міжнародних валютних, розрахункових, кредитних та фінансових операціях, зберігається на рахунках у банках, однак не є законним платіжним засобом на території іншої держави. При високих темпах інфляції, економічній та політичній нестабільності в країні національну валюту витісняє більш стабільна іноземна валюта. В сучасних умовах це долар США, євро. Таким чином, відбувається доларизація економіки. Категорія «валюта» забезпечує зв'язок та взаємодію національного та світового господарств.

2. *Умови конвертованості національної валюти*, що визначають можливість обміну валюти певної країни на валюти інших країн. Конвертованість означає свободу будь-якого підприємства чи домогосподарства брати участь у зовнішньоекономічній діяльності, право вільно купувати, продавати або обмінювати національну валюту на іноземну за існуючими курсами без будь-яких обмежень чи прямого втручання держави. У даному розумінні конвертованість означає певний рівень розвитку продуктивних сил, такий стан економіки, який жодним законом створити не можна. Це цілий механізм прямого зв'язку внутрішнього ринку із світовим з відповідною відкритістю економіки та багатогранністю торгівлі.

Згідно з правилами Міжнародного валютного фонду, що стосуються й України як члена цієї організації, рівень конвертованості може вважатися задовільним тоді, коли у країні:

- а) відсутні будь-які валютні обмеження на платежі за поточними операціями;
- б) відсутні обмеження щодо здійснення короткострокових банківських й кредитних операцій, платежів щодо погашення позик та відсотків за ними;
- в) немає обмежень щодо здійснення переказів прибутків за інвестиції та інші види капіталовкладень;
- г) немає жодних обмежень щодо здійснення грошових переказів некомерційного характеру.

Основними критеріями конвертованості є:

- по-перше, наявність всебічно розвиненого й динамічно зростаючого внутрішнього ринку на основі конкурентних цін;
- по-друге, достатньо розвинений і диверсифікований рівень національного господарства в поєднанні з регулярними імпортними закупівлями. В цьому разі рівень цін і затрат не мають відрізнятися від умов закордонних партнерів, тому що інакше імпорт стане пригнічувати, а не доповнювати внутрішнє виробництво;
- по-третє, розширення виробничого потенціалу не лише має пов'язуватися з потребами власного ринку, а й узгоджуватися з можливостями зовнішнього ринку. Коли ж рівень експортного виробництва буде недостатнім, то це не забезпечить вільної рівноваги платіжного балансу;
- по-четверте, наявність валютних резервів, які потрібні для підтримки стабільності міжнародних розрахунків за можливих тимчасових відхилень рівноваги платіжного балансу. Покриваючи розриви в платежах, країна отримує необхідні можливості прийняти відповідні дії для покращення ситуації;

- по-п'яте, наявність стабільної економіки й проведення антиінфляційної політики. Конвертованість можна ввести і в умовах інфляції, але тоді знецінення національної валюти не має випереджати зниження вартості інших грошових одиниць, особливо тих, якими користуються як міжнародним платіжним засобом. Окрім цього, номінальне зростання цін має компенсуватися номінальним зростанням доходів у країні.

3. Режим обмінного курсу національної валюти, тобто регулювання цінового співвідношення між валютами шляхом встановлення фіксованих або плаваючих валютних курсів. Режим обмінного курсу є важливою складовою валютної політики держави, а отже, важелем впливу на досягнення таких макроекономічних цілей у внутрішніх економічних обставинах держави, як: зменшення рівня безробіття в країні; забезпечення зростання виробництва ВВП; сприяння розвитку реального сектору економіки; досягнення цінової стабільності. Впровадження в країні певного режиму курсоутворення зумовить досягнення успіху або невдачі у реалізації зазначених вище цілей та пріоритетів в економічній політиці (як у монетарній, так і в реальній сферах).

Методологія визначення видів режиму валютного курсу - прерогатива Міжнародного валютного фонду, який не тільки класифікує режими, а й вимагає від країн-учасниць офіційного оголошення про режим обмінного курсу. Стаття IV, розділ 2 Статей угоди МВФ встановлює компетенцію МВФ у сфері спостереження за валютною політикою країн-учасниць та відповідальність за щорічну публікацію звітів з режимів обмінного курсу та валютних обмежень.

4. Валютні обмеження, тобто сукупність законодавчих і нормативних актів, що обмежують операції з валютними цінностями на території країни. Валютні обмеження встановлюються для підтримки курсів національної валюти, урівноваження платіжних балансів, концентрації валютних ресурсів у держави для посилення міжнародної ліквідності країни, недопущення валютних спекуляцій.

У загальному вигляді основні види валютних обмежень можна представити таким чином:

- заборона вільного продажу й купівлі іноземної валюти;
- обов'язки продажу (або здачі) іноземної валюти державі за офіційним курсом;
- регулювання процесу вивезення капіталу і здійснення грошових переказів (або впровадження особливого порядку на проведення таких операцій);
- ліцензування для комерційних банків права здійснювати валютні операції.

Наскільки жорсткими будуть валютні обмеження, залежить від багатьох економічних показників: стабільності курсу національної валюти, стану торговельного і платіжного балансів, економічної кон'юнктури та інших чинників. У багатьох країнах зберігаються валютні обмеження щодо поточних операцій платіжного балансу, операцій з рухом капіталів, щодо термінів обміну іноземної валюти на національну в розрахунках у сфері міжнародної торгівлі товарами і послугами, в деяких країнах повністю забороняється або потрібний дозвіл для відкриття рахунків в іноземній валюті всередині країни та за кордоном, у Швейцарії контролюються відсоткові ставки, які виплачують банки за вкладами нерезидентам, а також купівля іноземцями цінних паперів та ін.

Вперше валютні обмеження було запроваджено в деяких країнах (Німеччина, Австро-Угорщина та ін.) під час Першої світової війни. Застосування валютних обмежень посилилося під час кризи 1929-1933 рр., а в роки Другої світової війни валютні обмеження застосовувались майже в усіх розвинутих країнах (крім США та Швейцарії).

Починаючи з 50-х рр. XX ст., валютні обмеження поступово набувають тенденції до послаблення. Однак валютні обмеження продовжують застосовуватися країнами з метою захисту інтересів національних економік.

Прикладом суворого валютного обмеження в історії України є повна заборона обігу іноземної валюти, що відбулось у 1995 р. У цей період створювалась та налагоджувалась систе-

ма обліку й постійного контролю за оборотом іноземної валюти. Проте ці заходи не змогли позбавити Україну від «доларизації» економіки. Явище «доларизації» спостерігається в нашій економіці й дотепер.

5. Міжнародна валютна ліквідність - це здатність країни забезпечувати своєчасне погашення своїх міжнародних зобов'язань, що забезпечується наявністю відповідних валютних резервів.

Структура міжнародної валютної ліквідності містить такі компоненти: 1) офіційні валютні резерви країн; 2) офіційні золоті резерви; 3) резервну позицію в МВФ; 4) рахунки в СПЗ (SDR або спеціальні права запозичення). За визначенням МВФ, задовільний рівень «міжнародної сумарної ліквідності» вважається тоді, коли показник офіційних резервів дорівнює 50% від вартості світового імпорту.

Основну частину міжнародної валютної ліквідності становлять офіційні золотовалютні резерви (запаси золота, що належать державі (у зливках і монетах), та іноземної валюти в центральному банку, інших фінансових органах країни, в міжнародних фінансових організаціях, які призначені для міжнародних розрахунків). До іноземної валюти в цьому випадку відносять, перш за все, вільноконвертовані (оборотні) національні валюти країн, де відсутні валютні обмеження за поточними операціями платіжного балансу.

Особливе місце в міжнародній валютній ліквідності займає золото, яке використовується як надзвичайний засіб покриття міжнародних зобов'язань шляхом продажу на золотих аукціонах за необхідну іноземну валюту або шляхом передачі кредитору як застави для отримання іноземних позик.

Таким чином, міжнародна валютна ліквідність виконує такі основні функції, а саме:

1) є засобом міжнародних платежів, що використовується для покриття дефіциту платіжного балансу; 2) є засобом валютних інтервенцій.

6. Регламентація міжнародних розрахунків, тобто порядок здійснення платежів і регулювання зобов'язань у міжнародній сфері. Міжнародні розрахунки мають обслуговувати всі міжнародні комерційні (торгові) та некомерційні (неторгові) операції суб'єктів зовнішньоекономічних відносин. Учасники зовнішньоекономічних комерційних угод (імпортери та експортери), їх банки вступають у відокремлені від зовнішньоторгового контракту відносини, пов'язані з оформленням, пересиланням, обробленням товаросупроводжувальних та платіжних документів, здійсненням платежів. Обсяг зобов'язань та розподіл відповідальності повністю залежать від конкретної форми розрахунків.

Регулюються міжнародні розрахунки законодавством та іншими нормативними й законодавчими актами національного права, а також міжнародними банківськими правилами та звичаями. Правовою основою розрахункових відносин є міжнародні платіжні угоди і конвенції, норми внутрішнього національного законодавства, а також конкретні торгові кредитні та інші договори, що визначають загальні умови розрахункових відносин між країнами.

7. Умови функціонування національного ринку валют і золота, тобто організація купівлі-продажу валютних цінностей в країні і режим функціонування національного валютного ринку. З метою уніфікації та забезпечення рівних прав й обов'язків для учасників валютних операцій й розрахунків та уникнення шахрайства у сфері розрахунків, монетарна влада кожної окремої країни встановлює норми й правила за якими суб'єкти ринку можуть проводити операції із купівлі-продажу валютних цінностей. В Україні здійснення таких операцій регулюється відповідними нормативними актами Національного банку України.

8. Національні органи, що регулюють валютні відносини в країні. Для успішного регулювання валютних відносин на національному рівні у країнах створюються відповідні системи державних органів у сфері валютного регулювання і валютного контролю. Насамперед до таких органів відносять центральний банк, міністерство фінансів, уповноважені

державні органи валютного контролю. В Україні такими повноваженнями наділені Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, НБУ та ряд міністерств і відомств. Система та повноваження державних органів у сфері валютного регулювання закріплені у законодавчих актах України, які визначають систему валютного регулювання і валютного контролю, особливо це стосується функцій Кабінету Міністрів України і НБУ. Згідно із Законом України «Про Національний банк України» найширшими повноваженнями у сфері валютного регулювання наділено Національний банк України [28, с. 809-813].

Національна валютна система тісно пов'язана із світовою валютною системою.

Світова валютна система - це організація валютно-економічних відносин між країнами, закріплена комплексом міждержавних угод. Особливості функціонування міжнародної валютної системи залежать від структури світового господарства та співвідношення економічних потенціалів та інтересів різних країн [28, с. 813].

Хоча світова валютна система захищає глобальні світогосподарські цілі та має особливий механізм функціонування та регулювання, як вже зазначалось, вона пов'язана із національними валютними системами. Цей зв'язок здійснюється через національні банківські установи, які обслуговують зовнішньоекономічну діяльність, і проявляється в міждержавному валютному регулюванні й координації валютної політики провідних країн [28, с. 814].

Взаємозв'язок національних та світової валютних систем не означає їх тотожності, оскільки різні цілі й завдання, умови функціонування й регулювання, вплив на економіку окремих країн й світове господарство. Спільні та відмінні риси національних і світової валютних систем проявляються у їхніх елементах. Основними елементами світової валютної системи є:

1. Міжнародні платіжні засоби. Світова валютна система базується на функціонуванні різних форм світових грошей. Світовими є гроші, які виконують функції інтернаціональної міри вартості, міжнародного платіжного засобу, обслуговують міжнародні відносини. Еволюція функціональних форм світових грошей повторює шлях розвитку національних грошей - від золотих до кредитних. Вперше поряд із золотом, застосування національних грошей в якості світових, було узаконено у 1922 році, при створенні Генуезької валютної системи. На сьогодні світова валютна система базується на використанні декількох провідних валют (валюти розвинутих країн, що використовуються у міжнародних розрахунках) та міжнародні рахункові одиниці (SDR, або СПЗ).

2. Режим взаємної конвертованості валют, тобто умови, згідно з якими обмінюються валюти різних країн. Розрізняють вільноконвертовані, частково конвертовані та неконвертовані валюти. *Вільноконвертовані* включають ті валюти, які без обмежень обмінюються на будь-які іноземні валюти. У редакції Статуту МВФ (1978 р.) замість поняття «вільноконвертована валюта» введено поняття «вільно використовувана валюта». До цієї категорії віднесені валюти країн, де відсутні валютні обмеження (наприклад, долар США і євро). *Частково конвертовані* валюти належать країнам, де зберігаються валютні обмеження. *Неконвертовані (замкнуті) валюти* - це грошові одиниці країн, де для резидентів та нерезидентів введені заборони на обмін валют.

3. Регламентація режимів валютних курсів, що є розробкою і фіксацією у міжнародних угодах певних методів встановлення валютних курсів.

При золотому монометалізмі валютний курс базувався на золотому паритеті - співвідношення валют за їх офіційним змістом золота - і стихійно коливався в межах «золотих точок». Золоті межі (точки) - граничні позначення відхилень курсу валюти від монетного паритету, причиною яких є стан платіжного балансу за умов золотого обігу і вільного руху золота між державами. Механізм «золотих точок» діяв лише за умов вільної купівлі-продажу золота та його необмеженого вивозу. Межі коливання валютного курсу визначалися витратами на фрахт, страхування та інше й не перевищували $\pm 1\%$ паритету. З відміною золотого

стандарту механізм «золотих точок» став недійсним.

До середини 70-х рр. ХХ ст. базою валютного курсу був золотий вміст валют - офіційний масштаб цін - і золоті паритети, які були зафіксовані МВФ після Другої світової війни. Для вимірювання співвідношення валют використовувалась офіційна ціна золота в кредитних грошах, яка поряд із товарними цінами була показником ступеня знецінення національних валют. Протягом 40 років (1934-1976 рр.) масштаб цін й золотий паритет встановлювались на основі офіційної ціни золота. Така ціна визначалась казначейством США в розмірі 35 дол. за унцію в 1934 р. і зберігалась до девальвації долара.

Після припинення розміну долара на золото за офіційною ціною в 1971 р. золотий вміст і золоті паритети валют стали номінальним поняттям. Із середини 1970-х рр. введено паритети на базі валютної корзини. Це метод зіставлення середньозваженого курсу однієї валюти щодо визначеного набору інших валют. Застосування валютної корзини відображає тенденцію переходу від доларового до багатовалютного стандарту.

4. *Міждержавне регулювання валютних обмежень* передбачає систему регулятивних заходів, які закріплені міждержавними угодами і здійснюються через міжнародні валютно-кредитні організації - здебільшого Міжнародний валютний фонд (МВФ).

5. *Міждержавне регулювання міжнародної валютної ліквідності* є елементом світової валютної системи, який визначає особливості забезпечення платежів і розрахунків на міжнародному рівні. Регулювання міжнародної валютної ліквідності зводиться до забезпечення міжнародних розрахунків необхідними платіжними засобами. З точки зору світового господарства, міжнародна валютна ліквідність означає сукупність джерел фінансування й кредитування світового платіжного обороту й забезпеченість його міжнародними резервними активами.

6. *Уніфікація форм міжнародних розрахунків* є елементом, що передбачає встановлення єдиних правил організації розрахункових операцій, що здійснюються в ході міжнародних економічних відносин.

7. *Уніфікація правил використання міжнародних кредитних засобів обігу* є ще одним регулятивним інструментом, закріпленим на рівні міждержавних угод. Правила використання міжнародних кредитних засобів обігу регламентуються відповідно до уніфікованих міжнародних норм та правил, затвердження яких відбувається на міждержавному рівні в результаті міждержавних переговорів.

8. *Режим світових ринків валют і золота* є сукупністю регулятивних правил і міжнародних норм, що визначають особливості міжнародної торгівлі валютними цінностями та їх пересування між країнами.

9. *Інститути, що здійснюють міжнародне валютне регулювання*, - це передусім міжнародні валютно-кредитні інституції (МВФ, Світовий банк, регіональні банки розвитку тощо). Ці установи прагнуть розробити та підтримувати режим безпечного, антикризового розвитку міжнародних валютно-кредитних відносин [28, с. 814-816].

Регіональна валютна система - це договірно-правова форма організації валютних відносин між групами країн [130].

Світова і регіональна валютні системи тісно пов'язані з національними валютними системами. Вони являють собою системи правил і механізмів, які забезпечують співвідношення різних валют у міжнародних відносинах.

Світова та регіональні валютні системи були створені як інструменти економічної інтеграції, що поступово розвивалися залежно від економічних потреб окремих країн та усього світу. Вони постійно змінюються та вдосконалюються [130].

Найважливішими елементами регіональної валютної системи є:

- регіональна міжнародна розрахункова одиниця;
- спеціальний режим регулювання валютних курсів;

- спільні валютні фонди;
- регіональні кредитно-розрахункові установи [130].

Функції регіональної валютної системи:

- створення і регулювання міждержавної розрахункової грошової одиниці всередині регіону;
- визначення особливого режиму управління коливаннями валютних курсів;
- формування загальних регіональних грошових резервів;
- відкриття та вдосконалення міждержавних регіональних установ для проведення валютних операцій [130].

Регіональна валютна система сприяє внутрішньорегіональній інтеграції і скороченню діапазону коливань національних валют.

Яскравим прикладом регіональної валютної системи є *Європейська валютна система*, яка була заснована у 1979 році, і одночасно виступає як елемент сучасної світової валютної системи. Вона стала своєрідною формою альянсу грошових відносин держав, що входили до Європейського економічного співтовариства, і проіснувала з 13.03.1979 р по 31.12.1998 р, після чого переросла в Європейський валютний союз [130].

Створенню Європейської валютної системи передували такі етапи [54, с. 172-173]:

На першому етапі (1947-1950 рр.) валютні угоди між країнами Західної Європи укладались на двосторонній основі, на підставі яких здійснювалось взаємне регулювання платіжних балансів, безготівкові розрахунки, пільгове кредитування тощо.

На другому етапі (1950-1958 рр.) почав функціонувати *Європейський платіжний союз (ЄПС)*, який розвивався на багатосторонніх клірингових засадах і об'єднав 17 країн Західної Європи. Розрахунки між членами цього союзу здійснювалися за допомогою розрахункової грошової одиниці - епуніт (1 епуніт = 1 дол. США).

На третьому етапі (1959-1989 рр.) після підписання в 1957 р. Римської угоди (створення Європейської економічної спільноти - ЄЕС) почав функціонувати *Європейський валютний союз (ЄВС)*, у якому продовжили співпрацю 17 країн, що входили до колишнього ЄПС. Програма створення цього союзу, розроблена спеціальною комісією, яку очолював колишній прем'єр міністр Люксембургу П. Вернер, отримала назву «план Вернера» (1971) [130].

Європейська валютна система (ЄВС) була створена за рішенням Європейської ради в 1978 р. і почала діяти з 13 березня 1979 р. Одна з основних причин організації цієї системи стало те, що країни Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) не були задоволені функціонуванням системи СПЗ і її тісним зв'язком з долларом США. Спочатку учасниками цієї системи були лише 8 країн - членів ЄЕС (Німеччина, Франція, Нідерланди, Бельгія, Люксембург, Італія, Ірландія і Данія).

Основою Європейської валютної системи стало створення:

- механізму курсів національних валют, який був спрямований на підтримку їх сталого співвідношення;
- єдиної розрахункової грошової одиниці Європи (ЕКЮ), що визначалася на підставі нацвалют всіх країн, що входили до ЄЕС;
- Європейського фонду валютного співробітництва (European Monetary Cooperation Fund - ЕМСФ), що надавав учасникам тимчасову фінансову підтримку для усунення дефіциту платіжного балансу і грошових розрахунків під час проведення валютних інтервенцій.

На четвертому етапі (1989-1992) передбачається здійснення не лише глибокої валютної інтеграції, а й утворення спільного для країн членів ЄС *Європейського центрального банку* та зміну в перспективі національних грошових одиниць - *єдиною валютою ЄС* («план Делора», 1989).

На п'ятому етапі (1992-1999) важливою подією на шляху реалізації «плану Делора» стало підписання в лютому 1992 р. в м. Маастрихті (Нідерланди) Маастрихтської угоди, яка

визначила інституційні та правові засади фундації ЄВС, зокрема:

- повна і необмежена конвертованість національних валют;
- повна лібералізація руху капіталів;
- інтеграція банківських та інших фінансових ринків;
- жорстка фіксація валютних курсів.

На цьому етапі була створена система європейських центральних банків, що означало координативну та регулювальну функцію національних валют і посилення інтеграції країн - учасниць в усій валютно-кредитній діяльності.

У 1994 р. у Франкфурті-на-Майні було встановлено Європейський валютний інститут, до завдання якого входило керівництво проектом створення єдиної валюти і спостереження за економічними процесами в країнах-членах ЄС (пізніше - Європейський центральний банк ЄЦБ, 1997), а вже 1997 р. після наради в Амстердамі країн-учасниць Європейського Союзу країни підтвердили рішення про введення з 1999 р. єдиної європейської валюти (євро).

Європейський валютний союз вплинув на світову економіку:

- організував ЄЦБ (Європейський центральний банк);
- запустив випуск нової єдиної валюти Європи - євро. У безготівковий оборот вона поступила в 1999 році, а в готівковий - в 2002 році і замінила 11 нацвалют;
- стимулював розвиток країн, що входили до нього.

Країни-члени Європейського Союзу - це країни, що приєдналися до Європейської економічної спільноти, починаючи з 1958 року. Після виходу у 2020 році Великої Британії, ЄС нараховує 27 країн-учасників.

Також прикладами регіональних валютних систем є:

- колишні колонії Франції, розташовані в Західній і Екваторіальній Африці, створили *Західноафриканський валютний союз* (1994 р.). До складу входять 8 країн, з них сім франкомовних - Бенін, Буркіна-Фасо, Кот-д'Івуар, Малі, Нігер, Сенегал, Того і одна - португаломовна - Гвінея-Бісау. Використовується спільна валюта - африканський франк;

- *Організація Східнокарибських держав* (1981 р.) (*Organisation of Eastern Caribbean States (OECS)*) - економічний та валютний союз країн Карибського басейну. Держави мають єдину валюту - східнокарибський долар. Засновниками організації є Антигуа і Барбуда, Домініка, Гренада, Монтсеррат, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни. Асоційовані члени організації: з 1984 року Британські Віргінські Острови, з 1995 року Антигуа, з 2016 подала заявку на вступ до OECS Мартініка (ведуться переговори);

- країнами Андського пакту створено Андський резервний фонд. Він запровадив єдину міждержавну валюту - андське песо. *Андське співтовариство* (1969 р.) - це регіональне соціально-економічне співтовариство країн Латинської Америки: Болівію, Колумбію, Еквадор і Перу;

- деякими арабськими державами Африки заснований *Арабський валютний фонд* (1976 р.). Засновниками є 22 арабські країни. Його єдиною розрахунковою валютою став арабський динар.

Формування регіональних валютних систем триває і зараз. Це складний багатосторонній процес, який зачіпає економіки різних держав і впливає на світову спільноту.

Оптимальне поєднання та взаємодія елементів національної, регіональної та світової валютних систем дозволяє забезпечити належний рівень ефективності міжнародної торгівлі товарами і послугами і досягти взаємну вигоду для всіх учасників зовнішньоекономічної діяльності.

9.2.

Етапи розвитку світової валютної системи

Світова валютна система пройшла довготривалий шлях розвитку, який був відзначений багатьма різноманітними подіями. Для виокремлення головних етапів еволюції світової валютної системи прийнято виділяти *міжнародні конференції*, на яких відбувався перегляд

міждержавних домовленостей щодо міжнародних економічних відносин. Потреба у перегляді міждержавних домовленостей виникає у зв'язку із тим, що із плином часу виникають та накопичуються валютні суперечності, різко погіршується функціонування світової валютної системи, чітко проявляються невідповідності структурних принципів організації міжнародних валютних відносин щодо змінених умов виробництва, світової торгівлі, співвідношення сил у світі [28, с. 816].

Головними подіями у розвитку світової валютної системи були конференції в Парижі (1867 р.), Генуї (1922 р.), Бреттон-Вудсі (1944 р.) і Кінгстоні (1976 р.). Періодичні кризи світової валютної системи займають відносно тривалий історичний період. Так, наприклад, криза Паризької валютної системи тривала біля 10 років (1913-1922 рр.), Генуезької валютної системи - 8 років (1929-1936 рр.), Бреттон-Вудської - 10 років (1967-1975 рр.) [28, с. 816].

Криза світової валютної системи призводить до порушення структурних принципів та до гострих валютних суперечностей. Така ситуація загрожує нормальному економічному розвитку, а тому використовуються всі засоби для подолання валютної кризи та проведення реформ світової валютної системи. Криза світової валютної системи веде до руйнації старої системи та її заміни на нову, яка забезпечить відносну валютну стабілізацію. Відповідно історія розвитку світової валютної системи розділяється на декілька періодів між конференціями. Основними типами валютних систем були такі [28, с. 816-823]:

1. Паризька валютна система. Це була перша валютна система, яка сформувалась у ХІХ ст. після промислової революції на основі золотого монометалізму і набула форми золотомонетного стандарту. Юридично оформлена ця валютна система у 1867 р. міждержавною угодою. На Паризькій конференції золото було визнано єдиною формою світових грошей. В умовах, коли золото виконувало всі функції грошей, виникає ситуація коли грошова та валютна системи, як і національна й світова, були повністю тотожні. Єдиною відмінністю між національною та світовою системами того періоду було те, що золоті гроші, перетнувши національний кордон, приймалися в розрахунки не за назвою чи номіналом, а за вагою.

Основними характерними ознаками Паризької валютної системи були такі:

- 1) основою цієї валютної системи був золотомонетний стандарт;
- 2) золото виконувало роль світових грошей і використовувалось як єдиний міжнародний платіжний засіб;
- 3) золотий вміст фіксувався у всіх національних валютах, на основі золотого вмісту валют встановлювалися їх золоті паритети;
- 4) відбувалась вільна міграція золота між країнами без обмежень;
- 5) обмін національних валют здійснювався відповідно до їх металевого вмісту.

Золотий стандарт відігравав роль ринкового регулятора виробництва, зовнішньоекономічних зв'язків, грошового обігу, платіжних балансів, міжнародних розрахунків. Ефективність золотого стандарту зберігалась до Першої світової війни. У цей період діяв ринковий механізм вирівнювання валютного курсу і платіжного балансу. Країни з дефіцитним платіжним балансом змушені були проводити дефляційну політику, обмежувати грошову масу в обігу при впливі золота закордон.

Упродовж майже 100 років до Першої світової війни тільки долар США та австрійський талер були девальвовані. Золотий вміст фунта стерлінгів і французького франка зберігався незмінним протягом 1815-1914 рр. Великобританія та її фунт стерлінгів займали провідну роль у міжнародних розрахунках (80% в 1913 р.), що давало можливість країні покривати дефіцит платіжного балансу національною валютою.

Систему золотого стандарту було встановлено у Великобританії наприкінці ХVІІІ ст., але значного поширення у світі вона набула в останній чверті ХІХ ст.: у Німеччині - у 1871-1873 рр., Франції - в 1878 р., Японії - в 1897 р. У Росії ця система остаточно сформувалась після

грошової реформи 1895-1897 рр., яка отримала назву реформи графа С. Вітте, тогочасного міністра фінансів Росії. Сутність цієї грошової реформи полягала в тому, що паперові гроші (асигнації) прирівнювалися до певної кількості золота (1 рубль дорівнював 0,17424 золотника), а нові банкноти, які вводилися в обіг, могли вільно обмінюватися на зафіксовану в них кількість золота у банках Росії будь-яким російським підданим чи іноземним громадянином. Банкнотам відповідали металеві рублі - золоті десятки і п'ятірки, а відповідні їм паперові гроші доповнювались карбуванням дрібної срібної та мідної монет. С. Вітте та його міністерство надзвичайно пильно стежили за тим, щоб не було допущено надмірного випуску в обіг паперових грошей на шкоду карбуванню золотих монет. Будь-які відхилення від цього правила жорстко переслідувались. Відповідно з 1887 до 1914 р. ніхто не наважувався змінити це жорстке положення статуту Державного банку Росії, навіть цар.

Проіснувала Паризька валютна система до 1914 р. Поступово золотий стандарт (у золотомонетній формі) перестав бути ефективним, оскільки не відповідав масштабам інтернаціоналізації світогосподарських зв'язків та умовам ринкової економіки, що регулюється. Перша світова війна спровокувала кризу світової валютної системи. Золотомонетний стандарт перестав існувати як грошова та валютна системи.

Паризька система золотого стандарту на початку свого існування сприяла активізації зовнішньоторгових зв'язків та автоматичному вирівнюванню сальдо платіжних балансів, однак протидіяла активному державному втручання в економіку через емісію, що з часом почало стримувати розвиток торгівлі і рух капіталів. Система припинила своє існування з початком Першої світової війни, коли припинився розмін національних валют на золото.

2. Генуезька валютна система. Після періоду валютного хаосу, який виник після Першої світової війни, був встановлений золотодевізний стандарт, який базувався на золоті та провідних валютах, які конвертувалися у золото. Платіжні засоби в іноземній валюті стали називатися девізами і призначалися для здійснення міжнародних розрахунків. Друга світова валютна система була юридично оформлена міждержавною угодою на конференції у Генуї в 1922 р. і передбачала функціонування в системі міжнародних платіжних засобів, крім золота, валют провідних країн.

Основними принципами Генуезької валютної системи були такі:

1) здійснення міжнародних розрахунків не тільки за допомогою золота, а й національних валют провідних країн світу (США, Великобританії, Франції). Національні кредитні гроші почали використовуватися як міжнародні платіжні засоби, однак статус резервної валюти не був закріплений за жодною валютою, а фунт стерлінгів і долар США вели боротьбу за лідерство в цій сфері;

2) збереження золотих паритетів і вільного коливання валютних курсів. Обмін валют на золото проводився не тільки в країнах існування золотомонетного стандарту (США) або золотозлиткового стандарту (Франція, Великобританія), а й опосередковано через іноземні валюти (Німеччина та приблизно 30 країн, грошова система яких базувалася на золотодевізному стандарті);

3) встановлено режим вільного коливання валютних курсів.

У 1922-1928 рр. настала відносна валютна стабілізація. Процес стабілізації валют розтягнувся на кілька років, що створило умови для валютних війн. Стабілізацію валют було проведено за рахунок іноземних кредитів. США, Великобританія та Франція використовували важкий валютно-економічний стан низки країн для нав'язування їм обтяжливих умов міжурядових позик. Під впливом процесів нерівномірності економічного розвитку після Першої світової війни валютно-фінансовий центр перемістився з Західної Європи до США.

Однак валютна стабілізація закінчилася світовою кризою 1929-1936 рр. У цей період почали формуватися регіональні валютні угруповання - валютні блоки: стерлінговий, доларовий та золотий. Особливим було те, що курс залежних валют прикріплювався до валюти

країни, що керувала угрупованням; забезпеченням залежних валют були її казначейські векселі й облігації державних позик; міжнародні розрахунки країн, що входили до блоку, здійснювалися у валюті країни-гегемона, їхні валютні резерви зберігалися в цій країні.

Під час Другої світової війни на базі валютних блоків створені валютні зони, що були вищою формою регіональних валютних об'єднань (британського фунта стерлінгів, долара США, французького франка, португальського ескудо, іспанської песети, голландського гульдена).

Друга світова війна привела до поглиблення кризи Генуезької валютної системи. Розроблення проекту нової світової валютної системи почалося в період війни (у квітні 1943 р.). У результаті довготривалих дискусій щодо планів Г. Уайта (США) і Дж. Кейнса (Великобританія) формально переміг американський проєкт, хоча кейнсіанські ідеї міждержавного валютного регулювання також було покладено в основу Бреттон-Вудської валютної системи. Загальні принципи обох проєктів такі: вільна торгівля та рух капіталів, рівновага платіжних балансів, стабільні валютні курси та світова валютна система загалом, золотодевізний стандарт, створення міжнародної організації для спостереження за функціонуванням світової валютної системи, для взаємного співробітництва та покриття дефіциту платіжного балансу.

3. *Бреттон-Вудська валютна система* оформлена у 1944 р. на валютно-фінансовій конференції Організації Об'єднаних Націй у Бреттон-Вудсі. Основою цієї валютної системи став золотодоларовий стандарт, оскільки її створенню передувало визначення правил організації світової торгівлі та валютних відносин на основі долара США. МВФ сприяв стабілізації валютних курсів, а золото і долар США використовувалися як міжнародні валютні резерви.

Валютна система отримала таку назву від міста Бреттон-Вудс (США), в якому на конференції 1944 р. було укладено відповідну угоду. Держави, що брали участь у ній, зобов'язалися сприяти тісному валютно-політичному співробітництву для забезпечення збалансованого і безперешкодного розвитку міжнародної торгівлі.

Основні принципи Бреттон-Вудської валютної системи, які закріплювалися у Статуті Міжнародного валютного фонду, такі:

1) функції світових грошей зберігалися за золотом, але масштаби його використання у міжнародних фінансах і його регулятивна роль суттєво зменшувалися;

2) у ролі міжнародних платежів використовується нарівні із золотом долар США. Долар декларативно прирівнювався до золота в ролі еталона цінності валюти;

3) резервні (основні) валюти обмінювалися на золото таким чином:

- долар США могли обмінювати центральні банки та урядові установи інших країн у Скарбниці США за офіційно встановленим у 1934 р. співвідношенням (35 доларів за 1 тройську унцію, тобто 31,1035 г золота);

- долар США могли обмінювати центральні банки, урядові установи та приватні особи з метою тезаврації на ринках золота (передусім Лондонському). Ціна золота на ринках складалася на базі офіційної (до 1968 р. вона майже не відхилялася від останньої);

4) прирівнювання валют одна до одної та їх взаємний обмін здійснювалися на основі офіційно узгоджених країнами-членами з МВФ валютних паритетів, виражених у золоті та в доларах США. Ці паритети були стабільними, їх зміна могла відбуватися тільки з санкції МВФ і за певних умов, що на практиці траплялося дуже рідко;

5) ринкові курси валют не повинні були відхилятися від фіксованих доларових паритетів цих валют більш як на +0,75%. У разі значних відхилень національні банки зобов'язувалися засобом покупки чи продажу валюти відновити співвідношення курсів.

До 1971 р. МВФ успішно досягав своєї мети за допомогою: по-перше, фіксованих валютних курсів; по-друге, вільної оборотності (конвертованості) валют; по-третє,

багатосторонніх кредитів.

Починаючи з 1973 р., валютні курси в країнах-членах МВФ стали рухомими. Відповідно до статті 4 Статуту МВФ кожен його учасник може вибрати таку систему валютних курсів, яка представляється йому кращою. З 13 березня 1979 р., коли вступила в силу Європейська валютна система, валюти членів Європейського співтовариства стали орієнтуватися на нову грошову одиницю - екю. Емісійні банки країн, що беруть участь у МВФ, зобов'язалися не допускати відхилення їх валют від магістрального курсу щодо екю більш ніж на 2,5% шляхом інтервенції на валютному ринку.

Основними причинами кризи Бреттон-Вудської валютної системи були такі:

1. Нестійкість та суперечності економіки країн світу. Початок валютної кризи у 1967 р. збігся з уповільненням економічного зростання.

Світова циклічна криза (1969-1970, 1974-1975, 1979-1983 рр.) охопила економіку країн Заходу.

2. Посилення інфляції, яка негативно впливала на світові ціни та конкурентну здатність фірм та заохочувала спекулятивні переміщення капіталів. Різні темпи інфляції у країнах впливали на динаміку курсу валют, а зниження купівельної спроможності грошей створювало умови для суттєвих курсових невідповідностей.

3. Нестабільність платіжних балансів. Ситуація, коли в одних країнах утворювався хронічний дефіцит платіжних балансів (особливо Великобританії та США), а в інших - активне сальдо (Німеччина та Японія), посилювала різкі коливання курсів валют відповідно. Дефіцит платіжних балансів, зменшення офіційних золотовалютних резервів, дефіцит долара - все це призвело до посилення валютних обмежень у більшості країн світу, крім США, Канади, Швейцарії. Конвертованість валют була обмежена. У зв'язку з нестабільністю економіки, кризою платіжних балансів, посиленням інфляційних процесів - курси західноєвропейських валют щодо долара знизились: італійської ліри - в 33 рази, французького франка - в 20 разів, фінської марки - в 7 разів, австрійського шилінга - в 5 разів, турецької ліри - в 2 рази, фунта стерлінгів - на 80% за 1938-1958 рр. Виникла невідповідність ринкового та офіційного курсів, що стало причиною багаточисельних девальвацій.

4. Невідповідність принципів Бреттон-Вудської валютної системи зміненому співвідношенню сил на світовій арені посилювалось щораз більше, оскільки послаблювались економіки США та Великобританії, які покривали дефіцит своїх платіжних балансів національними валютами, зловживаючи статусом власних валют як резервних. У результаті стійкість резервних валют була підірвана. США втратили можливість виконувати зобов'язання щодо обміну доларових авуарів на золото. Зовнішня короткострокова заборгованість США збільшилась у 8,5 разу, а офіційні золоті резерви зменшилися в 2,4 рази. Довіра до долара як до резервної валюти була підірвана.

5. Активізація ринку євродолара. Оскільки США покривали дефіцит платіжного балансу національною валютою, то частина доларів переводилась в іноземні банки, сприяючи розвитку ринку євродоларів. Однак у 1970-ті рр. ринок євродоларів сприяв пришвидшенню руху спекулятивного капіталу між країнами, чим поглибив та прискорив кризу третьої світової валютної системи.

6. Дезорганізуюча роль транснаціональних корпорацій (ТНК). ТНК володіють величезними активами у різних валютах світу. Часто ці активи перевищують валютні резерви окремих центральних банків, а ТНК можуть брати участь у валютних спекуляціях великих масштабів, посилюючи кризові явища.

Криза Бреттон-Вудської валютної системи спровокувала появу багатьох проєктів валютної реформи. Запропоновано було як створення колективної резервної валюти, емісію світової валюти, яка б була забезпечена золотом і товарами, так і повернення до золотого стандарту. У період 1960-1970-х рр. проявилась криза кейнсіанства. Саме на поглядах Дж.

Кейнса було побудовано валютне регулювання, в рамках Бреттон-Вудської валютної системи. Прибічники монетаризму виступали за ринкове регулювання на противагу державному втручання, висували ідеї автоматичного регулювання платіжного балансу та наполягали на застосуванні плаваючих валютних курсів (М. Фрідмен та ін.). США підтримували ідею остаточної демонетизації золота та створення міжнародної валютної одиниці.

Пошуки виходу із валютної кризи оформилися проєктом реформи валютної системи, підготовленим МВФ у 1972-1974 рр. Представники країн-учасниць МВФ зустрілися в м. Кінгстоні (Ямайка) у січні 1976 р. та уклали угоду, яка була остаточно ратифікована у квітні 1978 р.

4. *Ямайська валютна система (з 1976 р.)* закріплювала повну демонетизацію золота та відмову від основних принципів Бреттон-Вудської валютної системи. Запроваджено стандарт СПЗ, який замінив попередній золотодевізний стандарт.

Основними принципами Ямайської валютної системи визначено такі:

1) остаточно завершена демонетизація золота, що було юридично закріплено: відмінено офіційну ціну золота і золоті паритети; припинено розмін доларів США на золото. Згідно з Ямайською угодою золото втратило функцію міри вартості та не могло бути відправною точкою для визначення курсів валют;

2) купівля-продаж золота відтепер могли відбуватися як купівля-продаж звичайного товару;

3) нова світова валютна система поліцентрична, тобто заснована не на одній, а на кількох основних валютах;

4) надання країнам світової валютної системи права вільного вибору режиму курсоутворення;

5) основним засобом міжнародних розрахунків стала вільноконвертована валюта, а також СПЗ і резервні позиції в МВФ;

6) курс валют відтепер міг формуватися під впливом попиту та пропозиції на ринку, а тому не існувало меж коливань валютних курсів;

7) центральні банки країн не зобов'язані втручатися в роботу валютних ринків для підтримання фіксованого паритету своєї валюти, але вони здійснюють валютні інтервенції для стабілізації курсів валют;

8) МВФ спостерігає за політикою країн у сфері валютних курсів, країни-учасниці МВФ повинні уникати маніпулювання валютними курсами, оскільки маніпулювання дозволяє зашкодити реальній ринковій перебудові платіжних балансів або отримувати односторонні переваги перед іншими країнами-учасницями МВФ.

Створення Ямайської валютної системи мало надати світовій валютній системі більше гнучкості, ніж при Бреттон-Вудській системі, що мало дати змогу більш еластично пристосовуватися до нестабільності платіжних балансів і валютних курсів. Незважаючи на це, Ямайська валютна система періодично зазнає потрясінь. Пошуки шляхів вдосконалення світової валютної системи з метою вирішення основних валютних проблем тривають і далі.

9.3. Європейська валютна система

Європейська валютна система належить до найуспішніших регіональних валютних систем.

Ще в 50-х роках ХХ ст. країни Західної Європи виявляли зацікавленість до власної валютної інтеграції. Така зацікавленість була викликана насамперед прагненням Західної Європи забезпечити фінансову стабільність і самостійність шляхом ослаблення залежності європейських валют від долара, протистояти конкуренції із США. Однак шлях до створення Європейського валютного союзу і запровадження єдиної грошової одиниці євро був складним і тривалим. Формально процес об'єднання Європи розпочався 18 квітня 1951 року, коли шість західноєвропейських держав - Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Франція і

ФРН підписали в Парижі Договір про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС). У березні 1957 р. ці країни підписали Римські угоди про створення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) і Європейської спільноти з атомної енергії (Євратом). Відтоді на європейському континенті почали функціонувати три європейські співтовариства, у яких брали участь держави так званої «Малої Європи». Подальший розвиток співробітництва між державами-членами ЄОВС зумовив усвідомлення необхідності розбудови широкого економічного об'єднання. Протягом 1969-1973 рр. відбулося перше розширення Співтовариства за рахунок вступу Великобританії, Данії, Ірландії. У 1981 р. до ЄЕС приєдналася Греція. У 1986 р. членами ЄЕС стали Португалія та Іспанія. Четверте розширення Європи відбулося у 1995 р. приєднанням до ЄС Фінляндії, Швеції і Австрії. Подальше розширення Європейського Союзу охоплювало країни Центральної і Східної Європи: 1 травня 2004 р. до ЄС увійшли Естонія, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словенія, Словаччина, Угорщина, Чехія; 2007 р. - Болгарія, Румунія [78]; 2013 р. - Хорватія. Після виходу у 2020 році Великої Британії, ЄС нараховує 27 країн-учасників.

Створення і розвиток західноєвропейської валютної інтеграції розпочалися з вересня 1950 р. - з дати заснування Європейського платіжного союзу (ЄПС) (European Payments Union, EPU), який був розпущений наприкінці 1958 р. До складу союзу входили 17 країн Західної Європи. Валютою ЄПС була міжнародна розрахункова валютна одиниця - епуніт (європейська платіжна одиниця), яка дорівнювала золотому вмісту долара США на той період - 0,888671 г чистого золота. Функціями ЄПС були щомісячний багатосторонній залік платежів країн-учасниць (багатосторонній кліринг) і кредитування боржників за рахунок країн з активним сальдо платіжного балансу. Міждержавні суперечності і вичерпання джерел кредитування призвели до реорганізації ЄПС у Європейську валютну угоду, яку було підписано у серпні 1955 р. В її рамках зберігався механізм взаємних розрахунків країн-учасниць ЄПС, але на змінних умовах. Угода втратила свою чинність в 1972 р. із запровадженням конвертованості валют [78].

Європейська валютна інтеграція повинна була сприяти конвергенції (зближенню) економічного розвитку. Можливість країни грати роль чинника рівноваги в системі, перш за все, залежала від масштабів її економіки. Так, вже в Римському договорі 1957 р. містилися положення про політику країн, направлену на досягнення рівноваги загального платіжного балансу і підтримку довіри до валют, про її координацію на основі співпраці урядів і центральних банків [78].

У жовтні 1962 р. Європейська комісія (Economic Commission for Europe) представила Раді міністрів Спільного ринку пропозиції щодо координації кредитно-грошової і економічної політики в рамках Співтовариства. Кінцевим результатом цих пропозицій повинно було стати створення економічного і валютного союзу. У 1964 р. були сформовані Комітет центральних банків країн-членів ЄЕС, а також комітети з бюджетної та економічної політики [78].

У лютому 1968 р. Комісія запропонувала зобов'язати країни-члени регулювати валютні паритети тільки за загальною угодою, а також вирішити питання про усунення взаємних коливань валютних курсів щодо встановлених паритетів. Через рік у доповіді прем'єр-міністра Франції Раймона Барра було висунуто пропозицію про узгоджену економічну політику, направлену на досягнення прийнятих середньострокових цілей. Рада міністрів ЄЕС схвалила багато положень цієї доповіді і зобов'язала своїх членів проводити попередні консультації, що стосуються змін економічної політики, якщо вони торкаються інтересів інших країн Співтовариства [78].

Конференція Співтовариства на вищому рівні, що проходила в Гаазі в грудні 1969 р., доручила Раді міністрів розробити план поетапного формування економічного і валютного союзу, заснований на доповіді Барра. У березні 1970 р. Рада схвалила створення Комітету

під керівництвом представника Люксембурга П'єра Вернера для підготовки проєкту такого союзу [78].

Перша спроба створення європейської валютної системи отримала назву «План Вернера». У цьому плані були представлені рекомендації щодо формування на 10 років у три етапи до 1980 р. економічного і валютного союзу, що передбачав:

- звуження (аж до 0) меж коливань валютних курсів;
- введення повної взаємної конвертованості валют;
- уніфікацію валютної політики;
- узгодження економічної, фінансової і кредитно-грошової політики, а в перспективі - створення європейської валюти і об'єднання центральних банків [78].

Не дивлячись на деякі успішні кроки в ході реалізації, план Вернера через розбіжності з МВФ зазнав поразки. Згодом, за наполяганням Франції, його положення були пом'якшені, внаслідок чого не вдалося досягти чіткого розподілу влади між Співтовариством і його членами. У лютому 1971 р. зміст плану Вернера з деякими доповненнями був схвалений Радою міністрів ЄЕС. Проте логічний розвиток подій порушувався погіршенням ситуації на валютних ринках навесні і влітку 1971 р. У березні 1972 р. відбулося запровадження «європейської валютної змії» (Currency Snake) - режиму узгодженого коливання західноєвропейських валют щодо долара США у чітко визначених межах ($\pm 2,25\%$) [78].

У 1973 р. Центральними банками було засновано *Європейський фонд валютного співробітництва* (ЄФВС) (European Monetary Cooperation Fund, EMCF), який проіснував до 1993 р., для підтримки платіжних балансів, за допомогою якого країни-члени могли залучати до 1 млрд доларів на три місяці (з можливою пролонгацією до шести місяців). Однак діяльність фонду не була ефективною, внаслідок чого країни припинили запозичення єврокредитів. Наступником фонду став *Європейський валютний інститут*, якого у 1998 році замінив *Європейський центральний банк* [78].

Імпульс європейської валютної інтеграції коливався в такт становища долара: він найбільш сильний, коли долар слабкий, як на початку і в кінці 60-70-х років. Після введення відповідно до плану Вернера «валютної змії» наступний великий крок вперед був зроблений в кінці 70-х років услід за знеціненням долара. Після Бременської конференції на вищому рівні в 1978 р. президент Франції Ж. д'Естен і канцлер Німеччини Х. Шмідт уклали Угоду про створення Європейської валютної системи, яка почала своє існування в березні 1979 р. Водночас виникла нова європейська валюта - *екю* (European Currency Unit, ECU), що базувалась на «кошику» (наборі) валют країн-членів ЄЕС [78].

В основу Європейської валютної системи (ECS - European Currency System, ЄВС), були покладені наступні принципи:

- введення екю - європейської валютної одиниці, вартість якої визначалася на основі валютного кошика, що включав валюти 12 країн-членів ЄЕС, і зваженої з урахуванням параметрів як зовнішньої торгівлі, так і ВВП;
- використання золота як реальних резервних активів. Був створений сумісний золотий фонд в результаті об'єднання 20% офіційних золотих резервів для часткового забезпечення емісії екю;
- введення для реалізації режиму валютних курсів сумісного плавання валют у формі «європейської валютної змії» у встановлених межах (2,25% від центрального курсу, з серпня 1993 р. - 15%) - Європейський механізм регулювання валютних курсів (ERM - European Exchange Rate Mechanism);
- міждержавне регіональне валютне регулювання шляхом надання центральним банкам кредитів для покриття тимчасового дефіциту платіжних балансів і розрахунків, пов'язаних з валютними інтервенціями [78].

Європейська валютна система розглядалася як передвісник валютного об'єднання. Її

тактична мета - встановлення в Співтоваристві більш високого рівня валютної стабільності. У стратегічному плані передбачалися досягнення тривалого і стабільного зростання, повернення на новій основі до повної зайнятості, гармонізація життєвого рівня і пом'якшення регіональних відмінностей в рамках ЄЕС [78].

Європейська валютна система, створена на основі економічної і політичної інтеграції країн - членів ЄЕС, досягла в порівнянні із світовою валютною системою значно більш високого рівня організації валютних відносин, зокрема вдалося:

- ввести нову європейську розрахункову одиницю - екю, засновану на кошику валют і забезпечену 20% валютних резервів країн-учасниць;
- паритет екю визначати як суму середньозважених окремих валют, що входять у кошик;
- визначати центральний обмінний курс кожної валюти по відношенню до екю;
- ввести індикатор відхилення обмінних курсів валют від їх центрального курсу;
- ввести узгоджену зміну центральних курсів: за 1979-1995 рр. центральні курси мінялися 17 разів;
- забезпечити зближення показників економічного розвитку усередині ЄЕС [78].

Водночас варто назвати й те, чого не було досягнуто:

- створити Європейський валютний фонд;
- переконати центральні банки країн-учасниць розглядати введений індикатор відхилення обмінних курсів як методологічну основу внутрішньої економічної політики держав;
- надати валютним інтервенціям того значення, на яке вони були розраховані;
- використовувати введені на основі екю кредитні інструменти в скільки-небудь значних масштабах [78].

Емісію екю почали здійснювати одночасно з початком функціонування *європейської валютної системи (ЄВС)*. Ця валюта була забезпечена реальними активами країн-членів ЄВС. Кожна країна використала для цього 20% фактичної величини своїх власних золотих і 20% доларових резервів, а друга половина емісії забезпечується за рахунок внесків країн-учасниць у їхній національний валюті [55, с. 160].

Як і СПЗ, вартісний паритет екю визначався на базі стандартного «кошика валют» країн - учасниць ЄВС: марка (ФРН) - 30,53%; франк (Франція) - 19,43; фунт стерлінгів (Англія) - 12,06; ліра (Італія) - 9,92; гульден (Голландія) - 9,54; франк (Бельгія, Люксембург) - 8,14; крона (Данія) - 2,52; фунт (Ірландія) - 1,12; драхма (Греція) - 0,77; песета (Іспанія) - 5,18; ескудо (Португалія) - 0,78% [55, с. 160].

Екю почала виконувати функції еталона вартості, міждержавного засобу валютного резервування, міжнародного засобу платежу, регулятора курсових коливань та виступала засобом міжурядових позик [55, с. 160].

Але екю не змогла повністю виконувати функції наднаціональної валюти, оскільки вона не існувала у вигляді банкнот, а це означало, що вона не була звичайним засобом розрахунків за межами центральних банків Європейського Союзу. Зміна **екю** на **євро** відбулася після підписання європейськими країнами *Маастрихтської угоди (Угода про Європейський Союз, 1991 р.)*, яка стала чинною після її ратифікації в 1993 р., а вже в 1999 р. країни-учасниці почали вводити єдину європейську валюту - євро [55, с. 160].

У 1986 р. було створено комітет «За валютний союз в Європі». У червні 1988 р. зі створенням комітету з питань економічного валютного союзу на чолі з президентом Європейської Комісії Ж. Делором було започатковано другий етап західноєвропейської валютної інтеграції. До складу комітету увійшли голови центральних банків країн ЄЕС та незалежні експерти. У червні 1989 р. у Мадриді на засіданні Ради Європи було ухвалено «план Делора», що передбачав створення економічного і валютного союзу, або Європейського валютного союзу, у три етапи. Встановлювалися такі терміни етапів: I - з 1 липня 1990 р. до 31 грудня 1993 р., II - з 1 січня 1994 р. до 31 грудня 1998 р., III - 1 січня 1999

р. - 2002 рік [78].

3 1 липня 1990 р. розпочалася реалізація першого етапу «плану Делора» на основі лібералізації руху капіталів, а також подальшого зближення національних центральних банків країн-учасниць майбутнього союзу і синхронізація їхньої економічної, фінансової і грошової політики [78].

У 1991 р. почала працювати міжурядова європейська конференція, сформована в 1990 р. Завдання її полягало в доопрацюванні і вдосконаленні слабких і суперечливих положень «плану Делора». Було розроблено Договір про Європейський Союз, який фактично являв собою удосконалений «план Делора». Для його укладення в голландському місті Маастрихт було скликано засідання керівників 12 європейських країн, і 7 лютого 1992 р. Маастрихтський договір був підписаний і набув чинності у листопаді 1993 р [78].

У Маастрихтському договорі містилася програма подальших дій, яка складалася з трьох основних пунктів:

- 1) перехід від єдиного ринку до економічного і валютного союзу;
- 2) розширення соціальних аспектів відповідно до загальної соціальної політики;
- 3) доповнення наднаціонального інтеграційного будівництва в рамках інститутів Співтовариства постійною міждержавною співпрацею у сфері зовнішньої політики, політики безпеки, а також у сфері юстиції і внутрішніх справ в рамках Європейського Союзу [78].

Європейське економічне співтовариство 1 січня 1994 р. було перетворено на Європейський Союз (ЄС) (European Union, EU).

У 1994 р. розпочався другий етап валютної інтеграції в ЄС. Відповідно до Маастрихтського договору у Франкфурті-на-Майні розпочалося створення Європейського монетарного інституту (European Monetary Institute, EMS), функціями якого була координація валютної політики центральних банків держав-членів ЄС. З 1 січня 1994 р. до 31 грудня 1998 р. здійснювалась підготовка переходу від екю на єдину європейську валюту євро, темпи економічного розвитку країн ЄС наближалися до критеріїв вступу до валютного союзу [78].

У червні 1995 р. Комісія Європейського Союзу видала «Зелену книгу» (Green Paper) - офіційний документ щодо практичних заходів переходу на єдину валюту під назвою «Одна валюта для Європи», в якій було викладено технічний сценарій запровадження нової валюти. У грудні 1995 р. в Мадриді відбулось чергове засідання Європейської Ради, на якому були ухвалені сценарій і календарний план переходу на єдину валюту і визначено її назву - євро [78].

За критеріями приєднання до нової валюти 2 травня 1998 р. для участі в «зоні євро» Радою ЄС були допущені Австрія, Бельгія, Німеччина, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Фінляндія і Франція. Дві країни - Великобританія і Швеція - також відповідали більшості вказаних критеріїв, але відмовилися увійти до «зони євро» як перші її учасники. У Данії виникли конституційні проблеми, а фінансові показники Греції не відповідали необхідним вимогам. Критерії приєднання були досить жорсткими:

- стабільність державних фінансів - бюджетний дефіцит - не може перевищувати 3% ВВП (при порушенні цього нормативу до держав-порушників застосовуються санкції);
- рівень державного боргу - не більше 60% ВВП;
- довгострокові процентні ставки за кредитами не повинні перевищувати двох процентних пунктів над середнім рівнем цього показника в трьох країнах ЄС з найбільш стабільними цінами;
- цінова стабільність - рівень інфляції в країні-кандидаті не повинен перевищувати більш ніж на 1,5% середній рівень інфляції в трьох країнах ЄС з найменшими інфляційними показниками;
- обмінний курс валют не повинен виходити за межі встановленого в ЄС діапазону

коливань обмінних курсів. Девальзації забороняються щонайменше протягом двох років [78].

За контрольний було прийнято 1997 рік. 1 липня 1998 р. вважається датою створення Європейського центрального банку (ЄЦБ) (European Central Bank, ECB) і Європейської системи центральних банків (ЄСЦБ) (European System of Central Banks, ESCB).

З 1 січня 1999 р. на підставі Маастрихтського договору країни, що підписали його, об'єдналися в нове фінансове співтовариство - Європейський валютний союз за умови, що вони відповідатимуть «критерію злиття», що включає ряд економічних показників.

Нереалізовану частину другого етапу, а також третій етап було поділено на три конкретні фази - «А», «Б» і «В».

Фаза «А»: підготовка до Європейського валютного союзу (травень 1998 р. - 31 грудня 1998 р.). У цей період Європейська Рада визначила перелік країн, що задовольняють критерії конвергенції до Європейського валютного союзу. Водночас було здійснено певні підготовчі заходи:

- визначено й оголошено фіксовані ставки обмінних курсів національних валют країн-членів Європейського валютного союзу щодо євро;
- створено Європейський центральний банк і Європейську систему центральних банків;
- розпочато виробництво банкнот і монет, деномінованих у євро;
- прийнято необхідну юридичну базу для створення Європейського валютного союзу;
- доручено банкам та іншим фінансовим установам розробити детальні плани переходу на валюту євро [78].

Фаза «Б»: початок існування Європейського валютного союзу (1 січня 1999 р. - 31 грудня 2001 р.). Основним досягненням цієї фази стало запровадження нової валюти євро у безготівкових розрахунках. Цей період співпав з початком третього, останнього етапу створення Європейського валютного союзу і передбачив такі заходи:

- остаточну фіксацію обмінних курсів національних валют щодо євро;
- початок здійснення єдиної кредитно-грошової і валютної політики у межах Європейського валютного союзу;
- передачу повноважень щодо здійснення валютної політики Європейському центральному банку;
- повний перехід Європейської системи центральних банків на здійснення валютних операцій у євро;
- випуск державних боргових зобов'язань у євро;
- встановлення в усіх країнах Європейського валютного союзу однакових відсоткових ставок;
- початок функціонування платіжної системи TARGET (Трансєвропейської автоматизованої системи розрахунків у режимі реального часу) [78].

Фаза «В»: остаточний перехід до єдиної валюти євро (1 січня 2002 р. - липень 2002 р.). День 1 січня 2002 року ще називають «Е-day» - днем, коли євро став єдиною законною валютою на території Європейського валютного союзу. На даному етапі передбачалося:

- січень-червень 2000 р. - випуск в обіг готівкових банкнот і монет євро, подвійне функціонування в обігу національних валют і євро;
- з 1 липня 2002 р. - припинення обігу і знищення національних валют країн-членів Європейського валютного союзу;
- остаточний перехід банків і фінансових установ на єдину валюту і конвертація в євро всіх платіжних засобів;
- початок використання державними установами, приватними фірмами і громадянами виключно валюти євро [78].

Національні валюти цих країн котирувалися в євро за офіційним обмінним курсом на 1

січня 1999 р.: 1 євро = 40,3399 бельгійського франка, 1,95583 німецької марки, 166,386 іспанської пезети, 6,55957 французького франка, 0,787564 ірландського фунта, 1936,27 італійської ліри, 40,3399 люксембурзького франка, 2,20371 голландського гульдена, 13,7603 австрійського шилінга, 200,482 португальського ескудо, 5,94573 фінської марки [78].

1 січня 2000 р. до Європейського валютного союзу приєдналась Греція. Курс грецької драхми до євро було встановлено на рівні 340,75 грецької драхми. Ці конверсійні курси євро залишалися незмінними до 1 січня 2002 р. Курс євро до валют інших країн, у тому числі до долара США, не є фіксованим і визначається ринковими механізмами на світових валютних біржах. З 1 січня 1999 р. припинила своє існування європейська розрахункова грошова одиниця екю (код за ISO XEU/954), яку було замінено на євро у співвідношенні 1:1. Валюта євро отримала свій логотип і код за ISO (International Standard Organization) - EUR/978 [78].

Обсяг першого випуску валюти євро становив 75 млрд, з них 45 млрд євро надійшло на рахунки німецького Бундесбанку. До 1 січня 2002 р. планувалося надрукувати 12 млрд євро-банкнот і викарбувати 70 млрд євромонет [78].

1 січня 2007 р. тринадцятим членом Європейського валютного союзу стала Словенія, в січні 2008 р. на євро перейшли Кіпр і Мальта. З 1 січня 2009 р. членом Європейського валютного союзу стала Словаччина; з 1 січня 2011 р. - Естонія; з 1 січня 2014 р. - Латвія; з 1 січня 2015 р. - Литва.

Економічний і валютний союз західноєвропейських держав і його єдина валюта мають під собою міцний фундамент:

- усередині Європейського Союзу був досягнутий високий рівень економічної і політичної інтеграції. Вже більше тридцяти років існує Митний союз і проводиться загальна торгова політика. Створений єдиний внутрішній ринок, торгівля усередині ЄС складає близько 60% загального зовнішньоторговельного обороту країн, що в нього входять. Національні валюти держав-членів ЄС в порівнянні з валютами багатьох країн світу були відносно сильні і стабільні. Система права та інститутів, що склалася в ЄС, забезпечує достатньо ефективне управління інтеграційними процесами;

- єврозона спирається на єдину грошово-кредитну і валютну політику, проведення якої є функцією наднаціонального Європейського центрального банку і Ради ЄС, а також на високоінтегровані грошові і кредитні ринки, масштаби, глибина і ліквідність яких різко зростають завдяки створенню Європейського валютного союзу;

- вищим пріоритетом політики Європейського валютного союзу оголошена боротьба з інфляцією, що є головною умовою стабільності єдиної валюти [78].

Євро створює альтернативу долару в його ролях розрахункової одиниці, резервної валюти і валюти, використовуваної для підтримки курсу. Перехід до нових умов вимагає рішучого перегляду валютних преференцій у світовій банківській справі, в міжнародних резервах і на ринках капіталу з постійним ефектом для системи поточних рахунків і торгових балансів. Введення євро відразу ж робить його переважною валютою для великої кількості країн, пов'язаних з Європою торгівлею і фінансами. Співвідношення ж долара і євро стає найважливішою ціною в світі [78].

За оцінками МВФ, у 2020 році частка ЄС у світовому ВВП складе 17,8% (без урахування Великої Британії, питома вага якої - 3,1%), США - 24,8%, Китаю - 17,7% [140].

Члени Європейського валютного союзу отримали не тільки валюту одного рівня з долларом і право розділити міжнародний авторитет, але і більш вагомий вплив в управлінні міжнародною валютною системою. Решта світу разом з долларом отримала альтернативний актив для користування міжнародними резервами, а також нову і стабільну валюту, яку можна використовувати як стрижень для стабільних обмінних ставок і валютного обігу [78].

ТЕМА 8. ЕКОНОМІЧНА РОЛЬ ГРОШЕЙ.

- 8.1. Економічна роль грошей.
- 8.2. Кількісний і якісний аспекти ролі грошей.
- 8.3. Еволюція ролі грошей в економіці України.
- 8.4. Моделі впливу пропозиції грошей на економіку в короткостроковому періоді.
- 8.5. Значення впливу пропозиції грошей на економіку в довгостроковому періоді.

8.1. Економічна роль грошей.

Роль грошей - це результат їх функціонування в певному економічному середовищі та здійснення ними стимулюючого чи гальмуючого впливу на різні сторони розвитку суспільства, які виникають на макро- і мікроекономічному рівні залежно від характеру виконуваної ними роботи [25, с. 231].

Роль грошей визначається рівнем розвитку товарного виробництва та істотно залежить від того, який механізм господарювання використовується в економіці. У докапіталістичних формаціях (первісному, феодальному суспільствах) господарство мало переважно натуральний характер. На гроші обмінювалася лише незначна частка виробленої продукції, а основна частина товарів обмінювалася за допомогою бартеру. Бартерна угода можлива тільки в тому випадку, коли відбудеться одночасний збіг намірів двох власників товарів обміняти свою продукцію. В той час вплив грошей на економічне становище товаровиробника і через нього - на розвиток виробництва був маловідчутним [25, с. 231].

Найбільш сприятливі умови розширеного відтворення сформувалися в суспільстві за часів капіталізму, коли просте товарне виробництво перетворилось у капіталістичне, метою якого було отримання прибутку. У цей час гроші набули принципово нової якості - стали носієм капіталу, оскільки набули можливості капіталізуватися, й стали приносити дохід своєму власнику. Всі економічні відносини були переведені на ринкові засади. На ринку, де йде купівля-продаж усіх факторів суспільного виробництва - засобів праці, предметів праці і робочої сили - утворюється особливий механізм стимулювання і регулювання суспільного виробництва, в центрі якого знаходяться гроші. Цей механізм отримав назву ринкового механізму, а роль грошей зросла неймовірно [25, с. 231].

Роль грошей тісно пов'язана з їх функціями. Якщо функція грошей - це їх конкретна «робота» щодо обслуговування руху вартості на певному етапі процесу відтворення, то роль грошей - кінцевий результат цієї «роботи», її наслідок для суспільства [27, с. 293].

Аналізуючи функції грошей можна простежити, що в сучасному світі гроші відіграють дуже важливу роль. Так, у функції *міри вартості* гроші вимірюють не тільки вартість всіх товарів і послуг, але й капіталу. При купівлі-продажу цінностей за готівковий розрахунок, гроші виступають засобом обігу, як товару, так і капіталу [25, с. 231].

Гроші у функції засобу платежу обслуговують різні платіжні відносини, у тому числі й трудові. Саме це функція грошей забезпечила широкий розвиток кредитної системи [25, с. 231-232].

Гроші як засіб накопичення і заощадження концентруються в кредитній системі і забезпечують власнику прибуток. Накопичення у формі золотих прикрас, зливків золота і т. і. захищають грошові багатства від знецінення [25, с. 232].

Функціонуючи на світовому ринку, *гроші виконують функцію світових грошей* та забезпечують перелив капіталу між країнами. Гроші обслуговують виробництво і реалізацію суспільного капіталу. Відбувається це через систему грошових потоків між сферами господарства, галузями виробництва і регіонами країни. Організаторами грошових потоків є держава, господарюючі суб'єкти і приватні особи. При цьому оборот вартості суспільного продукту починається і закінчується у власників капіталу [25, с. 232].

У сучасній економіці роль грошей полягає у такому:

- ліквідація бартеру, спрощення, прискорення та здешевлення товарного обміну;
- можливість розподілу праці, що ефективно позначається на розвитку економіки;
- перетворення ефективної форми купівлі-продажу на ринок з його подальшою трансформацією у загальну форму економічних відносин;
- підтримка в суспільстві численних зв'язків між людьми та між товаровиробниками, потреба в яких зростає у міру розвитку економіки;
- актив виняткової важливості, відсутність, нестача або надлишок якого в економіці безпосередньо впливає на її розвиток та рівень добробуту кожної людини;
- набуття форми капіталу або самозростаючої вартості у відтворенні індивідуального капіталу завдяки тому, що гроші беруть участь у кругообороті помисливого капіталу, і вони є вихідним пунктом і результатом кругообороту останнього;
- утворення і перерозподіл національного доходу через державний бюджет шляхом сплати податків та надання бюджетних позик;
- інструменти грошово-кредитного регулювання з боку центрального банку в економіках ринкового типу [25, с. 232].

Сьогодні гроші є однією з найважливіших змінних в економіці та одним із пріоритетних напрямків економічної діяльності держави та її грошово-кредитної політики. Гроші необхідні для функціонування економіки, оскільки саме вони можуть привести в рух фінансовий механізм, здатний забезпечити розвиток виробничих сил. Гроші виступають рушійною силою розвитку економіки. Вже сама стихійна поява грошей як результату еволюції товарообміну і подальший їх розвиток призвів до того, що сучасний світ важко уявити без грошей [23].

У сучасному суспільстві гроші є основою для запуску процесу виробництва. Всі матеріальні, природні та трудові ресурси набувають грошової форми, об'єднуючи засоби виробництва та робочу силу для виробництва товарів та послуг з метою задоволення попиту на ці товари або послуги. Гроші виступають складовою частиною процесу відтворення, починаючи з елементарної мотивації трудової діяльності, яка приносить дохід найманим працівникам, й закінчуючи отриманням прибутку суб'єктами підприємництва [25, с. 233].

Таким чином, гроші стають інструментом для балансування попиту та пропозиції, що дає змогу підтримувати стабільність товарних ринків та ринкової економіки. В умовах ринкової економіки будь-яке підприємство орієнтовано на отримання прибутку. Зростання прибутку значною мірою визначає рівень і темпи економічного розвитку країни та окремих її регіонів, збільшення національного багатства та підвищення життєвого рівня населення, розширення інвестиційних можливостей шляхом створення капіталу. Абсолютно нову роль у банківській сфері відіграє трансформація заощаджень в інвестиції. Грошове накопичення стає основою розвитку ринку позикових капіталів, на якому в результаті кругообігу капіталу утворюються нові грошові кошти [25, с. 233].

У сучасному суспільстві економіку неможливо уявити без кредитування, оскільки розвиток кредитних відносин сприяє економії часу і праці для суб'єктів економічних відносин, а також підвищення доступності фінансових послуг для населення. Головним видом кредиту сьогодні є банківський кредит, який надається в грошовій формі. Товарний кредит застосовується тільки в окремих комерційних угодах, але погашення заборгованості за цим кредитом теж відбувається за допомогою грошей [25, с. 233].

Державні фінанси є самостійною економічною категорією і пов'язані з формуванням грошових коштів, що знаходяться у власності держави. Бюджет за економічною сутністю є головним інструментом держави у стимулюванні розвитку економіки та виконанні соціальних програм суспільства. Тому гроші, як бачимо, є основним інструментом організації фінансів [25, с. 233].

Гроші виступають як засіб організації ринку цінних паперів. Продаж та купівля акцій, облігацій, векселів та інших цінних паперів здійснюється у грошовій формі. Подібно банкам ринок цінних паперів є найбільш вразливим сектором економіки, в якому починаються фінансові кризи. Після обвалу цього ринку виникає «чорна діра», що викликає знецінення капіталів, збитки, упущену вигоду і необхідність державного вливання бюджетних коштів для стабілізації економіки [25, с. 233].

Таким чином, роль сучасних грошей полягає в тому, що вони є загальним засобом організації економічних відносин суспільства за фундаментальними напрямками економіки, включаючи товарні, кредитні, фінансові та фондові відносини, а, отже, виходять за рамки загального еквівалента товарного світу [25, с. 233-234].

Використання грошей в господарстві окремого виробника чи країни в цілому дозволяє визначати і аналізувати ефективність економічної діяльності, що дає можливість розробляти певні стратегії і виправляти помилки для подальшого розвитку економіки, що важливо для раціонального ведення справ та досягнення кращих результатів. Останнім часом науковці звернули увагу на стрімке зростання важливості грошей для людського суспільства. На їх думку гроші перестали бути лише економічною категорією, а стали цивілізаційним чинником. Психологи стверджують, що в сучасному суспільстві існує тенденція не стільки посилення важливості грошей, скільки зростання важливості володіння будь-чим і схильності демонструвати рівень свого багатства [25, с. 234].

Останні розробки вчених свідчать, що до визначення сутності грошей сучасна економічна наука підходить як до системного соціального явища, а не тільки з точки зору роботи суто економічних функцій, які при такому підході відходять на другий план, що спонукає побачити їх глибинну сутність як соціального феномену.

Основою феномену грошей у такому ракурсі постає не економічна категорія вартості, а світ людських відносин, конкретно-господарських комунікацій, в просторі яких гроші первісно й сформувалися як інструмент збалансування людських інтересів у ході обміну матеріальними благами.

Володіючи прямим психологічним і світоглядним впливом на суспільство і людину, гроші впливають на:

- формування моралі і способу життя;
- створюють культуру;
- роблять політику [25, с. 234].

Вся цивілізація побудована навколо грошей, немає цивілізації без грошей. Соціальна система обертається навколо грошей, а значить і соціалізація, і освіта, і виховання, і культура. Не маючи сформованих уявлень про сутність і функції грошей (або маючи неадекватні настанови), не одержавши навичок поведінки з грошима, людина не може включитися в систему соціальних взаємодій, оскільки в суспільстві немає сфер, де б не функціонували гроші [49].

8.2. Кількісний і якісний аспекти ролі грошей.

У проблемі ролі грошей в розвитку економіки розрізняють якісний і кількісний аспекти [25, с. 234].

В якісному аспекті роль грошей виявляється у тому, що сама їх наявність, саме грошове середовище, в якому діють економічні агенти, позитивно впливає на розвиток суспільного виробництва.

По-перше, знімаються фізичні межі виробництва, що визначаються особистими потребами самих виробників. Виробляти можна стільки, скільки вдасться реалізувати, а надлишок вартості можна зберігати в грошовій формі чи перетворити в позичковий капітал.

По-друге, реалізація вироблених продуктів за гроші, замість бартеру, значно спрощує,

прискорює і здешевлює доведення їх до споживачів.

Суспільство одержує значну економію на реалізаційних витратах, скорочуються потреби в обіговому капіталі, краще задовольняються потреби споживачів.

По-третє, завдяки грошам ринок набуває загального характеру, його механізм стає могутнім важелем економічного прогресу, передусім завдяки конкуренції, стимулюванню ефективного виробництва та економного споживання - виробничого, державного, особистого [25, с. 235].

Здатність грошей приносити своїм власникам в умовах ринкової економіки додаткову вартість значно посилила їх стимулюючий вплив на кожного суб'єкта економічних відносин: і на виробника (працівника), і на споживача. Як виробник, або працівник, кожний із них прагне краще і більше працювати, щоб вивести свої грошові доходи за межі виробничих чи споживчих потреб і, капіталізуючи надлишок доходу, мати можливість одержувати додаткову вартість. З цією ж метою він як споживач прагне економно використовувати свої грошові кошти, оскільки капіталізація їх залишків дає можливість одержувати додаткові доходи понад ті, що приносить жива праця [25, с. 235].

Гроші в умовах ринкової економіки стають носієм позичкового капіталу. Через механізм його руху, зокрема через банки та ринок цінних паперів, формування якого зумовлюється перетворенням грошей у капітал, відкриваються можливості узгодити індивідуальні та колективні інтереси виробників, дещо згладити суперечності між соціальними класами та групами суспільства, забезпечити більшу рівномірність і збалансованість процесу розширеного відтворення.

Всебічне охоплення грошовою формою економічних відносин всередині країн та між ними, а також постійне вдосконалення самого грошового механізму створили сприятливі умови для формування міжнародних ринків і тісних взаємовигідних зв'язків між країнами, міжнародного переливу вільних капіталів у місця найефективнішого їх використання тощо [25, с. 235].

Глибоке проникнення грошової форми в усі «клітини» суспільних відносин відкриває широкі можливості для регулювання за допомогою грошових інструментів процесу розширеного відтворення. Мова йде передусім про такі інструменти, як:

- податки;
- позичковий процент;
- ціни;
- орендна плата;
- бюджетне фінансування та ін. [25, с. 235-236].

Через них держава має можливість регулювати основні економічні процеси на мікро- та макрорівнях і в цілому впливати на економічне становище в країні відповідно до попередньо визначених цілей.

Кількісний аспект ролі грошей полягає в тому, що через зміну кількості грошей в обороті можна активно впливати на економічні процеси, зокрема на результати діяльності економічних агентів як виробників і як споживачів. Цю можливість широко використовують усі держави з ринковою економікою для регулювання економічного життя в країні. Збільшуючи чи зменшуючи масу грошей в обороті, центральні банки, які діють від імені своїх держав, забезпечують зміну таких економічних інструментів, як платоспроможний попит, ціни, процент, валютний курс, курс цінних паперів тощо. Завдяки цьому забезпечується вплив на такі вирішальні економічні процеси, як інвестиції, зростання виробництва, зайнятість, розвиток експорту й імпорту та їх збалансування тощо [25, с. 236].

Таким чином, якісний аспект - наявність грошей та грошове середовище, в якому діють економічні суб'єкти, позитивно впливає на розвиток виробництва:

- 1) знімаються фізичні межі виробництва;

2) реалізація товарів за гроші спрощує, прискорює і здешевлює доведення їх до споживачів;

3) ринок набуває загального характеру, його механізм стає важелем економічного прогресу.

Кількісний аспект - через зміну кількості грошей в обороті можна активно впливати на економічні процеси, зокрема на результати діяльності економічних суб'єктів, як виробників, так і споживачів.

8.3. Еволюція ролі грошей в економіці України.

Поглиблення ринкових реформ в економіці України помітно впливає на зростання ролі грошей в її розвитку.

Але у розвитку суспільного виробництва, яке багато років перебуває у стані хронічної кризи, через низьку ефективність економічної діяльності, роль грошей, як загального засобу організації економічних відносин є недостатньою.

Це зумовлено передусім:

- непослідовністю проведення ринкових реформ;
- надмірним адміністративним втручанням держави в економічне життя;
- слабкістю самого грошового механізму, зокрема банківської системи;
- високою інфляцією.

Тому економічні суб'єкти недостатньо результативно реагують на стимулюючі імпульси, які надходять з боку грошей, не виявляють належної зацікавленості в інвестуванні виробництва, у капіталізації доходів та подальшому розвитку товарно-грошових відносин. Вони нерідко віддають перевагу:

- натуральним формам економічних відносин (бартеру);
- «тіньовим» методам господарювання;
- виведенню вільного фінансового капіталу за кордон;
- конвертації заощаджень в іноземну валюту тощо.

Ці процеси істотно стримують позитивний вплив ринкових перетворень та грошей на розвиток економіки.

Ключова роль грошей в ринковій економіці полягає у наявності грошей в економічному середовищі, а також зміні їх кількості в обороті, що проявляється у стимулюючому чи гальмуючому впливі грошей на певні економічні процеси, зокрема відбувається:

- обслуговування економічних відносин між товаровиробниками;
- оцінювання в грошовому еквіваленті результатів діяльності у вигляді прибутку або збитку господарюючих суб'єктів;
- перетворення грошей у капітал та забезпечення більшої рівномірності та збалансованості процесу розширеного відтворення;
- узгодження індивідуальних та колективних інтересів виробників та згладження суперечностей між соціальними класами та верствами суспільства;
- вплив на результати господарської діяльності та ринкову кон'юнктуру в цілому за допомогою таких грошових інструментів як податки, позичковий процент, ціни, бюджетне фінансування та ін.;
- підвищення зацікавленості працівників підприємств і державних органів управління у збільшенні грошових надходжень за рахунок зростання обсягу виробництва продукції та економічного використання ресурсів;
- контроль за цінами, обсягом та якістю продукції, покликаний сприяти більш повному задоволенню потреб суспільства;
- грошово-кредитне регулювання економіки країни з метою забезпечення потреб національної економіки грошима та підтримання стійкості національної грошової одиниці, що

дозволяє впливати на такі негативні процеси, як інфляція або стагнація [25, с. 237-238].

Досвід країн з розвинуеною ринковою економікою не тільки свідчить про величезну роль грошей, а й показує основні напрями успішного використання їх в економіці нашої країни.

По-перше, це максимальне швидке проведення ринкових реформ у всіх сферах економічних відносин. Гроші повинні реально опосередковувати всі процеси розширеного відтворення, яке повинне ґрунтуватися на принципах еквівалентності та самофінансування діяльності господарюючих суб'єктів, як сфери матеріального виробництва, так і економічних суб'єктів сфери науки, освіти, охорони здоров'я тощо.

По-друге, розвиток децентралізації та перерозподіл грошових потоків із обслуговування інтересів центру на інтереси регіонів.

По-третє, створення умов, що сприятимуть зростанню інвестицій, згортання тіньової економіки, зміцненню банківської системи.

По-четверте, оздоровлення грошового обігу, забезпечення стабільності грошової одиниці. Без цього неможливо підсилити роль грошей та забезпечити їх належну роль у розвитку економіки в цілому.

По-п'яте, ефективна боротьба з бідністю з метою підвищення платоспроможного попиту [25, с. 238].

Подальший розвиток економіки України вимагає послаблення кризових явищ в економіці, стабільного функціонування фінансового ринку, зокрема, найбільш вразливого його сектору - ринку цінних паперів, стабілізації роботи банківської системи, кредитування нею реального сектору економіки, в результаті чого роль грошей в економічному житті країни неухильно зростатиме.

В сучасних умовах інструментом оптимізації грошового обігу є використання електронних грошей.

Електронним грошам присвячений окремий законодавчий документ - «Положення про електронні гроші в Україні», прийнятий постановою НБУ №481 від 4 листопада 2010 року. Крім того, використання електронних грошей регламентується в Законі України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» (Законі №2346-III).

Згідно з п.15.1 Закону №2346-III «електронні гроші - це одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується в готівковій або безготівковій формі».

У свою чергу, «погашенням електронних грошей» (в Положенні) або їх «виведенням» (в розмовній мові) називається операція з вилучення електронних грошей з обігу з одночасною сплатою їх пред'явнику готівкових або безготівкових коштів. Зворотний процес - придбання електронних грошей в розмовній мові найбільш часто іменується «поповненням електронного гаманця».

Термін «електронний гаманець» спочатку був неформальним. Так називалися лише карти, що дають доступ до електронних грошей. Але в 2010-х роках «електронними гаманцями» у всьому світі почали називати не тільки карткові, а й всі інші програми та пристрої, що дають можливість транзакцій (операцій) з електронними грошима (найчастіше, акаунти на інтернет-порталах) - що перетворило цей термін майже в синонім поняття «електронні гроші».

Згідно з Положенням про електронні гроші в Україні, електронний гаманець - це обліковий запис емітента/оператора/агента/торговця/ користувача, що згенерований/створений в процесинговій системі/програмному забезпеченні емітента/оператора для обліку, зберігання та здійснення з електронними грошима операцій, визначених цим Положенням.

Емітентом електронних грошей в Україні, згідно із законодавством, є лише банк-резидент, що здійснює випуск електронних грошей і бере на себе зобов'язання з їх погашення.

Не вважаються електронними грошима:

- транзакції інтернет-банкінгу зі звичайними рахунками та коштами в звичайних державних валютах; звичайні грошові перекази за допомогою інтернет-порталів (з точки зору регулятора - це форми звичайного платежу зі звичайною валютою).
- віртуальні локальні валюти, що діють всередині окремих інтернет-порталів (це псевдо-монетарна форма приватного обміну, незалежно від способу їх придбання і погашення, наприклад криптовалюта Bitcoin) [41].

З точки зору форми електронні гроші можуть існувати у вигляді однієї лише інформації всередині комп'ютерних мереж (network-based), а можуть мати ще й додаткову прив'язку до платіжно-ідентифікаційних смарт-карток (card-based) [40].

З точки зору анонімності електронні гроші бувають з обов'язковою вимогою персоніфікації користувача (персоналізовані) і без такої вимоги (анонімні) [40].

З точки зору рівня емітента електронні гроші бувають фідуціарні, вони ж фіатні (fiat money) - включені в державну фінансову систему на правах окремої платіжної підсистеми і номіновані завжди в національній валюті тієї чи іншої країни. А можуть електронні гроші являти собою і окрему приватну валюту (private currency), визнану в цій якості державою, але вони потребують обміну на валюту державну [40].

Для прикладу:

- WebMoney в Росії, Європі і Америці, QIWI, EasyPay - мережеві приватні валюти (network-based private currency);
- PayPal, GlobalMoney - мережеві фіатні гроші (network-based fiat money);
- електронні скарбнички на картах Visa, MasterCard, НСМЕП - карткові фіатні гроші (Card-based fiat money)

Випускати електронні гроші українські банки можуть на базі карткових платіжних систем Visa, MasterCard, НСМЕП. Але деякі фінустанови випускають власні електронні гроші - мова йде про платіжні системи GlobalMoney від банку Глобус, Махі від ТАСКОМБАНК (раніше емітентом був Альфа Банк), Forpost і Alfa-Money від Альфа Банку, Electrum від Укргазбанку і Храу від Банку Січ. Здійснювати випуск електронних грошей мають право лише 23 банки.

За офіційними даними НБУ, електронні гроші в Україні пропонують кілька систем, наприклад, Forpost, Alfa-Money, Електрум, ГлобалМані і ХРАУ.

Forpost - це платіжна система для грошових переказів, створена компанією Пост Фінанс. Послуга доступна для клієнтів поштового оператора Нова Пошта. Емітентом е-грошей для платіжної системи Forpost став Альфа-Банк.

Alfa-Money - це електронні гроші Альфа-Банку. Доступ до грошей і е-гаманцю доступний для клієнтів фінустанови через мобільний додаток і інтернет-банкінг на сайті Альфа-Банк.

ГлобалМані - це електронні гроші, емітентом яких є банк Глобус. Згідно з інформацією на офіційному сайті, е-гаманець ГлобалМані можна поповнити в будь-якому українському банку, а за допомогою е-грошей можна:

- поповнювати мобільний і е-гаманець;
- переводити гроші з карти на карту;
- оплачувати інтернет, телебачення;
- поповнювати банківські картки та ігри.

Електрум - емітентом цих е-грошей є Укргазбанк. На поточний момент доступні наступні види операції з Електрум: поповнення електронного гаманця готівкою або з використанням платіжної картки;

- оплата товарів і послуг - мобільний рахунок, комунальні послуги, телебачення та інтернет, IP-телефонія;
- благодійність, банківські послуги, ігри, соціальні мережі, таксі в режимі онлайн;

- переклад електронних грошей між гаманцями користувачів;
- обмін електронних грошей Електрум на готівкові або безготівкові кошти.

ХРАУ - це система електронних грошей з доступом до е-гаманцю, в який можна додати гроші, документи, кредитні, бонусні та дисконтні картки. У червні 2018 року Нацбанк України зареєстрував ХРАУ в якості оператора послуг платіжної інфраструктури.

Небанківські фінансові установи України поки що не мають права випуску електронних грошей згідно із законодавством.

Популярні електронні гроші в українському сегменті мережі інтернет:

1. EasyPay - найбільший небанківський оператор платіжних та фінансових сервісів в Україні, якому належить інтегрована платіжна мережа, що дозволяє здійснювати платежі offline та online та через мобільні додатки. Понад 15 млн українців сплачують більше 3 500 послуг в 14 000 платіжних терміналів, в мережі інтернет та у смартфоні. Компанія розпочала роботу в 2007 році.

2009 року власниками компанії було створено та зареєстровано першу в Україні діючу небанківську платіжну систему «Фінансовий Світ». Станом на 2009 рік система працювала в двох напрямках - продаж послуг (продаж і поповнення електронних ваучерів) та приймання платежів, через фінансові компанії «Контрактовий дім» та «Українська платіжна система».

Станом на 2020 рік роботу EasyPay забезпечує група компаній: ТОВ «Ізі Софт», небанківська фінансова установа ТОВ Фінансова компанія «Контрактовий дім», ВПС «Фінансовий світ» та ТОВ ФК «Абекор».

EasyPay надає широкі можливості онлайн оплат за допомогою віртуальної карти та мобільних додатків, а також інноваційні офлайн-рішення оплат за допомогою технології Bluetooth. Інтернет-еквайринг від EasyPay надає ринку широкий вибір способів оплат готівкових та безготівкових платежів. Компанія є партнером Apple Pay та Google Pay.

2. WebMoney Transfer найбільш популярний сервіс в своєму роді серед користувачів в більшості країн СНД (всього в системі близько 5 млн реєстрацій). Велика кількість інтернет-магазинів інтегрована з WebMoney, що практично гарантовано забезпечує клієнтуру. Але головним фактором набуття популярності сервісу є ранній старт діяльності та перевірена безпека платежів.

Кожен, хто реєструється в системі WebMoney, отримує електронний гаманець. Для доступу до нього необхідно встановити програму WM Keeper Classic або ж працювати через веб-інтерфейс WM Keeper Light, використовуючи при цьому захищене з'єднання. В системі є кілька електронних валют, які еквівалентні «паперовим» грошам. Серед них WMZ (долар США), WMR (російський рубль), WMU (українська гривня).

Способів поповнити або перевести в готівку грошові кошти в WebMoney існує достатньо багато: обмінні пункти, електронні кіоски, інтернет-сервіси обміну валют.

При здійсненні електронного переказу грошей з користувача стягується комісія в розмірі 0,8%, але не менше одного цента. Комісія знімається з гаманця додатково, а кореспондент (одержувач) отримає вказану суму цілком.

Через санкції, які Україна ввела відносно Webmoney Transfer в 2017 році, поки неможливо вивести свої кошти з WebMoney Україна. Заблокована також функція оплати за послуги мобільного зв'язку, комунальні та ін.

У 2016 році Положення про електронні гроші було доповнено, зокрема, надано дозвіл використовувати «іноземні» електронні гроші при купівлі і продажі товарів і послуг. Зокрема користувач має право використовувати електронні гроші, випущені емітентом-нерезидентом як засіб платежу за товари на користь нерезидента, у міжнародній системі інтернет-розрахунків.

Торговець має право приймати електронні гроші, випущені емітентом-нерезидентом, як засіб платежу від покупця-нерезидента за умови, що міжнародна система інтернет-розра-

хунків забезпечує перерахування цих електронних грошей одночасно з їх погашенням шляхом перерахування коштів на рахунок торговця в банку-резиденті. Користувач - фізична особа має право отримувати від нерезидентів електронні гроші, випущені емітентом-нерезидентом, за умови, що міжнародна система інтернет-розрахунків забезпечує погашення цих електронних грошей шляхом перерахування коштів на рахунок користувача - фізичної особи в банку-резиденті.

До електронних грошей емітентів-нерезидентів відносяться:

1. Google Pay (раніше Android Pay) - система мобільних платежів розроблена компанією Google, яка дозволяє здійснювати покупки за допомогою мобільних пристроїв: смартфонів, планшетів, смарт-годинників на платформі Android. Оплата відбувається через відповідний додаток з використанням технології NFC. Вимогою пристрою є версія операційної системи Android KitKat 4.4 або новішої. Google Pay підтримує картки всіх чотирьох основних платіжних систем - Visa, American Express, Discover і MasterCard. Система може бути використана на безконтактних терміналах оплати, там де використовуються звичайні картки оплати з магнітною смугою.

Із 1 листопада 2017 року Google Pay працює в Україні. Google Pay був представлений на виставці Google I/O 2015 року. Використовує електронний гаманець Google Wallet, який був раніше випущений у 2011 році. Станом на 15 травня 2019 року сервіс працював у 30 країнах світу, Україна стала 15-тою.

2. Apple Pay - послуга мобільного платежу та цифрового гаманця від Apple Inc., яка дозволяє користувачам здійснювати платежі особисто. Була представлена 9 вересня 2014 року.

За допомогою Apple Pay користувачі iPhone та Apple Watch можуть оплачувати покупки на безконтактному POS-терміналі торгової точки за технологією NFC в поєднанні з гаманцем Apple Wallet та ідентифікатором Touch ID/Face ID або код-паролем. Також є можливість оплачувати покупки в інтернеті (на сайтах та у додатках), зокрема й через комп'ютери на базі macOS та iPadOS. Система займає третє місце по популярності серед інших платіжних систем у світі, маючи близько 5% від усіх операцій із картками.

Використання технології дозволяє мінімізувати кількість даних, які отримує продавець у фізичній чи онлайн-точці, оскільки замість інформації про картку (номер, термін дії, код безпеки та/або ім'я власника) передається виключно унікальний номер облікового запису, який шифрується та зберігається на пристрої. Авторизація кожної транзакції відбувається не завдяки коду безпеки картки: натомість використовується унікальне одноразове число, що генерується за допомогою номера облікового запису пристрою - токенизація платежів.

Apple Pay не потребує для використання спеціальних зчитувальних пристроїв і сумісна з існуючими безконтактними платіжними терміналами Ingenico, Verifone, Square Inc. та ін. Підтримує картки MasterCard, Visa, China UnionPay, AmEx, Discover.

Система працює у більш ніж 50-ти країнах по всьому світу. Кількість користувачів перевищує 441 млн осіб по всьому світу-

3. Найбільша в світі за обсягом операцій система електронних грошей - PayPal - повноцінно в Україні поки не працює, хоча проводиться робота над налагодженням цієї співпраці.

26 травня 2020 року Міністерство цифрової трансформації України (Мінцифри) випустило прес-реліз із заявою про відновлення переговорів з PayPal. На поточний момент PayPal працює більш ніж в 200 країнах світу. В Україні платіжна система доступна за принципом Send Only: можна відправляти гроші, але не отримувати їх в іноземній валюті.

Серед українських платіжних систем, в яких емітуються електронні гроші, найбільш поширені такі: Maxі, GlobalMoney, Простір (НСМЕП), електронні гаманці на картах Visa, MasterCard.

Для використання електронних грошей, як правило, потрібно створити, а потім поповнити електронний гаманець. Після цього з'являється можливість оплачувати послуги

багатьох українських компаній, отримувати перекази на власний електронний гаманець, самостійно здійснювати вивід грошей через відділення банків-партнерів і перераховувати кошти на карти.

Етапи використання електронних грошей:

1. Клієнт в банку відкриває рахунок для обліку електронних грошей.
2. Клієнт вносить готівку в касу або перераховує безготівкові гроші на рахунок в банку. Для поповнення рахунку можна використовувати банкомати та платіжні термінали.
3. Банк конвертує готівку / безготівкові кошти в електронні гроші.
4. Клієнт - власник електронних грошей за допомогою спеціального програмного забезпечення може купувати товари, перераховувати ці гроші іншим особам, міняти їх на інші електронні гроші, дарувати якщо потрібно. У свою чергу він може отримувати електронні гроші від інших осіб. Фактично це повноцінні гроші, які можуть обертатися нескінченно.
5. Якщо власник електронних грошей захоче їх знову перевести в готівку або безготівкові кошти, він звертається в банк.
6. Банк конвертує електронні гроші в готівку / безготівкові кошти.

Найчастіше банки на українському ринку встановлюють тариф за конвертацію грошей і отримують від клієнта комісійний дохід.

Здійснювати управління електронними грошима також можна через мобільний додаток, що дозволяє використовувати послугу в будь-якому місці в будь-який час. Робити обмін валют між гаманцями і управляти лімітами можна самостійно, без необхідності звертатися в банк.

У 2020 році в Україні запрацювали нові правила використання електронних грошей [43]. *Постановою №133 ('«Про затвердження Змін до Положення про електронні гроші в Україні») НБУ змінив правила використання електронних грошей. Зміни набрали чинності з 15 вересня 2020 р. Проте у банків буде шестимісячний перехідний період, щоб їх запровадити.*

Національний банк України осучаснив регулювання ринку електронних грошей та гармонізував його із законодавством України та Європейського Союзу в сфері здійснення фінансового моніторингу. Це було зроблено для того щоб використання електронних грошей буде прозорішим, а користувачі електронних грошей - поінформованими та захищеними.

Серед найважливіших ключових змін, передбачених новими правилами регулювання, такі [43]:

1. Необхідність ідентифікації користувачів електронних грошей. Банки повинні будуть здійснювати заходи з належної перевірки користувачів електронних грошей, у тому числі їх ідентифікацію та верифікацію, як і під час відкриття рахунків. Йдеться про клієнтів, які відкривають електронні гаманці, щоб здійснювати різні операції: купувати товари, платити за послуги тощо.

Крім того, перекази з використанням електронних грошей мають супроводжуватися інформацією про платника та отримувача.

Цього вимагають норми Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (далі - Закон про фінмоніторинг), що набрав чинності з 28 квітня 2020 року.

Ідентифікацію та верифікацію нових клієнтів - користувачів електронних грошей - фінансові установи повинні здійснювати ще з 28 квітня 2020 року, тобто з дати набрання чинності Законом про фінмоніторинг.

Наявних клієнтів, що вже мали відкриті електронні гаманці станом на 28 квітня 2020 року, банки повинні будуть ідентифікувати та верифікувати під час планового оновлення або уточнення інформації.

Крім цього, регулятор визначив умови, за яких належна перевірка користувачів непо-

трібна, зокрема, якщо:

- ініціюється операція з електронними грошима, що здійснюється з використанням наперед оплаченої картки, та виконуються усі належні заходи щодо зменшення ризиків;
- здійснюється оплата товарів готівкою або за допомогою платіжної картки з використанням електронного гаманця (технічного/транзитного), що відкривається одноразово виключно для технологічного проведення цієї операції, за умови виконання емітентом відповідних вимог щодо супроводження переказу коштів інформацією відповідно до вимог законодавства.

2. Установлення нових лімітів для операцій з електронними грошима. Для ідентифікованих та верифікованих (підтверджених) у повному обсязі користувачів електронних гаманців Національний банк скасовує обмеження, встановлені раніше щодо сум електронних грошей, на які можуть здійснюватися розрахунки та перекази. На поповнюваному електронному гаманці може зберігатися максимальна сума в розмірі 400000 грн; на непоповнюваному - 5000 грн.

3. Посилення вимог до банків-емітентів електронних грошей щодо контролю за діяльністю комерційних агентів. Як і раніше, емітентом електронних грошей в Україні може бути лише банк. Водночас небанківські фінансові установи та інші комерційні компанії можуть бути агентами та надавати послуги з розповсюдження електронних грошей, із поповнення електронних гаманців і здійснення розрахунків.

Комерційний агент - це юридична особа-резидент - особа, яка на підставі договору, укладеного з емітентом, здійснює:

- розповсюдження електронних грошей;
- надання засобів поповнення електронними грошима електронних пристроїв;
- обмінні операції з електронними грошима;
- приймання електронних грошей в обмін на готівкові/безготівкові кошти.

Щоб мінімізувати ризики неправомірного використання електронних грошей, регулятор посилив вимоги щодо контролю за діяльністю комерційних агентів. Зокрема, відтепер такі агенти:

- зобов'язані відкривати в банка-емітента окремий поточний рахунок для здійснення агентської діяльності (крім агентів із розповсюдження та поповнення, що є банками, небанківськими фінустановами або одночасно є торговцями в програмі лояльності);
- мають використовувати готівку, отриману в клієнта, виключно для внесення на окремий поточний рахунок і не можуть користуватися нею в інших цілях;
- повинні підтверджувати кожну операцію з приймання готівки касовим документом;
- не зможуть передавати свої повноваження за агентським договором іншим суб'єктам господарювання й фізичним особам.

Контроль за дотриманням порядку зарахування готівки агентами здійснюватиме банк-емітент.

4. Підвищення рівня захисту прав користувачів електронних грошей. Щоб підвищити захист прав користувачів електронних грошей, регулятор також встановив низку вимог до банків-емітентів електронних грошей. Зокрема, банк-емітент:

- зобов'язаний перед укладенням договору з користувачем інформувати його про створення електронного гаманця та отримати його згоду;
- не може надавати кредит із коштів, отриманих як передоплата за випущені електронні гроші;
- повинен надати користувачу інформацію про найменування і місцезнаходження емітента та оператора; умови та порядок створення/використання електронного гаманця; порядок, способи здійснення переказів між користувачами - фізичними особами та оплати за товари електронними грошима; суму та порядок сплати комісійної винагороди користува-

чем, а також іншу інформацію;

- не може залучати комерційних агентів для випуску електронних грошей.

Водночас Національний банк передбачив для банків комфортний перехідний період. Вони матимуть шість місяців для того, щоб розробити та подати регулятору зміни до правил використання електронних грошей та привести свою діяльність у відповідність до вимог нового регулювання.

Моделі впливу пропозиції грошей на економіку в короткостроковому періоді

У західній економічній літературі, у тому числі і в навчальній, широко використовується структурно-модельний метод обґрунтування зв'язку кількості грошей з обсягом виробництва. У теоретичних дослідженнях застосовується кілька моделей: модель MM , яка пов'язує процентну ставку ринку капіталів з обсягом виробництва та реальних грошових запасів; модель AD-AS, яка пов'язує обсяги виробництва (пропозиції) з попитом та рівнем цін; та ін. Доцільно скористатися моделлю рівноваги сукупного попиту і пропозиції AD-AS для визначення впливу грошей на економіку [27, с. 308].

Сукупний попит - це загальний обсяг платоспроможного попиту, який пред'являють усі економічні агенти на всіх ринках товарів та послуг країни за певного рівня цін. Домогосподарства пред'являють попит на товари і послуги кінцевого споживання (C); фірми - на інвестиційні товари та послуги: обладнання, товари в запаси, матеріали та техніку для будівництва та ін. (I); державні структури - на товари та послуги обох видів для своїх потреб (державні запаси - G); експортери - на всі товари вітчизняного виробництва, на які є попит за кордоном (в обсязі чистого експорту - NX). Обсяг сукупного попиту (AD) можна записати у вигляді формули:

$$AD = C + I + G + NX. \quad (10.1)$$

Крива сукупного попиту виражає залежність між середнім рівнем цін (P) та обсягом виробництва (Y). У графічній моделі вона позначається як AD (рис. 10.1).

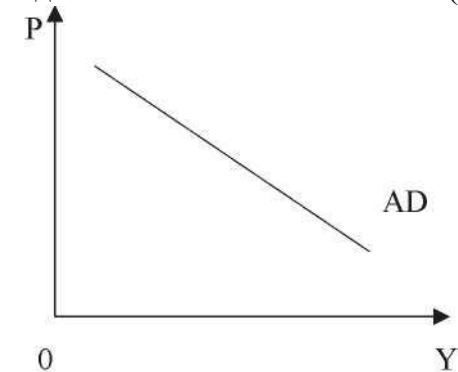

Рис. 10.1. Крива сукупного попиту (AD)

Крива AD має від'ємний нахил, що свідчить про обернену залежність між рівнем цін і обсягом сукупного попиту, а отже, і обсягом виробництва: чим нижчі ціни, тим вищий буде обсяг попиту, і навпаки.

Така залежність між P та Y має монетарне походження. Адже коли ціни зростають, то зменшується запас (і пропозиція) реальних грошей (M/P). Для утримання в рівновазі ринку грошей має зменшитися і попит на гроші, що можливо за умови зростання реальної процентної ставки. Вища ставка процента буде прямо стримувати інвестиційний попит фірм (зменшення I) та опосередковано споживчий попит домогосподарств (зменшення C), оскільки їм вигідніше буде заощаджувати. Зменшуватиметься і чистий експорт, оскільки зростання реальної процентної ставки зробить вигіднішими вклади у внутрішні фінансові активи, ніж в іноземну валюту, внаслідок чого зменшиться попит на валютному ринку. Обмінний курс

національної валюти підвищиться, що гальмуватиме експорт та прискорюватиме імпорт і чистий експорт знизиться (ΔX). Оскільки три складові сукупного попиту (C, I, NX) знижуються, то і його обсяг зменшиться [27, с. 309].

Сукупна пропозиція - це загальна кількість товарів і послуг, які фірми готові виробити і продати на ринку. Ця готовність визначається двома видами чинників:

- повнотою використання наявних факторів виробництва (обсяг виробництва за повної зайнятості);
- рівнем цін.

Проте чинник цін впливає на обсяг пропозиції лише на коротких часових інтервалах, а на довгих такого впливу не відбувається, тому тут діє лише чинник факторів виробництва. Завдяки цьому крива сукупної пропозиції (AS) має подвійну форму: одну - для коротких періодів, другу - для тривалих. У цьому параграфі розглянемо форму кривої короткострокової сукупної пропозиції [27, с. 309-310].

Оскільки короткострокова сукупна пропозиція зазнає впливу не тільки повноти використання факторів виробництва, а й сукупного рівня цін, її крива має висхідний нахил (рис. 10.2).

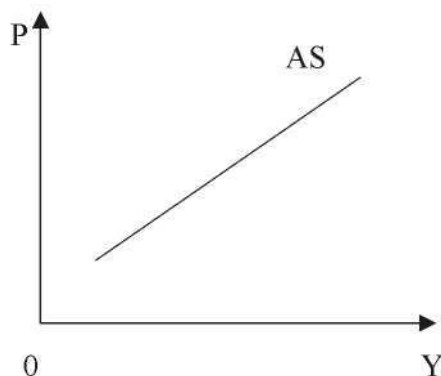

Рис. 10.2. Крива сукупної пропозиції (AS)

Висхідна форма кривої AS свідчить про пряму залежність обсягу виробництва від сукупного рівня цін: чим вищі ціни, тим більшим буде обсяг пропозиції, і навпаки.

Якщо накласти криві AD та AS одна на одну, то одержимо графічну модель AD-AS, що відображає рівновагу сукупного попиту і сукупної пропозиції (рис. 10.3).

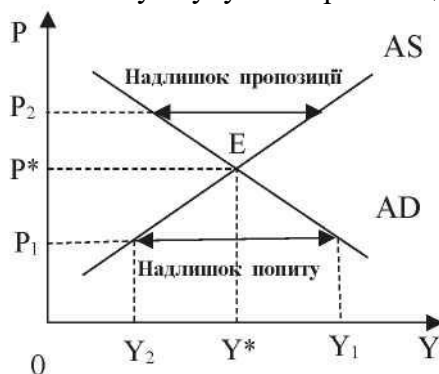

Рис. 10.3. Модель короткострокової рівноваги сукупного попиту і сукупної пропозиції

Джерело: [27, с. 311].

Як видно з моделі AD-AS, рівновага між сукупним попитом і пропозицією в короткостро-

ковому періоді настає в точці E , в якій обсяги попиту і пропозиції збігаються на рівні Y^* , а адекватна їм сукупна ціна встановлюється на рівні P^* . Ні в яких інших точках цих кривих рівновага встановитись не може. Наприклад, при ціні P_2 на кривих AD та AS сукупний попит буде значно меншим від сукупної пропозиції, яку захочуть надати фірми. Виникне надлишок пропозиції, який стимулюватиме продавців знижувати ціни доти, доки рівень їх не повернеться в точку E , в якій уся пропозиція буде реалізована, а ціна повернеться до попереднього рівня P^* , тобто рівновага буде відновлена на попередньому рівні. Якщо візьмемо ціну P_1 , то виникне надлишок попиту. За цього рівня ціни виникне дефіцит товарів і послуг, який стимулюватиме продавців до підвищення цін, а покупців - погоджуватись купувати за цими цінами. Такі зміни триватимуть доти, доки ціна не підвищиться до попереднього рівня P^* , а сукупний попит і пропозиція не змістяться до рівня Y^* і не відновиться рівновага в точці E [27, с. 311].

Разом із тим економіка може бути виведена з рівноваги, в якій вона перебувала в точці E , під впливом зовнішніх чинників, які зміщують криві AD і AS вправо чи вліво від їх рівноважного положення.

Зміщення кривої AD праворуч має стимулювальний (розширювальний) ефект, оскільки призводить до зростання цін, яке стимулює поточне виробництво. Зміщення кривої AD ліворуч має стримувальний (обмежувальний) ефект, оскільки веде до зниження цін, яке дестимулює поточне виробництво. Одним із головних чинників зміщення кривої AD вправо чи вліво є зміна пропозиції грошей, що підтверджує вплив кількості грошей на економічне зростання.

Наявність такого впливу визнають і неокейнсіанці, і неокласики, хоча в методах їхніх доказів є певні відмінності. Неокейнсіанці визнають такий вплив без будь-яких застережень, а неокласики - лише за умови, що зміни пропозиції грошей і цін були неочікуваними для економічних агентів. Якщо ж зміни пропозиції грошей та цін очікуються, то ціни стають повністю гнучкими щодо пропозиції грошей, а гроші нейтральними щодо економічного зростання [27, с. 311-312].

Оскільки позиції неокейнсіанців і неокласиків з цього питання при неочікуваному зростанні цін збігаються, тобто є загальновизнаними, то розглянемо насамперед цей варіант зміщення кривої AD (рис. 10.4).

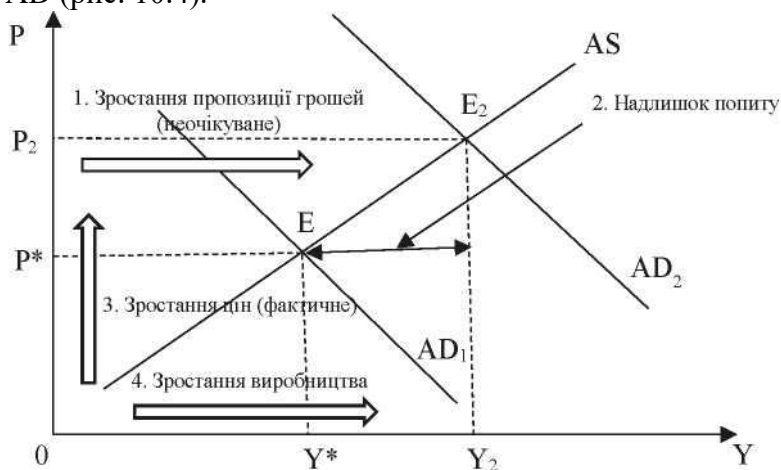

Рис. 10.4. Вплив неочікуваної зміни пропозиції грошей на обсяг виробництва
Джерело: [27, с. 312].

Зауважимо, що в цій моделі очікувані економічними агентами ціни є незмінними, оскільки вони не чекають істотних змін пропозиції грошей. Фактичні ціни можуть змінюватися під тиском пропозиції грошей, і тоді фактичний їх рівень відхиляється від

очікуваного. Таке відхилення справляє головний стимулювальний вплив на настрої фірм: їм видається, ніби зросли ціни на їхню продукцію, що підштовхує до збільшення випуску. Якби фірми усвідомлювали, що зрушення цін зумовлене збільшенням пропозиції грошей, яке охопило всі ціни, то вони б не збільшували виробництва, оскільки одночасно зі зростанням доходів від збільшення цін і випуску продукції зростуть і їхні витрати, отже, прибуток залишиться незмінним, а можливо й зменшиться. Збільшувати виробництво в таких умовах немає сенсу [27, с. 312].

Повернемося до рис. 10.4. Унаслідок несподіваного збільшення центральним банком грошової бази на 10% зріс на 15% загальний обсяг пропозиції грошей (операція 1). Ця зміна кількості грошей зміщує криву AD_1 в позицію AD_2 . Оскільки економічні агенти не очікували такого зростання пропозиції грошей і цін, їх товарна пропозиція не зросла і крива AS залишилася в попередній позиції AS . Виник надлишок попиту (операція 2) або дефіцит пропозиції в розмірі $(Y_2 - Y^*)$, що провокує зростання фактичних цін від P^* до P_2 (операція 3). Таке зростання сприймається фірмами певний час як зростання цін лише на їх продукцію і стимулює до збільшення виробництва від Y^* до Y_2 (операція 4).

Якщо ж пропозиція грошей несподівано зменшується, то всі процеси в зазначеній моделі розгортаються у зворотному напрямі і в кінцевому підсумку зменшується і обсяг поточного виробництва.

За умов очікування зміни пропозиції грошей економічні агенти передбачають також широкомасштабні зміни цін, за яких відносні ціни на товари та послуги залишаються незмінними і тому втрачаються стимули до зміни обсягів поточного виробництва. Такого висновку дотримуються неокласики, підтверджуючи його моделлю впливу передбаченого збільшення пропозиції грошей на обсяги виробництва (рис. 10.5) [27, с. 313].

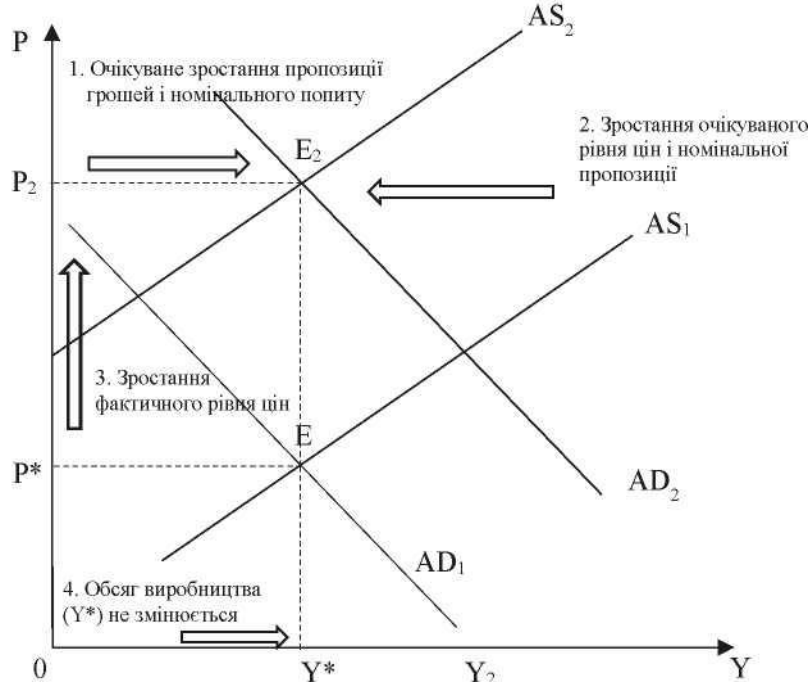

Рис. 10.5. Вплив очікуваної зміни пропозиції грошей на обсяг виробництва

Джерело: [27, с. 313].

Якщо центральний банк збільшує пропозицію грошей (операція 1) на 15%, про що заздалегідь були проінформовані економічні агенти, які очікували відповідного зростання цін, то одночасно зміщуються дві криві: попиту AD і пропозиції AS - перша вправо і вгору, друга вліво і вгору (операції 1 і 2). Тому рівновага між AD і AS не відхиляється від вертикальної

прямої Y^*E_2 , тобто не виникає надмірного попиту чи надмірної пропозиції. Додатковий попит, що формувався відхиленням вправо кривої AD, «з'їдався» відхиленням уліво кривої AS, тобто зростанням очікуваних цін. Таке зміщення двох кривих тривало до перетину їх у точці E_2 , яка й стала новою точкою рівноваги, що відповідає збільшеному рівню цін P_2 (операція 3). Проте обсяг виробництва не змінився, оскільки точки E_2 , E залишилися на одній вертикалі з точкою Y^* (операція 4).

Слабким місцем цієї моделі, яку захищають неокласики, є те, що вона допускає повну синхронізацію зміщення кривих AD і AS відносно рівноваги в точці E , тобто повну гнучкість цін за умови очікуваного збільшення пропозиції грошей [27, с. 313].

Проте навіть із суто технічних причин така синхронізація просто неможлива: через недоступність та викривленість інформації про збільшення пропозиції грошей, через тверду фіксацію цін, тарифів, рівня заробітної плати тощо в контрактах, трудових угодах та ін., що заважає їх швидко змінювати. Тому більш реалістичною видається позиція неокейнсіанців, які вважають, що і при очікуваній зміні пропозиції грошей та рівня цін виникає надлишок попиту, який стимулює зростання виробництва, хоч і в дещо меншому розмірі, ніж при не очікуваній [27, с. 313-314].

Значення впливу пропозиції грошей на економіку в довгостроковому періоді

Модель AD-AS у довгостроковому періоді відрізняється від такої самої моделі у короткостроковому періоді лише розміщенням кривої AS. Якщо в моделі короткострокового періоду вона має висхідний нахил, то в моделі довгострокового періоду має конфігурацію вертикальної прямої, яка проходить через точку Y^* , що відповідає рівню виробництва за умов повної зайнятості. Крива ж AD у цій моделі зберігає ту саму конфігурацію, яку має і в моделі короткострокового періоду [27, с. 314] (рис. 10.6).

Оскільки розміщення кривої сукупної пропозиції в цих двох моделях істотно відрізняються, їх позначають по-різному: у моделі короткострокової рівноваги - SRAS, а в моделі довгострокової рівноваги - LRAS. Тому на рис. 10.6 модель довгострокової рівноваги представлена кривими AD_1 та LRAS. Решта кривих (AD_2 , $SRAS_1$, $SRAS_2$) відображають короткострокові зміни сукупного попиту і сукупної пропозиції в процесі формування довгострокової рівноваги.

Крива довгострокової пропозиції (LRAS) має дві характерні ознаки:

1) вертикальну конфігурацію, що означає незалежність зміни обсягу сукупної пропозиції та виробництва від зміни сукупного; попиту, а отже, від пропозиції грошей, що підтверджує нейтральність останніх;

2) проходження через точку Y^* , що означає відповідність її *природному рівню обсягу виробництва*, який досягається в умовах повної зайнятості. Це означає, що як би не відхилялися криві попиту і пропозиції від рівноважного рівня і як би не коливався обсяг поточного виробництва в короткострокових періодах, зрештою вони повертаються на природний рівень Y^* [17, с. 314-315].

Таку трансформацію короткострокових коливань у довгострокову стабільність сукупної пропозиції на рівні природного обсягу виробництва можна пояснити тим, що економічні агенти поступово усвідомлюють тимчасовість відхилення фактичних цін від очікуваних і змінюють свої прогнози так, що ці відхилення врешті-решт зовсім зникають. Після цього у фірм зникають будь-які ілюзії щодо зростання тільки їх цін та стимули до посилення ділової активності, унаслідок чого сукупна пропозиція повертається на рівень природного обсягу виробництва [27, с. 315].

На рис. 10.6 у моделі довгострокової рівноваги ці процеси відображені так.

Припустимо, що початкова рівновага встановилася в точці перетину кривої попиту AD_1 та короткострокової кривої пропозиції $SRAS_1$ (точка E), яка відповідає природному (максимальному) рівню виробництва і рівноважному рівню цін P^* . Під впливом зміни

пропозиції грошей сукупний попит значно і раптово зріс, тому крива AD змістилася з положення AD_1 у положення AD_2 (операція 1). Доки фірми не усвідомили загального зростання цін і очікують підвищення лише цін на свою продукцію, зростає ділова активність, обсяги поточного виробництва і сукупна пропозиція, про що свідчить перехід з позиції Y^* у позицію Y_2 (операція 2) [27, с. 315].

У міру зміщення кривої AD вправо до фірм приходить усвідомлення того, що зростання цін набуває загального характеру і посилення ділової активності та збільшення пропозиції втрачають сенс.

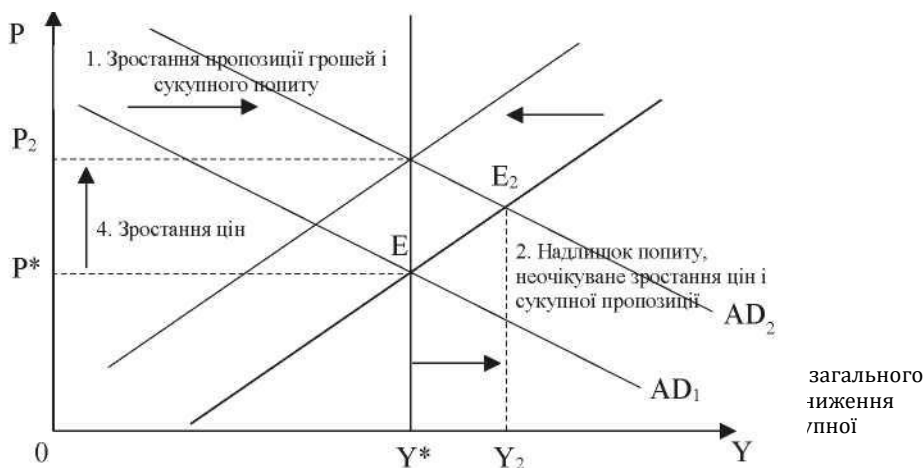

Рис. 10.6. Модель рівноваги AD-AS у довгостроковому періоді

Джерело: [27, с. 314].

Реакцією на це стане зменшення сукупної пропозиції, і її крива зміститься вліво, в позицію $SRAS_2$, де вона перетнеться з кривою AD_2 у точці E_2 (операція 3). До нової точки перетину кривих будуть підвищуватися всі ціни, і сукупний їх рівень установиться на рівні P_2 (операція 4). Якщо нова точка рівноваги E_2 виявилась на одній вертикальній прямій з точкою E , то це свідчить про те, що в економіці встановилась довгострокова рівновага зі збереженням попереднього рівня виробництва і сукупної пропозиції. Отже, з усіх економічних змінних, які задіяні в цій моделі, змінився лише загальний рівень цін. Це є наочним підтвердженням загальновизнаного висновку, що в довгостроковому періоді зростання пропозиції грошей не впливає на обсяги виробництва, демонструючи свою нейтральність, а збільшує лише ціни, тобто генерує інфляцію [27, с. 315].

Якби пропозиція грошей помітно знизилася, то крива сукупного попиту AD_1 змістилась би вліво і вниз від точки E і всі процеси розгортались би в зворотному напрямі. З'явилися би очікування фірм щодо зниження цін на свою продукцію і спровоковане ним «затухання» ділової активності та зменшення обсягів виробництва і пропозиції. Але коли фірми усвідомлять загальний характер зниження цін, за якого відносні ціни залишились незмінними, вони активізують виробництво і пропозицію. Крива $SRAS$ зміститься вправо від точки E , а місце перетину її з новою кривою AD виявиться під точкою E . Новій точці рівноваги відповідатиме знижений, порівняно з P^* , рівень цін. Отже, і в цьому разі підтверджується висновок

про нейтральність грошей у довгостроковому періоді [27, с. 315].

ТЕМА 9. НЕОБХІДНІСТЬ І СУТНІСТЬ КРЕДИТУ.

- 9.1. Сутність та необхідність кредиту.
- 9.2. Функції кредиту.
- 9.3. Теорії кредиту.

9.1. Сутність та необхідність кредиту.

Наявність товарного виробництва і грошей об'єктивно зумовлює існування та функціонування кредиту. З розвитком товарного виробництва кредит стає обов'язковим атрибутом господарювання. Виробництво продуктів як товарів означає, що в процесі відтворення відбувається відрив моменту відчуження товару від одержання грошового еквівалента відносно відокремлення руху грошової форми вартості від товарної форми. Це відносне відокремлення проявляється в розбіжності в часі руху матеріальних та грошових потоків, які виникають при розподілі, обміні та споживанні сукупного суспільного продукту [54, с. 201].

Якщо рух товарних потоків випереджає грошові, то споживачі матеріальних цінностей в момент їхньої оплати не мають достатніх грошових коштів, що може зупинити нормальний рух процесу відтворення (виробництва, бізнесу тощо). Якщо рух грошових потоків випереджає товарні, то в учасників виробничого процесу нагромаджуються тимчасово вільні грошові кошти, виникає суперечність між безперервним вивільненням грошей у кругообігу коштів і потребою в постійному використанні матеріальних і грошових ресурсів в інтересах прискорення процесу відтворення [54, с. 201].

Ця суперечність *може бути усунута за допомогою кредиту*, який дає можливість позичальникам отримувати грошові кошти, потрібні для оплати матеріальних цінностей та послуг, або придбати їх із розстроченням платежу [54, с. 201].

Кредит (лат. «*creditum*» - *позичка, борг*; «*credo*» - *вірити*) – це економічні відносини, що виникають між суб'єктами кредитної угоди (кредиторами і дебіторами), що полягають у переданні вільних коштів (вартості) у тимчасове користування на умовах повернення, платності, строковості, цільового характеру використання.

Неодмінні економічні передумови існування кредиту [54, с. 202-203]:

> функціонування виробників на **засадах комерційного розрахунку**. Кредитні відносини між суб'єктами не можуть виникнути, якщо авансовані у виробничу сферу грошові кошти не здійснюють кругообігу, або якщо той, хто хоче скористатися кредитом, не має постійного доходу. Вартість, що передається кредитором позичальнику, віддається лише на визначений час, а потім вона повинна бути повернута з виплатою відсотків. Тобто за кредитною угодою до позичальника переходить у тимчасове користування лише споживча вартість грошей чи речей без зміни їхнього власника.

Кошти в позичальника мають вивільнитися у розмірі, що забезпечує повернення кредитором не тільки запозиченої вартості, а й відсотків за користування нею. Без одержання кредитором від позичальника доходу у вигляді відсотка у кредитора не буде зацікавленості позичати гроші;

> потреби в кредитах також виникають у зв'язку з особливостями **індивідуального кругообігу** коштів госпрозрахункових підприємств та організацій. Ці особливості проявляються в розбіжності в часі між вивільненням з обороту вартості в грошовій формі і авансуванням грошових коштів у новий кругообіг.

Зазначені розбіжності при кругообігу фондів окремих підприємств та організацій відбуваються, передусім, через *сезонність виробництва*.

Сезонність виробництва зумовлює в одні періоди випереджуюче наростання виробничих затрат порівняно з надходженням грошових коштів і викликає додаткову потребу в коштах. В інші періоди витрати виробництва зменшуються або зовсім припиняються. Відповідно збільшується вихід готової продукції та надходження грошової виручки, частина якої виявляється тимчасово вільною. Таке чергування зростання додаткових потреб у грошових коштах і створення тимчасово вільних залишків на одному й тому самому підприємстві або організації створюють економічну основу для використання кредитів на формування його виробничих фондів і фондів обігу та погашення їх через певний час.

У масштабах економіки країни сезонні потреби в додаткових коштах одних галузей народного господарства супроводжуються виникненням вільних коштів в інших, що створює економічну основу для перерозподілу грошових коштів між різними галузями народного господарства за допомогою кредиту;

> розбіжності між надходженням грошових коштів і витрачанням їх виникають і в сфері особистого споживання населення. Вільні грошові кошти в населення з'являються внаслідок перевищення поточних грошових доходів громадян над поточними витратами і виступають у формі грошових заощаджень як у готівковій, так і безготівковій формах.

Економічною основою заощаджень є добровільне відкладення населенням грошей на деякий час після задоволення своїх поточних потреб. На певний час припиняється рух вартості, і вона вивільняється з обороту у грошовій формі. Відповідні грошові кошти в основному осідають на рахунках у банківських установах і частково виходять у готівковій формі у громадян.

Наприклад, виплата заробітної плати два рази на місяць зумовлює створення резерву платіжних і купівельних засобів у громадян. У них такий резерв виникає також внаслідок поступової витрати одержаної заробітної плати та інших доходів на поточні потреби. Однак відомо, що в людей може виникнути потреба в кредиті.

Отже, необхідність кредиту зумовлена існуванням товарно-грошових відносин, а його передумовою є наявність поточних або майбутніх доходів у позичальника [54, с. 203].

Конкретними причинами необхідності кредиту є коливання потреб у коштах та джерелах їх формування у юридичних і фізичних осіб.

Причини кредиту:

- найбільш загальною економічною причиною необхідності кредитування є існування товарного виробництва і пов'язаного з ним товарного обігу;
- необхідність забезпечення безперервності простого і розширеного відтворення;
- коливання потреб в обігових коштах суб'єктів ринку;
- особливості кругообороту індивідуальних капіталів [54, с. 203].

Основні джерела кредиту:

- обігові кошти підприємства;
- заощадження населення;
- грошові накопичення держави;
- власні кошти кредитних установ;
- залишки коштів на рахунках бюджетних організацій до їх використання.

Економічні можливості кредиту:

- майнове розшарування суспільства на ранніх етапах розвитку суспільства;
- необхідність акумуляції тимчасово вільної вартості для надання її в позичку;
- довіра контрагентів кредитних відносин;
- кредитору потрібні певні гарантії повернення кредиту;
- збіг економічних інтересів кредитора і позичальника;
- учасники кредитних відносин мають бути юридично самостійними особами;

- отримання позичальником у майбутньому регулярних доходів;
- функціонування суб'єктів господарювання на засадах комерційного розрахунку та н. [54, с. 203].

Значення кредиту у економіці:

- зменшується час на задоволення господарських, комерційних та особистих потреб;
- кредит є основою розвитку сучасної економіки і невід'ємний елемент економічного розвитку і науково-технічного прогресу;
- завдяки кредиту кредитори мають можливість отримати додаткові грошові кошти при передачі певної суми вільних ресурсів позичальнику і підняти рівень своєї кредитоспроможності;
- кредит – це не тільки важливе джерело інвестицій, а й засіб підвищення матеріального добробуту населення.

Економічні відносини між кредитором і позичальником виникають під час одержання кредиту, користування ним та його повернення. Сторони, які беруть участь у цих економічних відносинах, називаються їхніми *суб'єктами (кредитори і позичальники)*, а грошові чи товарні матеріальні цінності або виконані роботи та надані послуги, щодо яких укладається кредитний договір, є *об'єктом кредиту* [54, с. 203].

Кредитори – *це учасники кредитних відносин, які мають у своїй власності вільні кошти і передають їх у тимчасове користування іншим суб'єктам. Кредиторами можуть бути фізичні особи, юридичні особи (підприємства, організації, установи), держава, банки* [54, с. 204].

Позичальники – *це учасники кредитних відносин, які мають потребу в додаткових коштах і одержують їх у позичку від кредиторів. Позичальниками можуть бути всі ті особи, що й кредиторами* [54, с. 204].

Основні характерні ознаки кредитних відносин:

1. Учасники кредитних відносин повинні бути економічно самостійними (бути власником певної маси вартості і вільно нею розпоряджатися; функціонувати на основі самоопитності та самодостатності; нести економічну відповідальність за своїми зобов'язаннями).
2. Кредитні відносини є добровільними та рівноправними, а суб'єкти кредиту можуть по чергово виступати як у ролі кредитора, так і в ролі позичальника.
3. Кредитні відносини не змінюють власника цінностей, з приводу яких вони виникають (об'єкт кредиту залишається у власності кредитора).
4. Кредитні відносини є вартісними, оскільки виникають у зв'язку з рухом вартості. Проте вони є нееквівалентними, оскільки позичальник повертає власникові більшу масу вартості, ніж сам одержує від нього [54, с. 205].

Роль кредиту у економіці відображається за такими напрямками:

- 1) перерозподіл матеріальних ресурсів в інтересах виробництва і реалізації продукції за допомогою надання позик і залучення коштів юридичних і фізичних осіб;
- 2) вплив на безперервність процесів відтворення через надання кредитів;
- 3) участь у розширенні виробництва через видачу позикових коштів на поповнення основного капіталу та лізинговий кредит;
- 4) економне використання позичальниками власних і позичених коштів;
- 5) прискорення споживачами отримання товарів, послуг за рахунок використання позикових коштів;
- 6) регулювання випуску в обіг та вилучення з нього готівкових грошей на основі кредитних відносин і забезпечення безготівкового грошового обороту платіжними засобами [54, с. 206-207].

Принципи кредитування:

- строковість;

- поверненість;
- платність;
- цільове використання;
- забезпеченість;

Строковість означає, що кредит надається на певний термін, обумовлений в кредитному договорі. Умова надання позики на певний термін може бути сформульована в кредитному договорі у вигляді:

- встановлення терміну повного повернення позики;
- встановлення графіку повернення позики;
- встановлення тривалості періоду користування позикою [27, с. 366].

Поверненість позиченої вартості кредиторю означає, що позичальник повинен повернути кредиторю весь обсяг одержаної в позичку вартості. Цей принцип впливає з попереднього – строковості позички та тісно пов'язаний із ним, але це самостійний принцип. Визначення строку позички при укладанні відповідної угоди зовсім не гарантує того, що вона буде погашена якраз у цей термін. Дуже часто позичка повертається несвоєчасно. Але якщо навіть вона погашається в установленний строк, це не означає, що вся позичена вартість повернута. Девальвація валюти позички, інфляція можуть знецінити грошову одиницю та основну суму грошової позички, тому при поверненні номінальної суми позички кредитор зазнає збитків. Подібні втрати він матиме і при поверненні товарної позички у вигляді тих самих матеріальних цінностей, якщо їх ринкова ціна впала за період користування позикою [27, с. 366].

Платність користування позикою полягає у тому, що позичальник повертає кредиторю не тільки основну суму боргу, а й сплачує додаткові кошти у формі процента позикою [27, с. 367].

Цільове призначення позички полягає у тому, що економічні суб'єкти, що виявили намір вступити в кредитні відносини, повинні заздалегідь чітко визначити, на яку ціль будуть використані позичені кошти. Визначену ціль повинні однаково розуміти й оцінювати обидві сторони, погоджуючись на її кредитування. Це базова передумова забезпечення кожною зі сторін своїх інтересів у певній позичці та реалізації їх відносин як кредитних [27, с. 365].

Забезпеченість полягає у прийнятті кредитором при наданні позички додаткових заходів щодо гарантування повернення позички у визначені строки. Додатковими ці заходи є відносно принципів цільового спрямування та строковості позички, які за своєю сутністю сприяють поверненню позички. Але цього «сприяння» часто виявляється недостатньо, і позички повертаються несвоєчасно, не в повному обсязі чи взагалі не повертаються. Захисту кредитора від неповернення боргу неплатоспроможним позичальником і слугує принцип забезпеченості позичок позикою [27, с. 366].

Забезпеченням позички може бути майно (нерухоме, рухоме, цінні папери, валютні цінності), що приймається у заставу, а також зобов'язання третьої особи погасити борг кредиторю (гарантії, поручительства). Розмір майнового забезпечення звичайно встановлюється на рівні, що перевищує розмір позички, на випадок зниження ринкової ціни застави позичкою [27, с. 366].

9.2. Функції кредиту.

До основних економічних функцій кредиту відносять:

- 1) перерозподільну;
- 2) емісійну (антиципаційну);
- 3) функцію заміщення дійсних грошей кредитними операціями;
- 4) контрольно-стимулюючу;
- 5) регулюючу (забезпечення сприятливих умов для ефективного регулювання обороту

грошей);

6) капіталізації вільних грошових доходів.

Перерозподільна функція полягає в тому, що завдяки кредиту відбувається перерозподіл коштів в економіці. Перерозподіл здійснюється на основі повернення, платності, строковості, цільового характеру використання, забезпечення. Тимчасово вільні кошти домашніх господарств, господарюючих суб'єктів, держави, які акумулюються фінансовими установами, використовуються для задоволення тимчасової потреби в таких коштах різних суб'єктів економіки. Перерозподіл коштів здійснюється через ринкові механізми, а також шляхом реалізації державних цільових програм. У першому випадку позиковий капітал спрямовується у ті сфери економіки, які характеризуються найвищою дохідністю. Виконання цільових державних програм дає можливість спрямовувати грошові потоки в пріоритетні галузі національного господарства, забезпечувати вирівнювання економічного розвитку окремих регіонів, сприяти науково-технічному та інноваційному розвитку країни і підвищенню рівня життя населення [51, с. 267-268].

Емісійна функція кредиту базується на функції грошей як засобу платежу, тобто коли гроші використовуються для погашення боргових зобов'язань при продажу товарів в кредит. На основі кредиту відбувається емісія грошей як платіжних засобів. Центральні банки за допомогою розширення кредиту (кредитної експансії) або звуження кредиту (кредитної рестрикції) регулюють кількість грошей в обігу. Надання кредиту збільшує грошову масу в обігу і, навпаки, погашення - зменшує. Емісійна функція кредиту знаходить свій прояв як у банківському, так і в комерційному кредиті. Вона тісно пов'язана з перерозподільною функцією [51, с. 268-269].

У сучасному господарстві дійсні гроші (золоті монети) в обігу не функціонують. У ньому перебувають грошові знаки, які випускаються на основі кредитних відносин. *Функція заміщення дійсних грошей кредитними операціями* передбачає можливість перерахування грошей з одного рахунку на інший при використанні безготівкових розрахунків за товари і послуги, заліку взаємної заборгованості тощо. Ці операції дозволяють покращити структуру грошового обороту, скоротити готівкові грошові платежі, широко використовувати кредитні картки [50, с. 159].

Контрольно-стимулююча функція кредиту проявляється у контролі кредитора за ефективністю використання коштів позичальником, дотримання ним умов кредитного договору. У свою чергу, позичальник зацікавлений у раціональному використанні отриманих коштів, щоб повернути кредит, сплатити відсотки, а також отримати бажаний прибуток [51, с. 269].

Регулююча функція кредиту полягає у тому, що за допомогою кредитного механізму можна у разі потреби швидко розширити обсяг платіжних засобів в обороті. Це досягається збільшенням кількості комерційних векселів, розмірів банківських депозитів, розширенням рефінансування комерційних банків центральним банком, збільшенням грошового мультиплікатора [27, с. 359].

Функція капіталізації вільних грошових доходів полягає у трансформації грошових нагромаджень та заощаджень юридичних і фізичних осіб у позичковий капітал, який передається у позику на умовах зворотності та платності [27, с. 360].

9.3. Теорії кредиту.

Із розвитком кредитних відносин та підвищенням їх ролі в житті суспільства кредит усе більше привертав до себе увагу науковців. Спочатку економічна думка зосереджувалася переважно на понятті кредиту, пізнанні його сутності. Лише з XVIII ст. розпочалися дослідження механізму зв'язків кредиту з суспільним виробництвом, що відкривало шлях для формування суто наукової теорії кредиту [18].

В економічній науковій думці чітко виділилися дві концепції кредиту, які одержали назву

натуралістичної і капіталотворчої [45, с. 88].

Суть *натуралістичної* теорії кредиту можна звести до таких положень:

- об'єктом кредиту визначається тимчасово вільний капітал у вигляді натуральних речових благ, які можуть бути позичені одним економічним агентом іншому;
- кредит розглядається як форма руху матеріальних благ, а тому роль кредиту зводиться до перерозподілу цих благ у суспільстві;
- позичковий капітал співпадає з реальним капіталом;
- банки виступають лише посередниками в кредиті, вони спочатку акумулюють вільні кошти, а потім розміщують їх у позику;
- пасивні операції банків є первинними порівняно з активними [45, с. 88].

Основоположниками натуралістичної теорії кредиту були класики політичної економії А. Сміт, Д. Рікардо, А. Тюрго, Дж. Міль.

А. Сміт і Д. Рікардо вважали, що об'єктом кредиту є не позичковий капітал, а капітал у його речовій формі. Гроші, які позичаються, - це лише технічний засіб перенесення реального капіталу від одного економічного агента до іншого. Д. Рікардо підкреслював: «Кредит є засобом, який чергово переноситься від однієї особи до іншої для використання фактично наявного капіталу; він не створює капітал, він тільки визначає, як цей капітал буде застосований» [18].

На думку А. Сміта, банківські операції можуть сприяти розвитку виробничої діяльності в суспільстві не тим, що збільшують капітал, а перетворенням більшої частини існуючого капіталу в активний і продуктивний капітал, чого не було б при відсутності банку [18].

Погляди на кредит класиків політекономії згодом підтвердили такі відомі економісти, як Ж. Сей, А. Вагнер, А. Маршал та інші.

Натуралістичний підхід у трактуванні суті і ролі кредиту мав не тільки теоретичне значення, а й помітно впливав на банківську і грошову політику. Зокрема цей підхід лежав в основі так званої грошової школи, представники якої всіляко відстоювали Банківський акт Р. Піля (1844 р.), котрий обмежував випуск банкнот в Англії вузькими рамками золотого забезпечення. Якщо позичковий капітал - це лише дзеркальне відображення реального капіталу, то випуск банкнот повинен обмежуватися лише повним забезпеченням [18].

Заслугою натуралістичної теорії було те, що її представники не просто визнавали зв'язок кредиту з процесами виробництва, а виходили з первинності виробництва і вторинності кредиту; вони переконливо доводили, що кредит сам по собі не може створювати реального капіталу, що останній може виникнути тільки в процесі виробництва. З цих позицій прихильники натуралістичної теорії пояснювали зв'язок позичкового процента з прибутком, трактували його як частину прибутку, створеного в процесі виробництва, визнавали залежність норми процента від норми прибутку [18].

Разом з тим натуралістичний підхід до визначення суті і ролі кредиту мав і певні недоліки. Вони були зумовлені тим, що А. Сміт і Д. Рікардо не змогли до кінця розкрити відмінності між позичковим і реальним капіталом. Нагромадження позичкового капіталу вони розглядали лише як відображення нагромадження реального капіталу [18].

Визначаючи похідний характер кредиту від виробництва, А. Сміт і Д. Рікардо не побачили його зворотного впливу на сферу виробництва, на оборот реального капіталу. Роль банків вони зводили до простих посередників у кредиті, не визначаючи їх активного впливу на процес відтворення. Така односторонність виявилася і в трактуванні позичкового процента. Вони виводили норму процента з норми прибутку і не розгледіли залежності процента від зміни попиту і пропозиції на позичковий капітал, відносної самостійності руху процента і його впливу на зміну ринкової кон'юнктури [2].

Проте вказані недоліки натуралістичної теорії не можна розцінювати як помилки її основоположників. Скоріше за все це та межа, до якої вони встигли дійти в своїх

дослідженнях, і переступити яку вони залишили своїм послідовникам [2].

У міру зростання ролі кредиту і банків у розвитку виробництва, витіснення з обігу дійсних грошей кредитними засобами обігу, використання кредиту і банків у цілях державного регулювання економіки послаблювалися передумови для дальшого розвитку концепцій, що впливали з натуралістичної теорії кредиту. Обмежуючи кредитні можливості банків масштабами їх пасивних операцій, ці концепції дедалі частіше вступали в суперечність з реальною дійсністю в грошово-кредитній сфері. Тому вони замінювалися іншими теоріями - експансіоністською, відтворювальною, фондовою, які вирости з так званої капіталотворчої теорії кредиту [2].

Суть капіталотворчої теорії кредиту можна звести до таких основних положень:

- кредит, як і гроші, безпосередньо являє собою капітал, багатство, тому розширення кредиту означає нагромадження капіталу;
- банки - це не посередники в кредиті, а «фабрика кредиту», творці капіталу;
- активні операції є первинними щодо пасивних [45, с. 89].

Основоположником капіталотворчої теорії кредиту був англійський економіст Дж. Ло. Згідно з його поглядами кредит не залежить від процесу відтворення, і йому належить важлива роль в розвитку економіки.

Поняття кредиту поєднувалось з грошима і багатством. На думку Ло, за допомогою кредиту можна залучити і привести в рух всі невикористані виробничі можливості країни, створити багатство і капітал.

Банки він розглядав не як посередників, а як творців капіталу. Для цього достатньо активно розширювати кредит за рахунок випуску грошей. Щоб розірвати вузькі межі обігу грошей, Дж. Ло пропонував випускати нерозмінні грошові знаки [51, с. 261].

Шляхом розширення кредитування за рахунок емісії незабезпечених банкнот він обіцяв у короткий строк збагатити країну, зробити її квітучою. Однак, ці ідеї на практиці провалились. Так, будучи міністром фінансів Франції Дж. Ло в 1720 р. реорганізував свій приватний емісійний банк у державний Королівський банк, який випускав банкноти в порядку дисконту векселів і розмінював їх на срібло, все відбувалось нормально. Як тільки цей банк розпочав випуск нічим не забезпечених банкнот, вони катастрофічно знецінились і банк збанкрутував. Це на тривалий час підірвало довіру до капіталотворчої теорії і зміцнило позиції прихильників натуралістичної теорії [51, с. 261].

Проте у міру розвитку кредитної системи, акціонерних банків і чекового обігу виникла потреба у відродженні капіталотворчої теорії, що здійснив у другій половині XIX ст. англійський економіст Г. Маклеод. У своїх наукових працях «Основи політичної економії» і «Теорія і практика банківської справи», Г. Маклеод висунув нові обґрунтування капіталотворчої природи кредиту. На відміну від Дж. Ло він стверджував, що кредит не створює капіталу, а сам є капіталом, причому продуктивним, оскільки приносить прибуток у вигляді процента; банки - «фабрики кредиту», вони створюють кредит, а значить, і капітал [51, с. 261-262].

Розглядаючи банки як «фабрики кредиту» Г. Маклеод цілком логічно вирішальну роль в їхній діяльності відводив активним операціям, а пасивним - другорядну роль. На його думку, банки шляхом депозитної чи готівкової емісії можуть здійснювати кредитні операції, внаслідок яких потім формуються депозити. Тому він не бачив суттєвої відмінності між емісійними та депозитними банками. Якщо перші здійснюють кредитування за рахунок готівкової емісії, то другі - за рахунок депозитної емісії [2].

Головна помилка Г. Маклеода полягала в ототожненні категорій кредиту, грошей і капіталу. Представники теорії помилково доводили, що кредит і гроші - багатство, так як цінні папери (акції, облігації, чеки) можуть бути обміняні на гроші, а банки створюють капітал через активні операції. Вони не розуміли, що розміри банківського кредиту визначаються

умовами суспільного відтворення (можливостями ресурсного відтворення), а не обсягами позичкових операцій банків [2].

Проте Г. Маклеод, на відміну від Дж. Ло і завдяки його експериментам з емісійним банком, уже розумів, що капіталотворення з допомогою кредиту не може бути безмежним. Він попереджав, що у здатності банків звеличувати капітали криється велика загроза надзвичайно швидкого розвитку банківських операцій. Тому Г. Маклеод навіть ставив завдання пошуку меж розумного збільшення обсягів кредиту. Все це стало помітним вкладом у розвиток капіталотворчої теорії кредиту, а водночас і кроком у напрямі зближення з натуралістичною теорією [2].

Кредитна політика, що базувалася на капіталотворчій теорії, дедалі більше набувала експансіоністського характеру, у зв'язку з чим сама теорія стала називатися експансіоністською [18].

Першими зробили спробу пристосувати постулати капіталотворчої теорії до потреб державно-монополістичного регулювання економіки австрійський економіст Й. Шумпетер і німецький економіст А. Ган. Аналізуючи закономірності розширеного відтворення Й. Шумпетер у своїй книзі «Теорія господарського розвитку» дійшов висновку, що основним рушієм економічного розвитку є кредит. Це зумовлено тим, що банки, надаючи кредит, випускають в обіг нові платіжні засоби, які є капіталом, оскільки використовуються підприємцями для розширення виробництва [2].

Ототожнивши кредит з капіталом, Й. Шумпетер оголосив кредит і банки вирішальними факторами розвитку капіталістичного виробництва, здатними відвернути економічні кризи, інфляцію, забезпечити процвітання суспільства. Й. Шумпетер впритул підійшов до розробки кредитних методів економічного регулювання [2].

Ще далі в розробці кредитної політики, згідно з ідеями капіталотворчої теорії кредиту, пішов А. Ган. Як і його попередники, А. Ган вважав, що банки спроможні безмежно розширювати кредит шляхом депозитно-чекової емісії, що їх активні операції первинні по відношенню до пасивних, що останні є лише відображенням перших [18].

На відміну від своїх попередників, А. Ган зробив спробу розкрити механізм капіталотворчої функції кредиту. Найповніше вона може розкритися при кредитуванні по контокоренту. В такій формі банки задовольняють потреби підприємств не тільки в короткострокових, а й у довгострокових кредитах, а отже, і в капіталах. За контокорентом банк може в будь-який час надати підприємству додаткову купівельну силу, необхідну для залучення в свій оборот робочої сили і матеріальних цінностей. Збільшення виробництва і зростання цін зумовлюють додатковий попит на кредит. Такий механізм забезпечує зрощування банків з підприємствами, їх глибокий контроль над економікою (контокорент у капіталістичних країнах - це єдиний рахунок, який відкривають установи банку своїм постійним клієнтам для взаємного розрахунку) [18].

На цій основі А. Ган розробив рекомендації по широкому використанню кредитної політики для підтримання високої економічної кон'юнктури. Змінюючи умови кредитування, форсуючи постійно надання позичок, банки можуть надати обороту стільки купівельної сили, скільки необхідно, щоб створити достатній попит, не допустити кризи надвиробництва, згладити коливання економічного циклу. У зв'язку з цим А. Ган проголосив теоретичну можливість створення «безкризового», «безкон'юнктурного» господарства [18].

Подібні рекомендації А. Гана користувалися великою популярністю в 20-ті роки 20 ст., коли глибокі економічні кризи регулярно потрясли капіталістичну систему господарства. Проте тривала гіперінфляція, що вразила в цей період економіку Німеччини, дещо підірвала авторитет капіталотворчих рекомендацій. А. Гана навіть звинувачували у тому, що його теорія сприяла розв'язанню гіперінфляції. Під тиском цих звинувачень він дещо переглянув свої позиції. Зокрема, кредитну експансію перестав вважати єдиною умовою високої еко-

номічної кон'юнктури. Замість політики постійної кредитної експансії А. Ган став радити періодично проводити кредитну рестрикцію [18].

Проте, це не означало принципову відмову А. Гана від капіталотворчої теорії кредиту. Вже в 1960 р. він стверджував, що значна частина висунутих ним у 20-ті роки положень, які гостро критикувалися тоді його опонентами, в кінцевому підсумку знайшли загальне визнання. І це справді так. Усі сучасні теорії грошово-кредитного регулювання, передусім кейнсіанського спрямування, базуються на основних постулатах капіталотворчої теорії кредиту [18].

Дж. Кейнс повністю сприйняв основні положення капіталотворчої теорії і запропоновану А. Ганом ідею використання її в інтересах державного регулювання економіки. Слідом за А. Ганом Дж. Кейнс стверджував, що кризи і безробіття можуть бути ліквідовані шляхом втручання емісійного банку і уряду в економічні процеси [2].

Причини економічних криз він вбачав в недостатці попиту на предмети споживання і засоби виробництва. Недостачу ж попиту пояснював тим, що з ростом доходів відносно зменшується схильність населення до споживання, а недостатку попиту на засоби виробництва - обмеженістю приватних інвестицій.

Цю останню тенденцію Дж. Кейнс вважав наслідком високого рівня процента. Якщо рівень процента дорівнює чи перевищує норму прибутку, то це стимулює капіталістів віддавати «перевагу ліквідності», тобто схильність тримати свій капітал і доходи в грошовій формі, а не вкладати в підприємства чи розширювати споживання. Особливо відчутно перевага ліквідності над інвестиціями виявляється в умовах «невпевненості» [2].

Високий рівень процента Дж. Кейнс пояснював виключно недостатньою кількістю грошей в обігу, що викликає обмеженість пропозиції позичкового капіталу порівняно з попитом. Тим самим Дж. Кейнс ототожнював гроші з позичковим капіталом, а рівень процента пов'язував з рухом попиту і пропозиції позичкового капіталу і відривав від рівня прибутку. Це давало йому можливість сконструювати зовні простий і ефективний механізм впливу на рух платоспроможного попиту, а через нього - на зміну економічного циклу [2].

Посиленням кредитної експансії Дж. Кейнс вважав можливим розширити масу грошей в обігу і пропозицію позичкового капіталу. Проте вплив цього фактору на збільшення попиту, а отже, на послаблення кризового спаду і зростання зайнятості він бачив непрямым, а опосередкованим - через ставку процента. Якщо внаслідок кредитної експансії ставка процента знижується, то послаблюється перевага ліквідності і зростають інвестиції, які приносять ту ж чи більшу норму прибутку. Це сприяє швидкому виходу з кризового стану. В такому ж напрямі діє розширення платоспроможного попиту з боку населення, що стимулюється зростанням схильності до споживання внаслідок зростання доходів і падіння процента в умовах кредитної експансії [2].

Встановлена Кейнсом залежність зростання економічної активності і зайнятості від зниження позичкового процента, а в кінцевому підсумку - внаслідок кредитної експансії базувалася на кількісній теорії грошей і капіталотворчій теорії кредиту. Проте Дж. Кейнс розумів вузькі місця обох теорій і в своїх побудовах механізму грошово-кредитного регулювання хотів їх обминути. Саме цим пояснюється той факт, що Дж. Кейнс непрямо пов'язував ціни, економічну кон'юнктуру і зайнятість з кількістю грошей, а опосередковано - через кредит, попит і інвестиції [2].

Більше того, вплив кількості грошей, а отже кредитної експансії, на рівень процента він вважав відчутним лише в певних межах, за якими процент перестає реагувати на кількість грошей в обігу, і збільшення її набуває інфляційного характеру (пастка ліквідності). Тому Дж. Кейнс відмовився від ідей попередників про безмежні капіталотворчі можливості кредиту та банків і радив поряд з кредитними інструментами широко використовувати інші заходи регулювання економіки. Проте, і в сучасний період деякі економісти звертаються до

постулатів капіталотворчої теорії в своїх рекомендаціях щодо державного регулювання економіки. Особливо слід виділити концепцію монетаризму М. Фрідмана і побудовані на ній «рецепти» регулювання ринкової економіки [2].

ТЕМА 10. ФОРМИ І ВИДИ КРЕДИТІВ.

10.1. Характеристика форм та видів кредиту.

10.2. Кредитна система та її структура.

10.1. Характеристика форм та видів кредиту

Форми кредиту тісно пов'язані з його структурою, сутністю кредитних відносин.

Залежно від руху позикової вартості існують дві основні форми кредиту: *товарна* і *грошова* [54, с. 209].

У товарній формі виникають кредитні відносини між продавцями і покупцями, коли останні одержують товари чи послуги з відстрочкою платежу. Прикладом такої форми є комерційний кредит [54, с. 209].

Продаж громадянам товарів тривалого користування в кредит, тобто із розстроченням платежу (*споживчий кредит*), господарюючими суб'єктами здійснюється з метою прискорення реалізації товарів, які в торговельній мережі є в достатній кількості, а також для більш повного задоволення потреб громадян у товарах тривалого користування [54, с. 209].

Переважає його частина кредиту надається і погашається в грошовій формі. Грошовий кредит виступає, передусім, як банківський кредит. Кредитні відносини між банками і клієнтами виникають не тільки в разі одержання останніми кредиту, а й при розміщенні ними своїх грошових заощаджень у вигляді внесків на поточні і депозитні рахунки [54, с. 209].

Товарна і грошова форми кредиту є рівноправними та рівнозначними, по суті, двома проявами вартісної форми кредиту. Вони внутрішньо взаємопов'язані і доповнюють одна одну: позики, надані у товарній формі, можуть погашатися у грошовій, і навпаки. Хоча за ринкових умов товарний кредит застосовується значно рідше, ніж грошовий [57].

Товарна форма кредиту передбачає такі види кредитів:

- комерційний кредит;
- споживчий кредит;
- лізинговий кредит;
- надання послуг населенню в кредит;
- погашення міждержавних боргів поставками товарів.

Грошова форма кредиту включає такі види кредитів:

- банківський кредит;
- споживчий фінансовий кредит;
- державний кредит;
- міжнародний кредит.

Вид кредиту - це більш детальна його характеристика за організаційно-економічними ознаками (*галузева спрямованість, об'єкти кредитування, забезпеченість кредиту, терміновість кредитування тощо*) [54, с. 209].

Види кредиту можна класифікувати за різними критеріями.

Залежно від сфери економіки, у яку спрямується позичена вартість, можна виділити:

- виробничий кредит, що використовується на формування основного й оборотного капіталу у сфері виробництва та торгівлі, тобто на виробничі цілі;

- споживчий кредит, що спрямовується на задоволення особистих потреб людей, тобто обслуговує сферу особистого споживання [18].

За терміном, на який кредитор передає вільну вартість у користування позичальнику, виділяють короткострокові (до одного року), середньострокові (до п'яти років) та довгострокові (понад п'ять років) кредити. Як зазначалося вище, в основі такого поділу кредиту на види лежить тривалість кругообороту капіталу, у формуванні якого бере участь позичена вартість [18].

За галузевою спрямованістю кредиту виділяють такі його види:

- кредити в промисловість;
- кредити в сільське господарство;
- кредити в торгівлю;
- кредити в будівництво, особливо в житлове будівництво;
- кредити в інші галузі [18].

Залежно від цільового призначення кредиту можна виділяти такі його види:

- кредит на формування виробничих запасів (сировини, матеріалів, тари тощо);

- кредит у витрати виробництва (сезонні витрати у рослинництві та тваринництві в сільському господарстві; сезонні витрати на виготовлення торфу, на лісозаготівлі, на ремонтні роботи; на виготовлення продукції з тривалим циклом виробництва - житлових будинків, літаків, кораблів тощо);

- кредит на створення запасів готової продукції (залишки на складах виробничих підприємств, запаси на складах торговельних організацій тощо);

- кредити, пов'язані з виникненням тимчасових розривів у платежах, коли економічні суб'єкти повинні здійснювати платежі, а призначені для цього кошти не надійшли чи надійшло їх мало (виплата заробітної плати, розрахунки з постачальниками, з бюджетом тощо) [18].

Залежно від організації кредитних відносин виділяють такі основні види кредиту:

- комерційний;
- споживчий;
- лізинговий;
- іпотечний;
- державний;
- банківський;
- міжнародний [54, с. 210; 57].

Комерційний кредит - це товарна форма кредиту, яку реалізують шляхом укладання кредитної угоди між двома суб'єктами господарської діяльності. Його надає постачальник покупцеві у вигляді відтермінування оплати. Об'єктом комерційного кредиту є продана продукція, товари, виконані роботи, надані послуги [45, с. 91].

Суб'єкти комерційного кредиту:

1) кредитор - це підприємство-постачальник, яке реалізує свою продукцію, товари, виконує роботи, надає послуги у кредит, тобто з відтермінуванням платежу;

2) позичальник - це підприємство покупець, яке отримує продукцію, товари, роботи, послуги і зобов'язується оплатити їхню вартість у майбутньому.

Комерційний кредит може оформлюватися векселем.

Отримання позички в комерційному кредиті не є головною метою. Основна мета використання цього виду кредиту полягає в прискоренні процесу реалізації товарів, а отже, і отримання закладеного в них прибутку. Прискорення реалізації зменшує час перебування авансованого капіталу в товарній формі [63].

Отже, комерційний кредит виступає формою руху безпосередньо промислового капіталу і засобом перетворення товарного капіталу на грошовий. Із зростанням обсягів виробництва

і промислового капіталу збільшуються можливості зростання обсягів комерційного кредиту. Комерційний кредит сприяє безперервності процесу виробництва, прискоренню кругообігу капіталу на окремих підприємствах і в суспільстві в цілому [63].

Комерційний кредит виникає за згодою покупця і продавця. Терміни та розміри позички залежать від величини поставки, ціни кредиту, фінансового стану контрагентів, ступеня довіри між ними тощо. Строк комерційного кредиту залежить від ряду чинників, серед яких вид товару, обсяг позички, фінансовий стан кредитора і позичальника, вартість кредиту, довготерміновість зв'язків між кредитором і позичальником. Та незалежно від того, що надається на умовах комерційного кредиту (засоби чи предмети праці), комерційний кредит характеризується найчастіше своєю короткостроковістю [63].

Надання позички в комерційному кредиті для кредитора пов'язане з певними ризиками. Ці ризики можуть проявлятися як ризики при недотриманні позичальником термінів повернення позички, при банкрутстві позичальника тощо [63].

Споживчий кредит виникає у сфері кінцевого споживання. Він призначений для задоволення потреб фізичних осіб і сімей. Такий кредит можуть надавати як у грошовій, так і у товарній формі. Банки надають населенню лише грошові споживчі кредити [63].

Об'єктом споживчого кредитування є витрати, пов'язані із задоволенням потреб населення для купівлі товарів в особисту власність, а також витрати інвестиційного характеру для будівництва та підтримки нерухомості [63].

Суб'єкти споживчого кредиту - банки, небанківські кредитні установи, торговельні установи (підприємства), населення [63].

Споживчий кредит - важливий засіб задоволення споживчих потреб населення. Він прискорює отримання певних благ чи послуг значно раніше, ніж вони могли б бути отримані в майбутньому за умови нагромадження заощаджень для купівлі товарно-матеріальних цінностей чи оплати послуг, будівництва тощо. Інколи без споживчого кредиту набуття деяких товарів чи послуг взагалі було б недоступне. Отже, споживчий кредит, з одного боку, сприяє збільшенню поточного платоспроможного попиту, підвищенню життєвого рівня, а з іншого - прискорює реалізацію вироблених товарних запасів, послуг, тобто досить активно стимулює процес виробництва, розвиток економіки [63].

Усі види і форми споживчого кредиту мають соціальний характер, бо цей вид кредиту відіграє значну роль у задоволенні соціальних потреб населення, підвищенні рівня його життя. А тому споживчий кредит (його умови, доступність) мають регулюватися державою. Регулювання державою надання споживчих кредитів, зокрема, допомагає регулювати грошовий обіг [63].

За об'єктами кредитування виділяють такі види споживчих кредитів:

- 1) на споживчі цілі й нагальні потреби;
- 2) на витрати капітального характеру (інвестиційні).

За суб'єктами кредитних відносин з погляду кредитора споживчі кредити бувають банківські і небанківські, а з погляду позичальника - позики, які надаються усім верствам населення, і позики різним соціальним і віковим групам.

За видами забезпечення виділяються позики, забезпечені заставою (майном, цінними паперами тощо) та незабезпечені (бланкові).

За методами погашення бувають кредити з розстрочкою платежу і ті, які погашають одноразово.

За формою надання розрізняють товарні і грошові споживчі кредити.

Лізинговий кредит - це відносини між суб'єктами лізингу, які виникають у разі оренди майна і супроводжуються укладанням лізингової угоди [54, с. 214].

Об'єктами лізингового кредиту є рухоме майно (обладнання, транспортні засоби, обчислювальна техніка тощо) та нерухоме (будинки, споруди) майно, що належить до

основних засобів і є предметом купівлі-продажу [63].

Суб'єктами лізингу є лізингодавець, користувач (лізингоодержувач), виробник (постачальник) [63].

Лізингодавець - це суб'єкт господарювання, що є власником об'єкта лізингу і надає його в оренду. Користувач (орендар) - сторона, що домовляється з лізингодавцем про оренду, завдяки чому отримує можливість користуватися об'єктом лізингу на певний час на умовах лізингової угоди. Виробник - суб'єкт лізингових відносин, що виготовляє і продає лізингодавцеві об'єкти лізингу [63].

Лізингова угода виникає так. На прохання користувача, майбутнього орендаря, лізингодавець купує майно (обладнання, транспортні засоби, обчислювальну техніку тощо) та приймає на себе обов'язки його власника. Користувач, на прохання якого було закуплено майно, укладає з лізингодавцем угоду про оренду цього майна [63].

Лізингодавець стягує з орендаря (користувача) плату за користування об'єктом лізингу. Всі лізингові платежі мають включати витрати лізингодавця на набування об'єкта лізингу, лізингову ставку (розмір прибутку лізингодавця), витрати на страхування об'єкта та інші витрати лізингодавця [63].

Залежно від строків експлуатації або періоду амортизації майна виділяють лізинг оперативний та фінансовий. Оперативний лізинг передбачає використання об'єктів лізингу орендарем строком меншим, ніж строк повної їх амортизації. Оперативний лізинг поділяється на короткостроковий оперативний лізинг (від декількох днів до одного року) та середньостроковий (від 1 року до 5-10 років) [54, с. 214].

Оперативний лізинг охоплює такі різновиди:

- рентинг - короткострокові угоди оренди строком від одного дня до одного року без права наступного придбання орендованого майна;
- хайринг - середньострокова оренда, що передбачає здачу майна в оренду від одного року до трьох [54, с. 214].

Фінансовий лізинг - це оренда майна з виплатою протягом визначеного строку сум, що відповідають повній амортизації капітальних вкладень. Ця форма лізингу дозволяє отримати кредит на купівлю майна, не обмежуючи можливостей орендаря використати власні кошти на додаткові закупівлі засобів праці з метою розширення виробництва [54, с. 214].

Відносини між суб'єктами лізингу визначаються лізинговою угодою. У ній фіксується власник об'єкта лізингу (лізингодавець), права орендаря (користувача) об'єкта лізингу; строк лізингу, зобов'язання з виплати платежів користувачем лізингодавцю, відповідальність користувача за невиконання чи неналежне виконання своїх зобов'язань.

Іпотечний кредит - це кредит, наданий позичальнику під заставу нерухомого майна. Такі кредити є довгостроковими [63].

Суб'єктами іпотечного кредиту є:

- 1) кредитори: іпотечні банки чи спеціальні іпотечні компанії, комерційні банки;
- 2) позичальники: фізичні або юридичні особи, головним чином фізичні, що мають у власності об'єкт іпотеки [63].

Об'єктом іпотечного кредитування можуть бути: земельні ділянки, житлові будинки, квартири, споруди, магазини, виробничі будинки [63].

Таке майно повинне відповідати двом вимогам: бути у власності позичальника (або поручителя); не перебувати в заставі у іншому непогашеному зобов'язанні.

Іпотека (від грецького *hipotheke* - застава) - це застава нерухомого майна (будівель, землі) для отримання в банку чи інших фінансових організаціях довготермінового (іпотечного) кредиту. Характерно, що заставлене майно залишається в розпорядженні боржника. У разі неплатоспроможності боржника вимоги кредитора задовольняються коштами з виторгу від реалізованого майна [74].

Державний кредит - це сукупність економічних відносин між державою в особі її органів влади і управління, з одного боку, і фізичними та юридичними особами, з іншого, за яких держава є позичальником, кредитором, гарантом [14, с. 204].

Суб'єктами державного кредиту є:

- 1) з одного боку - держава в особі державних органів влади та управління;
- 2) з іншого - підприємства, кредитні установи, фізичні особи, міжнародні організації, іноземні держави [31, с. 13].

Об'єктом державного кредиту є вартість, яка надається в позику з метою отримання прибутку (процента) [31, с. 13].

Державним кредитом виступає кредит, одним з обов'язкових учасників якого має бути держава в особі уряду або місцевих органів самоврядування. При цьому держава може виступати в ролі позичальника, кредитора, гаранта, частіше - в ролі позичальника [63].

Здійснюючи функцію кредитора, держава через центральний банк надає позички для вирішення загальнодержавних або місцевих проблем, для розвитку окремих галузей та регіонів, коли в них виникають потреби в грошових коштах, а можливості бюджетного фінансування вже вичерпані [63].

Виконуючи функцію кредитора, держава може також надавати позички комерційним банкам через аукціонний або ж прямий продаж кредитних ресурсів на ринку міжбанківських кредитів [63].

Переважаюча форма кредитних відносин у державному кредиті складається, коли держава виступає в ролі позичальника. У ролі позичальника держава здатна акумулювати грошові кошти на принципах поворотності для фінансування державних видатків. Кредиторами держави при цьому виступають фізичні та юридичні особи [63].

Як позичальник держава мобілізує додаткові грошові ресурси для покриття бюджетного дефіциту, не здійснюючи для цього емісії паперових грошей. Мобілізацію додаткових грошових ресурсів через позички держава використовує також для стабілізації грошового обігу. За наявності інфляційних процесів в економіці державні позички в населення дають змогу тимчасово зменшити його платоспроможний попит. З обігу вилучається надлишок грошової маси, кошти виходять з грошового обігу на чітко визначений термін [63].

Для кредиторів держави державні позики є формою заощаджень, інвестування грошових засобів у цінні папери, що спроможні приносити додатковий дохід [63].

Державний кредит, у якому держава виступає як позичальник, може бути централізованим чи децентралізованим. У централізованому державному кредиті позичальником виступає центральний фінансовий орган держави - міністерство фінансів. У децентралізованому варіанті - місцеві органи самоврядування [63].

За строками позички державні кредити можуть бути короткостроковими (до одного року), середньостроковими (1-5 років) та довгостроковими (понад 5 років).

Акумуляція грошей державою як позичальником відбувається за допомогою випуску державних облігацій або оформленням безоблігаційних позик (казначейські зобов'язання). Облігації розміщуються серед юридичних та фізичних осіб, а казначейські зобов'язання - серед фізичних осіб [63].

Банківський кредит - один з найпоширеніших видів кредиту в економіці. Цей вид кредиту являє собою рух позичкового капіталу, що надається банками у позику на умовах забезпеченості, поворотності, терміновості, платності, цільового характеру використання [63].

Об'єктом банківського кредиту є грошовий капітал банків як капітал, що відокремився від промислового. Основними джерелами формування банківського капіталу є власні кошти банків; кошти юридичних і фізичних осіб, розміщені на депозитних рахунках; міжбанківський кредит; кошти, отримані від випуску цінних паперів; залишки на розрахункових і

поточних рахунках [54, с. 212].

Суб'єктами банківського кредиту є кредитор-банк і позичальник-підприємство, домашнє господарства, держава [54, с. 212].

Банки надають кредити в національній та іноземній валюті суб'єктам, які мають потребу в тимчасовій фінансовій допомозі. Це зумовлено тим, що банк у ринковій економіці виступає як особливий суб'єкт, одним з головних функцій якого є надання кредитів. Він здійснює багаторазовий кругообіг грошових коштів на поворотній основі [63].

Банківський кредит надається головним чином комерційними банками для вирішення таких основних завдань:

- збільшення основного та оборотного капіталу господарюючих суб'єктів;
- при незбіганні в часі надходжень і платежів у процесі кругообороту капіталу;
- задоволення споживчих потреб населення [63].

Система банківського кредитування спирається на його принципи, охоплює об'єкти кредитування, механізми надання і повернення позички, а також контроль у процесі кредитування. Банківські кредити надаються кожному позичальникові після укладання відповідного кредитного договору [63].

Банківський кредит як вид кредиту має певні особливості. Перша особливість банківського кредиту пов'язана з тим, що банк для надання позичок своїм клієнтам використовує не стільки свій капітал, скільки залучені ресурси інших суб'єктів, які їм тимчасово не потрібні. Він позичає гроші в одних суб'єктів, а потім надає позички іншим юридичним і фізичним особам. Тим самим завдяки банківському кредиту грошові капітали, що вивільнилися в одній галузі економіки чи певному регіоні, спрямовуються в інші галузі чи регіони [26, с. 427].

Звідси, наступна особливість банківського кредиту пов'язана з тим, що банк позичає не-зайнятий капітал, тимчасово вільні грошові кошти, які передаються банку населенням та господарюючими суб'єктами на рахунки чи у вклади. Але банківський кредит не обмежується лише вільними грошовими коштами, завдяки чому також створюються додаткові кошти для обігу [28, с. 427].

Ще одна, третя, особливість банківського кредиту характерна тим, що банк позичає не просто грошові кошти, а гроші як капітал. Тому позичальник мусить так використати цей капітал, щоб мати можливість не тільки повернути позичку, а й отримати прибуток, частину якого треба використати для сплати позичкового відсотка [28, с. 427].

Виступаючи як позичка капіталу, банківський кредит сприяє не тільки безперебійному кругообігу та обігу капіталу, а й його нагромадженню. З позиції відтворення суспільного капіталу він умовно поділяється на позичку капіталу і позичку грошей [63].

Цей поділ визначається характером використання банківського кредиту позичальником. Якщо в результаті позички збільшується дійсний капітал - має місце позичка капіталу. Якщо ж наслідком позички є забезпечення руху грошей як платіжного засобу, що не приводить до розширення виробництва, то має місце позичка грошей [63].

Отже, банк виступає посередником між різними суб'єктами ринку. У функції посередника банк у кредиті виступає як позичальник (коли залучає вклади та депозити, отримує позички і міжбанківські кредити) або кредитором (коли надає кредити своїм клієнтам) [63].

Банківські кредити, які надає комерційний банк своїм клієнтам, досить різноманітні, їх можна класифікувати за певними ознаками.

За ознакою об'єкта кредитування. За укрупненими об'єктами кредитування можна виділити такі три групи: кредит в основний капітал, кредит в оборотний капітал, кредит на споживчі потреби [63].

Кредит в основний капітал призначається для здійснення технічного переозброєння,

реконструкції і розширення діючих підприємств, будівництво нових. Джерелом погашення кредиту на відтворення об'єктів основного капіталу є амортизаційні відрахування. Джерелом погашення кредиту на розширення діючих і будівництво нових підприємств є прибуток у тій його частині, що спрямовується до фонду нагромадження.

Кредит в оборотний капітал призначається для придбання предметів праці - сировини, матеріалів, палива тощо, для покриття дефіциту коштів для розрахунків. Наприклад, у підприємства тимчасово немає вільних грошових коштів, але існують зобов'язання за різноманітними видами поточних платежів. Це можуть бути потреби, пов'язані з необхідністю платежів з виплати заробітної плати, податкових платежів до державного чи місцевого бюджетів, за внесками по страхуванню майна тощо. У всіх цих випадках кредит і спрямовується на покриття нестачі грошових коштів чи розриву в платіжному обігу.

Кредит, що призначається на задоволення невідкладних потреб населення, на індивідуальне житлове будівництво чи придбання житла, будівництво дачних будинків, гаражів тощо - усі ці види кредиту є кредитами на задоволення споживчих потреб фізичних осіб. Погашення цих кредитів відбувається з доходів позичальників.

При класифікації банківського кредиту залежно від терміну кредитування виокремлюють короткострокові, середньострокові, довгострокові кредити [63].

Короткострокові позички обслуговують поточні потреби позичальників, що пов'язані з рухом оборотного капіталу. Строк повернення цих позичок не перевищує одного року. Найактивніше короткострокові позички використовуються на фондовому ринку, в торгівлі та сфері послуг, у режимі міжбанківського кредитування.

Середньострокові кредити надаються на строк до трьох років на цілі як виробничого, так і комерційного характеру. Найбільше застосування вони знаходять в аграрному секторі, при кредитуванні інноваційних процесів із середніми обсягами потрібних інвестицій.

Довгострокові позички використовуються, як правило, в інвестиційних цілях. Термін їх повернення становить понад три роки. Як і середньострокові кредити, вони обслуговують рух основних засобів, при цьому вирізняються більшими обсягами ресурсів, що передаються в кредит. Використовуються довгострокові позички в разі кредитування реконструкції, технічного переозброєння, нового будівництва на підприємствах усіх сфер діяльності. Особливо широке використання довгострокових позичок пов'язане з капітальним будівництвом, паливно-енергетичним комплексом, сировинними галузями економіки.

Банківський кредит можна розподілити на підвиди залежно від їхнього галузевого призначення. Якщо банківський кредит обслуговує потреби функціонування промислових підприємств, то це є промисловим підвидом банківського кредиту. Може бути також сільськогосподарський чи торговельний кредит та ін. [63].

Класифікація банківського кредиту визначається також залежно від забезпеченості його повернення. За цією ознакою банківські кредити бувають забезпечені чи незабезпечені (бланкові) [63].

Забезпечені позички як основний різновид сучасного банківського кредиту виражають один з його банківських принципів. У ролі забезпечення може виступати рухоме чи нерухоме майно, що належить позичальнику на правах власності, цінні папери, страховий поліс, відступ на користь банку дебіторської заборгованості позичальника тощо. Зокрема, до забезпечених кредитів належать іпотечні кредити, які надаються під заставу нерухомого майна.

При порушенні позичальником своїх зобов'язань майно, що виступає в ролі забезпечення, переходить у власність банку, який внаслідок реалізації цього майна відшкодовує понесені ним збитки. Розмір позички, яка надається банкам, як правило, менший від середньоринкової вартості запропонованого забезпечення і визначається угодою сторін. Якщо розмір забезпечення дорівнює чи перевищує розмір наданої позички, то такий кредит має

повне (достатнє) забезпечення. Неповне забезпечення виникає тоді, коли вартість забезпечення менша від розміру позички.

Забезпеченість позички може досягатися також за рахунок надання зовнішніх гарантій. Реальним виразом таких гарантій є юридично оформлене зобов'язання з боку гаранта відшкодувати понесені банком збитки, що виникли при порушенні позичальником умов кредитної угоди. Такими поручителями можуть бути юридичні особи, що користуються достатньою довірою кредитора.

Позичка може зовсім не мати забезпечення. Така незабезпечена позичка надається банками досить рідко, переважно постійним надійним клієнтам, коли в банку є впевненість у безумовному поверненні коштів, наданих позичальнику в тимчасове користування.

За ознакою строків повернення розрізняють кредити банку строкові, до запитання, відстрочені (пролонговані) та прострочені [63].

Строкові позички - це позички, строк погашення яких ще не настав. Позички до запитання (безстрокові, або онкольні) - погашаються на першу вимогу кредитора. Відстрочені (пролонговані) - це позички, строк погашення яких віднесений банком на пізніший період з огляду на прохання позичальника. Прострочені позички - це позички, що не повернені позичальником у передбачений кредитною угодою строк.

Позички банку *за ознакою цільового призначення* поділяються на позички загальні та цільові [63].

Цільові позички передбачають необхідність для позичальника використати виділені банком ресурси виключно для вирішення завдань, визначених умовами кредитної угоди (наприклад, розрахунок за куплені товари у постачальника). Порушення взятих на себе зобов'язань може стати підставою для застосування до позичальника встановлених кредитною угодою санкцій у формі передчасного відкликання позички чи збільшення відсоткової ставки.

Виокремлення підвидів банківського кредиту зумовлюється також об'єктами кредитування, тобто тим, що протистойть кредиту. Найчастіше кредит використовується для набуття різних товарів (у промисловості це можуть бути сировинні, основні та допоміжні матеріали, паливо тощо; в торгівлі - товари різного асортименту; у населення - товари довготермінового використання). Тому кредиту тут протистоять різні товарно-матеріальні цінності.

Але банківський кредит не обов'язково повинен мати матеріально-речову форму об'єкта. Він може і не мати її. Адже позичальник отримує позичку не обов'язково для набуття необхідних йому товарно-матеріальних цінностей. Позичка досить часто отримується для покриття розриву в платіжному обороті, коли в підприємства тимчасово немає необхідних грошових ресурсів для виконання зобов'язань з різних видів поточних платежів. Це може бути необхідність платежів з виплати заробітної плати персоналу підприємства, податків, страхових внесків тощо. У всіх цих випадках банківський кредит дає змогу ліквідувати нестачу грошових коштів або розрив у платіжному обігу.

Банківський кредит можна класифікувати залежно від способу повернення позички. Тут виділяють позички, що гасяться одноразовим внеском (платежем) з боку позичальника або позички, що гасяться в розстрочку протягом усього строку дії кредитної угоди [63].

Традиційною формою повернення короткострокових позичок є одноразовий внесок (платіж) позичальником. При поверненні довгострокових позичок (і значної частини середньострокових) використовується метод погашення в розстрочку, тобто протягом усього строку дії кредитної угоди.

За методом надання розрізняють кредити, які позичальники отримують одноразово, перманентно або гарантовано. *Одноразові кредити* видаються на підставі документів, які позичальник подає банку для розгляду щоразу, коли в нього виникає потреба в позичці.

Зокрема, банки у такий спосіб надають кредити клієнтам, поточні рахунки яких відкриті в іншому банку. *Перманентні позички* переважно надаються клієнтам, які мають постійні кредитні відносини з банком. У цьому разі з позичкового рахунка оплачуються розрахункові документи (платіжні доручення, платіжні вимоги-доручення, чеки тощо) в межах установленого кредитним договором ліміту кредитування без погодження з банком розміру кожної позички і без оформлення її спеціальними документами. *Гарантійний кредит* надається тоді, коли банк узяв на себе договірні зобов'язання надати клієнту в разі потреби позичку протягом певного періоду у визначеному розмірі. Такий кредит може бути обумовлений конкретною датою або настанням певної причини, яка викликає потребу в кредиті (наприклад, відсутність у клієнта власних коштів для оплати за гарантованим акредитивом) [27, с. 378].

За кількістю кредиторів виділяються кредити:

- 1) такі, що надаються окремим банком;
- 2) консорціумні - надаються групою банків (банківським консорціумом) при кредитуванні великих проєктів;
- 3) паралельні кредити - надаються кількома банками, проте кожен банк оформляє кредит клієнту на однаково погоджених умовах [51, с. 288].

За видом процентних ставок виділяють кредити з фіксованою процентною ставкою, плаваючою процентною ставкою та дисконтні [51, с. 287].

Міжнародний кредит - це кредит, що надається державою, банком, іншою юридичною або фізичною особою однієї країни іншій країні, а також: банкові, юридичній або фізичній особі іншої країни на певний термін на умовах повернення та оплати процентів.

Суб'єктами міжнародного кредиту є державні структури, міжнародні та регіональні валютно-кредитні організації, банки, підприємства (фірми), окремі громадяни.

Основними міжнародними організаціями, з якими активно співпрацює Україна, є Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Європейський банк реконструкції і розвитку.

Об'єктами міжнародного кредиту є грошовий і товарний капітал.

Кредитор і позичальник у міжнародному кредиті належать до різних країн. У відносинах з участю держав і міжнародних інститутів міжнародний кредит завжди виступає в грошовій формі, в системі зовнішньої торгівлі (кредитування експорту, кредитування імпорту) - і в товарній формі. Важливою ознакою міжнародного кредиту є його додатковий правовий чи економічний захист на базі приватного страхування та державних гарантій [63].

Класифікація міжнародного кредиту відбувається за декількома базовими ознаками. Розрізняють такі види міжнародного кредиту:

1) **фірмовий кредит** - це комерційний кредит на міжнародному рівні, який виникає в разі, якщо іноземний експортер продає товар вітчизняному імпортереві з відстрочкою платежу, в кредит. Ризикованість цього кредиту для експортера робить його дорогим, бо вимагає належних гарантій погашення;

2) **банківський кредит**. Банківський кредит як різновид міжнародного кредиту пов'язаний з участю банків у міжнародних кредитних відносинах. Позичальниками в міжнародних банківських кредитах можуть бути комерційні банки, підприємства, зокрема ті, що функціонують за участю іноземних інвесторів;

3) **урядовий кредит**. Урядові міжнародні кредити виникають при наданні кредиту урядом однієї країни уряду іншої країни на основі укладеної між ними угоди, а також при розміщенні урядом своїх цінних паперів на зарубіжних фінансових ринках. До цього різновиду міжнародного кредиту належать і кредити, які надаються країнам міжнародними валютно-фінансовими організаціями (МВФ, МБРР, ЄБРР та ін.). Кредити цих організацій використовуються Україною для потреб свого економічного розвитку, а також для підтримки стабільності національної валюти [63].

Також сучасними різновидами кредиту є *факторинг та форфейтинг*.

Факторинг - це придбання права на стягнення боргів, на перепродаж товарів і послуг з подальшим отриманням платежів по них. При цьому мова йде, як правило, про короткострокові вимоги. Іншими словами, факторинг є різновидом посередницької діяльності, при якій фірма-посередник (факторингова компанія) за певну плату одержує від підприємства право стягувати і зараховувати на його рахунок належні йому від покупців суми грошей (право інкасувати дебіторську заборгованість) [120].

Форфейтинг - як і факторинг, є операцією з продажу дебіторської заборгованості. Однак існують і помітні відмінності між цими операціями (табл. 12.1).

Суть операції форфейтингу: продавець, надаючи відстрочку по платежах, може вимагати від покупця виписати боргову розписку (вексель). За векселем продавець отримує безперечне право отримання платежу за векселем при настанні терміну виконання зобов'язання. Для зменшення ризику продавець може вимагати гарантій третьої особи виконання зобов'язань за векселем. Гарантія третьої особи на векселі називається авалем, а вексель - авальованим. Вексель можна в будь-який момент продати третій особі (форфейтеру) надписавши його [120].

Передавальний напис на векселі називається індосаментом. Продаючи вексель, його власник - постачальник товару - переуступає форфейтеру право вимоги боргу. Таким чином, продавши вексель, постачальник може отримати гроші до настання терміну платежу. Продаючи банкові-форфейтеру вексель його власник (постачальник) не платить комісії. Інтерес форфейтера полягає в знижці від номіналу, що надається власником векселя. Ця знижка називається дисконт, її розмір обмовляється сторонами при укладанні угоди і залежить від поточних процентних ставок і ризиків [120].

Таблиця 12.1

Порівняльна характеристика факторингу і форфейтингу

Факторинг	Форфейтинг
Об'єкт операції - переважно рахунок-фактура.	Об'єкт операції - переважно вексель (простий або переказний).
Короткострокове кредитування (до 180 днів).	Середньострокове кредитування (від 180 днів до 10 років).
Сума кредиту обмежена можливостями фактора.	Сума кредиту може бути досить високою внаслідок можливості
Фактор авансує оборотний капітал кредитора 70-90% суми боргу. Решта 10-30% надходять на рахунок кредитора тільки після погашення боргу покупцем продукції за вирахуванням	Форфейтер виплачує суму боргу повністю за вирахуванням дисконту.
Фактор або залишає за собою право регресу до експортера або відмовляється від цього права, але навіть у цьому випадку при експорті товарів політичні та валютні ризики несе	Форфейтер несе всі ризики несплати боргу включаючи політичні та валютні ризики при експорті товарів
Операція може бути доповнена елементами бухгалтерського, інформаційного, рекламного, збутового, юридичного, страхового та іншого обслуговування кредитора (клієнта)	Не передбачає будь-якого додаткового обслуговування.
Можливість перепродажу факторингового активу фактором не передбачена.	Передбачається можливість перепродажу форфейтером форфейтингового активу на
Не потрібні гарантії від третьої особи.	Вимагається гарантія третьої особи або аваль.
Передбачає кредитування під вже існуючу грошову вимогу, або під вимогу, яка виникне в майбутньому, але чітко визначену в договорі купівлі-продажу.	Можливе кредитування в обмін на фінансовий вексель, випущений з метою акумуляції коштів, для реалізації інших цілей, не обмежених

Джерело: [120].

Доцільність використання того чи іншого методу визначається метою, якої бажає кредитор (продавець, експортер):

- факторингове обслуговування найбільш ефективно для малих і середніх підприємств, які традиційно відчувають фінансові труднощі через несвоєчасне погашення дебіторами та обмеженість доступних для них джерел кредитування. Цей метод тим паче цікавий для даних підприємств, оскільки доповнюється елементами бухгалтерського, інформаційного, рекламного, збутового, юридичного, страхового та іншого обслуговування кредитора (клієнта), що дає можливість клієнтам зосередитися на виробництві та економити на витратах з оплати праці.

- форфейтинг найбільш ефективний для великих підприємств, які мають на меті акумуляцію грошових коштів для реалізації довгострокових і дорогих проєктів [120].

10.2 Кредитна система та її структура

У широкому розумінні, кредитна система - це сукупність кредитних відносин, форм і методів кредитування, а у вузькому розумінні - це сукупність кредитно-фінансових установ, що акумулюють тимчасово вільні грошові кошти і надають їх у позику [110, с. 170].

Організаційна структура кредитної системи характеризується різноманітністю кредитних установ, які поділяються на три групи, тобто створюють трирівневу структуру (рис. 12.1):

- 1) центральний банк;

2) *комерційні банки* (універсальні та спеціалізовані);

3) *спеціалізовані кредитні установи* (небанківські кредитно-фінансові посередники): страхові компанії, недержавні пенсійні фонди, ломбарди, лізингові компанії, факторингові компанії, інвестиційні фонди, інвестиційні компанії, кредитні спілки, фінансові компанії тощо) [55, с. 228].

Роль окремих ланок у кредитній системі не рівнозначна. Головною її ланкою є *банківські установи* (вони традиційно посідають перше місце за розмірами ресурсів), серед яких роль лідера відводиться комерційним банкам, які здійснюють переважно кредитування промисловості і торгівлі. Діяльність комерційних банків доповнюють операції спеціалізованих банківських установ, що здійснюють, як правило, кредитування на пільгових умовах малоприбуткових та ризикованих галузей економіки (сільського господарства, житлового будівництва, малого бізнесу та зовнішньої торгівлі) [2].

Банківська система - це законодавчо визначена, чітко структурована та субординована сукупність фінансових посередників, які здійснюють банківську діяльність на постійній професійній основі і функціонально взаємопов'язані у самостійну економічну структуру [16, с. 7].

Банківська система в ринковій економіці виконує *три основні функції*: трансформаційну, емісійну і стабілізаційну.

- реалізуючи трансформаційну функцію банки мобілізують вільні грошові кошти і передають їх у тимчасове користування іншим суб'єктам кредитних відносин;

- емісійна функція підпорядкована створенню грошей і регулюванню грошового обороту;

- стабілізаційна функція забезпечує стійкість і стабільність банківської діяльності [55, с. 229; 65, с. 7-9].

Залежно від впорядкованості банків, розрізняють *два основних типи* побудови банківської системи:

- *однорівневу*;

- *дворівневу* [110, с. 172].

Однорівнева банківська система передбачає горизонтальні зв'язки між банками, універсалізацію їхніх операцій та функцій. Усі банки, що діють у країні, перебувають на одній ієрархічній сходинці, виконують аналогічні функції з кредитно-розрахункового обслуговування клієнтури. Такий принцип побудови банківської системи характерний для країн з командно-адміністративними методами управління і для економічно слаборозвинутих країн [55, с. 229].

Дворівнева банківська система характерна для країн з ринковою економікою.

Основні принципи (умови) формування дворівневої банківської системи є:

- недопустимість втручання в банківську діяльність третіх осіб;

- можливість вибору обслуговуючого банку клієнтом;

- доступність інформації про діяльність банків;

- рівноправність, свобода в раціональній діяльності;

- розвиток конкуренції в банківській діяльності;

- можливість самостійно налагоджувати і розвивати зовнішньоекономічні зв'язки [55, с. 229].

Банківська система України є дворівневою. Верхній рівень посідає емісійний (центральний) банк з його організаційною структурою. Нижній рівень - неемісійні, базові, ділові банки, клієнтами яких є суб'єкти господарювання, організації, установи, населення.

Основним координатором діяльності усіх кредитних інститутів, найважливішим провідником кредитно-грошової політики держави виступає центральний банк. В Україні це Національний банк, діяльність якого регулюється законом «Про Національний банк України»

від 20 травня 1999 року.

Національний банк - економічно самостійний орган, що здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису, а в окремих випадках - і за рахунок Державного бюджету. Національний банк не відповідає за зобов'язання органів державної влади та інших банків, а органи державної влади та інші банки не відповідають за зобов'язання Національного банку.

Банки другого рівня представлені неемісійними банками, які в Україні створюються у формі акціонерного товариства або кооперативного банку. В основі функціонування неемісійних банків лежить комерційна діяльність, тому їх називають *комерційними банками* [55, с. 230].

Банки другого рівня також є важливою ланкою в механізмі монетарного регулювання економіки. Нагляд за комерційними банками і регулювання їхньої діяльності здійснює Національний банк України. *Основна мета такої уваги регулятора:* забезпечити стійкість і запобігти банкрутству банків, обмежити концентрацію капіталу в руках окремих банків, щоб зменшити монопольний контроль над грошовим ринком [55, с. 230].

Для кожного комерційного банку обов'язковими економічними нормативами, які встановлює НБУ, є:

- нормативи капіталу;
- нормативи ліквідності;
- нормативи кредитного ризику;
- нормативи інвестування.

Кредитна система включає також небанківські фінансові установ (*парабанки*), які здійснюють фінансування виробництва і довгострокове кредитування підприємств та держави.

У світовій практиці до парабанків належать:

1. *Інвестиційні компанії, фонди* (випускають і продають власні цінні папери, в основному дрібним індивідуальним інвесторам, а на отримані кошти купують цінні папери підприємств і банків, забезпечуючи своїм акціонерам дохід у вигляді дивідендів за акціями інвестиційних компаній).

2. *Лізингові компанії* (купують предмети довготривалого кредитування (машини, обладнання, транспортні засоби тощо) і надають їх у довгострокову оренду (на 5 років і більше) фірмі-орендарю, яка поступово сплачує лізинговій компанії вартість взятого в оренду майна).

3. *Факторингові компанії* (купують дебіторську заборгованість клієнта, пов'язану з поставанням товарів або наданням послуг).

4. *Страхові компанії* (утворюються для відшкодування можливих збитків від результатів стихійного лиха, інших несприятливих умов; страхові компанії досі мають значні та стійкі грошові ресурси, які вони вкладають у довгострокові цінні папери з фіксованими строками (в облігації промислових компаній).

5. *Пенсійні фонди (недержавні)* (утворюються для забезпечення населення коштами в період після виходу на пенсію (виплати пенсій); мають досить значні суми грошових коштів, які вкладають в акції та облігації різних підприємств).

6. *Фінансові компанії* (спеціалізуються на кредитуванні, продажу споживчих товарів та виплат, а також надають комерційні кредити).

7. *Ломбарди* (надають кредити під заставу рухомого майна, як правило, короткострокові (до трьох місяців) кредити на споживчі цілі).

8. *Інші (фінансові, трастові, брокерські та інші компанії, кредитні товариства, а також взаємні та інші фонди тощо; виконують допоміжну роль у кредитному механізмі, пов'язуючи різні сектори позикових капіталів у єдину систему)* [55, с. 230-231].

Кредитна структура різних держав неоднакова і відображає, зокрема, стан економіки

країни на тому чи іншому етапі її розвитку. Так, кредитна система промислово розвинутих країн характеризується широкою розгалуженістю, наявністю великих універсальних банків, спеціалізацією дочірніх підрозділів банків на окремих видах операцій [55, с. 230].

Незважаючи на значні відмінності побудови кредитних систем у різних країнах, можна виділити спільні їхні риси:

- ядро будь-якої кредитної системи - центральний банк, як головний орган уряду з аналізу фінансового стану, вироблення та організації грошово-кредитної політики держави;
- державні фінансові органи, що разом з центральним банком виконують регулюючі функції в сфері фінансів;
- фінансові посередники різних типів [55, с. 231].

Отже, сучасна кредитна система - це *сукупність кредитно-фінансових інститутів, що діють на ринку позикових капіталів і здійснюють акумуляцію та мобілізацію грошового капіталу*. Через кредитну систему реалізуються сутність та функції кредиту. Тому кредитна система включає в себе два основних поняття:

1) сукупність кредитно-розрахункових і платіжних відносин, які ґрунтуються на певних формах і методах кредитування. Вони пов'язані з рухом позикового капіталу у формі різноманітних форм і видів кредиту;

2) сукупність кредитно-фінансових інститутів, які акумулюють вільні грошові кошти і направляють їх господарюючим суб'єктам, населенню, уряду [55, с. 231].

Слід враховувати, що кредитна система функціонує через кредитний механізм. Він являє собою, по-перше, систему зв'язків з мобілізації та акумуляції грошового капіталу між кредитними інститутами і секторами економіки; по-друге, відносини, пов'язані з перерозподілом капіталу між кредитно-фінансовими установами в межах ринку позикових капіталів; по-третє, відносини між кредитними інститутами та іноземними клієнтами [55, с. 231].

Таким чином, кредитний механізм включає всі аспекти позикової, інвестиційної, засновницької, посередницької діяльності кредитної системи в особі її інститутів.

Сучасна кредитна система характеризується такими важливими процесами:

- концентрацією і мобілізацією банківського капіталу;
- подальшим зростанням конкуренції між різними видами кредитно-фінансових установ;
- продовженням злиття великих кредитно-фінансових інститутів з потужними промисловими, торговими, транспортними корпораціями і компаніями;
- інтернаціоналізацією діяльності кредитно-фінансових інститутів і створенням міжнародних банківських об'єднань і груп [55, с. 231].

Сучасна кредитна система забезпечує умови для розвитку науково-технічного прогресу, зростання виробництва, нагромадження капіталу, підтримки високої норми народногосподарського накопичення. Кредитна система сприяє вирішенню проблеми реалізації товарів та послуг на ринку, поглибленню соціальної та майнової диференціації між різними верствами населення. Найбільш розвинутою вважається кредитна система США, яка представлена Федеральною резервною системою (виконує функції центрального банку), мережею банківських установ і небанківських кредитно-фінансових інститутів різних форм власності. В Україні кредитна система перебуває в стадії перебудови відповідно до потреб ринкової економіки і складається з НБУ, комерційних банків та системи фінансових посередників (інвестиційні фонди та компанії, страхові компанії, пенсійні фонди, кредитні спілки, ломбарди). Найбільш активними і потужними в системі кредитно-фінансових інститутів України є комерційні банки [55, с. 232].

ТЕМА 11. СУТНІСТЬ ПРОЦЕНТА

11.1. Економічна сутність процента та його функції.

11.2. Методичні основи нарахування процентів.

11.1. Економічна сутність процента та його функції.

Позичковий процент існував не завжди. Він виник тоді, коли товарне виробництво уже досягло певного ступеня розвитку, на якому склався регулярний грошовий обіг та виникли кредитні відносини. *Процент* (від лат. *pro centum* - на сотню) - сота частка будь-якого числа, що взяте за ціле. В українській мові його синонімом є слово «відсоток» [27, с. 395].

В умовах ринкової економіки сутність *позичкового процента* полягає в тому, що він є платою, яку отримує кредитор від позичальника, за користування ним позичковим капіталом. *Позичковий капітал* - це грошовий капітал, який передається у позику і приносить його власнику дохід у вигляді позичкового процента [26, с. 33].

Історичним попередником позичкового капіталу був лихварський капітал, що діяв у докапіталістичних формаціях - рабовласницькій та феодальній [57]. Формула руху лихварського капіталу $G - G$ обмежувалася лише сферою обігу [26, с. 33].

Лихварському кредиту були притаманні надзвичайно високі процентні ставки, а оскільки він мав непродуктивний характер, то це часто призводило до повного розорення позичальників. Позичальниками були рабовласники, феодалі, а також дрібні виробники - ремісники і селяни. Через високі ставки процентів, що в деякі часи сягали 60-80% річних, лихварський капітал відволікав зі сфери матеріального виробництва значні кошти, що гальмувало суспільний прогрес та періодично викликало масові протести. Наприклад, у 1113 р. в Києві проти лихварів спалахнуло народне повстання, тому князь Володимир Мономах законодавчо обмежив розмір лихварського процента ставкою у 20% річних [26, с. 33].

Розвиток банківської справи та функціонування позичкового капіталу як відособленої грошової частини продуктивного капіталу, що використовується у сфері виробництва, а не тільки у сфері обігу, практично призвів до зникнення лихварського капіталу. Хоча його залишкові прояви й сьогодні існують там, де зберігається дрібне виробництво або діють тенденції до монополізації сфери обігу. На зміну лихварському прийшов капіталістичний кредит, який надається для задоволення виробничих потреб у тимчасових коштах задля прискорення чи організації процесу виробництва або обігу товарів. Звичайно, в умовах капіталістичного виробництва позичковий процент повинен мати такий рівень, щоб користування кредитом було взаємовигідним і для кредитора, і для позичальника [26, с. 33-34].

Отже, соціально-економічну природу процента визначають виробничі відносини. Важливим є те, що *процент є економічною категорією*, оскільки між кредитором і позичальником відносно величини процента, строків і методів його сплати виникають певні економічні відносини, і самостійно без кредиту він не існує, хоча іноді, як виняток, кредит може надаватися й на безпроцентній основі [26, с. 34].

Прибуток, отриманий від використання позичкового капіталу, розподіляється між суб'єктами кредитних відносин на дві частини:

1) кредитор отримує прибуток у вигляді позичкового процента за користування кредитом;

2) позичальник - підприємницький дохід у вигляді прибутку на позичений капітал. Пропорція такого розподілу обумовлюється дією перелічених вище чинників, що впливають на розмір процентної ставки і закріплюється кредитною угодою [26, с. 34].

У *фінансових розрахунках процент* - це сума доходу від надання капіталу в борг або плата за користування позичковим капіталом у всіх його формах (депозитний, кредитний проценти, проценти за облігаціями і векселями) [26, с. 34].

Показником, що кількісно характеризує плату за користування позичковим капіталом, є *норма процента, або процентна ставка* [26, с. 34].

Процентна ставка - це показник, згідно з яким у встановлені строки позичальники виплачують обумовлену договором суму процентів у розрахунку на одиницю капіталу (вкладу) за певний період (місяць, квартал, рік) [26, с. 35].

Норма процента (процентна ставка) розраховується як відношення суми річного доходу, одержаного на позичений капітал, до суми капіталу, наданого в кредит.

Рівень норми процента встановлюється під впливом конкуренції на ринку позичкових капіталів і залежить від співвідношення попиту та пропозиції на позичковий капітал [26, с. 35].

Розрізняють два види норми процента:

1) ринкова норма процента, яка безпосередньо формується на монетарному ринку та залежить від ринкової кон'юнктури, тобто співвідношення попиту та пропозиції позичкового капіталу.

Свого *максимального рівня ринкова норма процента досягає в період найбільшого загострення економічної кризи, саме тоді, коли норма прибутку падає до мінімуму.*

Адже в цій ситуації власники заощаджень, щоб уберегти свої грошові капітали від знецінення, намагаються їх отоварити. Це веде до відносного зменшення банківських депозитів. Разом з тим, під час кризи виникає масовий попит на гроші як засоби платежу і значно зростає попит на позичковий капітал, для погашення боргових зобов'язань;

2) середня норма процента, тобто норма процента за певний період, що складається на ринку позичкових капіталів.

Норма позичкового процента - величина динамічна, що визначається стихійним ринковим механізмом і під впливом конкуренції на ринку позичкових капіталів постійно коливається залежно від співвідношення попиту та пропозиції позичкового капіталу та зміни середньої в даній країні норми прибутку як міри прибутковості інвестування коштів (капітальних вкладень) у виробництво. Чим більшим є попит на кредит, тим вищою є норма процента [26, с. 35].

Розрізняють макроекономічні та мікроекономічні чинники, що впливають на розмір норми процента, тобто на величину процентної ставки за кредити [26, с. 36-38]:

1) макроекономічні:

- *співвідношення попиту і пропозиції, яке склалося на кредитному ринку* (підвищений попит на кредити викликає збільшення процентних ставок за ними, проте в результаті міжбанківської конкуренції, щоб залучити більшу кількість клієнтів та завоювати конкурентні переваги, процентні ставки нівелюються);

- *стабільність монетарного ринку в країні* (монетарне стимулювання економічного зростання передбачає забезпечення прозорості монетарних процесів, періодичність зміни методів впливу на грошову сферу, здійснення ефективного розподілу грошових ресурсів, забезпечення ефективних умов для розвитку та вдосконалення механізму грошово-кредитної політики, вдосконалення методів та інструментів реалізації грошово-кредитної політики, вплив конкретних дій з боку НБУ для досягнення основних завдань грошово-кредитної політики, підвищення ефективності функціонування банківської системи, вплив політичних чинників на прийняття та реалізацію конкретних економічних програм та залучення інвестицій);

- *фаза економічного циклу* (підйом або спад у розвитку економіки);

- *середня норма прибутку* (відносний показник прибутку, що виражається у процентах та характеризує рівень ефективності господарської діяльності підприємств в країні);

- *рівень інфляції* (підвищення темпів інфляції викликає збільшення плати за кредит, оскільки підвищується ризик втрат);

- *розміри грошових нагромаджень і заощаджень у суспільстві та товарно-грошова збалансованість виробництва;*

- співвідношення між внутрішнім і зовнішнім боргом держави (темпи зростання зовнішнього боргу залежать від величини процентної ставки (підвищення ставки процента потребує збільшення зовнішніх позик). Зростання зовнішнього боргу супроводжується зростанням й процентних платежів, які необхідні для його обслуговування);

- *рівень облікової ставки центрального банку* (при визначенні розміру процентної ставки банки беруть за основу облікову ставку центрального банку);

- *рівень кредитно-грошового регулювання економіки центральним банком* за допомогою процентних ставок, їх диференційованості залежно від грошово-кредитної політики;

- *процентні ставки банків-конкурентів* (зазвичай вони не дуже відрізняються, однак в окремі періоди банк може проводити індивідуальну процентну політику);

- *міжнародні фактори*, особливо вільний перелив капіталів з країни в країну;

2) мікроекономічні:

- *мета використання кредитних ресурсів* (як правило, найнижчою є процентна ставка за надання кредиту на поточне фінансування виробничих потреб, що визначається короткостроковим характером використання цього виду кредиту, а найдорожчими є процентні ставки за кредитами, що надаються торгово-посередницьким компаніям, операції яких носять спекулятивний характер з підвищеним ризиком);

- *розмір кредиту* (розмір процентної ставки за користування дрібними кредитами як правило, вищий, ніж за користування великими кредитами, бо останні надаються виключно надійним позичальникам і потребують порівняно менших витрат банків);

- *термін користування кредитом* (чим довший термін, тим вища процентна ставка за кредит, оскільки, по-перше, збільшується ризик, по-друге, вищою є вартість довгострокових ресурсів кредитора);

- *рівень ризику* (позики з вищим рівнем ризику повинні надаватися під вищий процент, щоб компенсувати кредитору премію за ризик);

- *наявність застави або іншого забезпечення* (кожна з форм забезпечення повернення кредитів має свій рівень надійності. Банк оцінює якість забезпечення та встановлює процентну ставку з урахуванням цих даних. Чим вище якість застави, тим нижчою може бути процентна ставка);

- *характер взаємовідносин між банком і позичальником* (постійному клієнтові, якого банк давно знає та якому довіряє, що має строковий вклад або депозит за невисокою ставкою, банк може встановлювати знижку при визначенні величини позичкового процента);

- *витрати на формування позичкового капіталу* (вони складаються з депозитного процента та плати за кредит, що отриманий в інших банках. Чим дорожче банку коштують залучені до обороту ресурси, тим вищою є норма позичкового процента);

- *норма прибутку від інших активних операцій* (якщо інвестиційні операції приносять відносно більший дохід (на одиницю вкладеного капіталу), ніж позичкові, то банку треба переглянути свою процентну політику в бік підвищення рівня процентних ставок);

- *потреба в отриманні прибутку від позичкових операцій* (норма позичкового процента повинна бути вищою за норму депозитного процента. Величина цієї різниці (маржа) використовується для покриття банківських витрат та формування прибутку).

Джерелом сплати позичкового процента є додаткова вартість, що створюється у процесі виробництва, у вигляді прибутку, який отримує позичальник-підприємець у процесі продуктивного використання позичкового капіталу в процесі виробництва, або дохід фізичної особи чи держави [26, с. 38].

Позичковий процент виконує дві основні функції:

- *розподілу прибутку*;

- *збереження позичкового фонду* [26, с. 38].

Розподільча функція процента вимагає від позичальника раціонально використовувати

надані йому кредитором кошти, щоб в подальшому мати змогу не тільки їх повернути, а й отримати додатковий дохід, якого вистачило б на сплату процентів і одержання власного прибутку, заради якого позичальник вступив у кредитні відносини [26, с. 38].

За основу позичкового процента комерційні банки беруть облікову ставку Національного банку з додачею маржі.

Маржа (від фр. *marge* - край) - різниця між процентними ставками за наданий кредит і за ресурси, залучені до обороту банку [26, с. 38].

Банки як установи, що торгують грошима, здійснюють певні витрати на проведення своїх операцій, які покривають за рахунок власних доходів. Тому вони не можуть платити за кредити, надані їм підприємствами, організаціями, установами, населенням у вигляді залишків коштів на поточних рахунках або строкових депозитах чи вкладах, а також іншими банками, більше або стільки ж, як стягують самі. Процентна ставка за залучені ресурси, що її сплачують банки своїм клієнтам, як правило, нижча від ставок за кредити, що їх надають банки, на розмір маржі [26, с. 38].

Розмір маржі залежить від:

- фінансового стану позичальника;
- строку кредиту;
- темпів інфляції;
- процентної ставки, сплаченої банком за залучені кредитні ресурси тощо [26, с. 38].

Розмір маржі, зазвичай, не регламентується, але в певних економічних умовах центральний банк може вдатися до її регулювання, особливо якщо кредити комерційними банками надаються за рахунок ресурсів, що взяті в кредит у Національного банку або рефінансованих НБУ [26, с. 38].

Функція збереження позичкового капіталу полягає в тому, що за допомогою процента кредиторі забезпечується повернення від позичальника як мінімум вартості, рівноцінної тій, яка була надана в кредит [26, с. 39].

Особливо дія цієї функції проявляється в періоди високих темпів інфляції.

Адже інфляція породжує процентний ризик - небезпеку втрат:

- у кредиторів - внаслідок зниження номінальних і реальних процентних ставок за кредити відносно темпів інфляції, - у боржників - за їх підвищення.

Тому під час інфляції процентна ставка за користування позичками зростає. У такий спосіб кредитор перекладає ризик знецінення позичкового капіталу на позичальника, а через нього - на все суспільство, адже сплачені підвищені проценти позичальник спробує відшкодувати шляхом підвищення цін на свої товари.

Процентний ризик банків виникає і в разі перевищення процентних ставок, що сплачуються ними за залучені кредитні ресурси, над ставками за наданими позичками.

Щоб запобігти втратам або хоч зменшити ризик, *банки в період інфляції застосовують такі заходи:*

- вводять плаваючі процентні ставки за кредит, які змінюються з урахуванням темпів інфляції, тобто переглядаються або через невеликі періоди (щомісячно чи щоквартально), або зі зміною центральним банком базової процентної ставки (ставки рефінансування), або ж зі зміною темпів інфляції;
- надають переважно короткострокові кредити;
- намагаються надавати кредити не під проценти, а за умови участі в прибутку від прокредитованого заходу тощо [26, с. 39].

11.2. Методичні основи нарахування процентів

Існують різні способи нарахування процентів, які залежать від умов договору позики. Відповідно застосовують різні види процентних ставок, кожна з яких має свої ознаки.

Динаміка зростання процента визначається ринковим механізмом і також залежить від державного грошово-кредитного регулювання економіки. Процентна ставка визначається в процентах або у вигляді десяткового чи звичайного дробу [26, с. 40].

Існує дві концепції і відповідно два способи визначення та нарахування відсотків:

- 1) декурсивний спосіб;
- 2) антисипативний спосіб.

Дисконтування - це операція по визначенню теперішньої вартості активу.

Нарощення (*компаундингування*) - це визначення нарощеної суми (майбутньої вартості) через певний період часу.

Згідно з *декурсивним* способом відсотки нараховуються вкінці кожного інтервалу нарахування.

Декурсивна відсоткова ставка (позичковий процент - i) - це відношення суми нарахованого за певний період доходу до початкової вартості.

Згідно з *антисипативним* способом відсотки нараховуються на початку кожного інтервалу часу.

Антисипативна процентна ставка (дисконтна, інколи облікова - d) - це відношення суми нарахованого доходу до величини нарощеної суми.

На практиці крім різних способів нарахування відсотків застосовують також різні варіанти бази нарахування.

Базою для нарахування може бути:

- 1) початкова сума (прості відсотки);
- 2) нарощена вартість (складні відсотки) (табл. 13.1).

В залежності від вибору ступеня точності, що закладають у показники 8 і K , можуть бути різні способи розрахунків. В ряді країн існують свої наступні способи розрахунків [45, с. 41-42]:

1. Англійська практика: 8 і K виміряні точно. Метод називається вирахуванням точних процентів з фактичним строком операції. Для визначення 8 користуються таблицею порядкових номерів днів у році, яка дає результат розрахунку кількості днів: з номера дня закінчення операції віднімають день її початку, при цьому день видачі і день погашення позики вважається за один день. Тривалість року (K) - 365 (366) днів, а тривалість місяців року - згідно з календарним обчисленням. Цей метод дає найточніші результати. Він застосовується центральними банками багатьох країн, а також, великими комерційними банками, наприклад, у Великобританії та США. В комерційних документах його позначають як 365/365 (366).

кому принципу ведуться банківські операції і тому цей метод іноді називають *банківським* (*Banker's Rule*). Метод використовується комерційними банками в міждержавних операціях позики та на внутрішніх грошових ринках Франції, Бельгії, Швейцарії. Метод позначається як 365/360.

3. Німецька практика: 8 і K виміряні приблизно. Метод називається нарахуванням звичайних (комерційних) процентів з приблизним строком операції. Показник (K) дорівнює 360 днів, показник (8) дорівнює кількості днів з розрахунку - 30 днів в кожному календарному місяці. Такий метод застосовується тоді, коли не вимагається велика точність, наприклад, при проміжних розрахунках з населенням. Він діє на практиці у комерційних банках Німеччини, Швеції, Данії. Метод позначається як 360/360.

Випадок, коли 8 виміряне приблизно, а K - точно, на практиці не використовується.

Досить часто термін нарахування складних відсотків не є цілим числом. В такому випадку можна використати один із методів розрахунку - загальний (простий) або змішаний [72, с. 18].

Отже, номінальна антисипативна ставка, яка враховує інфляцію, становить 17,4% річних,

якщо відсотки нараховуються щокварталу, реальна відсоткова ставка становить 10% річних, термін угоди - 5 років, а середній темп інфляції - 8% річних.

Більшість комерційних операцій чи фінансових вкладень передбачає послідовність грошових потоків (платежів) протягом певного періоду.

Ануїтет - це фінансова рента, тобто послідовність грошових платежів (виплат або надходжень) через однакові проміжки часу (періоди ренти).

Найчастіше розглядаються ануїтети з постійними (рівними) платежами.

Виділяють два види ануїтетів:

1) *звичайний ануїтет (постнумерандо)* - платіж за кожен проміжок часу здійснюється вкінці цього проміжку (відстрочена рента);

2) *ануїтет пренумерандо* - платежі відбуваються на початку кожного проміжку часу (вексельна рента).

Виділяють також *строковий ануїтет* (має скінченну кількість платежів) та *довічний* (кількість платежів є нескінченною).

Кожен ануїтет має поточну та майбутню вартість.

ТЕМА 12. ФІНАНСОВІ ПОСЕРЕДНИКИ НА ГРОШОВОМУ РИНКУ.

12.1. Сутність та призначення фінансового посередництва.

12.2. Банки як провідні суб'єкти фінансового посередництва.

12.3. Небанківські фінансово-кредитні установи.

12.1. Сутність, призначення та види фінансового посередництва.

Грошовий ринок за характером зв'язку між кредиторами та позичальниками розділяється на два сектори: сектор прямого фінансування та сектор непрямого (опосередкованого) фінансування. У секторі непрямого фінансування поряд з двома базовими суб'єктами, які умовно можна назвати кредитор-заощадник і позичальник-витратник, з'являється третій економічний суб'єкт, який є самостійним і рівноправним суб'єктом грошового ринку. Подібно до базових суб'єктів він формує власні зобов'язання та вимоги і на цій підставі емітує власні фінансові інструменти, які стають об'єктом торгівлі на грошовому ринку. Вказані суб'єкти називаються фінансовими посередниками, а їх діяльність з акумуляції вільного грошового капіталу та розміщення його серед позичальників-витратників називається фінансовим посередництвом [27, с. 424].

Протягом XX століття поширювались наукові положення, які обґрунтовували роль фінансового посередництва як одного із чинників економічного розвитку. Значний внесок у теоретичне обґрунтування фінансового посередництва зробило багато економістів: А. Пігу, Й. Шумпетер, Р. Голдсмід, Дж. Стігліц та інші. У сучасних умовах фінансові посередники посідають одне з центральних місць на фінансовому ринку [74].

Еволюція ідей щодо ролі фінансового посередництва в економічному розвитку наведена в таблиці 14.1.

Фінансове посередництво - це специфічний вид діяльності на грошовому ринку, що полягає в акумуляції його суб'єктами в обмін на свої зобов'язання вільних грошових капіталів і розміщення їх від свого імені у дохідні активи. Внаслідок цієї діяльності:

- на ринку з'являються нові фінансові інструменти і загальний асортимент їх значно розширюється, що посилює стимули для формування вільних грошових капіталів;
- урізноманітнюється трансформація грошового капіталу, що сприяє кращій адаптації його руху до потреб розширеного відтворення;
- скорочуються витрати економічних суб'єктів на забезпечення руху свого грошового капіталу [57].

Таблиця 14.1

Обґрунтування ролі фінансового посередництва в економічному розвитку суспільства

№	Вид теорії та концепції про роль фінансового посередництва	Суть концепції
1	Теорія добробуту А. Пігу	Ефективне розміщення капіталу - розподіл ризиків інвестування між індивідуальними інвесторами та фінансовими посередниками сприяє ефективнішому
2	Концепція інноваційного фінансування Й. Шумпетера	Перерозподіл капіталу на користь нових галузей - перерозподіл капіталів з традиційних галузей з метою їх ефективного використання в нових видах економічної
3	Теорія фінансового поглиблення Р. Голдсмита	Об'єктивні чинники розвитку фінансового посередництва - розвиток ідеї про переваги інвестицій у «вторинні зобов'язання», теза про «фінансове поглиблення» як чинник економічного зростання
4	Концепція фінансових інновацій Дж. Герлі та ін.	Об'єктивні чинники розвитку фінансового посередництва - ідея про зростання схильності індивідуальних інвесторів до непрямих інвестицій та
5	«Фінанси та розвиток» Р. Левіна та ін.	Фактор прогресивних структурних зрушень - фінансове посередництво як фактор структурних зрушень в економіці - фінансування нових видів економічної
6	«Нова теорія фінансів» Дж. Стігліца та ін.	Необхідність державного регулювання фінансового посередництва - ідея про необхідність захисту інтересів інвесторів на державному рівні, зумовлена існуванням «морального ризику» та «асиметричної інформації»

Джерело: [47, с. 16].

Фінансове посередництво істотно відрізняється від брокерсько-дилерської діяльності, оскільки брокери та дилери не мають власних вимог і зобов'язань, а діють за дорученням клієнтів, одержуючи дохід у вигляді комісійної плати (брокери) чи різниці у курсах купівлі і продажу (дилери). Фінансові посередники діють на ринку зовсім інакше - від свого імені і за свій рахунок, створюючи власні зобов'язання і вимоги, тому їх прибутки формуються як різниця між доходами від розміщення акумульованих коштів і витратами, пов'язаними з їх залученням [27, с. 424-425].

Фінансові посередники відіграють важливу роль у функціонуванні грошового ринку, а через нього - у розвитку ринкової економіки. Їх економічне призначення полягає у забезпеченні базовим суб'єктам грошового ринку максимально сприятливих умов для їх успішного функціонування.

Конкретні переваги фінансового посередництва виявляються у:

- можливості для кожного окремого кредитора оперативно розмістити вільні кошти в дохідні активи, а для позичальника - оперативно мобілізувати додаткові кошти, необхідні для вирішення виробничих чи споживчих затрат і так само оперативно повернути їх на початкові позиції;
- скорочені витрат базових суб'єктів на фінансових ризиків для базових суб'єктів збільшенні дохідності позичкових капіталів, особливо зосереджених у дрібних власників, завдяки зменшенню фінансових ризиків, скороченню витрат на здійснення фінансових операцій та відкриттю доступу до великого, високодохідного бізнесу;
- можливості урізноманітнити відносини між кредиторами і позичальниками наданням

додаткових послуг, які беруть на себе посередники [130].

Усі фінансові посередники функціонують на єдиному грошовому ринку з одним і тим самим об'єктом - грошовими коштами, однаково відчутно впливають на кон'юнктуру цього ринку, можуть не тільки конкурувати між собою, а й взаємодіяти у вирішенні багатьох економічних і фінансових завдань. Тому дослідження фінансового посередництва як самостійного економічного явища має важливе теоретичне і практичне значення, особливо в сучасних умовах України, коли тільки формується грошовий ринок, його інфраструктура і механізм регулювання [57].

Оскільки базові суб'єкти грошового ринку переважно є суб'єктами реального сектора економіки (ділові підприємства та домашні господарства), то, створюючи для їх функціонування сприятливі умови, фінансові посередники позитивно впливають на кругообіг капіталу в процесі розширеного відтворення, розвиток виробництва, торгівлі, інших сфер економіки. Особливо важлива їх роль у переміщенні грошових заощаджень домашніх господарств в оборот ділових підприємств. Це зумовлено тим, що ці заощадження є найбільшим джерелом інвестицій в економіку, проте вони перебувають у величезній кількості власників, індивідуальні розміри їх невеликі, отже перерозподілити їх без посередників було б технічно неможливо.

Центральне завдання фінансових посередників - спрямовувати рух капіталу до найбільш ефективних його споживачів.

Фінансові посередники - це спеціалізовані інститути, що опосередковують рух фінансових ресурсів, залучаючи їх шляхом розміщення фінансових інструментів власного випуску (в тому числі виражених у формі цінних паперів) серед індивідуальних інвесторів та вкладаючи акумульовані таким чином кошти в різноманітні активи [47, с. 4].

Фінансове посередництво тісно пов'язане із поняттям фінансової послуги. Відповідно до Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», *фінансовими вважають такі послуги:*

- 1) торгівля валютними цінностями;
- 2) залучення фінансових активів із зобов'язанням щодо наступного їх повернення;
- 3) фінансовий лізинг;
- 4) надання коштів у позику, в тому числі і на умовах фінансового кредиту;
- 5) надання гарантій;
- 6) переказ коштів;
- 7) у сфері страхування;
- 8) діяльність у системі накопичувального пенсійного забезпечення;
- 9) професійна діяльність на ринку цінних паперів;
- 10) факторинг;

11) банківські та інші фінансові послуги, що надаються відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Функції фінансових посередників [74]:

1. *Функції, що характеризують роль і значення фінансового посередництва в економіці, полягають у зростанні обсягів інвестицій, поліпшенні їх структури та зниженні вартості:*

- *активізація механізмів трансформації заощаджень в інвестиції* шляхом підвищення інвестиційної активності індивідуальних інвесторів. Ця функція виконує завдання забезпечення додаткового обсягу інвестицій у виробництво національного продукту;
- *активізація процесів перерозподілу та мобільності капіталів* шляхом фінансового забезпечення нових та ефективних видів економічної діяльності за рахунок вилучення капіталів із традиційних сфер застосування;

2. *зниження процентних ставок* шляхом збільшення надходження ресурсів на фінансові ринки через фінансових посередників, що спричиняє зниження вартості залучення капіталів

для реального сектора економіки.

Функції як специфічні завдання, що виконуються фінансовими посередниками в рамках конкретного виду економічної діяльності:

- *подолання бар'єрів невизначеності*, у зв'язку з тим, що з погляду індивідуального інвестора фінансові посередники - це відносно відкриті установи, вірогідність шахрайства яких є набагато нижчою, ніж підприємств реального сектора. У рамках цієї функції фінансові посередники забезпечують подолання психологічних бар'єрів, залучаючи не схильних до ризику інвесторів до інвестиційних процесів;

- *професійний вибір об'єктів інвестування* шляхом проведення аналізу інформації про об'єкти інвестування на предмет потенційної прибутковості й ризику вкладання коштів та професійний вибір найпривабливіших об'єктів інвестування;

- *економія на масштабах операцій* - кожен окремо взятий індивідуальний інвестор у разі ведення ним операцій на фінансових ринках самостійно (наприклад, надання позик), змушений зазнавати значних трансакційних витрат у процентному відношенні до отриманих доходів (оплачуючи послуги брокерів, нотаріусів, оцінювачів та ін.). Фінансові посередники роблять ці витрати для індивідуальних інвесторів несуттєвими по щодо отриманих доходів;

- *диверсифікація активів та уникнення ризиків інвестування* - інвестування у велику кількість фінансових активів (надання кредитів великій кількості позичальників або придбання цінних паперів багатьох клієнтів) забезпечує суттєве зниження ризиків інвестування для індивідуальних інвесторів;

- *моніторинг та управління ризиками інвестування* - функція, яка полягає в постійному моніторингу фінансового стану об'єктів інвестування й оперативному регулюванні зростання інвестиційних ризиків. Ця функція є логічним продовженням функції відбору об'єктів інвестування;

- *контроль за діяльністю позичальників* - ця функція тісно переплітається з функцією моніторингу та управління ризиками.

3. Функції інформаційного посередництва:

- *інформаційне посередництво в прямій формі* - консультації індивідуальних інвесторів з питань інвестування, різні види економічного аналізу можливих напрямків інвестування, видання різноманітних бюлетенів економічної інформації;

- *інформаційне посередництво в непрямій (опосередкованій) формі*, під якою розуміють управління капіталом. Непряме інформаційне посередництво пов'язане із специфічною формою оплати інформації власником капіталу, яка полягає в передачі власником капіталу своїх ресурсів фінансовому посереднику.

Перелік проблем макро- і мікрорівня, які вирішують фінансові посередники [45, с. 98-99]:

1. Проблеми макрорівня:

- перетворення заощаджень і вільних ресурсів у інвестиції;
- здійснення перерозподілу фінансових потоків капіталу між інституційними секторами економіки;
- розширення можливостей додаткового фінансування реального сектора;
- збільшення надходжень інвестицій і кредитів для розвитку економіки;
- виявлення ефективних у конкретних ситуаціях фінансових інструментів;
- управління рухом, структурою інвестицій, і як наслідок, вплив на структуру економіки в цілому.

2. Проблеми мікрорівня:

- зменшення рівня фінансових ризиків для постачальників капіталу шляхом надання страхових послуг і портфельного управління активами;
- зменшення невизначеності у фінансовій діяльності;
- стимулювання підприємницької активності шляхом належного фінансування і участі в

управлінні (у капіталі інших структур).

Види фінансових посередників. Особливої уваги заслуговує класифікація фінансового посередництва. Щодо цього питання нема єдиної точки зору ні у вітчизняній, ні в зарубіжній літературі. У вітчизняній літературі найпоширенішим є інституційний поділ фінансових посередників на дві групи (рис. 14.1):

1) *банки;*

2) *небанківські фінансово-кредитні установи*, які інколи називають ще спеціалізованими фінансово-кредитними установами, чи парабанками [74].

В американській літературі фінансових посередників заведено поділяти на три групи (за видами пропонованих послуг):

- депозитно-кредитні інституції (комерційні банки, кредитні спілки, ломбарди - залучають кошти клієнтів і учасників та надають кредити клієнтам і учасникам);
- контрактно-ощадні інституції (недержавні пенсійні фонди, страхові компанії - здійснюють довгострокове накопичення коштів);
- інвестиційні посередники (інвестиційні фонди, інвестиційні компанії, інвестиційні банки - об'єднують кошти індивідуальних інвесторів та розміщують їх у різноманітних фінансових активах з метою отримання прибутку) [26, с. 51-52; 122, с. 351].

12.2. Банки як провідні суб'єкти фінансового посередництва.

Головною ланкою кредитної системи будь-якої країни є банківська система.

Серед фінансових посередників найважливіше місце посідають банки, тому що:

- через розрахункові операції на банки припадає більша частка в перерозподілі позичкових капіталів на грошовому ринку, ніж на будь-який інший вид фінансових посередників;
- за своїм функціональним призначенням банки беруть участь у формуванні пропозиції грошей і мають можливість безпосередньо впливати на ринкову кон'юнктуру й економічне зростання, а інші посередники такої можливості не мають;
- банки мають можливість надавати економічним суб'єктам широкий асортимент послуг, тоді як інші посередники спеціалізуються на окремих, часто обмежених фінансових операціях [130].

Банк - це установа, що акумулює грошові кошти і заощадження та здійснює кредитно-розрахункові та інші операції. Банки виникають на основі товарно-грошових відносин і тому існують при різних суспільно-економічних формаціях [2]. Комерційний банк є кредитно-фінансовим інститутом, що спеціалізується на прийманні депозитів, кредитуванні та розрахунковому обслуговуванні клієнтів, а також може надавати інші фінансові послуги.

Банківська система - це законодавчо визначена, структурована сукупність фінансових посередників, які займаються банківською діяльністю на постійній професійній основі і функціонально пов'язані в самостійну економічну структуру [45, с. 103].

Функції банківської системи:

1. *Емісійна* - банківська система управляє пропозицією грошей - найважливіша функція.
2. *Трансформаційна* - банки, мобілізуючи вільні кошти одних суб'єктів господарювання і передаючи їх іншим суб'єктам, мають можливість змінювати (трансформувати) величину й терміни грошових капіталів та фінансові ризики.
3. *Стабілізаційна* - забезпечення стабільності банківської діяльності та грошового ринку. Виконання банківською системою стабілізаційної функції здійснюється через:
 - приймання низки законів та інших нормативних актів, що регулюють діяльність банківської системи від Центрального банку до вузькоспеціалізованих комерційних банків;
 - створення дієвого механізму державного контролювання та нагляду за дотриманням цих законів та за діяльністю банків [45, с. 103].

Заходи щодо забезпечення стабільності банківської діяльності:

- страхування банківських депозитів, насамперед фізичних осіб;
- створення внутрішньобанківських резервів для покриття збитків від кредитних ризиків;
- централізоване встановлення економічних нормативів для тих напрямів банківської діяльності, які найбільше пов'язані з ризиками;
- централізований нагляд і контролювання банківської діяльності;
- централізоване рефінансування комерційних банків тощо [45, с. 103-104].

Основні риси банківської системи:

Загальні риси:

- 1) поєднання однотипних елементів, які підпорядковуються однаковим цілям;
- 2) динамічність системи (банківська система постійно розвивається);
- 3) закритість системи. Банківська система є системою «закритого типу», що проявляється в концентрації уваги її суб'єктів переважно на специфічній діяльності, пов'язаній із грошовою сферою. Наприклад, банкам в Україні заборонено займатися виробничою діяльністю, торгівлею, страховою діяльністю тощо; суб'єктам інших систем заборонено займатися суто банківською діяльністю;
- 4) саморегуляція системи (банківська система також має здатність саморегулюватися: якщо один із банків збанкрутує, його «нішу» негайно займають інші банки) [45, с. 104].

Специфічні риси:

- дворівнева побудова (існує також однорівнева побудова банківської системи);
- поглиблене централізоване регулювання діяльності кожного банку окремо і банківської діяльності в цілому;
- централізований механізм контролювання і регулювання руху банківських резервів;
- наявність загальносистемної інфраструктури, що забезпечує функціональну взаємодію окремих банків;
- гнучке поєднання високого рівня централізованої керованості банківської системи зі збереженням повної економічної самостійності та відповідальності за результати своєї діяльності кожного окремого банку, який входить у систему [45, с. 104-105].

У механізмі функціонування кредитної системи держави велика роль належить комерційним банкам, які є представниками другого рівня банківської системи.

Комерційні банки - це основна ланка кредитної системи, оскільки вони відіграють активну роль в економічному житті держави, а саме:

- *акумулюють основну частину кредитних ресурсів* і надають своїм клієнтам повний комплекс фінансових послуг, включаючи кредитування, залучення депозитів, розрахункове обслуговування, купівлю-продаж і зберігання цінних паперів, іноземної валюти;
- *видають гарантії*, виступають посередниками при веденні комерційних справ, операцій;
- *сприяють створенню ринкової кон'юнктури* та ін. [4, с. 7].

Тобто, вони є багатофункціональними організаціями, що діють у різних секторах ринку позичкового капіталу.

Таким чином, **комерційні банки** - це багатопрофільні кредитні установи, що здійснюють операції в різних секторах ринку позичкових капіталів, обслуговуючи підприємства всіх галузей економіки та населення.

Завдання банків полягає у забезпеченні безперебійного грошового обігу й обороту позичкового капіталу, кредитуванні підприємств, держави і населення, створенні умов для нагромадження капіталу в економіці [4, с. 7].

Основні функції комерційних банків:

- мобілізація тимчасово вільних грошових коштів різних суб'єктів ринку та перетворення їх у позичковий капітал;

- кредитування підприємств, держави, населення;
- емісія кредитних грошей;
- здійснення розрахунків та платежів у господарстві;
- емісійно-засновча, або інвестиційна функція;
- консультаційні послуги, надання економічної та фінансової інформації, фінансові послуги (лізинг, факторинг, траст та ін.) [4, с. 8].

Виконуючи *функцію мобілізації тимчасово вільних грошових коштів та перетворення їх у капітал*, банки акумулюють грошові доходи та заощадження у формі вкладів. Вкладник отримує процент або банківські послуги. Нагромадження та заощадження, які сконцентровані у вкладах перетворюються у позичковий капітал, який використовується банками для надання підприємствам та підприємцям, які у свою чергукладають ці кошти у розширення виробництва, купівлю нерухомості і т. ін.

Важливе економічне значення має функція *кредитування підприємств, держави та населення*. Пряме надання у позику вільних грошових капіталів їх власниками позичальникам у практичному житті стикається з труднощами. Тому банк виступає у ролі фінансового посередника, отримуючи при цьому грошові кошти у кредиторів та надає їх позичальникам. За рахунок кредитів комерційних банків здійснюється фінансування промисловості, сільськогосподарства, торгівлі, забезпечується розширене відтворення.

Випуск кредитних грошей - це специфічна функція, яка відрізняє комерційні банки від інших фінансових інститутів. Комерційні банки є емітентами кредитних засобів обігу, здійснюючи *кредитно-грошову емісію*, коли надають позики своїм клієнтам. В результаті грошова маса в обігу збільшується, і навпаки - коли позики повертаються, грошова маса зменшується. Центральний банк, з метою недопущення надлишкової емісії грошей, регулює процес кредитування комерційними банками, тобто процес створення грошей.

Забезпечення розрахунково-платіжного механізму у господарстві. Комерційні банки виступають у ролі посередників у платежах та розрахунках для своїх клієнтів.

Емісійно-засновча, або інвестиційна функція здійснюється комерційними банками шляхом випуску та розміщення цінних паперів (акцій, облігацій). При цьому банки стають каналами, які забезпечують напрями заощаджень для виробничих цілей. Ринок цінних паперів доповнює систему банківського кредиту та взаємодіє з нею.

Комерційні банки надають своїм клієнтам різні фінансові та *консультаційні послуги*. У них є можливості постійно контролювати економічну ситуацію, надавати інформацію своїм клієнтам по широкому колу економічних та фінансових проблем. Вони також надають своїм клієнтам різноманітні фінансові послуги - лізингові, факторингові, трастові послуги та інші [4, с. 8-9].

13. Небанківські фінансово-кредитні установи

Небанківські фінансово-кредитні установи - це фінансові посередники грошового ринку, які здійснюють акумуляцію заощаджень і нагромаджень та розміщення їх у дохідні активи: цінні папери та кредити (переважно довгострокові) [130].

За своїм загальним функціональним призначенням вони аналогічні банкам, але все ж таки помітно відрізняються від останніх.

Посередницька діяльність небанківських фінансово-кредитних установ відрізняється від банківської діяльності за наступними напрямками:

- вона не пов'язана з тими операціями, які визнані як базові банківські. Якщо законодавство окремих країн і дозволяє виконувати подібні операції окремим з таких установ, то рано чи пізно останні підпадають під вимоги банківського законодавства і набувають статусу банків. Підтвердженням цього є доля американських позичково-ощадних інституцій, які до 80-х років хоч і виконували традиційно банківські депозитні операції, з правового погляду вважалися небанківськими фінансовими посередниками. Розпочате у 1980 р. дере-

гулювання банківської діяльності в США привело до розширення операцій цих інституцій і підпорядкування їх ФРС у всьому, що стосується створення чекових депозитів. Сьогодні в американській літературі їх стали відносити до категорії банківських посередників;

- вона не зачіпає процесу створення депозитів і не впливає на динаміку пропозиції грошей, а отже немає потреби контролювати їх діяльність так само ретельно, як банківську, насамперед поширюючи на них вимоги обов'язкового резервування. Тому законодавство всіх країн дає їм інший статус, ніж банкам;

- вона є вузькоспеціалізованою. Спеціалізація небанківських посередників здійснюється за характером залучення вільних грошових коштів кредиторів та за тими додатковими послугами, які надають фінансові посередники своїм кредиторам [27, с. 438].

Разом з тим, небанківські фінансово-кредитні установи у своїй діяльності мають багато спільного з банками:

- функціонують у тому самому секторі грошового ринку, що й банки, - у секторі опосередкованого фінансування;

- формуючи свої ресурси (пасиви), вони випускають, подібно до банків, боргові зобов'язання, які менш ліквідні, ніж зобов'язання банків, проте теж можуть реалізовуватися на ринку як додатковий фінансовий інструмент;

- розміщуючи свої ресурси в дохідні активи, вони купують боргові зобов'язання, створюючи, подібно до банків, власні вимоги до інших економічних суб'єктів, хоч ці вимоги менш ліквідні і більш ризиковані, ніж активи банків;

- діяльність їх щодо створення зобов'язань і вимог ґрунтується на тих самих засадах, що й банків: їх зобов'язання менші за розмірами, більш ліквідні і коротші за термінами, ніж власні вимоги, внаслідок чого їх платежі за зобов'язаннями менші, ніж надходження за вимогами, що створює базу для прибуткової діяльності. Перетворюючи одні зобов'язання в інші, вони, як і банки, забезпечують трансформацію руху грошового капіталу на ринку - трансформацію строкову, обсягову і просторову, а також трансформацію ризиків шляхом диверсифікації [27, с. 438].

Парабанківська система - це система, елементами якої є сукупність різноманітних видів небанківських фінансово-кредитних інститутів у їх взаємозв'язку та взаємозалежності, що існує в тій чи іншій країні в певний історичний проміжок часу, та функціонує в межах єдиного фінансового механізму. Парабанківська система, переважно, функціонує у вузьких секторах ринку, де вимагаються спеціальні знання та технічні засоби і прийоми, особливо в таких сферах, як: залучення дрібних заощаджень домогосподарств; фінансування інноваційної діяльності; страхування; мікрокредитування; забезпечення соціальних гарантій; довгострокове інвестування капіталу; розміщення цінних паперів промислових підприємств [67].

А. О. Харламова зазначає, що головна функція небанківських фінансово-кредитних установ - це акумуляція заощаджень населення [124, с. 60].

П. П. Антонюк та І. М. Михайловська розглядають такі функції небанківських фінансово-кредитних установ (НБФКУ):

- 1) пенсійна функція НБФКУ допомагає уникати таких соціальних ризиків, як старість (досягнення пенсійного віку) та бідність. Сутність пенсійної функції НБФКУ полягає в тому, що громадяни можуть забезпечити свої соціальні потреби після досягнення ними пенсійного віку шляхом участі у третьому рівні пенсійної системи. А саме в доповненні державного пенсійного забезпеченні кожен громадянин має можливість забезпечити свій похилий вік як у недержавному пенсійному фонді, так і в страховій компанії;

- 2) страхова функція є найбільш специфічною, тому що її можуть виконувати лише страхові компанії. Соціальна спрямованість цієї функції полягає вже в самій назві страхування або убезпечення від настання певних соціальних ризиків, таких як: тимчасова непрацез-

датність; хвороба; інвалідність; смерть годувальника; нещасний випадок на виробництві; смерть; старість (досягнення пенсійного віку); інші;

3) кредитна функція НБФКУ - допомагає запобігти таким соціальним ризикам, як: бідність; безробіття та інші. Взагалі до кредитів, які можуть виконувати функції щодо запобігання соціальних ризиків слід віднести такі кредити, як лізинговий, іпотечний, освіта в кредит та інші.

4) інвестиційна функція НБФКУ не є соціально-орієнтованою і слугує для забезпечення можливості виконання інших функцій НБФКУ [5, с. 16].

За способом залучення коштів виділяють такі види небанківських фінансово-кредитних установ:

1) *договірні фінансові посередники*, які залучають кошти на підставі договору з кредитором (інвестором);

2) *інвестиційні фінансові посередники*, які залучають кошти через продаж кредиторам (інвесторам) своїх акцій, облігацій, паїв тощо [27, с. 438].

Усередині кожної з цих груп фінансові посередники класифікуються за видами послуг, які вони надають своїм кредиторам понад доходи на залучені кошти. У групі договірних посередників за цим критерієм можна виокремити:

- страхові компанії;
- пенсійні фонди;
- ломбарди;
- лізингові компанії;
- факторингові компанії.

Усередині групи інвестиційних посередників за цим критерієм можна виокремити:

- інвестиційні фонди;
- інвестиційні компанії;
- фінансові компанії;
- кредитні спілки та ін.

ТЕМА 13. КОМЕРЦІЙНІ БАНКИ.

13.1. Поняття, призначення та класифікація комерційних банків.

13.2. Походження та розвиток комерційних банків.

13.3. Пасивні та активні операції комерційних банків.

13.4. Фінансові послуги комерційних банків.

13.1. Поняття, призначення та класифікація комерційних банків

Згідно з Господарським кодексом України, банки - це фінансові установи, функціями яких є залучення у вклади грошових коштів громадян і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик, відкриття та ведення банківських рахунків громадян та юридичних осіб.

Згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність», банк має право надавати банківські та інші фінансові послуги (крім послуг у сфері страхування), а також здійснювати іншу діяльність.

Банк має право здійснювати банківську діяльність на підставі банківської ліцензії шляхом надання банківських послуг.

До банківських послуг належать:

1) залучення у вклади (депозити) коштів та банківських металів від необмеженого кола

юридичних і фізичних осіб;

2) відкриття та ведення поточних (кореспондентських) рахунків клієнтів, у тому числі у банківських металах, та рахунків умовного зберігання (ескроу).

Ескроу - це рахунок, за яким банк зобов'язується приймати та зараховувати на рахунок умовного зберігання, відкритий клієнту (власнику рахунку), грошові кошти, отримані від власника рахунку, і перераховувати такі кошти особі(-ам), зазначеній(-им) власником рахунку (бенефіціару або бенефіціарам).

Рахунок ескроу використовується в Україні для обслуговування процедури примусового викупу акцій (squeeze-out). Процедура примусового викупу акцій (squeeze-out) - це процедура, яка дає можливість власникові 95% акцій акціонерного товариства викупити акції в інших акціонерів;

3) розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.

Банківські послуги дозволяється надавати виключно банку. Центральний депозитарій цінних паперів має право провадити окремі банківські операції на підставі ліцензії на здійснення окремих банківських операцій, що видається у встановленому Національним банком України порядку.

Банк має право надавати своїм клієнтам (крім банків) *фінансові послуги*, у тому числі шляхом укладення з юридичними особами (комерційними агентами) агентських договорів. Перелік фінансових послуг, що банк має право надавати своїм клієнтам (крім банків) шляхом укладення агентських договорів, встановлюється Національним банком України. Банк зобов'язаний повідомити Національний банк України про укладені ним агентські договори. Національний банк веде реєстр комерційних агентів банків та встановлює вимоги до них. Банк має право укладати агентський договір з юридичною особою, яка відповідає встановленим Національним банком України вимогам.

Банк, крім надання фінансових послуг, має право здійснювати також діяльність щодо:

- 1) інвестицій;
- 2) випуску власних цінних паперів;
- 3) випуску, розповсюдження та проведення лотерей;
- 4) зберігання цінностей або надання в майновий найм (оренду) індивідуального банківського сейфа;
- 5) інкасації коштів та перевезення валютних цінностей;
- 6) ведення реєстрів власників іменних цінних паперів (крім власних акцій);
- 7) надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських та інших фінансових послуг.

Банкам забороняється здійснювати ризикову діяльність, що загрожує інтересам вкладників чи інших кредиторів банку.

Перелік ознак, наявність яких є підставою для висновку Національного банку України про провадження банком ризикової діяльності, що загрожує інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, визначається нормативно-правовим актом Національного банку України та оприлюднюється у встановленому законом порядку.

Банкам забороняється діяльність у сфері матеріального виробництва, торгівлі (за винятком реалізації пам'ятних, ювілейних і інвестиційних монет) та страхування, крім виконання функцій страхового посередника.

Спеціалізованим банкам (за винятком ощадного) забороняється залучати вклади (депозити) від фізичних осіб в обсягах, що перевищують 5 відсотків капіталу банку.

Банк може мати у власності *нерухоме майно загальною вартістю не більше 25 відсотків капіталу банку*. Це обмеження не поширюється на:

- 1) приміщення, яке забезпечує технологічне здійснення банківських функцій;

2) майно, яке перейшло банку у власність на підставі реалізації прав заставодержателя відповідно до умов договору застави;

3) майно, набуте банком з метою запобігання збиткам, за умови, що таке майно має бути відчужено банком протягом одного року з моменту набуття права власності на нього.

Банкам забороняється здійснювати без відображення в зобов'язаннях та активах банку операції шляхом залучення коштів фізичних осіб з метою їх прямого розміщення в кредити.

Згідно з Господарським кодексом України, щодо організаційно-правових форм, банки створюються у формі акціонерного товариства або кооперативного банку.

Акціонерне товариство - це господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями.

Кооперативний банк - це банк, створений суб'єктами господарювання, а також іншими особами за принципом територіальності на засадах добровільного членства та об'єднання пайових внесків для спільної грошово-кредитної діяльності. Відповідно до закону можуть створюватися місцеві та центральний кооперативні банки.

Статутний капітал кооперативного банку поділяється на паї. Кожний учасник кооперативного банку незалежно від його участі (паю) у статутному капіталі банку має право одного голосу.

Згідно з Господарським кодексом України, банки є юридичними особами. Банки можуть функціонувати як універсальні або як спеціалізовані - ощадні, інвестиційні, іпотечні, розрахункові (клірингові).

Згідно з постановою НБУ «Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні» наводяться лише критерії визначення таких видів спеціалізованих банків, як *ощадний банк* та *банк довірчого управління*.

Зокрема, *банк набуває статусу спеціалізованого ощадного банку, якщо більше ніж 50 відсотків пасивів банку є вкладами фізичних осіб (незалежно від типу активів).*

Банк набуває статусу спеціалізованого банку довірчого управління, якщо обсяг операцій за договорами довірчого управління становить 100 і більше відсотків сукупних активів банку.

Згідно з економічною літературою, трастові (довірчі) послуги комерційних банків - це довірчі послуги з управління і розпорядження коштами клієнтів банку, їхніми цінними паперами та іншими активами. Надаючи трастові послуги, банк проводить операції з майном клієнта (довірителя) і стає повноважним посередником між ринком і клієнтом, приймаючи інвестиційні й управлінські рішення в інтересах свого клієнта і розподіляючи у разі необхідності кошти для забезпечення зобов'язань клієнта. До трастових послуг належать придбання і продаж цінних паперів клієнта з метою максимізації його прибутку, контроль за отриманням прибутків на користь клієнта (дивідендів, процентів та ін.), ведення особистих банківських рахунків клієнта (оплата його рахунків, одержання належних йому платежів та ін.). Діяльність банку як довіреного агента в інтересах клієнтів здійснюється в тих напрямках, які передбачені контрактом між банком (гарантом) і клієнтом (довірителем) протягом певного часу. Проведення трастових операцій потребує більш широкого діапазону професійних навичок, ніж інші види банківської справи: необхідне знання законодавства, досвід інвестиційної діяльності, навички в управлінні власністю та ін. [20].

Активи, якими розпоряджаються банки в інтересах своїх клієнтів, належать не банку, а довірителям. Будь-які прибутки або збитки від активів, гарантом яких виступає банк, також належать не банку, а довірителям. Банк, як правило, не одержує процентного прибутку від управління активами довірителя, його винагородою є комісія за надання послуги. Надаючи трастові послуги, банк передусім враховує інтереси своїх клієнтів, тоді як в інших банківських послугах більше уваги приділяється інтересам банку [20].

В економічній літературі визначають сутність основних видів спеціалізованих банків:

1) *ощадний банк* - це фінансовий інститут, діяльність якого базується на залученні заощаджень населення у формі вкладів і їх використанні на ринку міжбанківських кредитів та через надання споживчих позик;

2) *іпотечний банк* - кредитно-фінансова установа, що спеціалізується на видачі довгострокових позичок (іпотечного кредиту) під заставу нерухомості - землі і міських будівель. Ресурси іпотечного банку складаються з власних нагромаджень і іпотечних облігацій - довгострокових цінних паперів, що випускаються під забезпечення нерухомим майном і що приносять фіксований відсоток. У сучасних умовах функції іпотечного банку можуть виконувати комерційні банки, страхові компанії й інші кредитно-фінансові установи;

3) *розрахунковий (кліринговий) банк* - банківська установа, що здійснює діяльність виключно з розрахункового обслуговування угод, які були укладені на організованих біржових та позабіржових фінансових ринках, а також надає відповідні послуги, пов'язані з виконанням розрахунків за взаємними зобов'язаннями третіх сторін;

4) *інвестиційний банк* - спеціалізований банк, що займається фінансуванням та довгостроковим кредитуванням різних галузей, головним чином промисловості, торгівлі і транспорту. Інвестиційні банки мобілізують переважну частину своїх ресурсів шляхом випуску власних акцій і облігацій, а також отримання кредитів від комерційних банків. Разом з тим вони відіграють активну роль у випуску та розміщенні акцій промислових та інших компаній [10].

Існує *два типи* інвестиційних банків. Банки першого типу займаються винятково торгівлею і розміщенням цінних паперів, банки другого типу - довгостроковим кредитуванням [10].

Інвестиційні банки першого типу, як правило, виступають в ролі засновників, організаторів емісії цінних паперів, а також гарантів, які діють на комісійних засадах або виплачують заздалегідь встановлену суму незалежно від подальшого розміщення акцій і облігацій. Вони можуть діяти також в якості агентів, які купують певну частину цінних паперів, що не розміщена компанією, а також як фінансові консультанти з цінних паперів та іншим аспектам діяльності торговельних, промислових і транспортних корпорацій [10].

За дорученням корпорацій і держави, які потребують довгострокових вкладень і вдаються до випуску акцій і облігацій, банки беруть на себе визначення розміру, умов і терміну емісії, вибір типу цінних паперів, а також обов'язки з розміщення та організації вторинного обігу. Установи цього типу гарантують купівлю випущених цінних паперів, набуваючи і продаючи їх за свій рахунок або організовуючи для цього банківські синдикати, надають покупцям акції і облігації.

Інвестиційні банки першого типу в даний час проводять операції, як правило, з цінними паперами корпоративного сектора економіки. Розміщуючи акції і облігації, вони служать посередниками для отримання грошових коштів підприємствами промисловості, транспорту і торгівлі.

Як правило, *ресурси інвестиційних банків першого типу*, необхідні їм на період між виплатою емітенту суми розміщення і отриманням грошей з передплатників на цінні папери, *утворюються за рахунок власних коштів і позик*, які можуть надаватися як комерційними банками, так і іншими кредитно-фінансовими інститутами [10].

Інвестиційний банк другого типу може бути створений на акціонерній основі, змішаній формі власності за участю держави і чисто державної. Головна функція таких банків полягає в середньостроковому і довгостроковому кредитуванні різних галузей господарства, а також спеціальних цільових проєктів, пов'язаних з впровадженням передових технологій і досягнень науково-технічного прогресу [10].

Ресурси цих банків формуються за рахунок *власних коштів* (акціонерний капітал і ре-

зервний фонд), *депозитів, кредитів* комерційних банків та інших кредитно-фінансових інститутів. Більшу частину пасивів складають депозити юридичних і фізичних осіб, а також залучені кредити комерційних банків. *Активні операції* складаються в основному з середньострокових і довгострокових кредитів (до 60-70%), а іншу частину складають вкладення в цінні папери [10].

Щодо особливостей управління комерційними банками в Україні варто зазначити, що вищим органом управління банку є загальні збори учасників банку. Виконавчим органом банку, що здійснює поточне управління, є правління банку. Банк зобов'язаний створити наглядову раду, що здійснює контроль за діяльністю виконавчого органу, захист прав вкладників, інших кредиторів та учасників банку. Рада банку не бере участі в поточному управлінні банком. Банк утворює постійно діючий підрозділ внутрішнього аудиту, який є складовою системи внутрішнього контролю. Підрозділ внутрішнього аудиту підпорядковується раді банку та звітує перед нею, діє на підставі положення, затвердженого радою банку.

Загальні збори можуть вирішувати будь-які питання діяльності акціонерного товариства.

До виключної компетенції загальних зборів належить:

- 1) визначення основних напрямів діяльності акціонерного товариства;
- 2) внесення змін до статуту товариства;
- 3) прийняття рішення про анулювання викуплених акцій;
- 4) прийняття рішення про зміну типу товариства;
- 5) прийняття рішення про розміщення акцій;
- 6) прийняття рішення про збільшення статутного капіталу товариства;
- 7) прийняття рішення про зменшення статутного капіталу товариства;
- 8) прийняття рішення про дроблення або консолідацію акцій;
- 9) затвердження положень про загальні збори, наглядову раду, виконавчий орган та ревізійну комісію (ревізора) товариства, а також внесення змін до них;
- 10) затвердження інших внутрішніх документів товариства, якщо це передбачено статутом товариства;
- 11) затвердження річного звіту товариства;
- 12) розподіл прибутку і збитків товариства з урахуванням вимог, передбачених законом;
- 13) прийняття рішення про викуп товариством розміщених ним акцій, крім випадків обов'язкового викупу акцій, визначених законодавством;
- 14) прийняття рішення про форму існування акцій;
- 15) затвердження розміру річних дивідендів з урахуванням вимог, передбачених законом;
- 16) прийняття рішень з питань порядку проведення загальних зборів;
- 17) обрання членів наглядової ради, затвердження умов цивільно-правових договорів, трудових договорів (контрактів), що укладатимуться з ними, встановлення розміру їх винагороди, обрання особи, яка уповноважується на підписання договорів (контрактів) з членами наглядової ради;
- 18) прийняття рішення про припинення повноважень членів наглядової ради, за винятком випадків, встановлених цим Законом;
- 19) обрання членів ревізійної комісії (ревізора), прийняття рішення про дострокове припинення їх повноважень;
- 20) затвердження висновків ревізійної комісії (ревізора);
- 21) обрання членів лічильної комісії, прийняття рішення про припинення їх повноважень;
- 22) прийняття рішення про вчинення значного правочину, якщо ринкова вартість майна, робіт або послуг, що є предметом такого правочину, перевищує 25 відсотків вартості активів

за даними останньої річної фінансової звітності товариства;

23) прийняття рішення про виділ та припинення товариства, про ліквідацію товариства, обрання ліквідаційної комісії, затвердження порядку та строків ліквідації, порядку розподілу між акціонерами майна, що залишається після задоволення вимог кредиторів, і затвердження ліквідаційного балансу;

24) прийняття рішення за наслідками розгляду звіту наглядової ради, звіту виконавчого органу, звіту ревізійної комісії (ревізора);

25) затвердження принципів (кодексу) корпоративного управління товариства;

26) обрання комісії з припинення акціонерного товариства;

27) вирішення інших питань, що належать до виключної компетенції загальних зборів згідно із статутом товариства.

Повноваження з вирішення питань, що належать до виключної компетенції загальних зборів, не можуть бути передані іншим органам товариства.

Кількісний склад ради банку визначається статутом банку, але не може становити менше п'яти осіб.

До виключної компетенції ради банку належать такі функції:

1) затвердження стратегії розвитку банку відповідно до основних напрямів діяльності, визначених загальними зборами учасників банку;

2) затвердження бюджету банку, у тому числі бюджету підрозділу внутрішнього аудиту, та бізнес-плану розвитку банку;

3) визначення і затвердження стратегії та політики управління ризиками, процедури управління ними, а також переліку ризиків, їх граничних розмірів;

4) забезпечення функціонування системи внутрішнього контролю банку та контролю за її ефективністю;

5) контроль за ефективністю функціонування системи управління ризиками;

6) затвердження плану відновлення діяльності банку;

7) визначення джерел капіталізації та іншого фінансування банку;

8) визначення кредитної політики банку;

9) визначення організаційної структури банку, у тому числі підрозділу внутрішнього аудиту;

10) затвердження внутрішніх положень, що регламентують діяльність структурних підрозділів банку;

11) призначення і звільнення голови та членів правління банку, керівника підрозділу внутрішнього аудиту;

12) здійснення контролю за діяльністю правління банку, внесення пропозицій щодо її вдосконалення;

13) визначення порядку роботи та планів підрозділу внутрішнього аудиту і контроль за його діяльністю;

14) визначення аудиторської фірми для проведення зовнішнього аудиту, затвердження умов договору, що укладається з нею, встановлення розміру оплати послуг;

15) розгляд висновку зовнішнього аудиту банку та підготовка рекомендацій загальним зборам учасників банку для прийняття рішення щодо нього;

16) контроль за усуненням недоліків, виявлених Національним банком України та іншими органами державної влади та управління, які в межах компетенції здійснюють нагляд за діяльністю банку, підрозділом внутрішнього аудиту та аудиторською фірмою, за результатами проведення зовнішнього аудиту;

17) прийняття рішення щодо створення дочірніх підприємств та участі в них, їх реорганізації та ліквідації, створення відокремлених підрозділів банку, затвердження їх статутів і положень;

18) затвердження умов цивільно-правових, трудових договорів, що укладаються з членами правління банку та працівниками підрозділу внутрішнього аудиту, встановлення розміру їхньої винагороди, у тому числі заохочувальних та компенсаційних виплат;

19) забезпечення своєчасного надання (опублікування) банком достовірної інформації щодо його діяльності відповідно до законодавства;

20) скликання загальних зборів учасників банку, підготовка порядку денного загальних зборів учасників банку, прийняття рішення про дату їх проведення;

21) повідомлення про проведення загальних зборів учасників банку відповідно до законодавства;

22) прийняття рішення про розміщення банком цінних паперів, крім акцій;

23) прийняття рішення про викуп розміщених банком цінних паперів, крім акцій;

24) прийняття рішення про продаж акцій, раніше викуплених банком;

25) вирішення питань про участь банку у групах;

26) прийняття рішень про вчинення значних правочинів відповідно до законодавства;

27) прийняття рішення про обрання (заміну) депозитарної та/або клірингової установи та затвердження умов договору, що укладається з нею, встановлення розміру оплати послуг;

28) надсилання у випадках, передбачених законодавством, пропозиції акціонерам про придбання належних їм акцій;

29) затвердження порядку здійснення операцій із пов'язаними з банком особами;

30) здійснення інших повноважень відповідно до статуту.

Правління банку очолює голова правління, який керує роботою правління банку та має право представляти банк без доручення. Заступники голови правління банку входять до складу правління банку за посадою. Голова правління банку несе персональну відповідальність за діяльність банку. Голова правління банку має право брати участь у засіданнях ради банку з правом дорадчого голосу. Голова правління не може очолювати структурні підрозділи банку.

До компетенції правління банку належить вирішення всіх питань, пов'язаних з керівництвом поточною діяльністю банку, крім питань, що належать до виключної компетенції загальних зборів учасників та ради банку.

Банк утворює постійно діючий підрозділ внутрішнього аудиту, який є складовою системи внутрішнього контролю. Національний банк України встановлює вимоги до професійної підготовки працівників підрозділу внутрішнього аудиту. Підрозділ внутрішнього аудиту підпорядковується раді банку та звітує перед нею, діє на підставі положення, затвердженого радою банку. Організація та порядок роботи підрозділу внутрішнього аудиту встановлюються централізовано материнським банком для своїх дочірніх компаній. У дочірніх компаніях банку функції внутрішнього аудиту може виконувати підрозділ внутрішнього аудиту материнського банку.

Підрозділ внутрішнього аудиту здійснює такі функції:

1) перевіряє наявність та оцінює ефективність роботи систем управління ризиками, відповідність цих систем видам та обсягам здійснюваних банком операцій, і внутрішнього контролю банку;

2) перевіряє процес оцінки достатності капіталу з урахуванням ризиків банку;

3) здійснює моніторинг дотримання керівниками та працівниками банку вимог законодавства і внутрішніх положень банку, затверджених радою банку;

4) оцінює інформаційно-технічне забезпечення управління та проведення операцій;

5) перевіряє правильність ведення і достовірність бухгалтерського обліку та фінансової звітності;

6) перевіряє фінансово-господарську діяльність банку;

7) перевіряє відповідність кваліфікаційним вимогам та виконання професійних обов'яз-

ків працівниками банку;

8) виявляє та перевіряє випадки перевищення повноважень посадовими особами банку і виникнення конфлікту інтересів у банку;

9) перевіряє достовірність та вчасність надання інформації органам державної влади та управління, які в межах компетенції здійснюють нагляд за діяльністю банку;

10) інші функції, пов'язані із здійсненням нагляду за діяльністю банку.

13.2. Походження та розвиток комерційних банків.

Початки банківської діяльності сягають часів Стародавнього Вавилону, коли храми приймаючи *вклади на зберігання і видавали позички під проценти*, беручи у клієнтів письмові зобов'язання чи заставу. Аналогічні операції, а також грошові розрахунки здійснювалися у Стародавній Греції жрецькими, храмами і міняйлами-трапезитами, а у Стародавньому Римі - менсаріями. З падінням Римської імперії занепали і початки банківського ремесла. Розвиток виробництва і торгівлі у середні віки привів до відродження банківництва. У 1171 р. був заснований банк Венеції, а у XIV-XV ст. банкіри вже були потужною суспільною силою [27, с. 462].

Слово «банк» має італійське походження. Словом «banco» (з італ. - «лава», «стіл», «лавка») в XV-XVI ст. у Венеціанській республіці називали лавки, на яких міняйли і лихварі розкладали монети і ділові папери. Найстарішим діючим банком у світі є Banca Monte dei Paschi di Siena (BMPS, MPS), розташований в Італії. Ця банківська установа заснована в 1472 р. у місті Сієна для видачі дешевих кредитів найменш забезпеченим верствам населення міста. Сьогодні це один з найбільших комерційних банків в Італії [28, с. 591].

Донедавна найстаршим діючим банком у світі вважався швейцарський банк Wegelin & Co, історія створення якого датується 1466 р. Проте в січні 2013 р. банк Wegelin & Co заявив про припинення своєї діяльності. Банки Швейцарії є найбільш надійними в світі. Швейцарські банки не беруть участі в високо ризикованих фінансових операціях. Конфіденційність банківської інформації швейцарські банки гарантують відповідно до закону про банківську таємницю, який прийнято в 1713 р. [26, с. 591].

У багатьох країнах Європи банки виникли завдяки розвитку торгівлі. Вони створювалися купцями *для зберігання грошей і здійснення розрахунків*. У подальшому банківська справа набуває інтенсивного розвитку й удосконалення. Повноцінні гроші в банківських операціях поступово витісняються борговими розписками, записами на рахунках. З розписок, іменних векселів виростає банкнота, розширюються застосування чеків, практика безготівкових розрахунків, що призводить до розвитку «жиробанків» (жиробанк - це банк, який здійснював безготівковий розрахунок шляхом перерахування сум з одного рахунку на інший). Кредитування значною мірою залишається в руках приватних банкірів-лихварів [27, с. 462].

Потужним поштовхом для активізації й удосконалення банківського бізнесу став розвиток капіталістичного виробництва. Батьківщиною класичного капіталізму, як відомо, є Англія, тому саме там найперше почали складатися основи і принципи банківської справи в її сучасному розумінні. Першим великим акціонерним банком, який широко *розгорнув комерційне кредитування*, був Англійський банк, за ним ряд інших [27, с. 462].

Якісно новим етапом у розвитку банківських операцій став перехід від діяльності, що базується передусім на емісії банкнот, наданні позичок з власних коштів, до *кредитування за рахунок залучених коштів* у формі клієнтських вкладів. Пріоритетними стають посередництво у платежах і кредитуванні. Швидко розвиваються пасивні операції - збирання, залучення вільних коштів у населення, підприємств, торговців, що зумовлює розширення активних операцій, і передусім «торгівлі грошима» (вигідного їх розміщення) з метою одержання прибутку. Власний капітал банків втрачає первісну функцію джерела активних операцій і слугує передусім фондом, який гарантує вклади клієнтів і платоспроможність

банківської установи [27, с. 462].

Разом із розвитком функцій зростають і самі банки як особливі капіталістичні підприємства. У XVII ст. з'являються банки у формі акціонерних товариств, а наприкінці XIX ст. у розвинутих капіталістичних країнах акціонерні банки посідають провідні позиції. Під впливом концентрації виробництва у промисловості різко посилилась концентрація банків. Вона відбувалась шляхом інтенсивного зростання великих банків, об'єднання банків, а також поглинання одних банків іншими. На початок XX ст. у більшості капіталістичних країн провідні позиції в кредитній системі зайняли кілька гігантських банків, які налічували сотні філій (відділень) і мали тісні зв'язки з промисловими монополіями. І зараз у країнах з розвинутою ринковою економікою концентрація банків дуже висока [27, с. 462-463].

У сучасних умовах банки західних країн виконують важливу роль у фінансуванні держави, розміщенні облігацій державних позик. У деяких країнах (Франції, Італії та ін.) держава володіє спеціалізованими комерційними банками. Існують різні форми державного регулювання банківської системи, іноді держава бере на себе гарантування банківських депозитів і позичок. *У 70-80 роки XX ст. набула швидкого розвитку міжнародна діяльність великих банків.* Поряд з міжнаціональними корпораціями в промисловості та інших галузях з'явилися національні банківські монополії, які діють переважно за межами країни базування. Такі банки мають назву транснаціональних (ТНБ). Діяльність ТНБ має різні форми, що визначаються національними традиціями, законодавством тощо. Виникають також багатонаціональні угруповання, до яких входять великі банки різних країн, тобто утворюються консорціуми. З концентрацією банків пов'язана тенденція до їх універсалізації - розширення великими банками кола операцій. Універсалізація поєднується з процесом спеціалізації банків. Обидві ці тенденції постійно взаємодіють. Серед спеціалізованих банків виділяються інвестиційні, ощадні, зовнішньоторговельні, сільськогосподарські, іпотечні тощо [27, с. 463].

Банки відіграють важливу роль у суспільстві. Вони забезпечують передання грошового капіталу зі сфер накопичення у сфери використання. Завдяки банкам діє механізм розподілу і перерозподілу капіталу за сферами і галузями виробництва. Банки забезпечують економію суспільних витрат обігу і раціоналізацію всіх процесів обігу товарів і капіталів, сприяють подальшому зростанню концентрації виробництва і капіталу. Через банки мобілізуються великі капітали, необхідні для інвестицій, розширення виробництва. Роль банків суттєво змінюється в умовах дальшого розвитку ринкової економіки. Вони стають надзвичайно важливими суспільними інституціями, від діяльності яких значною мірою залежить економічне благополуччя держави, країни в цілому і кожної людини зокрема. *Функції банків все більше виходять за межі простого фінансово-кредитного посередництва. Вони стають важливим механізмом проведення державної грошово-кредитної політики, а через неї - впливу на всі основні економічні процеси в суспільстві.* Поряд з традиційними банківськими операціями (кредитуванням, розрахунками) розвиваються нетрадиційні. Це насамперед банківські послуги, серед яких чільне місце посідають трастові, гарантійні, консультативні та ін [27, с. 463].

Найбільші банки світу у 2019 році (за розміром активів) [139]:

1. Industrial & Commercial Bank of China - Китай;
2. China Construction Bank Corp. - Китай;
3. Agricultural Bank of China - Китай;
4. Bank of China - Китай;
5. Mitsubishi UFJ Financial Group - Японія;
6. HSBC Holdings (HSBC) - Велика Британія;
7. JPMorgan Chase & Co. (JPM) - США;
8. Bank of America (BAC) - США;

9. BNP Paribas - Франція;

10. Credit Agricole Group - Франція.

Пасивні та активні операції комерційних банків

За економічним змістом та порядком відображення операцій банку у балансі виділяють:

1. Базові операції:

1.1. Пасивні операції - це операції банку з формування ресурсів для проведення активних операцій. За видом банківських ресурсів розрізняють пасивні операції з формування власних, залучених (депозитних) та позичених (недепозитних) ресурсів. Пасивні операції банку із мобілізації власних ресурсів формують власний або балансовий капітал банку. Операції з мобілізації залучених та запозичених ресурсів формують зобов'язання банків перед його вкладниками, кредиторами та інвесторами. Оскільки за вартістю активи балансу збігаються з пасивами, балансовий капітал банку визначається як залишкова вартість активів за вирахуванням зобов'язань.

1.2. Активні операції - це операції банку з розміщення мобілізованих ресурсів у кредити, цінні папери, депозити, основні засоби і товарно-матеріальні цінності та інші активи з метою отримання доходу. Активні операції банки здійснюють у межах наявних ресурсів, тобто у межах залишку грошових коштів на кореспондентських рахунках ностро, що відкриті в Національному банку України та в банках-кореспондентах (при проведенні операцій у безготівковому порядку), а також у межах залишку коштів у касі банку (при проведенні операцій з готівкою).

2. Додаткові операції (фінансові послуги) - це комісійно-посередницькі операції, які є супровідними щодо здійснення основних банківських операцій та спрямовані на задоволення потреб клієнтів і збільшення доходів банку. Серед них важливе місце належить гарантійним, посередницьким та іншим подібним операціям [91, с. 32-33].

Банківські ресурси - *це сукупність грошових коштів, які знаходяться у розпорядженні комерційних банків і використовуються ними для здійснення кредитних, інвестиційних та інших активних операцій* [91, с. 35].

Вони формуються за допомогою наступних основних видів пасивних операцій:

- первинна емісія акцій комерційного банку;
- відрахування від прибутку банку на формування або збільшення фондів;
- отримання кредитів від центрального банку та на міжбанківському ринку;
- депозитні операції.

За допомогою перших двох видів пасивних операцій створюється перша група банківських ресурсів - власні ресурси.

Відповідно, *залучені ресурси - це грошові кошти юридичних і фізичних осіб, залучені банком на вклади*. Операції, пов'язані з таким залученням коштів, називаються депозитними, а саме залучення - депозитним [91, с. 35].

Запозичені ресурси - це кошти, одержані шляхом випуску облігацій або інших зобов'язань чи на основі запозичень на міжбанківському ринку, в центральному банку. Таке залучення коштів називається *недепозитним*. Спільним для залучених та позичених ресурсів є те, що це чужі для банку кошти, його *зобов'язання* перед вкладниками і кредиторами. Запозичені кошти найчастіше залучаються для підтримки ліквідності та платоспроможності банку.

Таким чином, зобов'язання банку включають кошти на поточних та інших рахунках клієнтів банків, кошти підприємств та організацій, залучені у формі строкових депозитів, кошти населення, залучені у формі вкладів (залучені ресурси), а також кошти, отримані від інших банків та кредиторів (позичені ресурси).

Джерелами формування банківських ресурсів є акумуляція грошових коштів юридичних та фізичних осіб, а також створення власного капіталу.

Під власним капіталом комерційного банку розуміють грошові кошти, внесені акціонерами або засновниками банку до статутного фонду (капіталу) (величину капіталу, на яку отримано письмові зобов'язання акціонерів (пайовиків) банку на внесення коштів за підпискою на акції (паї) називають підписним капіталом), а також кошти, утворені в процесі подальшої діяльності банку як відрахування від прибутку на створення фондів і резервів. Тобто, це залишкова вартість активів банку після вирахування всіх його зобов'язань [91, с. 37].

Тим самим, власний капітал банку - це виражена у грошовій формі частина майна, яка належить його власникам, забезпечує економічну самостійність і фінансову стійкість банку, використовується для здійснення банківських операцій та надання послуг з метою одержання прибутку [91, с. 38].

В Україні мінімальний розмір статутного капіталу на момент державної реєстрації юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, не може бути меншим 200 мільйонів гривень.

Функції власного капіталу банку:

■ *захисна функція* пов'язана з тим, що розмір власних банківських ресурсів повинен забезпечувати захист вкладників і кредиторів шляхом виплати їм компенсацій у випадку виникнення збитків або банкрутства банку, а також підтримувати платоспроможність банку при загрозі появи збитків за рахунок створених резервів;

■ *оперативна функція* має допоміжний характер і особливо важлива в період утворення нового комерційного банку, тому що за рахунок власного капіталу фінансується придбання (будівництво, оренда) необхідних для банку приміщень, їх обладнання меблями, оргтехнікою і комп'ютерними системами тощо;

■ *регулятивна функція* тісно пов'язана з діяльністю НБУ щодо контролю за додержанням обов'язкових нормативів регулювання діяльності комерційних банків, в основу розрахунку яких покладено розрахункову величину власного капіталу (регулятивний капітал). Зокрема, встановлення нормативу адекватності регулятивного капіталу (платоспроможності) має на меті не допустити надмірної мінімізації банками власного капіталу заради максимізації отримуваних доходів, знизити ризик банкрутства банків та підвищити рівень захисту інтересів вкладників і кредиторів [91, с. 38].

Депозит (вклад) - це сума грошових коштів в національній та іноземній валютах, переданих їх власником або іншою особою за його дорученням у готівковій або безготівковій формі за рахунок власника для зберігання на певних умовах [91, с. 50].

У банківській практиці депозити класифікують за наступними основними ознаками:

1) за категоріями депонентів:

- депозити суб'єктів господарської діяльності;
- депозити фізичних осіб;
- депозити банків.

2) за економічним змістом та характером депозиту:

- пасивні депозити (залучення банками коштів від своїх клієнтів);
- активні депозити (розміщення банківських коштів на рахунках в інших банках).

3) за строками використання:

- депозити до запитання;
- депозити на визначений термін (строкові);
- ощадні вклади тощо [91, с. 38].

Розглянемо базові характеристики основних видів депозитів:

1. До депозитів до запитання відносять кошти, розміщені у банку на розрахунковому або поточному рахунку клієнта. Вони використовуються для здійснення поточних розрахунків власника рахунку з його партнерами. На вимогу клієнта кошти з поточного рахунку в

будь-який час можуть вилучатися через видачу готівки, виконання платіжного доручення, сплату чеків або векселів. Відкриття таких депозитних (поточних) рахунків відбувається за ініціативою клієнтів на підставі *договору рахунку*.

Рух коштів по рахунках до запитання відбувається безпосередньо готівкою, а також оформлюється грошовим чеком, переказом, іншими розрахунковими документами. Для покриття операційних витрат, пов'язаних з веденням поточних рахунків, *банк стягує з клієнта комісійну винагороду*.

Недолік депозитів до запитання для клієнтів-власників рахунків полягає у відсутності процентних доходів по рахунку або занадто низькому їх рівні.

Для банку недоліком депозитів до запитання виступає саме потенційна можливість вилучення власником грошей з рахунку.

Різновидами депозитів до запитання є кредитові залишки на контокорентних рахунках; поточний рахунок з овердрафтом; залишок коштів на кореспондентських рахунках, відкритих у даному банку іншими банками

2. *Строкові депозитні вклади оформляються спеціальним договором вкладу між банком і клієнтом, в якому передбачаються всі аспекти взаємовідносин сторін, їх права і обов'язки, ступінь відповідальності за додержання умов договору, порядок вирішення спірних питань.*

Формами строкових депозитів є депозитні і ощадні сертифікати. Депозитний сертифікат - це цінний папір, що може використовуватися його власником як платіжний засіб і обертатися на фондовому ринку і надається юридичним особам, тоді як ощадний - фізичним.

3. *Ощадні вклади населення призначені для накопичення грошових заощаджень. Вони займають проміжне положення між строковими депозитами і депозитами до запитання. Власникові ощадного вкладу видається іменне посвідчення про внесок у формі ощадної книжки, в якій відбиваються всі операції на рахунку.*

На відміну від строкових депозитів, ощадні вклади не мають обмеженого терміну дії. Адже строкові депозити призначені для розміщення тимчасово вільних коштів на встановлений термін. У разі дострокового розірвання договору строкового депозиту вкладнику виплачується вся сума депозиту і відсотки в розмірі, встановленому для вкладів до запитання, що значно нижче, ніж відсотки по строковому депозиту чи ощадному вкладу. Таким чином, розміщувати кошти на строковий депозит можна лише за умови, що сума вкладень не буде вам потрібна протягом дії договору.

Ощадні вклади, як і строкові, призначені не для розрахунків, а для заощадження і накопичення коштів населення.

Депозитна політика - це комплекс заходів банку із формування портфеля депозитних послуг, різноманітних форм і методів здійснення цих заходів, визначення його конкурентних позицій на даному сегменті ринку та забезпечення стійкості й надійності ресурсної бази [91, с. 52].

Запозичені ресурси - це грошові кошти кредиторів та інвесторів, мобілізовані банками на певних умовах на міжбанківському та фондовому ринках. Тобто, це кошти, які банк отримує у вигляді позики від інших банківських установ, в тому числі НБУ, а також шляхом продажу власних боргових зобов'язань на грошовому ринку [91, с. 52].

Елементи формування запозичених ресурсів комерційного банку [91, с. 56-63]:

1. *Міжбанківський кредит - розглядається як оперативне джерело, що носить переважно короткостроковий характер і відбувається у рамках кореспондентських відносин між банками. Оперативність міжбанківського кредиту проявляється в тому, що ним можна користуватися протягом доби або кількох годин (кредити «овернайт»). Якщо міжбанківська позика надається без домовленості на певний термін дії користування, вона вважається безстроковою, тобто «онкольною». Нарешті, частина міжбанківських кредитів оформлю-*

ється на термін від кількох днів до кількох місяців - такі позики називаються строковими.

Банківські установи можуть використати *міжбанківський кредит* на такі основні цілі:

- оперативна підтримка поточної ліквідності на необхідному рівні;
- поповнення коррахунку в НБУ з метою дотримання нормативів обов'язкового резервування;
- для короткострокового кредитування клієнтів.

Кредитними ресурсами торгують на *міжбанківському ринку* - частині ринку позичкових капіталів, на якому тимчасово вільні грошові ресурси кредитних установ залучаються і розміщуються банками у формі міжбанківських депозитів чи кредитів.

2. Одним із складових запозичених ресурсів також є централізовані кредити, одержані від НБУ як кредитора останньої інстанції, що застосовує такі механізми рефінансування комерційних банків з метою ефективного регулювання грошово-кредитним ринком, управління ліквідністю банківської системи: проведення операцій на відкритому ринку; надання стабілізаційного кредиту та здійснення біржових і позабіржових операцій з купівлі і продажу державних цінних паперів на відкритому ринку.

Операції на відкритому ринку НБУ проводить, здійснюючи короткострокове та середньострокове рефінансування банків через кількісний або процентний тендер, а також через постійно діючу лінію рефінансування (кредит «овернайт») для регулювання грошово-кредитного ринку та з метою підтримання ліквідності банківської системи, тому обсяги цих операцій такі, які потрібні для вирівнювання монетарних параметрів та управління грошово-кредитним ринком.

НБУ може надавати *стабілізаційний кредит банку*, який переведений у режим фінансового оздоровлення або який узяв на себе борг банку, що перебуває у режимі фінансового оздоровлення, за наявності його клопотання та висновків відповідного територіального управління НБУ. Такі кредити надаються банкам строком від одного до трьох років.

НБУ проводить операції на біржовому та позабіржовому ринках з купівлі і продажу державних цінних паперів з метою регулювання грошово-кредитного ринку, активізації проведення міжбанківських операцій з державними цінними паперами, казначейськими зобов'язаннями та іншими борговими зобов'язаннями, визначеними Правлінням НБУ, а також для сприяння встановленню котирувальних цін на ці цінні папери.

НБУ може здійснювати операції на відкритому ринку з купівлі-продажу державних цінних паперів як за допомогою безпосередньої домовленості з банками, так і через проведення тендера заявок банків на участь в операціях РЕПО.

Операції РЕПО - операції, що здійснюються між Національним банком України та банками з державними облігаціями України та банківськими металами. Операції РЕПО можуть здійснюватися лише з тими державними облігаціями, строк погашення яких не припадає на строк проведення операції.

Національний банк може проводити з комерційними банками операції РЕПО двох видів:

1. *Прямого РЕПО* - кредитна операція, що ґрунтується на двосторонньому договорі про купівлю Національним банком державних облігацій України з портфеля банку або банківських металів (перша частина договору репо) з подальшим зобов'язанням банку викупити державні облігації України або банківські метали (друга частина договору репо) за обумовленою ціною на обумовлену дату. Зобов'язання щодо виконання другої частини договору репо у сторін договору виникає тільки за умови повного виконання ними зобов'язань за першою частиною договору. Національний банк може проводити операції прямого репо з державними облігаціями України шляхом проведення тендера заявок банків щодо участі в операціях прямого репо або шляхом безпосередньої домовленості з банком, а операції прямого репо з банківськими металами - тільки шляхом безпосередньої домовленості з банком і за ініціативою банку та за умови, що банківські метали банку

перебувають на відповідальному зберіганні в Національному банку України.

2. *Зворотного РЕПО* - депозитна операція, що ґрунтується на двосторонньому договорі про продаж Національним банком зі свого портфеля державних облігацій України з одночасним зобов'язанням зворотного їх викупу у банків за обумовленою в договорі ціною та на обумовлену дату. Національний банк може проводити операції зворотного репо з державними облігаціями України шляхом безпосередньої домовленості з банками.

3. Для залучення позичкових коштів банк може також випускати облігації, але лише за умови повної сплати усіх випущених ним акцій.

Активні операції банку - це операції з розміщення мобілізованих банком ресурсів у депозити, кредити, інвестиції, основні засоби й товарно-матеріальні цінності. До них належать:

- операції з вкладення банківських ресурсів у грошові кошти в готівковій і безготівковій формах із метою підтримання ліквідності банку;
- кредитні операції, пов'язані з наданням кредитів різних форм і видів юридичним, фізичним особам, банкам;
- інвестиційні операції з вкладення банківських ресурсів у цінні папери (акції, державні та корпоративні облігації) на тривалий строк;
- фондові операції з купівлі-продажу цінних паперів;
- валютні операції з купівлі-продажу іноземної валюти на внутрішньому та міжнародному валютних ринках;
- депозитні операції з розміщення тимчасово вільних ресурсів банку в депозити в НБУ та в інших банках;
- операції з купівлі-продажу банківських металів на внутрішньому і міжнародному валютних ринках;
- операції з придбання основних засобів, матеріальних та нематеріальних активів [18].

Основними видами активних операцій комерційних банків є кредитні операції та інвестиційні операції.

Банківським кредит - це кредит, коли однією із сторін кредитної угоди є банк.

Надання кредитів відноситься до найбільш великої групи статей банківських активних операцій.

Кредити можна класифікувати за такими ознаками:

За сферами спрямування:

- у сферу виробництва;
- у сферу обігу;
- у сферу споживання [131, с. 325].

Відповідно вони сприяють розвитку тієї чи іншої сфери.

За укрупненими об'єктами кредитування банківський кредит поділяється на три групи:

1) кредит в основний капітал (на технічне переозброєння, реконструкцію і розширення діючих підприємств, будівництво нових підприємств, у тому числі шляхом проведення самим банком лізингових операцій);

1) кредит в оборотний капітал (на придбання предметів праці - сировини, матеріалів, палива, тари тощо, на покриття витрат виробництва та обігу, на покриття дефіциту коштів для розрахунків);

2) на споживчі потреби (на індивідуальне і кооперативне житлове будівництво та придбання житла, на споживчі потреби населення тощо) [131, с. 325-326].

Залежно від забезпеченості виділяються такі два види кредиту - забезпечені (ломбардні), незабезпечені (бланкові або персональні) [131, с. 326].

Незабезпечені (бланкові) кредити називаються в банківській практиці довірчими, надаються тільки під зобов'язання позичальника погасити позику. Ці кредити пов'язані з

великим ризиком для банку, тому вимагають більш пильної перевірки кредитоспроможності позичальника і видаються під більш високі проценти. Незабезпечені кредити банки надають рідко, переважно досить надійним постійним клієнтам («першокласним позичальникам») [131, с. 326].

Забезпечені кредити допускають наявність тієї чи іншої застави.

Забезпеченням кредиту може бути:

- нерухоме та рухоме майно;
- товарно-матеріальні цінності;
- цінні папери;
- гарантія чи поручительство третьої особи;
- страховий поліс;
- переуступка на користь банку дебіторської заборгованості позичальника тощо [83, с. 326].

До забезпечених кредитів відносять також іпотечні кредити, які надаються під заставу нерухомого майна.

Більшість кредитів, що надаються банками, мають забезпечення. Головна причина, виходячи з якої банки вимагають забезпечення, - це ризик понести збитки у випадку неспроможності боржника повернути позичку в строк [131, с. 326].

Забезпечення не гарантує повернення позики, але зменшує ризик, оскільки у випадку ліквідації боржника банк стає кредитором, який одержує перевагу перед іншими кредиторами відносно будь-якого майна, яке слугує забезпеченням банківського кредиту [131, с. 326].

Забезпечення кредиту надається позичальником при оформленні позики та знаходиться в розпорядженні кредитора (банку) повністю або частково до погашення кредиту [131, с. 326].

Позики із забезпеченням поділяються на вексельні (застава векселя), фондові (під цінні папери), іпотечні (під заставу нерухомості). В основу їхньої класифікації можуть бути покладені різні критерії: економічна сфера застосування, види позичальників, цілі, характер та строк кредиту, предмет кредитування, методи надання та способи погашення, характер та спосіб сплати відсотків, число кредиторів, наявність забезпечення кредиту, і таке інше [131, с. 326].

За строками користування банківський кредит поділяється на:

- короткостроковий - до 1 року (та найкороткостроковіші - до 3 місяців, тижневі, одинденні);
- середньостроковий - від 1 до 3 років (в інших країнах - до 5 років);
- довгостроковий (понад 3 роки) [131, с. 329].

На формування оборотного капіталу переважно використовується короткостроковий кредит, а на капітальні вкладення - довгостроковий.

Науковці виділяють такі *методи банківського кредитування*, як кредитна лінія, контокорентний кредит, овердрафт, разовий строковий кредит [8].

Кредитна лінія - це зобов'язання банку кредитора надавати позичальнику в тимчасове користування кредитні кошти впродовж певного проміжку часу та в межах заздалегідь обумовленої суми.

Кредитні лінії діляться на відновлювані/револьверні (після погашення траншу ліміт повертається до колишнього числа) і невідновлювані (суми взятих траншів віднімаються з суми ліміту назавжди).

Овердрафт - це короткостроковий кредит, який банк надає надійному клієнту понад залишок коштів на поточному рахунку клієнта в межах заздалегідь обумовленої суми (ліміту овердрафту) шляхом дебетування його рахунку. У цьому випадку на рахунку клієнта утворюється дебетове сальдо.

Подібним до овердрафту є контокорентний кредит, проте угода про овердрафт щоразу укладається знову і означає тільки одну домовленість про надання кредиту, тоді як за контокорентом передбачається автоматичне продовження кредитування протягом усього контокорентного періоду.

Контокорентний рахунок банк відкриває клієнтам, з якими має тривалі та місці відносини і які відчувають регулярну потребу в банківському кредитуванні.

За строками використання та повернення розрізняють кредити строкові, до запитання (онкольні), відстрочені (пролонговані) та прострочені [131, с. 329].

Строкові кредити - це кредити, що надаються на визначений термін.

Кредити до запитання (безстрокові) видаються банком на невизначений термін. Погашаються вони в міру появи для цього можливостей у клієнта. Але позичальник має погасити такі кредити за першою вимогою банку.

Онкольний кредит - це короткостроковий кредит, який погашається за першою вимогою банку. Він надається клієнтам під забезпечення комерційними та казначейськими векселями або іншими цінними паперами. Погашення цього кредиту позичальником здійснюється з обов'язковим попередженням з боку банку за 2-7 днів. Онкольний кредит вважається найбільш ліквідною статтею активу банку після касової готівки. Процентні ставки за онкольними позиками нижчі порівняно з іншими видами позик.

Відстрочені (пролонговані) - кредити, за якими на прохання позичальника був перенесений (пролонгований) термін погашення.

Прострочені - кредити, які не погашені клієнтом у передбачений кредитним договором термін.

За методом надання розрізняють кредити, які позичальники отримують одноразово, перманентно або гарантовано [131, с. 329].

Одноразові кредити видаються на підставі документів, які позичальник подає банку для розгляду щоразу, коли в нього виникає потреба в позичці.

Перманентні позики переважно надаються клієнтам, які мають постійні кредитні відносини з банком. У цьому разі з позичкового рахунку оплачуються розрахункові документи (платіжні доручення, платіжні вимоги-доручення, чеки тощо) в межах установленого кредитним договором ліміту кредитування без погодження з банком розміру кожної позички і без оформлення її спеціальними документами.

Гарантійний кредит надається тоді, коли банк взяв на себе договірні зобов'язання надати клієнту в разі потреби позичку протягом певного періоду у визначеному розмірі. Такий кредит може бути обумовлений конкретною датою або настанням певної причини, яка викликає потребу в кредиті.

За методами погашення розрізняють кредити:

1) з одноразовим поверненням, коли заборгованість за позичкою погашається у визначений у кредитній угоді день після закінчення обумовленого періоду;

2) достроково на вимогу банку чи за бажанням самого позичальника;

3) з погашенням у розстрочку, тобто окремими платежами протягом установленого кредитним договором терміну (наприклад, кредити на капітальні вкладення) або у міру надходження виручки від реалізації продукції на позичковий рахунок після завершення кожного циклу кругообігу капіталу;

4) з регресією платежів, коли кредити були видані під гарантію, поручительство чи інше боргове зобов'язання третьої особи [131, с. 330-331].

За характером нарахування процентів за кредит розрізняють:

- кредити з фіксованою процентною ставкою, які характерні для стабільної економіки, однак можуть видаватися на короткий строк і в умовах інфляції;

- кредити з плаваючою процентною ставкою (ролловерні), які застосовуються банками в

умовах високих темпів інфляції та при видачі кредитів на тривалий термін з метою зменшення кредитного ризику та уникнення збитків. У цьому випадку, відповідно до кредитного договору, процентні ставки періодично переглядаються і, звичайно, співвідносяться з рівнем облікової ставки центрального банку (НБУ) і темпами інфляції [131, с. 331].

За способом сплати процентів за кредит розрізняють.

- у більшості банківських кредитів *процент сплачується через певний відрізок часу* після їх видачі (як правило, 1 раз у місяць). Це так звані звичайні позики;
- на відміну від звичайних кредитів, надання дисконтного кредиту передбачає утримання позикового проценту (дисконту) при його видачі [131, с. 331].

Прикладом такого кредиту є обліковий кредит (покупка банком переказних векселів у клієнтів-векселеутримувачів).

За ступенем ризику кредити поділяються на:

- стандартні - надаються позичальникам, що раніше своєчасно розраховувалися з банком за позичками і процентами та мають належну фінансову стійкість, яка забезпечить погашення кредиту в майбутньому.
- з підвищеним ризиком - до них належать бланкові кредити та кредити, надані клієнтам з нестійким фінансовим становищем або які допускали прострочені платежі у минулому [131, с. 331].

Розглянемо особливості короткострокового, середньострокового та довгострокового кредитування.

За кількістю кредиторів банківський кредити бувають:

- 1) надані одним банком (двосторонні);
 - 2) надані кількома банками (багатосторонні):
- консорціумні (синдикувані);
 - паралельні [131, с. 331].

У двосторонньому кредиті беруть участь банк і позичальник.

За консорціумного кредиту для кредитування клієнта з метою зменшення ризику чи неможливості надання кредиту одним банком (за недостатності кредитних ресурсів або необхідності дотримання економічних нормативів, установлених центральним банком) створюється банківський консорціум.

При цьому один банк виступає в ролі банку-менеджера, який укладає з позичальником кредитну угоду і надає кредит, а також стягує заборгованість за позичкою і процентами та розподіляє їх між членами консорціуму. За виконання таких функцій банк-менеджер отримує від інших учасників консорціуму комісійну винагороду.

При паралельному кредиті кожен з банків на свою частку в загальній сумі кредиту, який надається одному позичальнику, укладає з останнім кредитний договір.

Процес короткострокового кредитування складається з 4-х стадій:

- 1) програмування кредиту;
- 2) надання кредиту;
- 3) використання;
- 4) повернення банківських позик зі сплатою процентів [131, с. 332].

Програмування кредитів дозволяє визначити перспективу кредитно- розрахункових відносин і забезпечити підприємства кредитними грошовими коштами для стимулювання їх підприємницької діяльності та розвитку.

Для отримання кредитів (відкриття кредитної лінії) підприємство укладає з банком кредитну угоду (договір). В договорі визначаються основні умови надання позик, їх розмір, строки та величина процентних ставок. Якщо змінюється кон'юнктура грошового ринку, умови договору можуть переглядатися.

Залежно від особливостей участі в кругообороті капіталу банківські позики поді-

ляються на *авансові та компенсаційні*. Якщо на першій стадії кругообороту капіталу позики випереджають власні кошти підприємства, то вони носять *авансовий характер*. При використанні позик на відшкодування коштів, що вже вкладені у господарський оборот, вони носять *компенсаційний характер* [131, с. 332].

Серед короткострокових кредитів комерційних банків помітне місце займають *вексельні кредити операції*:

- облік векселів (обліковий кредит);
- застава векселів [131, с. 332].

Облік векселя - це своєрідна купівля векселя банком. При цій купівлі векселя у векселедержателя банк купує право отримання грошей по векселю по закінченні строку. За те, що банк авансує векселедержателя раніше, ніж наступить строк погашення цього векселя, він стягує з векселедержателя *обліковий відсоток, або дисконт*.

Дисконт - це різниця між сумою, яка позначена на векселі, тобто номінал векселя, і сумою, яку банк сплачує при обліку векселя. По закінченні строку векселя банк пред'являє його боржнику для погашення. Вигода цієї операції для банку - в отриманні дисконту, а для векселедержателя - в отриманні грошей раніше строку його погашення.

Застава векселя відрізняється від обліку векселя тим, що вексель переходить від векселедержателя до банку не назавсім, а терміново у вигляді застави позички, яка надається банком. По закінченні строку позички позичальник повинен її погасити та сплатити проценти по ній, після чого банк повертає йому вексель. А потім, коли наступить строк сплати по векселю, векселедержатель пред'являє вексель боржнику для погашення.

Характер *середньострокових та довгострокових кредитів* визначає особливості процедури кредитування. Вивчаючи кредитну заяву потенціального клієнта, банк розглядає кредитоспроможність позичальника, його можливості погасити позику у визначений строк та господарську цілеспрямованість кредиту [131, с. 333].

Кредити на довгі строки надаються *під забезпечення* у зв'язку з великим ризиком їх своєчасного погашення. Забезпеченням позички крім *майна* клієнта виступають *гарантії* або *поруцительство третьої сторони*. Гарантії можуть мати форму прямої гарантії, страхування або обов'язок узяти на себе частину позички після її надання.

Велику увагу банк приділяє надійності кредитування з точки зору погашення кредиту. У кредитному договорі, як правило, є графік погашення позички.

Рівень процентної ставки по середньострокових та довгострокових позиках залежить від кон'юнктури на ринку позичкового капіталу, величини та строків погашення позички, фінансового стану позичальника та перспектив його діяльності. У кредитному договорі встановлюється *фіксована процентна ставка* (на весь строк дії договору), або *змінна (плаваюча) ставка* [131, с. 333].

Ці ставки спираються (орієнтуються) на *базову ставку*, яка публікується у пресі в промислово розвинених країнах. Ця процентна ставка є найнижчою і встановлюється для «першокласних позичальників» («прайм рейт»), тобто для найбільш надійних крупних позичальників. Вона є базовою для встановлення інших процентних ставок.

У світовій практиці довгострокового кредитування важливе місце займають *іпотечні кредити*, які надаються під заставу нерухомості [131, с. 334].

Комерційні банки надаючи позички для придбання та будівництва житлових та виробничих будинків, кредитують при цьому усі сфери економіки.

На основі дотримання принципів кредитування виник особливий кредитний механізм, який включає також кредитне планування й управління кредитом, умови та методи кредитування, способи їх кількісного регулювання.

Комерційні банки здійснюють свою діяльність в умовах конкуренції, що постійно посилюється. В умовах конкуренції важливим видом активних операцій комерційних банків є їх

інвестиційна діяльність [131, с. 334].

Інвестиційні операції означають вкладання коштів у цінні папери підприємств (державних, колективних, приватних) та установ на порівняно тривалий період часу [131, с. 334].

Інвестиції банків певними рисами відрізняються від кредитів:

- позика припускає використання коштів протягом відносно короткого проміжку часу з умовою повернення її з виплатою позичкового процента. Інвестування ж означає вкладання грошей з метою забезпечити надходження коштів протягом порівняно тривалого часу до того, як вкладені кошти повернуться до власника;

- при банківському кредитуванні ініціатором угоди, звичайно, виступає боржник, а при інвестуванні - банк, який намагається купити активи на ринку цінних паперів;

- в більшості кредитних угод банк - головний і один з небагатьох кредиторів, тоді як в інвестиційному процесі він, як правило, - один з багатьох кредиторів (інвесторів);

- кредитування пов'язане з особистими відносинами банку з позичальником, інвестування ж є знеособленою діяльністю комерційного банку через різні види цінних паперів багатьох підприємств та установ [131, с. 334].

Цілі інвестиційної діяльності комерційного банку полягають у тому, щоб забезпечити собі збереження коштів, диверсифікацію (розподіл інвестиційних грошових коштів між різними об'єктами вкладень з метою зниження ризику можливих втрат капіталу чи доходів); дохід і ліквідність.

Доходність і ліквідність - це основні фактори, пов'язані з інвестиційною діяльністю комерційних банків.

Інвестиційні цінні папери - це зобов'язання, які обертаються на ринку у вигляді *векселів, облігацій, акцій, сертифікатів тощо*.

Цінні папери можуть бути об'єктом банківських інвестицій за двох умов:

- вони повинні обертатися на ринку;
- слугувати фінансовими зобов'язаннями.

З точки зору отримання доходу, *інвестиції комерційних банків* - це важливе джерело банківського прибутку після процентів по кредитах. Доходи від цінних паперів банки отримують у вигляді дивідендів, відсотків, зміни курсової вартості цінних паперів на фондовому ринку [131, с. 335].

Загалом виділяють такі групи операцій банку з цінними паперами:

- 1) *емісійні (пасивні основні операції)*. Емісійна діяльність банку полягає у випуску власних цінних паперів; акцій, облігацій; ощадних та депозитних сертифікатів тощо;

- 2) *інвестиційні операції - активні операції* з вкладення власних та залучених фінансових ресурсів у фондові активи шляхом придбання відповідних цінних паперів на фондовому ринку від свого імені та формування портфелів цінних паперів;

- 3) *посередницькі (комісійні, клієнтські - позабалансові додаткові операції банку)*. Здійснюються банками від імені, за рахунок та на користь клієнтів з метою отримання комісійних доходів (андерайтинг, трастові, консалтингові операції, брокерська, депозитарна діяльність тощо) [91, с. 225].

Активи комерційного банку - це напрями розміщення і використання ресурсів комерційного банку. Банківські активи утворюються в результаті активних операцій банку, тобто розміщення власних і залучених коштів з метою одержання доходу, підтримки ліквідності і забезпечення функціонування банку.

Активи комерційного банку містять такі складові [9, с. 133-137]:

1. Касові активи (забезпечують ліквідність банку, призначені для щоденного безперервного виконання банками своїх зобов'язань по безготівковому перерахуванню коштів і по видачі готівки з рахунків клієнтів. Як правило, доходів від розміщення коштів у такі активи банки не одержують):

- кошти в касах банків, обмінних пунктах, банкоматах;
- кореспондентський рахунок у центральному банку;
- кореспондентські рахунки в комерційних банках;
- засоби перераховані у фонд обов'язкових резервів у центральному банку.

2. Працюючі активи (приносять основну частину доходу):

- депозити в центральному банку;
- міжбанківські кредити видані і депозити в комерційних банках;
- кредити небанківським позичальникам;
- -короткострокові вкладення в державні боргові зобов'язання, у боргові зобов'язання й

акції для перепродажу;

- векселі в портфелі банку.

3. Інвестиційні активи (довгострокові вкладення банку у виді прямих чи портфельних інвестицій з метою диверсифікації ризиків, забезпечення підвищених доходів у майбутньому, розширення сфери впливу банку):

- акції і боргові зобов'язання придбані для інвестування;
- векселі з терміном погашення більше 1 року;
- прямі інвестиції: участь у дочірніх фірмах, внески в статутний капітал юридичних осіб

і т.д.

4. Необоротні активи (призначені для забезпечення виконання комерційним банком своїх прямих функцій. Комерційні банки повинні чи здобувати орендувати приміщення, транспортні засоби, комп'ютери, програмно-технічне забезпечення, засоби комунікації):

- основні засоби;
- нематеріальні активи та ін.

Поряд з активними та пасивними операціями, комерційні банки надають своїм клієнтам різноманітні фінансові послуги:

- обслуговування платіжного обігу;
- обслуговування зовнішньоекономічної діяльності;
- лізингові;
- факторингові;
- довірчі (трастові);
- гарантійні;
- посередницькі;
- консультаційні;
- послуги по зберіганню цінностей [131, с. 336].

13.4 Фінансові послуги комерційних банків.

Обсяг та різноманітність банківських послуг за останні роки збільшується, і це стає важливим джерелом банківського прибутку. Охарактеризуємо сутність основних фінансових послуг банку [131, с. 336-348]:

1. Обслуговування платіжного обігу (розрахунково-касове обслуговування) - одна з найдавніших сфер банківських послуг. За дорученням своїх клієнтів комерційні банки проводять готівкові та безготівкові платежі як за рахунок коштів клієнтів, так і на кредитній основі. Умовою користування послугами щодо організації платіжного обігу є відкриття клієнтом у банку поточного рахунку.

Банківський рахунок - це бухгалтерський документ, що ведеться в банку на ім'я певного клієнта для обліку руху його грошових коштів: надходження, витрачання, залишку. Весь процес ведення рахунків умовно можна поділити на три стадії: відкриття, обслуговування, закриття рахунків.

Згідно із Законом України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», банки мають право відкривати своїм клієнтам вкладні (депозитні), поточні рахунки, рахунки

умовного зберігання (*ескроу*) та кореспондентські рахунки.

Вкладний (депозитний) рахунок - це рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання коштів, що передаються клієнтом банку в управління на встановлений строк та під визначений процент (дохід) відповідно до умов договору.

Поточний рахунок - це рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання коштів і здійснення розрахунково-касових операцій за допомогою платіжних інструментів відповідно до умов договору та вимог законодавства України.

Рахунок умовного зберігання (ескроу) - це рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зарахування на рахунок коштів та перерахування їх особі (особам), вказаній (вказаним) клієнтом (бенефіціару або бенефіціарам), або повернення таких коштів клієнту за настання підстав, передбачених договором.

Кореспондентський рахунок - це рахунок, що відкривається одним банком іншому банку для здійснення міжбанківських переказів.

Основними видами *кореспондентських рахунків* є:

- «Ностро» (від іт. *Nostro conto* - «наш рахунок у Вас») - рахунок, відкритий банком у банку-кореспонденті для відображення взаємних розрахунків банків та їх клієнтів. Для банку, який має рахунок «ностро», він є активним, оскільки відображує розміщення коштів у формі банківського депозиту. Для іншого банку цей рахунок є пасивним, оскільки відображає залучені ресурси та називається рахунок «лоро».

- «Лоро» (від іт. *loro conto* - «Ваш рахунок у нас») - рахунок, відкритий банком своєму банку-кореспонденту, на який зараховуються всі одержані або видані за його дорученням суми коштів.

- «Востро» (від іт. *vostro conto*) - рахунок, який банк веде за кордоном у місцевій валюті. Банк, який розмістив кошти на такому рахунку, буде посилається на нього як на рахунок «ностро».

Найпоширенішим є безготівковий платіжний обіг, який здійснюється за допомогою *переказів* або *інкасо*.

Платежі за допомогою переказів проводяться банками за дорученням клієнта шляхом списання коштів з його рахунку і зарахування їх на рахунок вказаної клієнтом особи. Якщо клієнт і його партнер мають поточні рахунки в одному комерційному банку, операція зводиться до дебетування одного рахунку і кредитування іншого. Якщо рахунки відкриті в різних банках, проводяться міжбанківські розрахунки за допомогою системи кореспондентських зв'язків. Такі зв'язки між двома банками будуються шляхом взаємного відкриття один одному розрахункових рахунків. Надходження та списання коштів з міжбанківських операцій сальдуються, а розрахунки між банками здійснюються на базі взаємного заліку надходжень та вимог (*клірингу*).

Поширеним видом послуг комерційних банків по обслуговуванню платіжного обігу є *інкасування векселів і чеків*. Інкасування векселів провадиться банком за дорученням клієнта до настання строку виплати по векселю (його погашення). Воно оформляється інкасовим індосаментом, надписом на векселі, який містить доручення власника векселя банку одержати оплату. Згідно зі строком погашення банк одержує від боржника потрібну суму, гасить вексель і перераховує гроші на рахунок клієнта. Інкасування чеків означає прийняття банком від свого клієнта чеків, які є розпорядженням на списання коштів з рахунку клієнта в оплату за товар або послуги.

Комерційні банки, виконуючи функції обслуговування платіжного обігу, проводять також інкасування розрахункових документів. Серед них - платіжні вимоги, платіжні доручення, чеки.

2. *Обслуговування зовнішньоекономічної діяльності* полягає в посередництві банку в фінансових розрахунках між експортерами та імпортерами, а в разі необхідності - в креди-

туванні. Посередництво в розрахунках здійснюється на основі кореспондентських зв'язків між банками двох країн - експортера та імпортера, які передбачають існування розрахункового рахунку банку-кореспондента.

При здійсненні експортно-імпортних операцій застосовується схожа на факторинг операція - форфейтинг.

Форфейтинг - це операція з купівлі боргу, при якій форфейтор (той, хто купує борг) бере на себе зобов'язання відмови звертатися до кредитора при неспроможності стягнення боргу з боржника.

Форфейтинг - це своєрідна форма кредитування експортерів-продавців в процесі купівлі їх векселів при продажу товарів та послуг шляхом комерційного кредиту. У проведенні форфейтингу беруть участь такі сторони:

- експортер - продавець товарів та послуг;
- імпортер - покупець товарів та послуг;
- форфейтор (банк або фінансова компанія).

Форфейтинг з'явився в 60-х роках XX століття. Головними причинами і чинниками, що спонукали цей процес були: зростаючий попит на міжнародний кредит та постійна потреба господарюючих суб'єктів у коштах.

Сутність форфейтингу полягає в тому, що форфейтор купує у експортера-продавця товарів та послуг вексель або інший актив, який надав йому імпортер.

Експортер акцептує вексель як засіб платежу за товари та послуги і прагне передати всі ризики та відповідальність форфейтору, який купує вексель в обмін на термінову сплату готівкових грошей. Облік здійснюється за вирахуванням дисконту, після того як форфейтор отримав вексель.

Відрахування узгодженої суми здійснюється від номінальної вартості векселя.

При проведенні форфейтингових операцій вексель використовується частіше, ніж інші грошові документи. Це пов'язано з тим, що використання векселя має багаторічний досвід. Цей цінний папір забезпечує швидке та безперешкодне проведення операцій та правову основу, яка закладена ще Женевською конвенцією 1930 року. Використання векселів при форфейтуванні потребує обов'язкового страхування. Це пов'язано з виникненням цілої системи ризиків (комерційних, валютних, політичних).

3. *Лізингові послуги* відносяться до нових нетрадиційних видів послуг комерційних банків.

Лізинг - це здача в оренду на тривалий строк предметів довгострокового використання. Як правило, протягом строку дії договору про лізинг орендар сплачує орендодавцю повну вартість взятого в оренду майна.

Отже, лізинг можна розглядати як різновид довгострокового кредиту, що надається у майновій формі і погашається клієнтом у розстрочку. На прохання клієнта банк закупає певне майно (устаткування, транспортні засоби, ЕОМ та ін.) і бере на себе практично усі зобов'язання власника. Клієнт, на прохання якого було куплене майно, укладає з банком строковий договір оренди, в якому визначаються, поряд з іншими умовами, розмір орендної плати і періодичність її внеску.

Орендна плата складається з таких складових:

- амортизації майна;
- комісійної винагороди за лізингові послуги, що дорівнює проценту за кредит.

Дохід банку від лізингових операцій включає:

- лізинговий процент;
- залишкову вартість майна до моменту закінчення строку оренди.

Плата за лізингову послугу нижча від позичкового процента, тому клієнту вигідніше користуватися лізингом, ніж брати грошову позику для купівлі дорогого обладнання.

Обов'язковою умовою є страхування об'єкту лізингу.

Лізинг є одним з найпривабливіших шляхів отримання на умовах товарного кредиту коштів для здійснення виробничої діяльності, особливо для малого та середнього бізнесу. Ідея лізингу - одна з найстаріших у світі бізнесу.

Термін «лізинг» походить від англійського дієслова «*to lease*», що означає «брати в оренду».

З економічного погляду лізинг має певну схожість з банківським кредитом, який надається на придбання основних фондів. Кредитні та лізингові відносини між позичальником (лізингоодержувачем) та кредитором (лізингодавцем) будуються на умовах терміновості, платності, поверненості, матеріального забезпечення (застави).

Разом з тим між банківським кредитом та лізингом є певні відмінності.

Лізинг можна також розглядати з трьох позицій - це *і оренда, і кредит, і інвестиції*.

Об'єктом лізингу може бути будь-яке майно, що його можна віднести до основних фондів, яке не заборонене до вільного обігу на ринку і щодо якого немає обмежень на передачу в лізинг (оренду). До об'єктів лізингу належать: машини та обладнання; засоби обчислювальної техніки; транспортні засоби; виробничі будівлі та споруди; інші основні фонди.

Класичному лізингу притаманний тристоронній характер взаємовідносин між трьома основними суб'єктами лізингу: лізингодавцем, лізингоодержувачем, постачальником лізингового майна.

Лізингодавець - суб'єкт підприємницької діяльності, у тім числі банківська (небанківська) фінансова установа, яка передає в користування об'єкти лізингу згідно з договором.

Лізингодавцями можуть бути: лізингові компанії; комерційні банки; філії, підрозділи підприємств - виробників обладнання.

Лізингоодержувач - суб'єкт підприємницької діяльності, який отримує в користування об'єкти лізингу за договором.

Лізингоодержувачами можуть бути юридичні особи, зайняті виробництвом тієї чи іншої продукції; фізичні особи, що займаються підприємницькою діяльністю.

Постачальник лізингового майна - суб'єкт підприємницької діяльності, який виготовляє машини, обладнання тощо і передає власне майно, яке є об'єктом лізингу.

До категорії продавців майна належать:

- виробники машин та обладнання;
- оптово-збутові організації;
- торгові фірми;
- власники майна та інші учасники угоди.

Підприємство-лізингоодержувач також здобуває дуже суттєві переваги:

- лізинг дає змогу на 100% фінансувати придбання основних фондів на відміну від банківського кредиту, де фінансовими ресурсами забезпечується тільки 60-70% їхньої вартості;

- підприємству простіше отримати майно в лізинг, ніж позику на його придбання; лізингове майно виступає як застава, право власності на нього належить лізингодавцю;

- лізинг дає підприємству більше можливостей для маневрування під час виплати лізингових платежів, оскільки останні здійснюються підприємством, як правило, після отримання виручки від реалізації продукції, що її вироблено на обладнанні, узятому в лізинг;

- зменшується ризик морального старіння обладнання, тому що підприємство бере його не у власність, а в оренду: відтак розширюються можливості оперативного оновлення застарілої техніки без залучення власного капіталу на його фінансування;

- лізингові платежі включають до складу валових витрат, що зменшує оподатковуваний прибуток підприємства-лізингоотримувача;

- плата за лізингову послугу, як правило, нижча від позичкового банківського процента.

Лізинг залежно від особливостей здійснення лізингових операцій, може бути двох видів - фінансовий чи оперативний.

Фінансовий лізинг - це договір лізингу, в результаті укладання якого лізингоодержувач на своє замовлення отримує в платне користування від лізингодавця об'єкт лізингу на строк, не менший строку, за який амортизується 60% вартості об'єкта лізингу, визначеної в день укладання договору.

Майно, передане за договором фінансового лізингу, зараховується на баланс лізингоодержувача з зазначенням, що це майно взято у фінансовий лізинг. Після закінчення строку договору фінансового лізингу об'єкт лізингу, переданий лізингоодержувачу згідно з договором, переходить у власність лізингоодержувача або викуповується ним за залишковою вартістю.

При фінансовому лізингу всі витрати на утримання об'єкта лізингу, пов'язані з його страхуванням, експлуатацією, технічним обслуговуванням та ремонтом, несе лізингоодержувач, якщо інше не передбачено договором лізингу.

Оперативний лізинг - це договір лізингу, в результаті укладання якого лізингоодержувач на своє замовлення отримує у платне користування від лізингодавця об'єкт лізингу на строк, менший строку, за який амортизується 90% вартості об'єкта лізингу, визначеної в день укладання договору.

Майно, передане за договором оперативного лізингу, залишається на балансі лізингодавця. При оперативному лізингу всі витрати на утримання об'єкта лізингу, крім витрат, пов'язаних з його експлуатацією та поновленням використаних матеріалів, несе лізингодавець, якщо інше не передбачено договором лізингу.

Після закінчення строку договору оперативного лізингу він може бути продовжений або об'єкт лізингу підлягає поверненню лізингодавцю і може бути повторно переданий у користування іншому лізингоодержувачу за договором лізингу.

Залежно від форми здійснення лізинг може бути зворотним, пайовим, міжнародним тощо.

Зворотний лізинг - це договір лізингу, який передбачає придбання лізингодавцем майна у власника і передачу цього майна йому у лізинг.

Пайовий лізинг - це здійснення лізингу за участю суб'єктів лізингу на основі укладення багатостороннього договору та залучення одного або кількох кредиторів, які беруть участь у здійсненні лізингу, інвестуючи свої кошти;

Міжнародний лізинг - це договір лізингу, що здійснюється суб'єктами лізингу, які перебувають під юрисдикцією різних держав, або в разі якщо майно чи платежі перетинають державні кордони. Міжнародний лізинг здійснюється відповідно до законодавства України, міжнародних договорів, в яких бере участь Україна, та договорів, укладених суб'єктами лізингу. При здійсненні операцій міжнародного лізингу сплачуються мито, податок на додану вартість та акцизний податок відповідно до законодавства України.

Одним з найновіших видів міжнародного лізингу є леверідж-лізинг - створення довірчої компанії лізинговою компанією і орендаром, яка (компанія) купує устаткування у фірми-виробника і здає його в довготермінову оренду іншим фірмам і компаніям. Вигода для цих компаній і фірм - використання податкових пільг, зокрема пов'язаних з прискореною амортизацією.

Сучасними формами міжнародного лізингу також є ліз-бек, за якого лізингова фірма купує за готівку засоби праці у фірми-виробника в іншій країні, а відтак надає їх цій же фірмі в оренду. Міжнародний лізинг поділяється на імпорتنний та експортний.

Імпорتنний лізинг - це купівля устаткування вітчизняною лізинговою компанією у зарубіжних фірм з метою наступної передачі його в оренду вітчизняним підприємствам і компаніям.

Експортний лізинг - форма лізингу, за якої в лізинговому контракті передбачається закупівля лізинговою фірмою засобів праці у національного підприємства-виробника (власника), а відтак надання їх в оренду за кордон іноземному лізингокористувачу.

Лізингоодержувач за користування об'єктом лізингу вносить періодичні лізингові платежі. Лізингові платежі відповідно до законодавства України відносяться на валові витрати виробництва та обігу лізингоодержувача.

Лізингові платежі включають:

- 1) суму відшкодування вартості об'єкта лізингу, що амортизується, на строк, за який вноситься лізинговий платіж - амортизаційні відрахування, (*А*);
- 2) суму, що сплачується лізингодавцю як відсоток за кредит для придбання майна згідно з договором лізингу, (*ПКР*);
- 3) платіж-винагорода лізингодавцю за отримане в лізинг майно - лізингова маржа, (*ПВИН*);
- 4) відшкодування страхових платежів за договором страхування об'єкта лізингу, якщо об'єкт застрахований лізингодавцем, (*ПСТРАХ*);
- 5) інші витрати лізингодавця, передбачені договором лізингу (*ПІНШ*).

Таким чином, загальна сума лізингових платежів (*ЛП*) складатиме:

$$ЛП = А + ПКР + ПВИН + ПСТРАХ + ПІНШ \quad (15.1)$$

4. Факторинг - це купівля банком у клієнта права на вимогу боргу (без права зворотної вимоги до клієнта).

Також являє новий вид нетрадиційних банківських послуг. Як правило, банк купує дебіторські рахунки, пов'язані з постачанням товарів або наданням послуг.

Факторинг виник у 50-ті роки ХХ століття. Він являє собою придбання фактор-фірмою (в ролі якої найчастіше виступають банки) у клієнта права стягнення боргів.

Факторинг здійснюється наступним чином. Банк купує у своїх клієнтів їх вимоги до дебіторів (боржників) та виплачує їм від 70-90% суми боргу у вигляді авансу. Залишені 30-10% суми банк тимчасово стягує у вигляді компенсації ризику до погашення боргу. Після погашення боргу банк повертає стягнену суму клієнту. За факторні операції банк стягує з клієнта плату, яка включає комісію за послуги по обслуговуванню боргу у розмірі 1,5-3,0% від загальної суми куплених банком рахунків, а також позичковий процент, нарахований на виданий клієнту аванс.

Головна мета факторингу - інкасування дебіторських рахунків клієнта та отримання платежів, що надходять від боржників. За ці послуги фактор отримує комісійну винагороду від загальної суми придбаних рахунків.

Плата за факторингове обслуговування залежить від виду факторингу, фінансового стану підприємства-позичальника, масштабів і структури його виробничої діяльності та надійності покупців. Визначаючи плату за факторинг, ураховують відсоток за кредит і середній термін обороту коштів банку в розрахунках із покупцем.

Факторингова послуга оформлюється шляхом укладання договору між фактором та його клієнтом. У ньому визначаються вид факторингу, розмір кредиту та відсоткова ставка, сума винагороди, гарантія виконання взаємних зобов'язань та матеріальна відповідальність за їх невиконання, порядок оформлення документів.

У міжнародній практиці існують наступні види факторингового обслуговування:

- 1) придбання рахунків зі знижкою та зі сплатою фактору;
- 2) прийняття фактором всіх операцій з обліку продажу;
- 3) ведення рахунків дебіторів клієнта;
- 4) підготовка звітів про стан рахунків клієнта та інкасування боргів;
- 5) надання гарантій повної оплати товарів.

При наданні послуг підприємствам та організаціям через факторинг комерційні банки

керуються положеннями Національного банку України.

Уступка вимоги кредитором іншій особі передбачає перехід до набувача вимоги прав, що забезпечують виконання зобов'язання, та регулюється Цивільним кодексом України.

Існують різні види факторингових операцій:

- відкриті (конвенційні) та закриті (конфіденційні), з правом регресу і без нього;
- внутрішній та зовнішній факторинг;
- повний та частковий факторинг;
- з попередньою оплатою та без попередньої оплати.

При відкритому (конвенційному) факторингу підприємство-постачальник повідомляє підприємство-покупця (дебітора) про те, що права на одержання оплати переуступлено банку або факторинговій компанії. І всі платежі направляються на адресу банку (фактору).

При закритому (конфіденційному) факторингу боржники не повідомлені про посередництво банку (фактора). Закритий факторинг передбачає, що ніхто з контрагентів постачальника не знає про переуступку ним прав на одержання оплати банку чи факторинговій компанії.

Факторинг з правом регресу означає, що банк має право зворотної вимоги до постачальника відшкодувати сплачену суму, тобто постачальник несе кредитний ризик. Це дозволяє банку (факторинговій компанії) повернути підприємству-постачальнику розрахункові документи, від оплати яких відмовився покупець, і вимагати повернення підприємством-постачальником коштів.

Факторинг без права регресу в світовій практиці укладається досить рідко, так як вважається, що вона виправдана лише в тому випадку, коли можливість появи суперечливих моментів або настання неплатоспроможності платника зведена до мінімуму. Від виду операції залежить ступінь ризику, яка визначає і вартість операції (комісійну винагороду банку). Факторинг без права регресу означає, що банк (факторингова компанія) бере на себе весь ризик щодо платежу.

Внутрішній факторинг передбачає, що постачальник, його контрагент та банк перебувають у тій самій країні.

Зовнішній факторинг передбачає, що одна зі сторін факторингової угоди перебуває за кордоном.

Повне факторингове обслуговування включає, крім суто факторингових послуг, надання ряду інших: аудиторських, обліку дебіторської заборгованості, повного управління борговими зобов'язаннями тощо.

Частковий факторинг - це оплата банком (факторинговою компанією) лише рахунків-фактур постачальника.

Факторинг з попередньою оплатою передбачає негайну оплату розрахункових документів постачальника, як тільки їх буде надано банку (факторинговій компанії).

Факторинг без попередньої оплати - це такий вид факторингу, коли банк (факторингова компанія) зобов'язується оплатити передані йому постачальником розрахункові документи лише в день оплати документів боржником.

Переваги факторингу для клієнта:

- більша гарантія своєчасного стягнення (інкасування) дебіторської заборгованості покупця;
- зменшення кредитного платіжного ризику;
- надання продавцю короткострокового кредиту;
- можливість планувати платіжний оборот;
- прискорення оборотності оборотного капіталу;
- покращення кредитоспроможності, оскільки оплата за продукцію (роботи, послуги) здійснюється банком (факторинговою компанією) протягом 2-3 днів з моменту укладення

факторингової угоди.

Крім того, банки (фактор-фірми) надають своїм клієнтам додаткові послуги.

Недоліком факторингу для підприємства є вища вартість цієї послуги порівняно зі звичайним кредитом.

5. Довірчі (трастові) послуги - це вид діяльності комерційного банку за дорученням клієнта.

Вони включають виконання робіт по обліку операцій, збереженню цінностей, розміщенню коштів, фінансовому аналізу тощо. Банки здійснюють довірчі операції для приватних осіб, фірм, благодійних організацій, різних фондів.

Трастові (довірчі) послуги - це послуги, що ґрунтуються на довірчих правовідносинах, коли одна особа - засновник (довіритель майна), передає своє майно у розпорядження іншій особі - довірчій особі (трасту), для управління в інтересах третьої особи - бенефіціара.

Таким чином, в зазначених відносинах беруть участь 3 сторони:

1) Довіритель майна або цінностей (засновник) - юридична або фізична особа, яка заснувала траст та/або передала повноваження власника належного їй майна або цінностей відповідно до умов укладеної між ними угоди;

2) Довірена особа (траст) - сторона, яка здійснює управління певним об'єктом. Нею можуть бути спеціалізовані трастові компанії (довірчі товариства) або трастові відділи банків. Об'єктом довірчого управління може виступати рухоме та нерухоме майно, кошти, дорогоцінні метали, цінні папери;

3) Бенефіціар - особа, на користь та в інтересах якої надаються довірчі послуги. Бенефіціара призначає довіритель (сам довіритель майна, третя особа або коло окреслених осіб), залишивши право визначення конкретних бенефіціарів довіреному власнику.

Приватним особам банки надають кілька видів трастових послуг:

- розпорядження спадщиною;
- управління персональними трастами;
- опікунство і забезпечення зберігання майна;
- агентські функції.

Фірмам комерційні банки надають такі види трастових послуг: розпорядження активами, агентські операції, ліквідація підприємств.

Дохід від трастових послуг банків формується за рахунок комісійних винагород, у котрі включаються: щорічні відрахування від доходів трасту, щорічний внесок з первісної суми трасту, внесок із суми трасту після закінчення строку дії траст-договору. Ставки внесків і відрахувань диференційовані залежно від видів трастів і пов'язаних з ними послуг з управління трастами.

Умови, на яких здійснюються трастові угоди, діють багато років або мають безстроковий характер. Трастові відносини з фізичними особами діють протягом життя довірителя плюс 21 рік; відносини, які базуються на заповіті - 20-25 років; на пожертвуванні - більше 40 років; а благодійні мають, як правило, безстроковий характер.

Особливу увагу заслуговують довірчі трастові операції фінансових установ, які створюють умови для розпорядження великими (іноді контрольними) пакетами акцій промислових компаній.

Трастові операції передбачають соціальну відповідальність, тому вони знаходяться під контролем держави: законодавча і виконавча гілки влади регулюють ці операції.

До послуг траст-відділу банку, як правило, відносяться:

1. Збереження цінних паперів.
2. Ведення щомісячних бухгалтерських записів клієнта.
3. Одержання платежів від імені клієнта та за його дорученням, включаючи відсотки, дивіденди, орендні платежі.

4. Купівля і продаж цінних паперів за рахунок і від імені клієнта, і проведення розрахунків із продавцями і покупцями.

5. Консультаційні послуги для підприємств, які включають: вибір оптимального портфеля цінних паперів; податкове планування; придбання нерухомості й інших матеріальних цінностей;

6. Персональне консультування громадян: переказ коштів та інших активів родичам і спадкоємцям у країні і за кордоном; планування оптимального розподілу сімейних доходів.

7. Прийняття цільових вкладів громадян і організацій на купівлю нерухомості й автомобілів.

8. Створення пенсійних фондів організацій і фондів асоціацій громадян (частин пенсійних фондів, внески до яких гарантуються акціями фонду) з управління майном і надання інших послуг за дорученням і в інтересах клієнта на правах його довіреної особи.

У практичній діяльності траст-відділів банків прийнято поділяти довірчі операції на дві групи:

- довірчі операції для фізичних осіб;
- довірчі операції для юридичних осіб.

Однієї з функцій банку в сфері трастових операцій є управління персональними трастами, тобто надання трастових послуг фізичним особам.

Такі операції виникають як угода між довірцем і довіреною особою та пов'язані в основному з передачею майна цій особі, що надалі набуває права володіння майном в інтересах довірителя.

До трастових послуг, що надаються банками окремим особам, відносяться: розпорядження спадщиною; управління власністю на довірчій основі; виконання ролі опікуна і/або збе- рігача майна; виконання агентських посередницьких функцій.

Управління майном у формі трасту має юридичну основу: заповіт, спеціальну угоду, розпорядження суду. Найбільш поширеними є заповітний траст, довічний траст та страховий траст.

Заповітний траст передбачає розпорядження майном довіреною особою (банком) та розподіл доходу між отримувачами. При цьому управління здійснюється в інтересах бенефіціара.

Довічний траст передбачає передачу грошей або цінностей в управління банку особою, яка отримує дохід упродовж життя, а після смерті дохід отримують його нащадки. При цьому довіритель укладає угоду з банком та передає йому майно, банк здійснює зберігання, інвестування та має право розпорядження доходом й основною сумою згідно з угодою.

Страховий траст полягає в призначенні банку чи іншої довіреної особи довірцем по страховому полісу.

6. Розвиток гарантійних послуг пов'язаний з тим, що здійснення операцій на фінансовому ринку супроводжується великими фінансовими ризиками, пов'язаними з можливістю отримання суб'єктами ринку збитків, втрат та інших негативних наслідків. З метою управління ризиками та зменшення їх величини використовується механізм *гарантії та поруки*, що забезпечує своєчасність платежу за зобов'язаннями, які виникають на фінансовому ринку між його суб'єктами.

Гарантія - це зобов'язання гаранта, що видається на прохання іншої особи - принципала, за яким гарант зобов'язується сплатити кредиторі принципала відповідно до умов гарантійного зобов'язання певну грошову суму.

Гарант має право зажадати від принципала в порядку регресу відшкодування сплачених за гарантією сум, якщо інше не передбачено договором гарантії з принципалом.

Видаючи гарантію, гарант (яким може виступати банк, страхова компанія) повинен переконатися у платоспроможності клієнта, оскільки видача гарантії, по суті, має кредитний

характер.

Банки беруть на себе зобов'язання при несплаті клієнтом у строк належних платежів здійснити їх за рахунок власних ресурсів. Банківська гарантія може надаватися і під відповідне забезпечення, тобто супроводжуватися відповідною заставою майна. Банківські гарантії можуть бути спрямовані на виконання клієнтом своїх зобов'язань за торговельними та фінансовими угодами: тендерна гарантія; гарантія виконання контракту; гарантія надання кредиту і виставлення акредитива; гарантія платежу; акцептування та авалювання векселів тощо.

Надійність гарантії залежить від спроможності організації-гаранта погасити заборгованість, саме тому дуже важливим є здійснення фінансового аналізу платоспроможності та кредитоспроможності самого гаранта, при цьому від нього можуть вимагати забезпечення.

Порядок оцінювання фінансового стану комерційного банку базується на аналізі його балансу та звітності про прибутки та збитки. З метою формування об'єктивного уявлення про фінансово-економічний стан банку-гаранта розраховують показники якості активів та пасивів, їх ліквідності, а також здійснюють оцінку ефективності функціонування банку.

Об'єктом гарантій можуть бути найрізноманітніші угоди, які пов'язані з розрахунковими, кредитними операціями, зобов'язання за контрактами, у тому числі зовнішньоекономічними.

У міжнародній практиці розрізняють наступні **види гарантій**.

1. За своїми організаційно-економічними формами гарантії можуть виступати у вигляді авалю або гарантійного листа.

Аваль - це гарантія, згідно з якою особа-аваліст приймає на себе відповідальність за сплату боргів, частіше всього перед власником векселя. Ця згода оформлюється підписом аваліста на лицьовій (зворотній) стороні векселя або на спеціальному гарантійному листі, який прикріплюється до векселя - **алонжі**. Наявність авалю збільшує надійність та привабливість векселя.

2. За способом виставлення гарантії діляться на - **прямі** (гарантія виставляється банком-платником);

- **непрямі** (гарантія виставляється через третій банк).

3. Залежно від ступеня участі інших гарантів розрізняють:

- **прості гарантії**, які виставляють організації-гаранти за дорученням своїх клієнтів на користь його контрагента;

- **контр-гарантії** - організація-гарант, частіше банк, звертається до банку-кореспондента з проханням виставити контрагенту його клієнта гарантію та гарантує при цьому банку компенсацію необхідної грошової суми при настанні гарантійного випадку;

- **синдиковані гарантії** - використовуються у випадку великих сум гарантій, тобто коли одна організація-гарант не в змозі оплатити всю суму. У цьому випадку гарантії укладають угоду, відповідно до якої у гарантійному випадку кожна сторона сплачує свою долю гарантійної суми.

4. Також гарантії поділяють на платіжні та договірні.

Платіжні гарантії включають гарантування платежів за векселями, акредитивами та інкасовими операціями. Вони широко використовуються при здійсненні розрахунків за комерційними кредитами.

До договірних гарантій відносять тендерні гарантії, які пов'язані з організацією торгівлі; митні гарантії по сплаті експортно-імпортного мита; гарантії, які необхідно здійснити згідно з певним контрактом, та інші.

5. За способом реалізації гарантій їх поділяють на умовні та безумовні.

При наданні умовної гарантії гарант сплачує по гарантійному випадку лише у разі виникнення певних умов, тобто у документарній формі підтверджується, що партнер клієнта

виконав усі договірні умови (зобов'язання) згідно з контрактом або клієнт, платіж якого гарантується, не виконав своїх зобов'язань.

При безумовній гарантії платіж здійснюється за першою вимогою кредитора без урахування заперечень клієнта. Безумовні гарантії, як правило, виставляються за дорученням великих клієнтів.

При оформленні гарантії гарант укладає з клієнтом угоду по забезпеченню гарантійного зобов'язання, тобто умови виставлення гарантії та її забезпечення, можливості пролонгації гарантії.

7. Серед посередницьких послуг банків найбільш розповсюджені:

- посередництво в одержанні клієнтом кредиту;
- посередництво в операціях з цінними паперами, валютою, майном.

Перший вид послуг надається банком тоді, коли сам банк не має можливості задовольнити кредитну заявку клієнта. Посередницькі послуги в операціях з цінними паперами, валютою, майном здійснюються на основі доручення клієнта. Особливої уваги заслуговує посередницька практика комерційних банків при емісії, при розміщенні та організації повторного обігу цінних паперів клієнтів. Посередництво банку в цих операціях здійснюється на основі угоди, яка укладена з емітентом. У випадку великих масштабів емісії, обслуговуючий банк може вдаватися до створення консорціуму.

Консорціум - угода між банками і (або) промисловими підприємствами для спільного проведення фінансових операцій.

Послуги банку при переводі цінних паперів від одного власника до іншого, тобто при передачі права власності на володіння цими цінними паперами від однієї особи іншій - це **трансфертні послуги**.

Замовником трансфертних послуг виступають емітенти цінних паперів. У теперішній час перед ними постає безліч проблем, пов'язаних з оперативним обліком цінних паперів та їх власників, повідомленням для багаточисельних акціонерів про діяльність акціонерних товариств і розподіл дивідендів, перереєстрацію власників цінних паперів на вторинному ринку. Дохід банку за посередництво в операціях із цінними паперами утворюється за рахунок різниці в цінах купівлі і продажу.

8. Комерційні банки також надають своїм клієнтам консультативні послуги. Як правило, консультування є видом послуг, пов'язаних з іншими операціями: кредитними, лізинговими, факторинговими, обслуговуванням платіжного обігу та ін.

Банківські послуги можуть включати консультації:

- щодо допомоги підприємствам, організаціям і установам в налагодженні бухгалтерського обліку, складанні бухгалтерської звітності, заповненні розрахункових документів;
- у галузі економічного (фінансового) аналізу;
- щодо вивчення платоспроможності господарюючих партнерів клієнтів;
- організації і повторного обігу цінних паперів;
- вибору напряму інвестування коштів;
- маркетингові послуги;
- розміщення реклами через мережу установ банку;
- послуги із застосування законодавчих актів та інших нормативних документів у капітальному будівництві та проектуванні;
- з питань зовнішньоекономічної діяльності;
- проведення валютних операцій тощо.

Плата за консультативні послуги включається в плату за основний вид операцій, який супроводжується консультуванням.

9. Послуги банків по зберіганню цінностей зумовлені тим, що банки мають спеціально оснащені, важкодоступні для викрадачів приміщення. Ці послуги надаються у двох формах:

- надання клієнтам сейфів для зберігання цінностей;
- зберігання цінностей у сталевій камері.

Банківська система України розвивалась досить динамічно і була орієнтована на забезпечення безперебійного грошового обігу капіталу; надання можливостей отримання необхідного фінансування підприємствами, державою, приватними особами; створення сприятливих умов вкладення коштів із метою нагромадження заощаджень у національній економіці.

Станом на 01.12.2020 р. в Україні налічувалось 74 діючих банків (з них з іноземним капіталом - 33; з 100% іноземним капіталом - 23) (табл. 15.1).

Основні характеристики етапів становлення та розвитку банківської системи України:

- 1) 1988-1990 рр. - створення прототипу системи українських комерційних банків у складі банківської системи СРСР;
- 2) 1991 - I півріччя 1992 р. - перереєстрація українських комерційних банків і початок формування банківської системи України як незалежної держави;
- 3) II півріччя 1992 р. - 1993 р. - формування банківської системи України на етапі становлення економічного та політичного суверенітету;
- 4) 1994-1996 рр. - розвиток банківської системи на першому етапі реалізації курсу економічних реформ монетарними методами;
- 5) 1997-1999 рр. - реформування банківської системи в умовах поглиблення фінансово-економічної кризи, поступового переходу до поєднання монетарних методів управління економікою із заходами щодо її структурного реформування;
- 6) 2000 - I півріччя 2008 р. - розвиток банківської системи в умовах реструктуризації економіки, падіння дохідності банківських операцій, укрупнення та консолідація капіталу банків [35, с. 100];
- 7) II півріччя 2008 р. - 2013 р. - розвиток банківської системи під впливом світової фінансово-економічної кризи в умовах девальвації національної валюти, скорочення виробництва, експорту, дефіциту платіжного балансу та державного бюджету.
- 8) 2014 р. - сьогодні - новий кризовий період у розвитку банківської системи України. Одним з ключових елементів реформи стало очищення ринку від фіктивних і неякісних банків.

ТЕМА 14. НЕБАНКІВСЬКІ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНІ ІНСТИТУТИ.

- 14.1. Страхові компанії та пенсійні фонди.
- 14.2. Інвестиційні фонди та інвестиційні компанії.
- 14.3. Кредитні спілки та ломбарди.

14.1. Страхові компанії та пенсійні фонди.

1. Найкраще сутнісний зміст категорії страхування можна зрозуміти з англійської назви цього терміну «insurance», що дослівно означає «убезпечення». Адже страхування слугує саме ubezpieченню громадян та суб'єктів господарювання від матеріальних збитків, яких вони можуть зазнати в результаті настання раптових неочікуваних подій. Такі події можуть носити природний, техніко-технологічний або економічний характер. Необхідність виникнення страхового захисту викликана прагненням людини обмежити матеріальні збитки, пов'язані з певними ризиками. Але з розвитком людської цивілізації кількість таких ризиків збільшується, а отже - зростає потреба у страховому захисті. Отже, страхування - це спосіб захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб в умовах ринкової економіки [34, с. 14].

1. Закон України «Про страхування» дає наступне визначення: «Страхування - вид ци-

вільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян і юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати громадянами та юридичними особами страхових платежів і доходів від розміщення коштів цих фондів».

1. Важливе значення має класифікація страхування *за формою проведення*, згідно з якою розрізняють *добровільне та обов'язкове страхування* [113, с. 8].

2. За *об'єктами (галузями)* виділяють такі види страхування, як *особисте, майнове та страхування відповідальності* (рис. 16.1) [113, с. 8].

3. Суб'єктами страхових відносин є *страховик, страхувальник, вигодонабувач, застрахований, страхові посередники* (страхові брокери, страхові агенти), *об'єднання страховиків*.

4. У багатьох країнах світу страхова справа розглядається як окрема галузь економічної діяльності. До неї входять різноманітні за формами власності, видами страхування організації-страховики, посередницькі та інформаційно-консультаційні структури. Головне місце у страховій галузі належить страховикам [34].

5. *Страховик* - це організація, котра згідно з отриманою ліцензією бере на себе за певну плату зобов'язання у разі настання страхового випадку відшкодувати страхувальникові чи особам, яких він назвав, завданий збиток або виплатити страхову суму [48, с. 54].

Сукупність страховиків, що функціонують у певному економічному середовищі, утворює страхову систему. Її головне завдання - надання страхових послуг.

За формою власності страховики можуть бути державними і приватними. За характером роботи страховики поділяються на дві групи:

- 1) такі, що страхують життя;
- 2) здійснюють інші види страхування.

За територіальною ознакою страховиків можна поділити на: місцеві, регіональні, національні та міжнародні.

Мінімальний розмір статутного фонду (гарантійного депозиту) страховика, який займається видами страхування іншими, ніж страхування життя, встановлюється у сумі, еквівалентній 1 млн євро, а страховика, який займається страхуванням життя, 10 млн євро за валютним обмінним курсом валюти України.

Предметом безпосередньо діяльності страховика може бути лише страхування, пере-страхування і фінансова діяльність, пов'язана з формуванням та розміщенням страхових резервів і їх управлінням.

Страховики мають право займатися тільки тими видами страхування, що визначені в ліцензії.

Страховики складають основу інституціональної та територіальної структури страхового ринку.

За інституціональною ознакою страхові компанії можуть бути створені як акціонерні товариства, товариства з додатковою відповідальністю, товариства з повною відповідальністю, командитні товариства та товариства взаємного страхування (відповідальністю товариства взаємного страхування є зобов'язання щодо виплати страхових сум і страхових відшкодувань членам цього товариства у разі настання страхових випадків).

Економічна сутність страхування розкривається в його *специфічних функціях*, що виражають суспільне значення даної категорії і до яких можна віднести:

1. Ризикова функція полягає в переданні страховикові за певну плату матеріальної відповідальності за наслідки ризику, зумовленого подіями, перелік яких передбачено чинним законодавством або договором зі страхувальником.

2. Функція створення і використання страхових резервів проявляється у накопиченні

страховиком певного капіталу, достатнього для забезпечення покриття збитків (у разі їх виникнення), заподіяних страхувальникові стихійним лихом, нещасним випадком або іншою страховою подією. Формування страхових резервів - основа діяльності страховика, який концентрує кошти страхувальників, а потім використовує їх для покриття збитків, розподіляючи таким чином між усіма страхувальниками наслідки страхової події, яка сталася з одним із них.

3. Функція заощадження коштів (накопичувальна) - забезпечення захисту і збільшення рівня життя населення за рахунок використання механізмів капіталізації у страхуванні життя.

4. Функція попередження страхових випадків і зменшення розміру збитків (превентивна) спрямована на фінансування заходів щодо зменшення страхового ризику за рахунок частини коштів страхового фонду. Здійснення цієї функції передбачає широкий комплекс заходів, у тому числі фінансування їх задля недопущення або зменшення наслідків страхових подій, а її економічна сутність полягає в тому, що сама страхова компанія об'єктивно зацікавлена у попередженні настання страхових випадків.

5. Контрольна функція полягає в суворому цільовому формуванні коштів страхового фонду. Згідно з контрольною функцією на підставі нормативних документів здійснюється фінансовий страховий контроль за проведенням операцій по страхуванню.

6. Інвестиційна функція полягає у поліпшенні стану грошового обігу, підвищенні купівельної спроможності національної валюти, збільшенні інвестиційних можливостей країни.

7. Кредитна функція в повній мірі проявляється в особистому страхуванні. Тому, що клієнт купуючи страховий поліс сплачує внесок і цим самим кредитує страхову компанію [62, с. 12-13].

У сучасних умовах, коли запроваджуються економічні системи, які ґрунтуються на ринкових принципах та керуються приватним сектором, звичайні розподільчі пенсійні системи, які знаходяться в державному управлінні, потребують реформування. Саме тому поряд із системою загальнообов'язкового виділяють недержавне пенсійне забезпечення [61].

Система недержавного пенсійного забезпечення - це складова частина системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб, крім випадків, передбачених законами, у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного страхування пенсійних виплат [61].

Недержавні пенсійні фонди як добровільний та ефективний засіб накопичення на старість з'явилися в Англії більше двох з половиною століть тому, пізніше в Росії (у другій половині ХУІІІ ст). У 1897 році в Росії і, зокрема, в Україні успішно діяли більше 200 емеритальних, пенсійних і страхових кас, найбільш потужними з яких були каси залізничників, вчителів, службовців Товариства пароплавства по Дніпру, деяких великих підприємств [61].

Принцип «зроби пенсію собі сам» відійшов на другий план з появою державних пенсійних систем. Німеччина запровадила цей соціальний інститут у 1889 році за часів канцлера Бісмарка, Австралія та Велика Британія - у 1908 році, в Сполучених Штатах Америки державна пенсійна система з'явилась в 30-ті роки ХХ сторіччя, у Радянському Союзі - в 1956 році [61].

Але сучасні пенсійні системи більшості країн включають як розподільчу складову (державну солідарну систему), так і накопичувальну (обов'язкову та добровільну), що є гарантією фінансового благополуччя осіб похилого віку.

Відповідно до чинного законодавства недержавне пенсійне забезпечення (третій рівень) здійснюється:

1) недержавними пенсійними фондами шляхом укладення пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів та вкладниками таких фондів;

2) страховими організаціями шляхом укладення договорів страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду;

3) банківськими установами шляхом укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб [61].

Недержавний пенсійний фонд (НПФ) - це фінансова установа, діяльність якої базується на принципах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень. Фонд залучає пенсійні внески фізичних і юридичних осіб, інвестує кошти з метою їх захисту від інфляції та примноження, а пізніше здійснює пенсійні виплати за рахунок накопичених пенсійних активів [61].

Згідно із Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення», недержавний пенсійний фонд - це юридична особа, створена відповідно до цього Закону, яка має статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства), функціонує та провадить діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду у визначеному законами України порядку.

НПФ створюється, провадить діяльність і ліквідується згідно з Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення». НПФ має статус неприбуткової установи, тобто не має на меті одержання прибутку для його подальшого розподілу між засновниками фонду. Весь отриманий фондом інвестиційний дохід розподіляється тільки між його учасниками.

Пенсійний фонд діє на підставі статуту, який затверджується засновниками фонду, і повинен відповідати вимогам Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення».

Вкладник недержавного пенсійного фонду - це особа, яка **сплачує пенсійні внески** на користь учасника шляхом перерахування грошових коштів до недержавного пенсійного фонду відповідно до умов пенсійного контракту та закону;

Учасник пенсійного фонду - це фізична особа, **на користь якої сплачуються** (сплачувалися) пенсійні внески до пенсійного фонду та яка має право на отримання пенсійних виплат або отримує такі виплати з пенсійного фонду.

Учасниками фонду можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства. Участь фізичних осіб у будь-якому недержавному пенсійному фонді є добровільною, крім випадків, встановлених законом. Фізична особа може бути учасником кількох пенсійних фондів за власним вибором відповідно до вимог цього Закону.

Пенсійні виплати можуть здійснюватися учаснику фонду або його спадкоємцю.

Вкладником фонду будь-якого виду на користь учасника фонду може бути:

- роботодавець учасника фонду;
- професійна спілка, об'єднання професійних спілок щодо своїх членів;
- сам учасник фонду;
- подружжя, діти, батьки, рідні брати і сестри, дід і баба учасника фонду, діти подружжя учасника фонду, у тому числі усиновлені ним (нею) діти, батьки подружжя учасника фонду.

У будь-якому пенсійному фонді його учасники можуть бути одночасно і вкладниками такого фонду.

Учасники відкритого та професійного пенсійного фонду мають право залишатися його учасниками у разі припинення здійснення пенсійних внесків на їх користь, припинення (розірвання) пенсійних контрактів, укладених на їх користь.

Недержавне пенсійне забезпечення в Україні здійснюється на принципах:

- законодавчого визначення умов недержавного пенсійного забезпечення;
- заінтересованості фізичних осіб у недержавному пенсійному забезпеченні;
- добровільності створення пенсійних фондів юридичними та фізичними особами, об'єднаннями фізичних осіб та об'єднаннями юридичних осіб;

- добровільної участі фізичних осіб у системі недержавного пенсійного забезпечення та вибору виду пенсійної виплати, крім випадків, передбачених цим Законом;
- добровільності прийняття роботодавцем рішення про здійснення пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення;
- економічної заінтересованості роботодавця у здійсненні пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення;
- неможливості необґрунтованої відмови роботодавця від здійснення пенсійних внесків до системи недержавного пенсійного забезпечення на користь своїх працівників, якщо роботодавець розпочав здійснення таких пенсійних внесків;
- рівноправності всіх учасників пенсійного фонду, які беруть участь в одній пенсійній схемі;
- розмежування та відокремлення активів пенсійного фонду від активів інших суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення та накопичувального пенсійного страхування з метою захисту майнових прав учасників пенсійного фонду та унеможливлення банкрутства пенсійного фонду;
- визначення розміру пенсійної виплати залежно від суми пенсійних коштів, облікованих на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду або застрахованої особи;
- гарантування фізичним особам реалізації прав, наданих їм цим Законом;
- цільового та ефективного використання пенсійних коштів;
- державного регулювання розміру тарифів на послуги, що надаються у системі недержавного пенсійного забезпечення;
- відповідальності суб'єктів системи недержавного пенсійного забезпечення за порушення норм, передбачених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами;
- державного регулювання діяльності з недержавного пенсійного забезпечення та нагляду за його здійсненням.

За видами пенсійні фонди можуть утворюватися як **відкриті** пенсійні фонди, **корпоративні** пенсійні фонди та **професійні** пенсійні фонди.

Засновником відкритого пенсійного фонду можуть бути *будь-які одна чи декілька юридичних осіб* з урахуванням обмежень, встановлених законодавством. Учасниками цього фонду можуть бути фізичні особи незалежно від характеру і місця роботи.

Засновником корпоративного пенсійного фонду *може бути юридична особа-роботодавець або декілька юридичних осіб-роботодавців*, до яких можуть приєднуватися роботодавці-платники. Учасниками цього фонду можуть бути виключно фізичні особи, які перебувають чи перебували у трудових відносинах із працедавцями-засновниками і працедавцями-платниками цього фонду.

Засновником (засновниками) професійного пенсійного фонду можуть бути *об'єднання юридичних осіб-роботодавців, об'єднання фізичних осіб, включаючи професійні спілки (об'єднання професійних спілок), або фізичні особи, пов'язані за родом їх професійної діяльності (занять)*. Учасниками цього фонду можуть бути виключно фізичні особи, пов'язані родом їхньої професійної діяльності (занять), визначеної у статутному фонді НПФ.

У відкритих фондах внески здійснює учасник фонду як **фізична особа**. У корпоративних та професійних фондах, **створених роботодавцями або профспілками, внески та обслуговування здійснюють сам роботодавець або пов'язані з ним компанії**.

До складу активів пенсійного фонду належать:

- 1) активи в грошових коштах;
- 2) активи в цінних паперах;
- 3) інші активи згідно із законодавством.

Пенсійні активи, що накопичуються у пенсійному фонді, можуть бути використані виключно для цілей інвестиційної діяльності фонду, виконання зобов'язань фонду перед його

учасниками та оплати витрат, пов'язаних із здійсненням недержавного пенсійного забезпечення, а саме:

- 1) інвестування відповідно до вимог цього Закону з метою отримання доходу на користь учасників фонду;
- 2) виконання договорів виплати пенсії на визначений строк, укладених з учасниками фонду, та для здійснення одноразових пенсійних виплат, передбачених законом;
- 3) оплати договорів страхування довічної пенсії та договорів страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду, укладених із страховою організацією;
- 4) оплати послуг з адміністрування пенсійного фонду (крім випадків, коли адміністрування самостійно здійснює юридична особа - одноосібний засновник корпоративного пенсійного фонду), включаючи оплату рекламних і агентських послуг, пов'язаних з функціонуванням пенсійного фонду, витрат на оприлюднення інформації про його діяльність, передбаченої цим Законом;
- 5) виплати винагороди за надання послуг з управління активами пенсійного фонду;
- 6) оплати послуг зберігача;
- 7) оплати послуг з проведення планових аудиторських перевірок пенсійного фонду;
- 8) оплати послуг третіх осіб, надання яких передбачено цим Законом або нормативно-правовими актами Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, включаючи оплату послуг торговців цінними паперами (посередників), витрат на ведення обліку та перереєстрацію прав власності на активи пенсійного фонду;
- 9) оплати інших послуг, надання яких передбачено цим Законом та які визначені Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Використання пенсійних активів для інших цілей забороняється.

Загальні обмеження інвестиційної діяльності з пенсійними активами пенсійного фонду визначені у ст. 49 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» та налічують 22 пункти.

Зокрема, особа, що здійснює управління активами пенсійного фонду, під час провадження нею такої діяльності не має права:

- 1) формувати пенсійні активи за рахунок позикових (кредитних) коштів;
- 2) надавати майнові гарантії, забезпечені пенсійними активами, або будь-які кредити (позики) за рахунок пенсійних активів;
- 3) укладати угоди купівлі-продажу або міни пенсійних активів з обов'язковою умовою зворотного викупу;
- 4) розміщувати на банківських депозитних рахунках у грошових коштах та в ощадних сертифікатах банків більш як 50 відсотків загальної вартості пенсійних активів;
- 5) придбавати або додатково інвестувати в цінні папери одного емітента більш як 5 відсотків загальної вартості пенсійних активів (крім цінних паперів, погашення та отримання доходу за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України, та у випадках, визначених законодавством та інше.

14.2. Інвестиційні фонди та інвестиційні компанії.

Згідно із Законом України «Про інститути спільного інвестування», **інститут спільного інвестування (ICI)** - це корпоративний або пайовий фонд.

Інвестиційний фонд - це один з учасників фондового ринку, який акумулює кошти інвесторів та передає їх в управління інвестиційному управляючому. Тобто це спосіб вкладення коштів групи інвесторів, за якого вартість інвестування цільових об'єктів розподіляється поміж усіх них. Такий фонд може мати за мету набагато ширше коло об'єктів для інвестування, ніж можуть собі дозволити окремі інвестори [6].

Мінімальний розмір статутного капіталу ІСІ - 1250 розмірів мінімальної заробітної плати.

Корпоративний фонд - це юридична особа, яка утворюється у формі акціонерного товариства і провадить виключно діяльність із спільного інвестування.

Пайовий фонд - це сукупність активів, що належать учасникам такого фонду на праві спільної часткової власності, перебувають в управлінні компанії з управління активами та обліковуються нею окремо від результатів її господарської діяльності. Пайовий фонд не є юридичною особою і не може мати посадових осіб. Пайовий фонд створюється компанією з управління активами.

Інститут спільного інвестування може бути **строковим або безстроковим**.

Інститут спільного інвестування залежно від порядку провадження діяльності може бути **відкритого, інтервального та закритого типу**.

Інститут спільного інвестування належить до відкритого типу, якщо інститут (компанія з управління його активами) бере на себе зобов'язання здійснювати у будь-який час на вимогу учасників цього інституту викуп цінних паперів, емітованих таким інститутом (компанією з управління його активами).

Інститут спільного інвестування належить до інтервального типу, якщо інститут (компанія з управління його активами) бере на себе зобов'язання здійснювати на вимогу учасників цього інституту викуп цінних паперів, емітованих таким інститутом (компанією з управління його активами), протягом обумовленого у проспекті емісії строку (інтервалу).

Інститут спільного інвестування належить до закритого типу, якщо інститут (компанія з управління його активами) не бере на себе зобов'язань щодо викупу цінних паперів, емітованих таким інститутом (компанією з управління його активами), до моменту його припинення.

Інститути спільного інвестування можуть бути **диверсифікованого, недиверсифікованого, спеціалізованого або кваліфікаційного виду**.

Інститут спільного інвестування вважається **диверсифікованим**, якщо він одночасно відповідає таким вимогам:

- 1) сумарна вартість цінних паперів одного емітента в активах інституту спільного інвестування не перевищує 10 відсотків загального обсягу цінних паперів відповідного випуску цінних паперів такого емітента;
- 2) сумарна вартість цінних паперів, які становлять активи інституту спільного інвестування в обсязі, що перевищує 5 відсотків загального обсягу випуску цінних паперів, на момент їх придбання не перевищує 40 відсотків вартості чистих активів;
- 3) не менш як 70 відсотків загальної вартості активів інституту спільного інвестування становлять кошти, в тому числі на банківських депозитних рахунках, ощадні (депозитні) сертифікати, банківські метали, облігації підприємств та облігації місцевих позик, державні цінні папери, а також цінні папери, що допущені до торгів на фондовій біржі.

Інститут спільного інвестування вважається **спеціалізованим**, якщо він інвестує активи виключно у визначені Законом активи.

До спеціалізованих інститутів спільного інвестування належать інвестиційні фонди таких класів:

- 1) фонди грошового ринку;
- 2) фонди державних цінних паперів;
- 3) фонди облігацій;
- 4) фонди акцій;
- 5) індексні фонди;
- 6) фонди банківських металів.

Інститут спільного інвестування вважається кваліфікаційним, якщо він інвестує ак-

тиви **виключно** в один із кваліфікаційних класів активів та кошти, а також не має будь-яких вимог до структури активів.

До кваліфікаційних належать такі класи активів:

- 1) об'єднаний клас цінних паперів;
- 2) клас нерухомості;
- 3) клас рентних активів;
- 4) клас кредитних активів;
- 5) клас біржових товарних активів;
- 6) інші класи активів, які Комісія може вводити та відносити до кваліфікаційних.

Інститути спільного інвестування, які не відповідають вимогам до диверсифікованого, спеціалізованого або кваліфікаційного інституту спільного інвестування, *є недиверсифікованими*.

Недиверсифікований інститут спільного інвестування закритого типу, який здійснює виключно приватне розміщення цінних паперів інституту спільного інвестування серед юридичних та фізичних осіб, *є венчурним фондом*.

Розглянемо детальніше напрями вкладання коштів спеціалізованих та кваліфікаційних інвестиційних фондів.

Структура активів спеціалізованих **фондів грошового ринку** повинна одночасно відповідати таким вимогам:

- 1) загальна вартість облігацій місцевих позик та облігацій підприємств не може перевищувати 30 відсотків загальної вартості активів фонду;
- 2) загальна вартість облігацій, забезпечених державною гарантією, та облігацій, погашення та отримання доходу за якими гарантовано урядами іноземних держав, не може перевищувати 50 відсотків загальної вартості активів фонду;
- 3) загальна сума зобов'язань одного банку не може перевищувати 25 відсотків загальної вартості активів фонду.

Структура активів спеціалізованого **фонду державних цінних паперів** повинна одночасно відповідати таким вимогам:

- 1) загальна вартість облігацій підприємств, забезпечених державною або місцевою гарантією, та облігацій місцевих позик не може перевищувати 40 відсотків загальної вартості активів фонду;
- 2) загальна вартість боргових цінних паперів, погашення та отримання доходу за якими гарантовано урядами іноземних держав, та емісійних боргових цінних паперів міжнародних фінансових організацій не може перевищувати 20 відсотків загальної вартості активів фонду;
- 3) **вартість державних облігацій** України не може перевищувати 35 відсотків загальної вартості активів фонду;
- 4) загальна сума зобов'язань одного банку не може перевищувати 25 відсотків загальної вартості активів фонду.

Структура активів спеціалізованого **фонду облігацій** повинна одночасно відповідати таким вимогам:

- 1) загальна вартість облігацій місцевих позик не може перевищувати 40 відсотків загальної вартості активів фонду;
- 2) загальна вартість **облігацій іноземних емітентів**, що перебувають в обігу на іноземних фондових біржах, перелік яких визначається Комісією, не може перевищувати 20 відсотків загальної вартості активів фонду;
- 3) загальна вартість **цінних паперів спеціалізованих фондів державних цінних паперів та спеціалізованих біржових індексних фондів** не може перевищувати 20 відсотків загальної вартості активів фонду;

4) загальна **вартість привілейованих акцій** не може перевищувати 10 відсотків загальної вартості активів фонду;

5) загальна сума зобов'язань одного банку не може перевищувати 25 відсотків загальної вартості активів фонду.

Структура активів спеціалізованих **фондів акцій** повинна одночасно відповідати таким вимогам:

1) загальна вартість **цінних паперів та депозитарних розписок**, частка в загальній вартості активів фонду кожного з яких перевищує 15 відсотків, не може перевищувати 50 відсотків загальної вартості активів фонду;

2) загальна сума зобов'язань одного банку не може перевищувати 25 відсотків загальної вартості активів фонду;

3) загальна вартість цінних паперів **спеціалізованих фондів та цінних паперів іноземних біржових фондів** не може перевищувати 30 відсотків загальної вартості активів фонду.

Структура активів спеціалізованих **фондів банківських металів** повинна одночасно відповідати таким вимогам:

1) **загальна вартість банківських металів** у зливках, коштів та майнових прав за договорами з банком щодо виплати грошового еквіваленту банківського металу за його поточним курсом повинна становити не менш як 70 відсотків загальної вартості активів фонду;

2) загальна сума зобов'язань одного банку не може перевищувати 25 відсотків загальної вартості активів фонду.

Структура активів спеціалізованого **індексного фонду** повинна одночасно відповідати таким вимогам:

1) **вартість цінних паперів** повинна становити не менш як 80 відсотків загальної вартості активів фонду;

2) кількість цінних паперів, що входять до активів фонду, повинна бути пропорційною кількості цінних паперів, що входять до індексного кошика. При цьому різниця між часткою цінних паперів одного емітента в загальній вартості цінних паперів, за якими розраховується індекс, і часткою таких цінних паперів у вартості активів фонду, що складаються з цінних паперів, не може перевищувати 10 відсотків, якщо інше не встановлено Комісією.

В об'єднаний клас цінних паперів інвестують так звані у світовій практиці збалансовані або змішані фонди. В ідеалі фонди змішаних інвестицій в своєму портфелі повинні оптимальним чином поєднувати як ризикові цінні папери (акції, паї закритих фондів), так і безризикові (облігації, державні цінні папери). У залежності від ситуації на ринку структура портфеля змішаного фонду може і повинна бути змінена. На зростаючому ринку вигідніше перекладати більшу частину активів в акції, на падаючому ринку - в облігації. Основне призначення цих фондів - забезпечити інвесторам як зростання прибутку, так і регулярний дохід. Для того, щоб цього досягти, змішані фонди інвестують одночасно в акції (зростання прибутку) і в бонди (для регулярного доходу) [60, с. 214].

Фонди нерухомості спеціалізуються на інвестуванні в нерухомість. Об'єктами інвестування фондів нерухомості можуть бути як будівлі - житлова та комерційна нерухомість, так і земля. Фонди нерухомості є досить надійними і, якщо ринок нерухомості зростає, вони можуть показувати непогані результати. Фонди нерухомості є дуже зручним фінансовим інструментом інвестування для тих, хто бажає вкласти кошти в нерухомість, але ще не накопичив достатньо капіталу, щоб відразу придбати об'єкт нерухомості, а тим більше, декілька таких об'єктів. Фонди нерухомості надають інвесторам доступ на ринок високоліквідної і надійної сфери інвестування з меншими ризиками. Керуюча компанія, у свою чергу, здатна запропонувати своїм клієнтам більш рентабельні і безпечні проєкти інвестування, ніж це може зробити інвестор в індивідуальному порядку. Фахівці відзначають, що найбільш вигідно інвестувати кошти на строк більше 1 року. Дохід з

інвестицій залежить від зростання цін на нерухомість, прибутки від участі у будівництві та здачі в оренду комерційної нерухомості, продажу і т. п. [60, с. 214].

Рентні фонди, по-перше, спеціалізуються на роботі з нерухомістю (здача в оренду і модернізація нерухомості з метою збільшення її оцінної вартості). Потенційна прибутковість і ризики пайовиків можуть бути досить високими, тому інвестиції в такі фонди переважні при виборі агресивної стратегії. Рентний фонд призначений для інвестицій в нерухомість з подальшою її здачею в оренду і здобуттям рентного доходу регулярно, невеликими порціями. Частина коштів від здачі в оренду залишається у сервісного агента-компанії, яка здійснює експлуатацію і поточний ремонт нерухомості, платить комунальні платежі, збирає гроші з орендарів. Діяльність фонду спрямована на здобуття доходів від об'єкту і збільшення його вартості за рахунок модернізації або реконструкції. Проте цілком можливо, що фонд просто експлуатуватиме будівлю і отримуватиме прибуток у вигляді орендних платежів. Основна перевага даних рентних фондів у тому, що всі ризики тут мінімізовані до прийнятного рівня. Сама схема виглядає таким чином: є, скажімо, бізнес-центр, що належить пайовикам на правах пайової власності, він приносить прибуток у вигляді орендних платежів мінус комунальні платежі і комісійні компанії, що управляє. Цей прибуток і розподіляється між пайовиками. А далі все залежить від того, як компанія, що управляє, справляється зі своїми обов'язками. Відремонтує бізнес-центр - виросте ціна будівлі і орендні платежі, отже, збільшаться вартість паю і дохід по ньому [60, с. 214-215].

Кредитні фонди можуть надавати позики за рахунок майна фондів, а також набувати до складу активів: грошові вимоги за кредитними договорами або договорами позики; майно (в тому числі майнові права), отримане при стягненні; боргові інструменти. Грошові вимоги можуть бути забезпечені поручительством, банківською гарантією, а також заставою (зокрема цінними паперами, нерухомістю, частками в статутних капіталах). Кредитні фонди також можна розглядати як інструмент реструктуризації боргів та фінансування різних проєктів. Фонд цікавий для приватних інвесторів, так як дозволяє інвестувати достатньо невеликі суми грошей у кредитні зобов'язання [60, с. 215].

Фонд товарного ринку вкладає в товарні активи, контракти і цінні папери, прив'язані до вартості товарних активів. Дозволяє приватному інвесторові вкладати в метали, нафту тощо. Фонди цієї категорії представляють альтернативний інвестиціям в акції варіант - можливість працювати з інструментами товарного ринку: інвестувати в деривативи на сировинні товари (ф'ючерси, товарні свопи, а також біржові та позабіржові опціони). На відміну від фондів акцій, у яких ризики диверсифіковані за різними емітентами, у товарних фондах ризик сконцентрований на одному цільовому об'єкті інвестування. Інвестування в фонди товарного ринку скоріше підійде інвесторам, які готові вкладати в високоризикові інструменти і мають уявлення про специфіку та ризики ринку, в який планується направити інвестиції [60, с. 215].

Інвестиційні компанії - це тип фінансових посередників, які залучають кошти інвесторів шляхом випуску власних цінних паперів (акцій, облігацій) і розміщують їх у фінансові активи. Головна відмінність інвестиційних компаній від інших небанківських фінансово-кредитних інститутів полягає у розміщенні їхніх активів, зокрема майже 80% активів інвестиційних компаній складають цінні папери корпорацій та уряду. Таким чином вони об'єднують індивідуальних інвесторів і дають змогу їм одержати переваги від інвестування внаслідок концентрації фінансових ресурсів. Така діяльність суттєво впливає на розвиток фондового ринку, забезпечуючи його динамічний розвиток та високий рівень ліквідності [90].

Інвестиційна компанія є юридичною особою, яка діє на ринку інвестиційних ресурсів за замовленням клієнтів або згідно з власною стратегією.

Відповідно до чинного законодавства України інвестиційною компанією визнається

торговець цінними паперами, який, крім провадження інших видів діяльності, може залучати кошти для здійснення спільного інвестування через емісію цінних паперів та їх розміщення [88].

Інвестиційна компанія створюється у формі акціонерного товариства або товариства з обмеженою відповідальністю в порядку, встановленому для цих товариств, та здійснює діяльність щодо спільного інвестування.

Інвестиційна компанія є учасником фондового ринку, який займається колективними інвестиціями. Залучаючи кошти клієнтів, ця юридична особа формує інвестиційний портфель, управління яким приносить прибуток компанії і її клієнтам. У структуру інвестиційної компанії входять взаємні фонди, які по відношенню до неї є дочірніми підприємствами.

Інвестиційні компанії України надають послуги фізичним та юридичним особам. В їхніх інтересах вони:

- ведуть брокерські операції (купівля, продаж) на ринку акцій;
- працюють на ринку боргових інструментів: організовують залучення позикових капіталів, структуроване фінансування двосторонніх боргів, розміщують гривневі і єврооблігації;
- виконують прямі інвестиції;
- супроводжують спрямовані на залучення капіталу угоди;
- керують активами;
- обслуговують інтернет-трейдерів;
- організовують злиття і поглинання компаній в будь-яких галузях економіки: медіа, нерухомості, сільському господарстві, харчовій промисловості та ін.;
- консультують клієнтів з питань управління фінансами та інвестування [136].

14.3. Кредитні спілки та ломбарди.

Згідно із Законом України «Про кредитні спілки», **кредитна спілка** - це неприбуткова організація, заснована фізичними особами, професійними спілками, їх об'єднаннями на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки.

Діяльність кредитної спілки ґрунтується на таких *основних принципах*:

- добровільності вступу та свободи виходу з кредитної спілки;
- рівноправності членів кредитної спілки;
- самоврядування;
- гласності.

Відповідно до зазначених принципів:

- ніхто не може бути примушений вступати до кредитної спілки, а виключення з членів кредитної спілки дозволяється лише у випадках, визначених статутом спілки;
- усі члени кредитної спілки мають рівні права, в тому числі у разі голосування на загальних зборах, незалежно від розміру пайового та інших внесків;
- забороняється будь-яке втручання в діяльність кредитної спілки, за винятком випадків, передбачених законом;
- кредитна спілка зобов'язана забезпечити повне та своєчасне інформування своїх членів з питань власної діяльності, на їх прохання ознайомлювати з протоколами загальних зборів і засідань інших органів управління кредитної спілки, видавати копії документів та витяги з них у порядку, визначеному статутом.

Кредитна спілка є *юридичною особою*, має самостійний баланс, банківські рахунки, які відкриває і використовує згідно із законодавством у самостійно обраних банківських установах, а також може мати печатки та бланки, власну символіку.

Кредитна спілка створюється на підставі рішення установчих зборів. **Чисельність за-**

сновників (членів) кредитної спілки не може бути менше ніж 50 осіб, які відповідно до цього Закону можуть бути членами кредитної спілки та об'єднані хоча б за однією з таких ознак: мають спільне місце роботи чи навчання або належать до однієї професійної спілки, об'єднання професійних спілок, іншої громадської чи релігійної організації або проживають в одному селі, селищі, місті, районі, області.

Членами кредитної спілки можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають на території України, об'єднані хоча б за однією з ознак, зазначених вище, мають повну цивільну дієздатність.

Не можуть бути прийняті до кредитної спілки особи, які за рішенням суду визнані недієздатними або обмежено дієздатними, особи, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, а також особи, що мають судимість за вчинення кримінальних правопорушень з корисливих мотивів, якщо ця судимість не погашена і не знята в установленому законом порядку.

Капітал кредитної спілки складається з пайового, резервного та додаткового капіталів, а також залишку нерозподіленого доходу спілки і не може бути меншим 10 відсотків від суми її загальних зобов'язань.

Мінімальний розмір капіталу кредитної спілки, необхідний для вступу та функціонування на ринках фінансових послуг, так само як і створення статутного капіталу (фонду), чинним законодавством не передбачено.

Розмір кредиту, наданого одному члену кредитної спілки, не може перевищувати 20 відсотків від капіталу кредитної спілки.

Кредитна спілка має дотримуватись умови, що її зобов'язання перед одним членом на дату виникнення таких зобов'язань не повинні перевищувати 10 відсотків від загальних зобов'язань кредитної спілки.

Об'єднана кредитна спілка - це неприбуткова організація, заснована кредитними спілками на кооперативних засадах з метою сприяння фінансовій стабільності кредитних спілок та об'єднання тимчасово вільних коштів своїх членів для їх взаємокредитування.

Мінімальна кількість учасників об'єднаної кредитної спілки має бути не менше десяти кредитних спілок. Кредитна спілка може бути учасником лише однієї об'єднаної кредитної спілки.

Діяльність ломбардів із надання кредитів є одним із найстаріших видів кредитування населення. Батьківщиною ломбарду вважають Ломбардію - область Північної Італії, де в XIII ст. виникли банківські контори, що видавали позики під заставу. А вже в XV ст. ломбарди з'являються практично в усіх містах Італії та надають позики під заставу особистих речей. Перший ломбард в Україні з'явився в кінці XVIII століття і видавав позики під золоті та срібні речі.

Згідно з «Положенням про порядок надання фінансових послуг ломбардами» (Положення № 3981) Держкомфінпослуг, ломбард - це фінансова установа, винятковим видом діяльності якої є:

- надання на власний ризик фінансових кредитів фізичним особам за рахунок власних або залучених коштів, під заставу майна на визначений строк і під відсоток;
- надання супутніх послуг ломбарду.

Супутні послуги ломбарду:

- оцінка заставленого майна;
- надання посередницьких послуг зі страхування предмета застави на підставі агентського договору із страховою компанією;
- реалізація заставленого майна.

Договір про надання фінансового кредиту має відповідати і містити, зокрема, такі реквізити:

- суму фінансового кредиту;
- відсоток за користування фінансовим кредитом (розмір відсотків, а також плату за супутні послуги ломбард встановлює самостійно);

- посилення на договір застави, що забезпечує зобов'язання за кредитним договором;
- посилення на договір страхування предмета застави (за наявності) тощо.

На практиці заставлене майно нерідко передають ломбарду в заклад.

Заклад - вид **застави рухомого майна**, що передається у володіння заставодержателя або за його наказом у володіння третій особі [66].

Ціну речі, прийнятої від фізичної особи ломбардом, визначають за домовленістю сторін. При цьому сторони можуть провести оцінку предмета застави (якщо цю умову вони встановлять договором) [66].

Заставодавець разом із заставодержателем оцінюють предмет застави відповідно до звичайних цін, що склалися на момент виникнення права застави. Ціну прийнятої речі вказують в договорі застави [66].

Ломбард зобов'язаний страхувати на користь поклажодавця за свій рахунок речі, прийняті на зберігання, виходячи з повної суми їх оцінки. Водночас надано право сторонам страхувати предмет застави за взаємною згодою сторін. При цьому відмова позичальника від страхування предмета застави не може бути підставою для відмови в наданні фінансового кредиту [66].

Договір зберігання речі, прийнятої ломбардом від фізособи, оформляють видачею іменної квитанції. Річ, яку поклажодавець не забрав з ломбарду після закінчення трьох місяців з дня закінчення строку договору зберігання, може бути продана ломбардом [66].

При цьому із суми виручки, одержаної від продажу речі, вираховують плату за зберігання та інші платежі, які належить зробити ломбарду. Залишок суми виручки повертають поклажодавцеві.

Якщо позичальник не виконав у строк своє забезпечене заставою зобов'язання перед ломбардом щодо погашення фінансового кредиту, то ломбард набуває право звернення стягнення на предмет застави.

За рахунок предмета застави ломбард має право задовольнити в повному обсязі свою вимогу, що визначена на момент фактичного задоволення. Тобто це не тільки сума кредиту, а й заборгованість зі сплати відсотків, неустойки, відшкодування збитків, завданих порушенням зобов'язання, витрат на утримання заставленого майна та інше.

Найчастіше предмет застави, на який звернено стягнення, реалізують шляхом його продажу з публічних торгів. Однак договором можуть бути встановлено й інші умови.

Ломбарди можуть реалізувати заставлене майно такими способами:

- при зверненні стягнення право власності на заставлене майно переходить від боржника до ломбарду, припиняється право застави і ломбард продає майно як власник;
- ломбард продає майно від імені та за дорученням заставодавця (тобто право власності на об'єкт застави не переходить від позичальника до ломбарду) [66].

Спосіб реалізації заставленого майна слід вказати в договорі застави. Якщо при реалізації предмета застави виручена грошова сума перевищить розмір забезпечених цією заставою вимог, різницю слід повернути заставодавцю.

Підпунктом 3.2 Положення № 3981 визначено, що ліцензуванню згідно із законодавством підлягає діяльність з надання фінансових кредитів лише за рахунок залучених коштів [66].

Проте згідно з п. 4 Ліцензійних умов № 913 (Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з надання фінансових послуг (крім професійної діяльності на ринку цінних паперів), затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 07.12.2016 р. № 913) ліцензується діяльність з надання позикових коштів на умовах фінансового кредиту (тобто не

уточнюється джерело їх надання). Таким чином, ліцензуванню підлягає діяльність з надання фінансових кредитів відповідно до вищезазначеного пункту [66].

Ломбард повинен мати внутрішнє положення (правила), що регламентує надання фінансових та супутніх послуг, затверджене протоколом зборів учасників. А його установчі документи - відповідати вимогам законодавства та містити вичерпний перелік видів фінансових послуг і супутніх послуг, які можуть надаватися ломбардом [66].

ТЕМА 15. ЦЕНТРАЛЬНИЙ БАНК.

15.1. Призначення, статус та основи організації центрального банку.

15.2. Основні напрями діяльності центрального банку.

15.3. Походження та розвиток центральних банків.

15.4. Становлення центрального банку в Україні та його діяльність.

15.1. Призначення, статус та основи організації центрального банку.

Центральному банку належить провідне місце не тільки в організації всієї сукупності кредитно-грошових відносин у країні, він є головною ланкою в державі, за допомогою якої остання здійснює переважно частину своїх регулюючих стосовно економіки функцій [132, с. 336].

Центральний банк є визначальною ланкою всієї банківської системи країни (банк банків) за своєю головною функціональною роллю - це емісійний банк, тобто банк, якому належить монополія на випуск грошей [132, с. 337]. Центральный банк здійснює управління грошовим оборотом з метою забезпечення стабільного неінфляційного розвитку економіки. *Його роль у розвитку економіки полягає у наступному:*

- він є емісійним банком;
- відіграє роль банку банків, тобто специфічної банківської інституції, яка формує банківські резерви і регулює діяльність банківської системи;
- є органом державного управління, який відповідає за монетарну політику [130].

Центральний банк, як особливий орган банківської системи створює так звані гроші підвищеної ефективності - готівку в обігу і резерви комерційних банків, що слугують базою (грошовою) для зростання пропозиції грошей. Центральный банк установлює для комерційних банків норму обов'язкових резервів, але розмір надлишкових резервів і характер їх використання банки визначають самостійно. Центральный банк має, як правило, монополічне право здійснювати емісію готівки. Проте, сама маса готівки, необхідна для обігу, визначається головним чином поведінкою суб'єктів економіки (фізичних і юридичних осіб), котрі вирішують, в якій пропорції, вони тратитимуть гроші готівкою і на депозитних рахунках в банках. Центральный банк, регулюючи пропозицію грошей, впливає на ціну грошей, тобто на рівень процентної ставки [130].

Таким чином, центральный банк відіграє провідну роль на грошовому ринку. Він впливає на стан економіки через регулювання пропозиції грошей і через здатність впливати на рівень процентної ставки.

Правовий статус центрального банку можна охарактеризувати таким чином: це державний орган управління з покладеними на нього особливими завданнями у сфері грошово-кредитних відносин і банківської діяльності. Він є самостійною юридичною особою, його майно відокремлене від майна держави, центральный банк може ним розпоряджатися як власник. Він не є комерційною організацією.

Правовий статус центрального банку пов'язаний із вирішенням низки важливих питань, що стосуються його діяльності, а саме:

- визначення на законодавчому рівні завдань й основних напрямів діяльності банку;

- формування статутного капіталу банку;
- визначення взаємовідносин банку з органами державної влади;
- порядок призначення і звільнення вищого керівного складу банку [130].

Правовий статус центрального банку у розвинутих країнах закріплений у правових актах: у законах про центральні банки та в їхніх статутах, законах про банки і банківську діяльність, у валютному законодавстві. Безперечно, що головним правовим актом, що регламентує та регулює діяльність центрального банку слід вважати закон про центральний банк. Він містить чітко сформульовані завдання й основні напрями діяльності центрального банку. Порядок формування статутного капіталу центрального банку може визначати держава, як, наприклад, у Великій Британії, Франції, Німеччині. Держава може володіти тільки частиною капіталу, а інша частина - у власності акціонерів. Такий порядок діє у Австрії, Швейцарії, Японії. Також весь статутний капітал центрального банку може бути у власності приватних акціонерів (США, Італія). Проте, порядок й джерела формування статутного капіталу центрального банку не має принципового значення для реалізації його функцій тому, що цільова спрямованість діяльності центрального банку визначається не інтересами акціонерів, а інтересами держави, тобто інтересами всього суспільства [130].

Неоднаковий і характер взаємовідносин центральних банків із органами державної влади.

По-перше, це стосується рівня самостійності центрального банку у рівні й реалізації монетарної політики.

По-друге, характеру взаємовідносин центрального банку з державою щодо фінансування дефіциту державного бюджету.

Що стосується незалежності центрального банку, то вона, безумовно, не може бути абсолютною. Це пояснюється тим, що монетарна політика, яку проводить центральний банк, являє собою важливу складову загальної економічної політики держави. Впливаючи на реальну економіку, вона взаємодіє з фіскальною, ціновою, інвестиційною й структурною політикою. Як провідник монетарної політики центральний банк повинен враховувати загальноекономічні цілі, що стоять перед країною у конкретний період часу, а тому узгоджувати свої дії з урядом та іншими державними установами, які формують економічну стратегію й тактику держави [130].

З метою запобігання прямого тиску уряду на центральний банк з приводу фінансування дефіциту державного бюджету, у більшості країн з розвинутою ринковою економікою, на законодавчому рівні заборонено надавати уряду прямі кредити, спрямовані на покриття бюджетного дефіциту. Крім того, в багатьох країнах забороняється купувати державні цінні папери на первинному ринку. Операції з цінними паперами центральні банки в цих країнах можуть здійснювати тільки на вторинному ринку з метою регулювання грошового обороту [130].

На рівень незалежності центрального банку певним чином впливає і порядок призначення й звільнення вищого керівництва банку. У багатьох розвинутих країнах керуючий центральним банком або призначається Президентом країни, або обирається вищим законодавчим органом державної влади. Організаційна структура центрального банку значною мірою залежить від форми державного устрою держави (федералізація, чи унітарна держава), національних традицій й особливостей банківського законодавства. У країнах з розвинутою ринковою економікою центральний банк є юридично самостійним органом і, як правило, проводить незалежну грошово-кредитну політику, звітуючи перед законодавчими органами влади (парламентами, конгресами) раз або двічі на рік. Центральні банки займають особливе місце, виконуючи роль головного координуючого та регулюючого кредитного органу країни [130].

15.2. Основні напрями діяльності центрального банку.

Основні напрями діяльності центрального банку обумовлені його специфікою та призначенням. Центральний банк є:

- емісійним центром країни;
- «банком банків»;
- органом банківського регулювання та нагляду;
- банкіром і фінансовим агентом уряду;
- кредитором в останній інстанції;
- зберігачем золотовалютного резерву;
- органом валютного контролю;
- провідником грошово-кредитної політики в державі [131, с. 287].

Типова структура балансу центрального банку наведена в таблиці 17.1

Таблиця 17.1

Баланс центрального банку

Активи	Пасиви
1. Кошти та депозити в іноземній валюті і банківських металах	1. Готівкові гроші (банкноти) в обігу
2. Монетарне золото	2. Кошти банків
3. Цінні папери держави	3. Кошти державних та інших установ
4. Цінні папери нерезидентів	4. Зобов'язання перед МВФ
5. Кредити банкам та іншим позичальникам	5. Власний капітал
6. Інші активи	6. Інші пасиви
Разом активи	Разом пасиви

Усі функції центрального банку взаємозалежні. Кредитуючи державу і комерційні банки, він одночасно створює кредитні засоби обігу, здійснюючи випуск і погашення урядових зобов'язань, впливає на рівень позичкового відсотка. Це визначає особливе положення, яке займає центральний банк у банківській системі, і створює об'єктивні передумови для виконання ним своєї найважливішої функції - функції грошово-кредитного регулювання економіки [131, с. 287].

Емісійна діяльність центрального банку. Центральний банк володіє монополією правом випуску банкнот в країні. Банкноти слугують єдиним законним платіжним засобом, обов'язковим до прийому в оплату різноманітних платежів, погашення боргів. Банкнотний «фундамент» підтримує величезну надбудову грошей безготівкового обороту, що зберігаються у вигляді залишків на банківських рахунках, та здійснюються безготівкові розрахунки за допомогою чеків, векселів, платіжних вимог та доручень і т. і. Регулюючи випуск банкнот (а також суму обов'язкових резервів, які комерційні банки зобов'язані формувати як частину від усіх залучених депозитів і зберігати на рахунку в центральному банку), останній здійснює контроль над динамікою і вартістю кредитів в економіці [131, с. 287].

Центральний банк як «банк банків». Центральний банк у своїй діяльності не переслідує мети отримання прибутку. Він не конкурує з комерційними банками та іншими кредитними установами на фінансових ринках. Його головна мета - забезпечити безперервне постачання економіки платіжними засобами (інакше кажучи - забезпечити необхідний рівень ліквідності), налагодити систему розрахунків, контролювати роботу комерційних банків.

Для досягнення цих цілей центральний банк:

- зберігає резерви комерційних банків;
- надає банкам короткострокові кредити на покриття сезонних розривів і інших короткострокових потреб;
- здійснює безготівкові розрахунки у загальнонаціональному масштабі;

- здійснює нагляд і контроль за діяльністю комерційних банків.

В даний час у більшості країн світу комерційні банки зобов'язані зберігати у центральному банку резерв - частину від своїх депозитних зобов'язань. Закон визначає верхню та нижню межі резервних вимог, в межах яких центральний банк встановлює норми, що фактично діють, відповідно до стану кредитного ринку і завдань поточної політики [131, с. 287-288].

Центральний банк є *головним банкіром і фінансовим агентом уряду*. У цій ролі він:

- веде рахунки урядових установ і відомств, акумулює податки та інші надходження і здійснює платежі за дорученням казначейства;
- проводить операції з емісії та розміщення на ринку нових випусків державних позик;
- купує державні цінні папери для власного портфеля;
- виступає радником уряду та інших державних органів щодо фінансових і загальноекономічних питань [131, с. 288].

Центральні банки виконують роль «*кредиторів в останній інстанції*» для комерційних банків та інших кредитних установ. Вони надають короткострокові кредити для поповнення тимчасової нестачі ліквідних коштів, стягуючи з позичальників плату у розмірі ставок рефінансування. Як правило, ці кредити повинні бути забезпечені векселями, державними цінними паперами або власними борговими зобов'язаннями банків [131, с. 288].

Крім того, важливим обов'язком центральних банків є *контроль* за діяльністю кредитних установ з метою запобігання зловживанням, забезпечити стабільну роботу й понизити ризик банкрутства. У цій своїй функції центральний банк працює у тісному контакті з іншими державними контрольними органами. У ряді країн (Австралія, Італія, Росія) наглядова й контрольна діяльність здійснюється винятково центральним банком; в інших (Німеччина, США, Швейцарія, Франція) - центральним банком разом з іншими органами (казначейством, банківською комісією та ін.); а в деяких державах (Австрія, Данія, Канада, Норвегія) - не центральним банком, а спеціальними контролюючими органами [131, с. 288].

Центральний банк *зберігає золотовалютні резерви країни*. В умовах існування золотого стандарту металевий запас емісійного банку був гарантійним фондом забезпечення грошей. Наявність обов'язкового золотого покриття у певному відсотку до суми випущених банкнотів дозволяла жорстко контролювати випуск готівки. Після відміни більшістю країн золотого стандарту у 30-х рр. XX ст. металевий запас перестав грати роль обмежувача емісії, а почав використовуватися як *гарантійно-страховий фонд міжнародних платежів*. Окрім благородних металів центральні банки зберігають великі запаси в іноземних валютах для підтримки зовнішнього курсу своєї валюти за допомогою інтервенцій на валютному ринку [131, с. 288].

Центральний банк є *органом валютного контролю, провідником державної валютної політики*. Він визначає режим обмінного курсу національної валюти і здійснює його регулювання, проводить операції щодо управління офіційними золотовалютними резервами, регулює міжнародні розрахунки, платіжний баланс, контролює рух валютних цінностей як усередині країни, так і за кордоном, бере участь у розробці прогнозу й організовує складання платіжного балансу. Центральний банк бере участь у підготовці міжнародних угод з відповідних питань, займається співробітництвом з центральними банками інших країн, а також з міжнародними і регіональними валютно-кредитними організаціями, представляє країну в цих організаціях [131, с. 288-289].

Центральний банк є *провідником грошово-кредитної політики в державі*. Для грошово-кредитної політики за ринкових умов характерні непрямі методи впливу на процес відтворення. Центральний банк адміністративно визначає тільки загальний розмір готівкової емісії грошей, а на розмір кредитної емісії, так само як і кредитних операцій банків, він впливає за допомогою економічних методів грошово-кредитного регулювання [131,

с. 289].

Центральним банком використовуються такі загальні методи грошово-кредитного регулювання:

- зміна процентних ставок, за якими центральний банк надає кредити комерційним банкам (офіційної облікової ставки (ставки рефінансування), ломбардної ставки);
- зміна норм обов'язкових резервів банків;
- проведення операцій з державними цінними паперами на відкритому ринку, тобто операції з купівлі-продажу державних облігацій, векселів та інших цінних паперів;
- політика валютного курсу, або курсова політика [131, с. 289].

Зміна облікового процента впливає на здатність комерційних банків поповнювати резерви за рахунок короткострокових кредитів центрального банку. Великий вплив на стан банківської системи надає зміна норми обов'язкових резервів. Між розміром резервів і кредитними операціями банків є певний взаємозв'язок: зростання кредитів (і зобов'язань по депозитах) спричиняє необхідність збільшення резервів, скорочення ж кредитів (депозитів) вивільняє резерви [131, с. 289].

Якщо в процесі швидкої кредитної експансії та зростання депозитів у банків виявляється нестача коштів на резервному рахунку, вони вимушені загальмувати видачу нових кредитів, продати цінні папери і т. і. Тим самим відновлюється необхідне співвідношення між резервами і розміром кредитних операцій. Це може привести до уповільнення або навіть до повного припинення кредитної експансії [131, с. 289].

Якщо, навпаки, велике число кредитних установ має надлишок коштів на резервному рахунку (у порівнянні з тією сумою, яка диктується нормами обов'язкових резервів, що діють), вони можуть розширити кредити і безперешкодно створювати нові депозити. В результаті приплив банківського капіталу на ринок збільшиться [131, с. 289].

Проте найбільш оперативним і дієвим методом є операції на відкритому ринку з державними цінними паперами. З метою загальмувати емісію грошей і обмежити кредитну експансію банків, центральний банк продає на ринку цінні папери, списуючи відповідні суми з резервних рахунків банків, що купили ці папери [131, с. 289-290].

Навпаки, намагаючись стимулювати випуск грошей й надання кредитів, центральні банки здійснюють зворотну операцію - купують цінні папери й зараховують вартість цих паперів на резервні рахунки банків.

На додаток до «загальних» методів грошово-кредитного контролю застосовуються й так звані селективні методи регулювання:

- встановлення верхньої межі процентних ставок, що сплачуються банками по термінових внесках;
- зміна маржі (допустимої межі кредитів) по операціях з біржовими цінними паперами і т. і. [131, с. 290].

У ряді країн застосовуються кількісні обмеження кредитів. У Франції та Німеччині, де традиційно висока питома вага переоблікових операцій, центральний банк встановлює квоти на переоблік векселів. У разі перевищення встановленої квоти банк сплачує підвищений процент за кредит в центральному банку. В окремі періоди у ряді країн (Великобританія, США, Бельгія, Франція) вводилося регулювання деяких видів кредиту, наприклад споживчих позик для покупки товарів в розстрочку - у формі встановлення мінімального внеску готівкою і обмеження розстрочки платежу [131, с. 289].

15.3. Походження та розвиток центральних банків.

Виникнення центральних банків історично пов'язане з процесом централізації емісії банкнот, який у більшості країн світу розпочався наприкінці XIX - початку XX ст. Емісія усіх банкнот була зосереджена в одному найбільш надійному комерційному банку, який почали називати центральним емісійним, а потім просто центральним банком. Поступово центральний банк став центром всієї грошово-кредитної системи країни.

Інституційні основи центральних банків світу закладались упродовж століть. Попередниками центральних банків можна вважати емісійні банки, які виникли порівняно недавно - у XIX ст. Тривалий час у світовій банківській практиці не існувало поділу банків на комерційні, емісійні чи центральні. Кожний банк приймав вклади, надавав позички, враховував векселі, випускав в обіг свої банкноти тощо. Випущені банкноти були частково забезпечені золотом, тобто банки мали запас золота, достатній для оплати тільки частини випущених банкнот. Інша частина випуску банкнот була фідучіарною. Проте всі банкноти являли собою безстрокові зобов'язання банків обміняти їх на золото за пред'явленням. У цих умовах стабільність банків і банкнотного обігу значною мірою залежала від того, наскільки обачливою була політика банків стосовно допустимого рівня співвідношення суми випущених банкнот і запасу золота [27, с. 511].

Друга половина XVIII ст. і перша половина XIX ст. - це епоха промислової революції, яка супроводжувалася швидким розвитком машинної індустрії та активізацією діяльності банків. У кінцевому підсумку це привело до значного розширення грошової маси і до підвищення значення банкнотного обігу. За таких умов децентралізована емісія банкнот, коли практично всі банки мали можливість випускати банкноти, вступила у суперечність із потребами економіки. Ринок, який швидко розвивався, вимагав універсального, надійного купівельного і платіжного засобу, який би обертався на території всієї країни і користувався загальною довірою населення. Банкноти окремих, часто маловідомих банків таким вимогам не відповідали. Крім того, децентралізована емісія банкнот не піддавалася належному контролю і регулюванню з боку держави. Це сприяло зловживанню банками правом банкнотної емісії. Банки наражалися на значний ризик, випускаючи банкноти вище допустимого рівня, іноді настільки вище, що вони були не в змозі задовольнити навіть нормальний (не кажучи вже про підвищений) попит на обмін банкнот на золото. Як наслідок, банки часто розорялися. Однак у цілому банківська система продовжувала зростати, випуск банкнот збільшувався і став невід'ємною рисою економіки. Банкноти витісняли повноцінні монети з обігу [27, с. 511].

У XIX ст. стало очевидним, що держава повинна у певний спосіб регулювати грошовий обіг і захищати вкладників банків і власників їхніх банкнот від банківських крахів, кількість яких зростала. Частиною цього регулятивного процесу стала поступова централізація, а потім і концентрація емісії банкнот у межах одного банку. Цей процес затягнувся на тривалий час. Спочатку було обмежено коло банків, які мали право емісії банкнот. Це були, як правило, великі та надійні банки. З часом право емітувати банкноти держава закріпила за одним банком, надавши йому статус емісійного банку. Завдяки концентрації та монополізації банкнотної емісії держава дістала можливість впливати на пропозицію грошей і використовувати емісію для фінансування державних витрат [27, с. 512].

Отже, в історичному плані саме об'єктивна потреба в централізації банкнотної емісії спричинила виникнення емісійних банків.

Класичним прикладом виникнення емісійного банку є становлення і розвиток Банку Англії - одного з найстаріших і найавторитетніших банків світу. Він був заснований у 1694 р. як перший англійський акціонерний банк. Створення банку, як виняток, на акціонерній основі стало можливим завдяки позикам, які уряд отримав від банку для фінансування війни із Францією. Спочатку Банк функціонував як звичайний комерційний. Проте акціонерна форма власності, яка давала можливість швидко нараховувати капітал, а також

особлива наближеність до уряду дала змогу йому з часом зайняти провідне місце в банківській системі країни. Поступово Банк Англії монополізував право випуску банкнот. Згідно з Законами про банківські привілеї 1833 р. і 1844 р. права приватних банків на випуск банкнот були обмежені, тоді як Банк Англії дістав повноваження на необмежений випуск банкнот. Для нього були встановлені межі тільки фідучіарної емісії. Її загальна сума не повинна була перевищувати 14 млн ф. ст., проте вона могла збільшуватись, якщо інші банки з тих чи інших причин втрачали право емісії банкнот. Наприкінці XIX ст. емісія банкнот була майже повністю зосереджена в Банку Англії. Остаточно емісійний статус Банку Англії був закріплений тільки у 1928 р. згідно з Законом про валюту і банкноти [27, с. 512].

Схожий еволюційний шлях пройшов і *Банк Франції*, заснований у 1800 р. як акціонерна компанія. У 1803 р. Банк дістав монопольне право емісії банкнот у Парижі, а в 1848 р. - в усій Франції. У Росії *Державний банк*, заснований у 1860 р., набув статусу емісійного в результаті проведення грошової реформи у 1895-1897 р., за якою Росія перейшла до золотомонетного стандарту [27, с. 512].

На початок XX ст. централізація банкотної емісії була завершена переважно в європейських країнах. У більшості інших країн цей процес завершився у XX ст. і був уже пов'язаний із заснуванням центральних банків [27, с. 512].

Для XX ст. характерним є процес демонетизації золота і перехід від золотомонетного стандарту до системи обігу грошей, нерозмінних на золото. Система золотомонетного стандарту - це саморегульована грошова система з безпосереднім обігом золотих монет, вільним їх карбуванням і необмеженим обміном банкнот на золото в монетній формі, завдяки чому кількість грошей в обігу стихійно пристосовувалася до потреб товарного обігу. Ця система вимагала мінімального втручання держави в грошовий обіг, головним чином через установлення золотого вмісту грошової одиниці та забезпечення функціонування системи вільного карбування монет [27, с. 512-513].

Система обігу грошей, нерозмінних на золото і позбавлених внутрішньої субстанціональної вартості, не має механізму, який би виконував роль стихійного регулятора кількості грошей в обігу, і тому вона потребує створення відповідного органу, забезпеченого організаційно оформленим регулятивним механізмом. Таким органом стає центральний банк, якому держава надає особливого статусу і делегує специфічні функції, спрямовані на забезпечення стабільності як вартості грошей, так і банківської системи. У цьому аспекті механізм центрального банку певною мірою заміняє механізм золотого стандарту [27, с. 513].

Створення центральних банків відбувалося двома шляхами [27, с. 513-514]:

1. Перший шлях, його можна назвати *еволюційним*, - це поступове перетворення банку, який мав статус емісійного, у центральний банк. Становище емісійного банку в ролі центрального зміцнювалося в міру того, як він брав на себе або йому делегували певні повноваження (функції).

Так, найбільший банк Великої Британії - Банк Англії - спочатку використовувався невеликими приватними банками для безпечного зберігання їхніх грошових резервів на відкритих у ньому рахунках. Як уже зазначалося, у XIX ст. емісія банкнот почала концентруватися у Банку Англії, що спричинило централізацію касового обслуговування банків. Це також вимагало відкриття банками їх рахунків у Банку Англії і збереження на них вільних грошових резервів. Пізніше це сприяло розвитку системи міжбанківських розрахунків через Банк Англії. Якщо банківських резервів виявлялося недостатньо для задоволення вимог вкладників і кредиторів, банки звертались за позичками до Банку Англії й у такий спосіб підкріплювали свою ліквідність. У результаті Банк Англії поступово перетворювався на банк банків. Ураховуючи особливу емісійну функцію Банку Англії і значущість установлення належного контролю за емісією банкнот, згідно з

Законом про банківські привілеї 1844 р. Банк Англії було реорганізовано у два самостійні департаменти: емісійний департамент, який здійснює емісію банкнот, і банківський департамент, який відповідає за всі інші аспекти діяльності банку.

Завершенням процесу становлення центрального банку можна вважати визначення на законодавчому рівні особливого призначення емісійного банку як банку, що відповідає за стабільність національної валюти і за стійкість банківської системи. Еволюційний шлях створення центрального банку є характерним для країн, у яких на початок XX ст. уже існували емісійні банки (Велика Британія, Франція).

2. Другий шлях - *директивний* - це створення центрального банку на основі спеціального закону, який установлює особливий статус новоствореного банку з моменту його заснування.

Цей шлях є характерним насамперед для розвинутих країн, у яких з тих чи інших причин не існувало єдиного емісійного банку.

Наприклад, у США до 1913 р. не було єдиного емісійного банку. На початок 1913 р. правом емісії банкнот користувались усі національні комерційні банки, які були засновані згідно з національним банківським актом 1863 р. (їх було 7475).

За цим актом банки мали право здійснювати емісію банкнот у межах обсягу власного капіталу, вкладеного в облігації державних позик. Американська громадськість, як уже зазначалося, вороже ставилася до централізації влади взагалі і до централізації фінансової влади, уособленням якої був центральний емісійний банк. Таке ставлення пояснюється невдачами перших двох спроб утворити емісійний банк США. Перший банк було розформовано у 1811 р., а другий ліквідовано у 1836 р. У XIX ст. і на початку XX ст. банкрутства банків і банківські паніки в межах усієї країни стали в США регулярним явищем. Паніка 1907 р. закінчилась такими значними втратами для вкладників банків, що американська громадськість, зрештою, переконалася в необхідності створення особливого банку, діяльність якого була б спрямована на забезпечення стабільності грошового обігу і банківської системи. Згідно з федеральним резервним актом 1913 р. у США було створено 12 федеральних резервних банків, які виконують роль центрального банку на чолі з Федеральною резервною радою (яка пізніше стала Радою керуючих). Федеральні банки дістали право:

- емісії банкнот;
- надання комерційним банкам позичок для підтримання їх ліквідності;
- накопичення частки резервів комерційних банків у межах установленої норми обов'язкових резервів з метою гарантування депозитів.

Цей шлях характерний також для колишніх колоній та пострадянських країн, які після завоювання політичної незалежності створювали власні національні банківські системи за принципом дворівневої побудови.

У сучасних умовах головною ланкою банківської системи країни, як правило, є центральний банк. У різних країнах цей банк називається по-різному: національний, центральний, резервний, народний, державний банк (Австрійський національний банк, Резервний банк Австралії, Народний банк Китаю, Шведський державний банк, Центральний банк Російської Федерації) або зовсім скорочено - Банк Японії, Банк Італії, ураховуючи його ключову роль у банківській системі країни [27, с. 514].

У другій половині XX ст. та на початку XXI ст., які характеризуються глобалізацією грошових ринків, діяльність центральних банків швидко розвивається у напрямі її інтернаціоналізації:

- посилюється співробітництво центральних банків на міждержавному рівні;
- активізується співпраця центральних банків з міжнародними валютно-кредитними і фінансовими організаціями;
- створюються наднаціональні центральні банки [27, с. 514].

Першим кроком на шляху міждержавної діяльності центральних банків можна вважати створення у 1930 р. Банку міжнародних розрахунків - БМР у місті Базель, Швейцарія. У середині 70-х років під егідою БМР було створено Комітет із банківського регулювання та нагляду [27, с. 514].

Ініціаторами створення Комітету виступили центральні банки Бельгії, Великої Британії, Італії, Канади, Люксембургу, Нідерландів, США, Франції, ФРН, Швейцарії, Швеції та Японії. Неофіційно його ще називають Базельським Комітетом (за місцезнаходженням) або Комітетом Кука (за ім'ям одного з директорів Банку Англії, який першим очолив цей комітет) [27, с. 514-515].

Країни у Комітеті представлені центральними банками або іншими органами, які відповідно до національного законодавства несуть відповідальність за регулювання банківської діяльності та нагляд. Юридично Комітет не володіє наднаціональними повноваженнями стосовно регулювання діяльності банків та здійснення нагляду. На основі дослідження світового банківського досвіду він розробляє принципи ефективного банківського нагляду і директиви (рекомендації), в яких викладені процедури аналізу банківських ризиків і критерії їх оцінювання, визначені методи управління ризиками і шляхи забезпечення прозорості банківської діяльності [27, с. 515].

Комітет дає можливість усім країнам скористатися його рекомендаціями з урахуванням особливостей національної економіки і, зокрема, банківської системи. Зважаючи на високий авторитет комітету, підготовлені ним директиви враховуються центральними банками, регулятивно-наглядовими органами та банківськими установами у багатьох країнах світу і стають, як правило, невід'ємною частиною банківського законодавства [27, с. 515].

У 1990 р. під егідою БМР було створено Комітет із платіжних та розрахункових систем. Основне завдання Комітету - сприяти забезпеченню стабільності внутрішніх та міжнародних платіжних і розрахункових систем. Комітет розробив і в 2001 р. опублікував Базові принципи побудови ключових платіжних систем, у яких визначені обов'язки центральних банків щодо застосування цих принципів, адже саме центральний банк несе відповідальність за стабільність грошового ринку і грошової системи держави [27, с. 515].

Крім того, під егідою БМР функціонує Комітет із золота і валюти, який розробляє рекомендації для центральних банків щодо їхньої діяльності на валютному ринку і ринку золота, а також Комітет із питань глобальної фінансової системи, який є своєрідним форумом для обговорення центральними банками широкого кола питань, пов'язаних із розвитком міжнародних ринків грошей, капіталів та світової валютно-фінансової системи [27, с. 515].

Центральні банки активно співпрацюють з міжнародними валютно-кредитними і фінансовими організаціями, насамперед з МВФ, який виконує роль головного органу міждержавного валютного регулювання. Тісні контакти центральних банків з МВФ зумовлені насамперед тим, що вони мають схожі цілі діяльності, а саме: забезпечення стабільності валют і підтримання упорядкованих відносин у монетарній сфері. Згідно зі Статутом МВФ виконує регулятивну, емісійну, консультативну, кредитну, дослідницьку функції. При цьому слід відзначити тенденцію до посилення кредитної функції фонду, яка певною мірою змінила саму його природу. МВФ надає свої кредити переважно центральним банкам країн з трансформаційною економікою і країн, що розвиваються. До цих країн висуваються вимоги, сформульовані у стабілізаційних програмах і спрямовані на прискорення ринкових реформ, а також на прискорення виходу з кризи. Разом з тим МВФ виявився неспроможним вплинути на економічну політику розвинутих країн, які не користуються його кредитами, насамперед США [27, с. 515].

Характерною рисою сучасності є розвиток регіональної економічної інтеграції в Західній Європі, який спричинив зміну місця і ролі центральних банків у її економіці.

Процес зближення і взаємопереплетіння національних економік розпочався ще в 50-ті роки ХХ ст. зі створення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС). Невід'ємним компонентом економічної інтеграції є валютна інтеграція, першим кроком у формуванні якої було створення в 1979 р. Європейської валютної системи [27, с. 516].

Успішне функціонування Європейської валютної системи створило необхідні умови для формування економічного валютного союзу ЄС (ЕВС), кінцевою метою якого було створення Європейської системи центральних банків (ЄСЦБ) і введення в обіг єдиної європейської валюти - євро [27, с. 516].

ЄСЦБ - це дворівнева банківська система, що складається із Європейського центрального банку - ЄЦБ (European Central Bank - ECB) і національних центральних банків країн Європейського Союзу. Створення ЄСЦБ було логічною передумовою запровадження євро [27, с. 516].

З 1 січня 1999 р. у 12 країнах ЄС (Австрія, Бельгія, Греція, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Фінляндія, Франція) встановлено незмінний обмінний курс національних валют відносно євро і запроваджено євро в безготівковий, а з 1 січня 2002 р. - у готівковий грошовий оборот. Поступово розширюється як коло країн, що входять до складу країн ЄС, так і коло країн єврозони. Євро - напочатку регіональна валюта - внаслідок успішної конкуренції з доларом стала другою за значенням світовою валютою [27, с. 516].

Відповідно до Статуту головна мета ЄСЦБ та ЄЦБ - підтримання цінової стабільності в ЄС. Основні напрями діяльності ЄСЦБ:

- визначення та реалізація єдиної грошово-кредитної політики в єврозоні;
- проведення міжнародних валютних операцій;
- зберігання офіційних золотовалютних резервів, що передані ЄЦБ країнами-учасницями, а також управління цими резервами;
- сприяння чіткому функціонуванню платіжних систем країн - учасниць ЄС [27, с. 516].

Крім того, ЄСЦБ повинна сприяти стабільності фінансової системи і проведенню уповноваженими національними органами ефективного пруденційного нагляду за банками. Виконання завдань і функцій, покладених на ЄСЦБ, Європейський центральний банк забезпечує самостійно або через національні центральні банки. При цьому ні ЄЦБ, ні національні центральні банки не можуть отримувати вказівок від органів влади ЄС та урядів країн-учасниць. ЄЦБ і національним центральним банкам забороняється надавати кредити органам влади ЄС і урядам країн-учасниць, а також купувати у них безпосередньо боргові зобов'язання [27, с. 516].

ЄЦБ розпочав своє існування з 1 липня 1998 р. Штаб-квартира банку розташована у Франкфурті-на-Майні (Німеччина). Статутний капітал ЄЦБ первісно становив 5,76 млрд євро. У 2010 р. ЄЦБ прийняв рішення поступово (до 2012 р.) збільшити капітал до 10,76 млрд євро. Збільшення капіталу було визнано доцільним у зв'язку зі зростанням волатильності валютних курсів, процентних ставок і цін на золото, а також зростанням кредитного ризику. Частка кожного національного центрального банку у формуванні капіталу визначається двома чинниками: обсягом внутрішнього валового продукту і кількістю населення в країні. Причому ці два чинники однаково впливають на обсяги внеску до статутного капіталу. Чистий прибуток ЄЦБ за рішенням Ради керуючих частково (не більше 20%) спрямовується на формування резервного фонду. Загальна сума цього фонду не повинна перевищувати капітал банку. Залишок прибутку розподіляється між національними центральними банками (акціонерами ЄЦБ) пропорційно частці сплаченого ними капіталу [27, с. 516-517].

Керівні органи ЄЦБ: *Рада керуючих і Виконавче правління*. Рада керуючих складається з членів Виконавчого правління і голів центральних банків країн єврозони. Рада визначає основні орієнтири грошово-кредитної політики й інструменти її реалізації. Рішення

стосовно грошово-кредитної політики приймаються простою більшістю голосів членів Ради. Для прийняття рішень стосовно формування капіталу банку, офіційних золотовалютних резервів і деяких інших питань голоси голів національних центральних банків зважуються згідно з участю цих банків у формуванні статутного капіталу ЄЦБ, а голоси членів Виконавчого правління не враховуються при голосуванні. Рада керуючих є підзвітною Європейському парламенту і Раді міністрів країн - членів ЄС [27, с. 517].

Виконавче правління складається з президента банку, віце-президента і чотирьох членів, які обираються за загальною згодою урядів країн-членів на рівні глав держав або урядів. Термін повноваження членів правління становить вісім років і не може бути продовженим. Виконавче правління здійснює реалізацію грошово-кредитної політики відповідно до рішень, прийнятих Радою керуючих, і розробляє директиви для національних центральних банків згідно з покладеними на нього повноваженнями [27, с. 517].

Європейська система центральних банків включає ЄЦБ та національні центральні банки. Для координації грошово-кредитної політики між країнами єврозони та іншими країнами ЄС створена Загальна рада. Вона складається з Президента ЄЦБ, віце-президента та голів національних центральних банків країн - учасниць ЄС. Щорічно ЄЦБ направляє звіт про діяльність ЄСЦБ Європейському парламенту, Європейській комісії та Раді міністрів ЄС. Успішне функціонування Європейського центрального банку та посилення ролі євро на світовому ринку підштовхує й інші країни у напрямі створення монетарного союзу, наддержавного центрального банку і запровадження єдиної валюти [27, с. 517-518].

15.4. Становлення центрального банку в Україні та його діяльність.

Центральним банком у нашій країні є Національний банк України (НБУ), організований у 1991 р. на підставі закону «Про банки і банківську діяльність» (від 20.03.1991 р.). Юридичний статус, повноваження та принципи організації Національного банку України сьогодні визначаються Конституцією та Законами України «Про Національний банк України» (від 20.05.1999 р.) та «Про банки і банківську діяльність» (від 07.12.2000 р.) [131, с. 290].

Згідно з законом Національний банк України є центральним банком країни, особливим центральним органом державного управління.

Національний банк має статутний капітал, що є державною власністю. Розмір статутного капіталу становить 10 мільйонів гривень. Розмір статутного капіталу може бути збільшений за рішенням Ради Національного банку. Джерелами формування статутного капіталу Національного банку є частина його прибутку до розподілу, а при необхідності - Державний бюджет України.

Структура Національного банку побудована за принципом централізації з вертикальним підпорядкуванням. Він являє собою систему єдиного банку та містить [131, с. 290-292]:

1) структурні одиниці Національного банку України:

- центральний апарат управління;
- філії (територіальні управління) Національного банку України (по числу областей в Україні);
- Операційне управління;
- Центральне сховище;
- Державна скарбниця України;
- Центральна розрахункова палата;
- Господарсько-експлуатаційне управління;
- Група управління проєктами міжнародних кредитних ліній;
- спеціалізовані підприємства Національного банку України (Фабрика банкнотного паперу та Банкнотно-монетний двір);

2) структурні підрозділи Національного банку України:

- Відомча охорона;
- Центральна бібліотека;
- Навчальний центр при Національному банку України;
- Центр наукових досліджень при Національному банку України;
- Управління організації будівництва і реконструкції.

Національний банк може відкривати свої установи, філії та представництва в Україні, а також представництва за її межами.

До центрального апарату управління банку, який знаходиться у м. Києві, відповідно до Закону України «Про Національний банк України», належать:

- Рада Національного банку України (вищий орган управління);
- Правління Національного банку України (керівний орган).

Рада Національного банку України складається з 9 осіб. До складу Ради НБУ входять особи, призначені Президентом України та Верховною Радою (4-х осіб призначає Президент України та 4-х - Верховна Рада України). Голова Національного банку входить до складу Ради Національного банку за посадою; призначення на посаду здійснюється Верховною Радою за поданням Президента України.

Голова Національного банку призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України строком на сім років.

Строк повноважень членів Ради Національного банку - 7 років, крім Голови Ради Національного банку, який входить до складу Ради Національного банку на строк здійснення ним повноважень за посадою.

Одна й та сама особа не може бути призначена членом Ради Національного банку більше ніж на два строки поспіль.

Голова Ради Національного банку та його заступник обирається Радою Національного банку зі свого складу *строком на 3 роки.*

Головою Ради Національного банку не може бути обрано Голову Національного банку.

Голова Ради Національного банку:

- організовує засідання Ради Національного банку і головує на них;
- скликає позачергові засідання за своєю ініціативою або за наполяганням не менше однієї третини від загальної кількості членів Ради Національного банку, а також на вимогу Голови Національного банку;
- інформує Президента України або Верховну Раду про виникнення підстав для звільнення з посади призначених ними членів Ради НБУ;
- здійснює інші повноваження і функції відповідно до Регламенту Ради Національного банку України.

Відповідно до Конституції України основними завданнями Ради Національного банку є розроблення Основних засад грошово-кредитної політики та здійснення контролю за її проведенням.

Повноваження Ради Національного банку складаються з такого:

1) розробляє Основні засади грошово-кредитної політики на підставі пропозицій, наданих Правлінням Національного банку, публікує їх в офіційних виданнях та подає щорічно до 15 вересня до Верховної Ради України для інформування;

2) здійснює контроль за проведенням грошово-кредитної політики;

3) здійснює аналіз впливу грошово-кредитної політики України на стан соціально-економічного розвитку України та розробляє пропозиції щодо внесення відповідних змін до неї;

4) затверджує щорічно до 15 листопада поточного року кошторис адміністративних витрат Національного банку на наступний рік;

б) приймає рішення про спрямування прибутку до розподілу на збільшення статутного

капіталу Національного банку;

7) затверджує Регламент Ради Національного банку України, положення про Аудиторський комітет та інші робочі органи Ради Національного банку;

8) приймає рішення про збільшення розміру статутного капіталу Національного банку;

9) визначає порядок, періодичність проведення внутрішнього аудиту у структурних підрозділах Національного банку та затверджує річний план його проведення, затверджує положення про підрозділ внутрішнього аудиту;

10) затверджує до 1 листопада звітного року аудиторську фірму для проведення аудиту річної фінансової звітності Національного банку, визначену за результатами проведення процедури закупівлі згідно із Законом України «Про публічні закупівлі»;

11) розглядає аудиторський звіт та затверджує до 30 квітня наступного за звітним року річну фінансову звітність Національного банку, звіт про виконання кошторису адміністративних витрат Національного банку та розподіл прибутку до розподілу за звітний рік, оприлюднює затверджену Радою Національного банку річну фінансову звітність Національного банку на сторінках офіційного Інтернет-представництва Національного банку;

12) затверджує рішення Правління Національного банку про участь Національного банку у міжнародних фінансових організаціях;

13) оцінює діяльність Правління Національного банку щодо виконання Основних засад грошово-кредитної політики та з інших питань, рішення щодо яких є обов'язковими для Правління Національного банку; вносить Правлінню Національного банку рекомендації стосовно:

- методів та форм прогнозування макропоказників економічного і соціального розвитку України, а також грошово-кредитної політики;

- окремих заходів монетарного і регулятивного характеру та їх впливу на економічний і соціальний розвиток України;

- політики курсоутворення та валютного регулювання;

- розвитку банківської системи та окремих нормативних актів з питань банківської діяльності;

- вдосконалення платіжної системи;

- інших питань, віднесених законом до компетенції Ради Національного банку;

14) вносить рекомендації Кабінету Міністрів України стосовно впливу політики державних запозичень та податкової політики на стан грошово-кредитної сфери України;

15) затверджує за поданням Правління Національного банку методику визначення заробітної плати Голови Національного банку та його заступників;

16) створює Аудиторський комітет та інші робочі органи Ради Національного банку, визначає їх склад та керівників;

17) призначає на посаду та звільняє з посади керівника підрозділу внутрішнього аудиту;

18) призначає на посади та звільняє з посад першого заступника та заступників Голови Національного банку за поданням Голови Національного банку;

19) здійснює нагляд за діяльністю підрозділу внутрішнього аудиту;

20) затверджує за поданням Правління Національного банку методику визначення винагороди членам Ради Національного банку, крім Голови Національного банку. Розмір щорічної винагороди члена Ради Національного банку України не може бути вищим за чотирикратний максимальний розмір заробітної плати члена Правління Національного банку за один місяць;

21) підтверджує наявність або відсутність ознак нестійкого фінансового стану банківської системи, погіршення стану платіжного балансу України, виникнення обставин, що загрожують стабільності банківської та (або) фінансової системи держави, для цілей

запровадження та (або) подовження строку дії та (або) дострокового припинення дії заходів захисту відповідно до статті 12 Закону України «Про валюту і валютні операції».

Рада Національного банку утворює Аудиторський комітет з метою оцінки надійності та результативності системи внутрішнього контролю в Національному банку, повноти та достовірності річної фінансової звітності Національного банку.

Аудиторський комітет є консультативним робочим органом Ради Національного банку та діє на підставі положення, що затверджується Радою Національного банку.

До складу Аудиторського комітету, крім членів Ради Національного банку, можуть входити незалежні експерти.

Кількість членів Аудиторського комітету не може бути більшою ніж п'ять осіб.

Засідання Аудиторського комітету проводяться не рідше десяти разів на рік.

Правління Національного банку забезпечує реалізацію грошово-кредитної політики, організує виконання інших функцій та здійснює управління діяльністю Національного банку.

Правління Національного банку є колегіальним органом та складається з 6 осіб: Голови Національного банку, першого заступника та заступників Голови Національного банку.

Правління Національного банку очолює Голова Національного банку.

Правління Національного банку несе колегіальну відповідальність за діяльність Національного банку в межах компетенції членів Правління. Голова Національного банку несе відповідальність за діяльність Національного банку перед Президентом України та Верховною Радою України.

Повноваження Правління Національного банку:

1) приймає рішення:

- щодо надання пропозицій Раді Національного банку стосовно розроблення Основних засад грошово-кредитної політики;

- щодо економічних засобів та монетарних методів для реалізації Основних засад грошово-кредитної політики відповідно до прийнятих рішень Ради Національного банку із цих питань та необхідності забезпечення стабільності і купівельної спроможності національної валюти;

- щодо банківського регулювання та нагляду;

- щодо організації системи рефінансування;

- щодо визначення та здійснення валютно-курсової політики, валютного регулювання та управління золотовалютними резервами;

- щодо функціонування платіжних систем та організації розрахунків;

- про емісію валюти України та вилучення з обігу банкнот і монет;

- про встановлення та зміну облікової та інших процентних ставок Національного банку;

- про диверсифікацію активів Національного банку та їх ліквідності;

- щодо лімітів позабалансових зобов'язань Національного банку;

- про формування резервів та покриття фінансових ризиків Національного банку;

- щодо мінімального розміру золотовалютних резервів Національного банку;

- про встановлення лімітів операцій на відкритому ринку, які здійснює Національний банк;

- про перелік цінних паперів та інших цінностей, придатних для забезпечення кредитів Національного банку;

- про умови допуску іноземного капіталу до банківської системи України;

- про встановлення економічних нормативів для банків;

- про розмір та порядок формування обов'язкових резервів для банків;

- про застосування заходів впливу (санкцій) до банків та інших осіб, діяльність яких перевіряється Національним банком відповідно до Закону України «Про банки і

банківську діяльність» та інших законів України;

- про створення та ліквідацію підприємств, установ Національного банку;
- про участь у міжнародних фінансових організаціях;
- про купівлю та продаж майна для забезпечення діяльності Національного банку;
- щодо встановлення плати за надані відповідно до закону послуги (здійснені операції);
- про віднесення банку до категорії проблемних або неплатоспроможних;
- про фінансову спроможність приймаючого банку виконати зобов'язання перед вкладниками та іншими кредиторами;
- про створення комітетів Правління Національного банку;
- про делегування частини своїх повноважень окремим комітетам Правління Національного банку, передбаченим частинами четвертою та п'ятою статті 17 Закону «Про Національний банк України»;
- приймає рішення про запровадження заходів захисту відповідно до Закону України «Про валюту і валютні операції».

2) подає на затвердження Раді Національного банку річну фінансову звітність Національного банку, проект кошторису адміністративних витрат на наступний рік та інші документи і рішення; надає на вимогу Ради Національного банку для інформування бухгалтерські, статистичні та інші необхідні для виконання її завдань відомості щодо діяльності Національного банку та банківської системи України;

3) визначає організаційні основи та структуру Національного банку, затверджує положення про структурні підрозділи (крім положення про підрозділ внутрішнього аудиту) та установи Національного банку, статuti його підприємств, порядок призначення керівників підрозділів (крім керівника підрозділу внутрішнього аудиту), підприємств та установ, визначає перелік функцій щодо управління діяльністю власного корпоративного недержавного пенсійного фонду, а також порядок здійснення таких функцій;

4) погоджує призначення на посади та звільнення з посад керівників структурних підрозділів, що забезпечують виконання функцій Національного банку;

5) визначає перелік структурних підрозділів, що забезпечують виконання функцій Національного банку;

6) затверджує штатний розпис Національного банку та форми оплати праці;

7) розробляє та подає на затвердження Раді Національного банку методику визначення заробітної плати Голови Національного банку та його заступників;

8) встановлює порядок надання юридичним особам, які мають намір здійснювати банківську діяльність, банківських ліцензій, а також ліцензій іншим юридичним особам у випадках, передбачених законом;

9) видає нормативно-правові акти Національного банку;

10) затверджує Регламент Правління Національного банку України;

11) розробляє та подає на затвердження Раді Національного банку методику визначення винагороди членам Ради Національного банку, крім Голови Національного банку;

12) здійснює інші повноваження, передбачені законом та не віднесені до повноважень Голови Національного банку та Ради Національного банку.

Щодо **функцій НБУ** слід зазначити, що відповідно до Конституції України **основною функцією** Національного банку є **забезпечення стабільності грошової одиниці України**.

При виконанні своєї основної функції Національний банк має виходити із пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі.

Цінова стабільність - це збереження купівельної спроможності національної валюти шляхом підтримання у середньостроковій перспективі (від 3 до 5 років) низьких, стабільних темпів інфляції, що вимірюються індексом споживчих цін.

Національний банк у межах своїх повноважень сприяє фінансовій стабільності, в тому числі стабільності банківської системи за умови, що це не перешкоджає досягненню та підтримки цінової стабільності в державі.

Фінансова стабільність - це стан фінансової системи, в якому вона здатна належним чином забезпечити можливість ефективно виконувати свої ключові функції, такі як фінансове посередництво та забезпечення здійснення платежів, і таким чином сприяти стійкому економічному зростанню, а також протистояти негативному впливу кризових явищ на економіку.

Національний банк також сприяє додержанню стійких темпів економічного зростання та підтримує економічну політику Кабінету Міністрів за умови, що це не перешкоджає досягненню цілей, перерахованих вище.

У законі «Про Національний банк України» затверджено також розгалужений **перелік його інших функцій**:

- 1) відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику;
- 2) монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує готівковий грошовий обіг;
- 3) виступає кредитором останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування;
- 4) встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна;
- 5) організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу;
- 6) регулює діяльність платіжних систем та систем розрахунків в Україні, визначає порядок і форми платежів, у тому числі між банками;
- 7) визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює та забезпечує безперервне, надійне та ефективне функціонування, розвиток створених ним платіжних та облікових систем, контролює створення платіжних інструментів, систем автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації;
- 8) здійснює банківське регулювання та нагляд на індивідуальній та консолідованій основі;
- 9) здійснює державне регулювання та нагляд на індивідуальній та консолідованій основі на ринках небанківських фінансових послуг за діяльністю небанківських фінансових установ та інших осіб, які не є фінансовими установами, але мають право надавати окремі фінансові послуги в межах, визначених Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» та іншими законами України;
- 10) здійснює погодження статутів банків і змін до них, ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законом випадках, веде Державний реєстр банків, створює та веде Кредитний реєстр Національного банку України;
- 11) веде Державний реєстр фінансових установ, а у визначених Національним банком випадках - інші реєстри осіб, які не є фінансовими установами, але мають право надавати окремі фінансові послуги, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює Національний банк;
- 10) веде офіційний реєстр ідентифікаційних номерів емітентів платіжних карток внутрішньодержавних платіжних систем;
- 12) здійснює попередню кваліфікацію осіб, які можуть брати участь у виведенні неплатоспроможних банків з ринку, та складає перелік таких осіб;
- 13) представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні

центральных банків;

14) здійснює відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення операцій в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний нагляд за банками, а також небанківськими фінансовими установами та операторами поштового зв'язку, які отримали ліцензію на здійснення валютних операцій;

15) забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами;

16) аналізує та прогнозує динаміку макроекономічних, грошово-кредитних, валютних та фінансових показників, у тому числі складає платіжний баланс;

17) організовує та здійснює інкасацію коштів та перевезення валютних цінностей, у визначеному Національним банком порядку видає юридичним особам ліцензії на надання банкам послуг з інкасації, зупиняє, поновлює та відкликає їх;

18) реалізує державну політику з питань захисту державних секретів у системі Національного банку;

19) бере участь у підготовці кадрів для банківської системи України;

20) визначає особливості функціонування банківської системи України в разі введення воєнного стану чи особливого періоду, здійснює мобілізаційну підготовку системи Національного банку;

21) вносить у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій Національного банку України;

22) здійснює методологічне забезпечення з питань зберігання, захисту, використання та розкриття інформації, що становить банківську таємницю;

23) здійснює відповідно до компетенції повноваження у сфері депозитарного обліку;

24) здійснює інші функції у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції, визначеної законом;

25) визначає порядок здійснення в Україні маршрутизації, клірингу та взаєморозрахунків між учасниками платіжної системи за операціями, які здійснені в межах України із застосуванням платіжних карток, емітованих банками-резидентами;

26) створює засвідчувальний центр для забезпечення внесення відомостей про юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців, які мають намір надавати електронні довірчі послуги у банківській системі України та при здійсненні переказу коштів, до Довірчого списку згідно з вимогами Закону України «Про електронні довірчі послуги»;

27) здійснює державне регулювання з питань електронної ідентифікації у банківській системі України, для чого встановлює:

- вимоги, яким повинні відповідати кваліфіковані надавачі електронних довірчих послуг, що надають кваліфіковані електронні довірчі послуги у банківській системі України та при здійсненні переказу коштів, у тому числі вимоги до їх програмно-технічних комплексів;

- порядок надання та використання електронних довірчих послуг у банківській системі України та при здійсненні переказу коштів;

- порядок надання послуги постачання передачі сигналів точного часу засвідчувальним центром кваліфікованим надавачам електронних довірчих послуг у банківській системі України та при здійсненні переказу коштів;

28) видає небанківським фінансовим установам та іншим особам, які не є фінансовими установами, але мають право надавати окремі фінансові послуги, ліцензії на переказ коштів без відкриття рахунків та відкликає їх відповідно до законодавства;

29) веде реєстр платіжних систем, систем розрахунків, учасників цих систем та операторів послуг платіжної інфраструктури;

30) здійснює нагляд (оверсайт) платіжних систем та систем розрахунків;

31) здійснює державне регулювання та нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення за банками та філіями іноземних банків; страховиками (перестраховиками), страховими (перестраховими) брокерами, кредитними спілками, ломбардами та іншими фінансовими установами (крім фінансових установ та інших юридичних осіб, щодо яких державне регулювання і нагляд у сфері запобігання та протидії здійснюються іншими суб'єктами державного фінансового моніторингу); платіжними організаціями, учасниками чи членами платіжних систем, які надають фінансові послуги на підставі відповідних ліцензій чи реєстраційних документів; операторами поштового зв'язку; іншими установами, які надають послуги з переказу коштів та здійснення валютних операцій; філіями або представництвами іноземних суб'єктів господарської діяльності, які надають фінансові послуги на території України, іншими юридичними особами, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але надають окремі фінансові послуги;

32) здійснює аналіз стану фінансової системи щодо фінансової стабільності;

33) визначає порядок, вимоги та заходи із забезпечення кіберзахисту та інформаційної безпеки у банківській системі України та для суб'єктів переказу коштів, здійснює контроль за їх виконанням; утворює центр кіберзахисту Національного банку України, забезпечує функціонування системи кіберзахисту у банківській системі України;

34) забезпечує формування та ведення переліку об'єктів критичної інфраструктури, а також реєстру об'єктів критичної інформаційної інфраструктури у банківській системі України, визначає критерії та порядок віднесення об'єктів у банківській системі України до об'єктів критичної інфраструктури та об'єктів критичної інформаційної інфраструктури, забезпечує проведення оцінювання стану кіберзахисту та аудиту інформаційної безпеки у банківській системі України;

35) здійснює захист прав споживачів фінансових послуг, що надаються банками, а також іншими фінансовими установами та особами, які не є фінансовими установами, але мають право надавати окремі фінансові послуги, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює Національний банк України;

36) організовує роботу та здійснює заходи з підвищення рівня фінансової грамотності населення.

Національний банк України за наявності ознак нестійкого фінансового стану банківської системи, виникнення обставин, що загрожують стабільності банківської та/або фінансової системи країни, має право:

- визначати тимчасові особливості регулювання та нагляду за банками, у тому числі особливості підтримання ліквідності банків, застосування економічних нормативів, формування та використання резервів для відшкодування можливих втрат за активними операціями банків;

- запроваджувати обмеження на діяльність банків, у тому числі обмежувати або забороняти видачу коштів з поточних та вкладних (депозитних) рахунків фізичних та юридичних осіб;

- обмежувати або тимчасово забороняти проведення валютних операцій на території України, зокрема операцій з вивезення, переказування і пересилання за межі України валютних цінностей.

Наявність ознак нестійкого фінансового стану банківської системи, а також обставин, що загрожують стабільності банківської та/або фінансової системи країни, підтверджується відповідним рішенням Ради з фінансової стабільності, повноваження якої визначаються указом Президента України.

Відповідно до визначених функцій Національний банк України вирішує цілу низку завдань, які розглянуті нижче.

НБУуправляє грошовим обігом в країні, тобто є емісійним і розрахунковим центром, який регулює величину грошової маси в обігу (як готівкової, так і безготівкової) за допомогою економічних інструментів [131, с. 299].

Як емісійний центр НБУ має монопольне право випуску готівкових національних грошових знаків (банкнот, монет) в обіг. Банкноти і монети є безумовними зобов'язаннями Національного банку і забезпечуються всіма його активами. Для друкування банкнот створено власну банкнотну фабрику. Карбування монет здійснюється в Україні на замовлення Національного банку [131, с. 299].

Для забезпечення організації готівкового грошового обігу Національний банк здійснює:

- виготовлення банкнот і монет;
- зберігання банкнот і монет безпосередньо або у банках, уповноважених ним на зберігання та для проведення операцій із ними;
- визначення вимог до банків, що можуть бути уповноважені на зберігання банкнот і монет та для проведення операцій з ними, встановлення порядку зберігання такими банками банкнот і монет та проведення операцій із ними;
- створення резервних фондів банкнот і монет;
- встановлення номіналів, систем захисту, платіжних ознак та дизайну банкнот та монет, а також обмежень щодо використання систем захисту, платіжних ознак та відтворення елементів дизайну банкнот та монет;
- встановлення порядку заміни пошкоджених банкнот і монет;
- встановлення правил випуску в обіг, обробки, зберігання, інкасації, перевезення, вилучення з обігу та знищення готівки;
- визначення порядку ведення касових операцій для банків, інших фінансових установ, підприємств і організацій;
- визначення вимог стосовно технічного стану і організації охорони приміщень банків, їх відокремлених підрозділів, а також небанківських фінансових установ та операторів поштового зв'язку, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій та/або ліцензію на переказ коштів без відкриття рахунків.

Національний банк у визначеному ним порядку має право проводити перевірки та ревізії готівки у банках, уповноважених Національним банком на зберігання банкнот і монет та для проведення операцій із ними.

Емісійні операції НБУ є складовим елементом регулювання готівково-грошового обороту. Забезпечення економіки готівковими грошима здійснюється через мережу територіальних управлінь Національного банку на замовлення комерційних банків. Для оперативного вирішення питань, пов'язаних із здійсненням емісії готівки у всіх територіальних управліннях НБУ організовані резервні фонди НБУ - залишки національних грошових знаків, що знаходяться поза обігом [131, с. 299].

Як розрахунковий центр НБУ встановлює правила, форми і стандарти проведення розрахунків банків та інших юридичних і фізичних осіб в економічному обігу України із застосуванням як паперових, так і електронних документів, а також платіжних інструментів та готівки, координує організацію розрахунків, дає дозволи на здійснення клірингових операцій та розрахунків [131, с. 300].

Національний банк забезпечує здійснення міжбанківських розрахунків через свої установи, дає дозвіл на проведення міжбанківських розрахунків через прямі кореспондентські відносини банків та через їх власні розрахункові системи. Національний банк України визначає порядок обміну інформаційними повідомленнями та клірингу за операціями, здійсненими в межах України 83, с. 300].

З січня 1994 року Національний банк відповідно до покладених на нього функцій запровадив автоматизовану систему міжбанківських розрахунків з використанням прогрес-

сивних технологій у банківській справі, до якої нині залучена банківська система України. Для функціонування цієї системи в Республіці Крим та кожній області створено регіональні розрахункові палати, що об'єднуються у загальнодержавну мережу розрахункових палат України, на верхньому рівні якої знаходиться Центральна розрахункова палата у м. Києві 83, с. 300].

Система електронних платежів (СЕП) забезпечує здійснення міжбанківських розрахунків на всій території України. Вона обслуговується комплексом програмно-технічних засобів, які забезпечують обмін електронними документами, їх перевірку, аналіз та захист від несанкціонованого втручання 83, с. 300].

Також з метою захисту інтересів клієнтів та забезпечення фінансової надійності банківської системи **Національний банк встановлює для комерційних банків економічні нормативи**. Порядок розрахунку зазначених економічних нормативів визначається Національним банком [131, с. 300].

Центральний банк також здійснює кредитну підтримку комерційних банків, він є для них «кредитором останньої інстанції». **Кредитор останньої інстанції** - Національний банк України, до якого може звернутися банк для отримання рефінансування в разі вичерпання інших можливостей рефінансування [131, с. 300].

З метою підтримки стабільності банківської системи та розширення її кредитних можливостей Національний банк може надавати комерційним банкам кредити, які використовуються для задоволення тимчасових потреб банків і для кредитування цільових програм, пов'язаних з реорганізацією та модернізацією виробництва, розвитком окремих галузей та структурною перебудовою економіки України [131, с. 300].

Центральні банки використовують різні способи кредитування (рефінансування) комерційних банків:

- надання ломбардних кредитів;
- купівля цінних паперів у комерційних банків на умовах угоди РЕПО;
- редисконтування векселів [131, с. 300-301].

На теперішній час **основним способом кредитування комерційних банків є надання ломбардних кредитів під заставу цінних паперів**, насамперед державних цінних паперів, що обертаються на організованому ринку. Вартість застави повинна перевищувати суму ломбардного кредиту [131, с. 301].

Центральні банки використовують два методи надання ломбардних кредитів:

- **прямий метод**, коли центральний банк надає кредит безпосередньо банку, який подав кредитну заявку, під фіксовану процентну ставку;
- **тендерний** (аукціонний) метод [131, с. 301].

Як «банк банків» НБУ:

- здійснює регулювання банківської діяльності;
- встановлює правила роботи і проводить реєстрацію комерційних банків;
- видає ліцензії на здійснення валютних операцій;
- веде рахунки комерційних банків;
- здійснює розрахунково-касове обслуговування комерційних банків;
- надає кредити комерційним банкам;
- встановлює правила функціонування міжбанківського кредитного ринку;
- здійснює нагляд за діяльністю комерційних банків [131, с. 301].

Банківське регулювання - одна із функцій Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства [131, с. 301].

Національний банк України встановлює порядок надання банкам дозволу на здійснення операцій. Дозвіл надається, якщо:

1) рівень регулятивного капіталу банку відповідає вимогам Національного банку України, що підтверджується незалежним аудитором;

2) банк не є об'єктом застосування заходів впливу;

3) банком подано план, за яким він буде здійснювати таку діяльність, і цей план схвалений Національним банком України;

4) Національний банк України дійшов висновку, що банк має достатні фінансові можливості і відповідальних спеціалістів для здійснення такої діяльності [131, с. 301-302].

Національний банк України має право встановити спеціальні вимоги, включаючи вимоги щодо підвищення рівня регулятивного капіталу банку чи інших економічних нормативів.

Національний банк веде Державний реєстр банків, валютних бірж та інших фінансово-кредитних установ. Комерційні банки України та іноземні банки можуть здійснювати банківські операції тільки після реєстрації у Державному реєстрі банків.

На Національний банк України покладено **функцію банківського нагляду**.

Банківський нагляд - система контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких НБУ здійснює наглядову діяльність, законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку.

Нагляд спрямований на забезпечення стабільності банківської системи та захист інтересів вкладників шляхом зменшення ризиків у діяльності комерційних банків. Функцію нагляду здійснює Генеральний департамент банківського нагляду НБУ. Безпосередньо операції з нагляду здійснюють територіальні управління НБУ відповідно до програми чи окремих завдань Генерального департаменту банківського нагляду [131, с. 302].

Комерційні банки щомісяця надають НБУ наступну звітну інформацію:

- баланс із розрахунками економічних нормативів - показники ліквідності, мінімальний розмір статутного фонду, показники достатності капіталу, норму обов'язкових резервів, мінімальний розмір ризику на одного позичальника;

- звіт про кредитний портфель, тобто скільки в банку кредитних ресурсів;

- звіт про портфель цінних паперів;

- звіт про валюту і валютну позицію;

- звіт про ризик процентної ставки;

- звіт про надання і погашення кредиту банку [131, с. 302].

Генеральний департамент банківського нагляду може вимагати й додаткові звіти, наприклад звіт від зовнішнього аудиту.

Робота з банківського нагляду здійснюється за трьома основними напрямками [131, с. 302-303]:

1. Загальний нагляд. Поширюється на стабільно працюючі банки, що є фінансово стійкими, дотримуються економічних нормативів та розпоряджень НБУ і підкоряються чинному законодавству. Його здійснюють територіальні управління НБУ і він складається з перевірки виконання економічних нормативів і з перевірки звітів. Виявлені порушення фіксуються і доводяться до відома керівних органів НБУ.

2. Інтенсивний нагляд. Поширюється на банки, що періодично порушують економічні нормативи, а також допускають інші незначні порушення.

3. Нагляд високого ступеня. Застосовується у відношенні банків, що систематично порушують економічні нормативи, допускають інші грубі порушення, а також мають хитливе фінансове положення. Здійснюючи інтенсивний нагляд і нагляд високого ступеня, НБУ проводить інспектування банків, їх філій та відділень. За підсумками інспектування керівництву банку направляється інформація про виявлені недоліки і даються

рекомендації з виходу зі сформованої ситуації. Вимоги НБУ обов'язкові до виконання.

НБУ тісно пов'язаний з державою та урядом, він є його касиром і кредитором, у ньому відкриті рахунки уряду та урядових установ [131, с. 303].

Національний банк організовує і здійснює через банківську систему **касове обслуговування Державного бюджету України**. Саме в НБУ відкрито рахунок державного бюджету. Доходи уряду, які надійшли від податків та позик, зараховуються на Єдиний казначейський рахунок, який знаходиться у центральному банку, з якого потім сплачуються видатки уряду та держави. Фінансування за рахунок бюджету здійснюється в межах наявних коштів [131, с. 303].

На НБУ покладено **виконання операцій з розміщення державних цінних паперів і обслуговування державного боргу**. В умовах хронічного дефіциту державного бюджету посилюється функція кредитування держави та управління державним боргом. За рішенням Верховної Ради України Національний банк може надавати урядові кредит на загальних засадах. Під управлінням державним боргом розуміють розміщення та погашення державних запозичень, організацію виплати доходів за ними, зміни умов продажу, курсів та доходності державних цінних паперів [131, с. 303].

Національний банк забезпечує **управління золотовалютними резервами держави**, здійснюючи валютні інтервенції шляхом купівлі-продажу валютних цінностей на валютних ринках з метою впливу на курс національної валюти щодо іноземних валют і на загальний попит та пропозицію грошей в Україні.

Золотовалютний резерв - це резерви України, відображені у балансі Національного банку України, що включають в себе активи, визнані світовим співтовариством як міжнародні і призначені для міжнародних розрахунків.

Банківські метали - золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб відповідно до світових стандартів, у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів.

Глобалізація грошових ринків призвела до тісного співробітництва центральних банків на міждержавному рівні, а також до їх співпраці з міжнародними валютно-кредитними і фінансовими організаціями та створення наднаціональних центральних банків [131, с. 304].

НБУ здійснює регулювання міжнародних розрахунків, платіжного балансу країни, бере участь в операціях світового ринку позичкових капіталів та золота [131, с. 304].

НБУ **представляє інтереси держави у відносинах із центральними банками інших країн, міжнародними банками і міжнародними фінансово-кредитними установами** (такими, наприклад, як Міжнародний валютний фонд) [131, с. 304].

Важливою задачею НБУ є **налагодження системи міжнародних міжбанківських розрахунків** [131, с. 304].

На НБУ покладено **здійснення валютного регулювання та нагляду**. Національний банк діє як уповноважена державна установа при застосуванні валютного законодавства.

До компетенції Національного банку у сфері валютного регулювання та нагляду належать:

- 1) видання нормативно-правових актів щодо ведення валютних операцій;
- 2) видача, переоформлення, зупинення, поновлення, відкликання (анулювання) ліцензій на здійснення валютних операцій, здійснення валютного нагляду відповідно до Закону України «Про валюту і валютні операції»;
- 3) встановлення лімітів відкритої валютної позиції для банків та інших установ, що купують та продають іноземну валюту;
- 4) запровадження заходів захисту відповідно до Закону України «Про валюту і валютні операції»;
- 5) застосовування за порушення вимог валютного законодавства заходів впливу до

банків, небанківських фінансових установ та операторів поштового зв'язку, які отримали ліцензію на здійснення валютних операцій.

НБУ забезпечує **функціонування валютного ринку**, а саме:

- визначає структуру валютного ринку України;
- встановлює офіційний валютний курс;
- організовує торгівлю валютними цінностями на ньому відповідно до законодавства України про валютне регулювання;
- проводить дисконтну та девізну валютну політику і застосовує в необхідних випадках валютні обмеження;
- створює валютні резерви [131, с. 304-305].

На **забезпечення стабільності національної грошової одиниці** спрямована створювана система грошово-кредитного регулювання НБУ. Однією з важливих складових загальноекономічного регулювання держави є збереження високої ринкової кон'юнктури, забезпечення еластичної системи грошових платежів і розрахунків, недопущення кризових спадів виробництва і безробіття [131, с. 305].

Як центральний банк держави Національний банк **здійснює грошово-кредитну політику**, використовуючи відповідні методи та інструменти.

Основні засади грошово-кредитної політики:

- визначають завдання грошово-кредитної політики та показники діяльності Національного банку України у середньостроковій перспективі;
- враховують тенденції та прогноз розвитку економіки, бюджетної сфери та грошово-кредитного ринку [131, с. 305].

Головне завдання грошово-кредитної політики НБУ - регулювання безготівкової емісії, основним джерелом якої є комерційні банки, оскільки переважну частину грошового обігу становить безготівковий обіг [131, с. 305].

При розробленні Основних засад використовуються макроекономічні показники, розраховані Кабінетом Міністрів України та Національним банком, а також інша необхідна інформація.

Згідно із Законом України «Про Національний банк України» основними економічними засобами і методами грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси через:

- 1) визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для банків;
- 2) процентну політику;
- 3) рефінансування банків;
- 4) управління золотовалютними резервами;
- 5) операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку;
- 6) регулювання імпорту та експорту капіталу;
- 7) запровадження *на строк до шести місяців* вимоги щодо обов'язкового продажу частини надходжень в іноземній валюті;
- 8) зміну строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів;
- 9) емісію власних боргових зобов'язань та операції з ними.

Національний банк **має право надавати кредити** для рефінансування банку, якщо це не тягне за собою ризиків для банківської системи.

Національний банк **підзвітний Президенту України та Верховній Раді України** в межах їх конституційних повноважень. Підзвітність означає:

- 1) призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку Верховною Радою України за поданням Президента України;
- 2) призначення та звільнення Президентом України половини складу Ради Національного банку;

3) призначення та звільнення Верховною Радою України половини складу Ради Національного банку;

4) доповідь Голови Національного банку Верховній Раді України про діяльність Національного банку, яка подається до Верховної Ради України щороку не пізніше 1 травня;

5) надання Президенту України та Верховній Раді України двічі на рік інформації про стан грошово-кредитного ринку в державі.

Національний банк України щоквартально надає інформацію Президенту України, Кабінету Міністрів України та Комітету Верховної Ради України з питань фінансів і банківської діяльності щодо безготівкової емісії у відповідному періоді, а саме:

- проведення операцій з рефінансування банків;
- проведення інтервенцій на міжбанківському валютному ринку;
- проведення операцій на фондовому ринку.

Національний банк України має право подавати Президенту України у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій Національного банку України.

Національний банк щорічно подає Президенту України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України:

- до 1 березня поточного року - орієнтовну інформацію про розрахунок частини прогнозованого прибутку до розподілу, яка підлягатиме перерахуванню до державного бюджету, на три наступні роки;
- до 15 березня поточного року - прогнозні монетарні показники і показники валютно-курсової політики (у тому числі обмінний курс гривні у середньому за рік та на кінець року) на три наступні роки;
- до 15 квітня поточного року - уточнену інформацію про розрахунок частини прогнозованого прибутку до розподілу, яка підлягатиме перерахуванню до державного бюджету, на три наступні роки.

Національний банк та Кабінет Міністрів України проводять взаємні консультації з питань грошово-кредитної політики, розробки і здійснення загальнодержавної програми економічного та соціального розвитку.

Національний банк на запит Кабінету Міністрів України надає інформацію щодо монетарних процесів та грошово-кредитного ринку.

Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади на запит Національного банку надають інформацію, що має вплив на стан платіжного балансу, на монетарні процеси, грошово-кредитний ринок, включаючи щомісячну інформацію про показники доходів, видатків і дефіциту державного та зведеного бюджетів, стан державного боргу та графік платежів за ним.

Національний банк підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України, якщо вона не суперечить забезпеченню стабільності грошової одиниці України.

Голова Національного банку або за його дорученням один із його заступників можуть брати участь у засіданнях Кабінету Міністрів України з правом дорадчого голосу.

У засіданнях Правління Національного банку можуть брати участь члени Кабінету Міністрів України з правом дорадчого голосу.

Національний банк України має право подавати Кабінету Міністрів України у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій Національного банку України.

Не допускається втручання органів державної влади та інших державних органів чи їх посадових та службових осіб, будь-яких юридичних чи фізичних осіб у виконання функцій і повноважень Національного банку, Ради Національного банку, Правління Національного банку чи службовців Національного банку інакше, як в межах, визначених Конституцією

України та Законом України «Про Національний банк України».

Національний банк подає звітність та надає інформацію органам державної влади та іншим державним органам у випадках, передбачених Конституцією України та Законом України «Про Національний банк України».

Заборона надання кредитів державі полягає в тому, що Національний банк не має права надавати кредити в національній та іноземній валюті, як прямо, так і опосередковано через державну установу, іншу юридичну особу, майно якої перебуває у державній власності, на фінансування витрат Державного бюджету України.

Національний банк не має права купувати на первинному ринку цінні папери, емітовані Кабінетом Міністрів України, державною установою, іншою юридичною особою, майно якої перебуває у державній власності.

Свої функції НБУ виконує за допомогою банківських операцій - пасивних та активних.

Пасивні операції центральних банків - операції із формування фінансових ресурсів. Вони включають:

- операції з формування банківського капіталу;
- емісійні операції;
- зобов'язання центрального банку щодо комерційних банків, уряду, кредиторів і вкладників [131, с. 307].

Головним джерелом ресурсів центральних банків більшості країн є емісія банкнот (від 54 до 85% усіх пасивів). На сучасному етапі випуск банкнот не забезпечений золотом. Також відмінено офіційний золотий вміст грошових одиниць. Сучасний механізм емісії банкнот заснований на кредитуванні комерційних банків, держави, зростанні золотовалютних резервів. Емісія банкнот при кредитуванні комерційних банків забезпечена векселями та іншими зобов'язаннями; при кредитуванні держави - державними борговими зобов'язаннями; при купівлі золота та іноземної валюти - золотом та валютою. Іншими словами, забезпеченням банкотної емісії слугують активи центрального банку (у цьому виявляється взаємозв'язок активних та пасивних операцій центральних банків) [131, с. 307].

Джерелом ресурсів центрального банку також виступають вклади комерційних банків та їх обов'язкові резерви, які зараховуються на спеціальні рахунки, а також вклади Казначейства (тобто кошти держбюджету). На частку власного капіталу центрального банку припадає не більше 4% пасиву [131, с. 307].

Активні операції центрального банку - це операції з розміщення банківських ресурсів. Вони включають операції, пов'язані із вкладенням коштів у грошові та матеріальні активи, із формуванням золотовалютних резервів, з державними цінними паперами та кредитами, наданими комерційним банкам та уряду. ***До основних активних операцій центральних банків належать:***

- ***обліково-позичкові операції;***
- ***банківські інвестиції;***
- ***операції з золотом та іноземною валютою*** [131, с. 307].

Обліково-позичкові операції мають два види:

- 1) позики комерційним банкам під заставу цінних паперів;
- 2) облікові операції - купівля НБУ векселів у комерційних банків [131, с. 307].

Купівля векселів у комерційних банків називається переоблік векселів, тому що при цьому здійснюється їх вторинний облік, вторинна купівля векселів, які комерційні банки купували у своїх клієнтів. Різниця між сумою, яку центральний банк виплачує комерційному банку при купівлі векселя, та сумою, яка буде отримана з боржника по цьому векселю, коли настане строк його погашення, створює дохід центрального банку [131, с. 307-308].

Банківські інвестиції - це купівля центральним банком цінних паперів. Інвестиції центрального банку складаються з вкладень у державні цінні папери на вторинному ринку.

При цьому основними кредиторами держави є не центральні, а комерційні банки, інші фінансово-кредитні установи, компанії, населення. Важливою метою купівлі державних цінних паперів центральним банком є регулювання ліквідності всієї банківської системи а також управління державним боргом при проведенні грошово-кредитної політики [131, с. 308].

Центральним банком також проводяться операції з золотом та іноземною валютою. Для забезпечення внутрішньої і зовнішньої стабільності грошової одиниці України Національний банк має золотовалютний резерв, що складається з таких активів:

- монетарне золото;
- спеціальні права запозичення;
- резервна позиція в МВФ;
- іноземна валюта у вигляді банкнот та монет або кошти на рахунках за кордоном;
- цінні папери (крім акцій), що оплачуються в іноземній валюті;
- будь-які інші міжнародно визнані резервні активи за умови забезпечення їх надійності та ліквідності.

За даними НБУ, станом на 1 січня 2020 року обсяг міжнародних резервів становив \$25,3 млрд. При цьому \$21,31 млрд або 84% міжнародних резервів України було вкладено в цінні папери з високим міжнародним рейтингом, насамперед у державні облігації США з рейтингом AAA. Ще 11% від обсягу резервів зберігалось у вигляді готівки, депозитів та коштів на кореспондентських рахунках в інших центральних банках, а також «першокласних» комерційних банках, а решта 5% - це монетарне золото. При цьому 77% або \$19,4 млрд були розміщені в активах, номінованих в доларах США, 11% або 2,7 млрд євро, 2% або \$0,6 млрд - в фунтах стерлінгів, 2% або \$0,6 - в японських ієнах, 3% або \$0,8 - в китайських юанях [82].

Міжнародні резерви за підсумками 2020 року зросли на 15% і на 1 січня 2021 року сягнули 29,133 млрд дол. США. Такий обсяг резервів був рекордним за останні вісім років (востаннє більший обсяг було зафіксовано ще у вересні 2012 року. Збільшити міжнародні резерви загалом на 3,8 млрд дол. США у кризовий рік Національному банку вдалося за рахунок послідовної політики на валютному ринку. Зокрема, попри те, що в березні 2020 року чистий продаж валюти центральним банком склав 2,2 млрд дол. США, регулятор згладжував коливання в бік знецінення гривні під час запровадження карантинних заходів - обсяги чистої купівлі валюти за рік перевищили 1 млрд дол. США [119].

Одночасно в 2020 році обсяг платежів з обслуговування та погашення державного та гарантованого державою боргу склав 10,4 млрд дол. США в еквіваленті та був майже тотожним розміру надходжень на користь уряду (10,3 млрд дол. США) [119].

На збільшення обсягу міжнародних резервів у 2020 році також вплинуло підвищення вартості фінансових інструментів (унаслідок зміни ринкової вартості та курсів валют) на 2,3 млрд дол. США [119].

Структура міжнародних резервів на кінець 2020 року у розрізі інструментів показала, що \$23,755 млрд або 81,5% міжнародних резервів України було вкладено в цінні папери (55,9% - з рейтингом AAA; 7,2% - з рейтингом AA; 18,3% - з рейтингом A). Ще 13% від обсягу резервів зберігалось у вигляді готівки, депозитів та коштів на кореспондентських рахунках в інших банках, а 5,4% становило монетарне золото. При цьому 77,2% або \$22,487 млрд були розміщені в активах, номінованих в доларах США, 8,6% або 2,509 млрд євро, 1,9% або \$0,554 млрд - в фунтах стерлінгів, 4,2% або \$1,223 - в японських ієнах, 2,5% або \$0,739 - в китайських юанях.

Поповнення золотовалютних резервів проводиться Національним банком шляхом:

- 1) купівлі монетарного золота та іноземної валюти;
- 2) отримання доходів від операцій з іноземною валютою, банківськими металами та іншими міжнародно визнаними резервними активами;

3) залучення Національним банком валютних коштів від міжнародних фінансових організацій, центральних банків іноземних держав та інших кредиторів.

Використання золотовалютного резерву здійснюється Національним банком на такі цілі:

1) продаж валюти на фінансових ринках для проведення грошово-кредитної політики, включаючи політику обмінного курсу;

2) витрати по операціях з іноземною валютою, монетарними металами, а також іншими міжнародно визнаними резервними активами та операціях із забезпечення діяльності Національного банку в межах сум, передбачених кошторисом адміністративних витрат Національного банку;

3) повернення Національним банком валютних коштів міжнародним фінансовим організаціям, іноземним центральним банкам та іншим кредиторам, включаючи відсотки за користування такими коштами та інші обов'язкові нарахування;

4) участь у формуванні капіталу і діяльності міжнародних організацій відповідно до статті 43 Закону України «Про Національний банк України».

Не допускається використання золотовалютного резерву для надання кредитів і гарантій та інших зобов'язань резидентам і нерезидентам України.

Національний банк є зберігачем державного золотого запасу, а також дорогоцінних металів, дорогоцінних каменів, інших коштовностей.

Згідно із Законом України «Про Національний банк України» Національний банк для забезпечення виконання покладених на нього функцій здійснює такі операції:

1) надає кредити банкам для підтримки ліквідності за ставкою не нижче ставки рефінансування Національного банку та в порядку, визначеному Національним банком;

2) надає кредити Фонду гарантування вкладів фізичних осіб на умовах, визначених нормативно-правовими актами Національного банку;

3) здійснює дисконтні операції з векселями і чеками в порядку, визначеному Національним банком;

4) купує (крім купівлі в емітента) та продає цінні папери в установленому законодавством порядку;

5) відкриває власні кореспондентські та металеві рахунки у закордонних банках і веде рахунки банків-кореспондентів;

6) купує та продає валютні цінності з метою монетарного регулювання;

7) зберігає банківські метали, а також купує та продає банківські метали, дорогоцінні метали та камені та інші коштовності, пам'ятні та інвестиційні монети з дорогоцінних металів на внутрішньому і зовнішньому ринках без квотування і ліцензування;

8) розміщує золотовалютні резерви самостійно або через банки, уповноважені ним на ведення валютних операцій, виконує операції з золотовалютними резервами України з банками, рейтинг яких за класифікацією міжнародних рейтингових агентств відповідає вимогам до першокласних банків не нижче категорії А;

9) видає гарантії і поруки, відповідно до положення, затвердженого Радою Національного банку;

10) веде рахунок центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, без оплати і нарахування відсотків;

11) виконує операції по обслуговуванню державного боргу, пов'язані із розміщенням державних цінних паперів, їх погашенням і виплатою доходу за ними;

12) веде особові рахунки працівників Національного банку;

13) веде рахунки міжнародних організацій;

14) здійснює безспірне стягнення коштів з рахунків своїх клієнтів відповідно до законодавства України, в тому числі за рішенням суду;

- 15) веде рахунки Фонду гарантування вкладів фізичних осіб;
- 16) безпосередньо взаємодіє з Центральним депозитарієм цінних паперів для забезпечення своїх операцій з цінними паперами;
- 17) встановлює прямі кореспондентські відносини з міжнародними депозитаріями з метою здійснення функцій грошово-кредитної політики та управління державним боргом з метою депонування облігацій зовнішньої державної позики в іноземних депозитаріях;
- 18) забезпечує здійснення клірингу та розрахунків за правочинами на фінансових ринках шляхом участі у створенні та регулюванні діяльності Розрахункового центру з обслуговування договорів на фінансових ринках, у тому числі через можливість підтримання його ліквідності у порядку, визначеному Національним банком України;
- 19) веде інформаційну базу стосовно договорів, що укладаються на фінансовому ринку, у порядку, визначеному Національним банком України;
- 20) передає банкам банкноти і монети на зберігання та для проведення операцій з ними у порядку, визначеному Національним банком.

Національний банк також має право:

- здійснювати й інші операції, необхідні для забезпечення виконання своїх функцій;
- встановлювати плату за надані ним відповідно до закону послуги (здійснені операції);
- брати участь у формуванні капіталу і діяльності міжнародних організацій відповідно до міжнародних договорів, учасницею яких є Україна, а також відповідно до угод між ним та іноземними центральними банками.

ТЕМА 16. МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА ТА ЇЇ ІНСТРУМЕНТИ.

16.1. Сутність грошово-кредитної політики.

16.2. Інструменти монетарної політики держави.

16.1. Сутність грошово-кредитної політики.

Згідно із Законом України «Про Національний банк України», *грошово-кредитна політика* - це комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення стабільності грошової одиниці України через використання визначених законом засобів та методів.

Основні засади грошово-кредитної політики визначають показники діяльності Національного банку у середньостроковій перспективі для досягнення цілей Національного банку.

Рада Національного банку розробляє Основні засади грошово-кредитної політики на підставі пропозицій, наданих Правлінням Національного банку.

При розробленні Основних засад грошово-кредитної політики використовуються макро- економічні показники, розраховані Кабінетом Міністрів України та Національним банком України, а також інша необхідна інформація.

Національний банк інформує Верховну Раду України про Основні засади грошово-кредитної політики та стан грошово-кредитного ринку в державі в порядку, передбаченому законом.

Слід звернути увагу на те, що в літературі досить часто грошово-кредитну політику називають монетарною, чи грошовою політикою, оскільки вона є політикою у сфері управління кількістю грошей в обігу. Проведення грошово-кредитної політики потребує створення в країні відповідної інституційної основи, ключовими складовими якої є банківська система і грошовий ринок [25, с. 204].

Головною метою грошово-кредитної політики з урахуванням положень Конституції

України є забезпечення стабільності грошової одиниці.

Відповідно до Закону України «Про Національний банк України» під час виконання своєї основної функції НБУ має виходити із пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі.

Суб'єкти грошово-кредитної політики:

- Національний банк України;
- Кабінет Міністрів, Верховна Рада, установи зі страхування депозитів та інші [25, с. 204].

Визначальна роль у здійсненні грошово-кредитного регулювання належить центральному банку, який, як правило, не підпорядковується органам виконавчої влади, що дозволяє йому проводити незалежну грошово-кредитну політику [25, с. 204].

Об'єктами грошово-кредитної політики частіш за все виступають такі параметри грошового ринку:

- пропозиція грошей (грошова маса);
- рівень інфляції;
- ставка процента;
- валютний курс;
- швидкість обігу грошей та ін [25, с. 204].

Вибір об'єктів грошово-кредитного регулювання залежить від економічної ситуації в країні. Центральний банк для регулювання може обрати один із перерахованих вище об'єктів або декілька одночасно. *Ключовим об'єктом грошово-кредитної політики є пропозиція грошей.* [25, с. 204].

Загалом центральні банки для виконання основної мети грошово-кредитної політики використовують різні монетарні режими. Сьогодні у світі сформувалася система монетарного регулювання, яка базується на переконанні, що досягнення основної довгострокової цілі грошово-кредитної політики відбувається через офіційне оголошення проміжного цільового орієнтиру - таргету (від англ. *target* - ціль). За характером стратегічної мети, що слугує цільовим монетарним орієнтиром, існують такі види грошово-кредитної політики:

- 1) режим монетарного таргетування (спрямований на грошову масу);
- 2) режим валютного таргетування (націлений на валютний курс);
- 3) режим інфляційного таргетування (орієнтований на певний рівень інфляції) [131, с. 198].

Існують також теоретичні моделі таргетування номінального доходу і номінальної заробітної плати, проте вони поки що не використовувалися на практиці [131, с. 198].

Режим монетарного таргетування - це комплекс заходів грошово-кредитної політики, які спрямовані на підтримку стабільного попиту на гроші з боку суспільства, з метою забезпечення заздалегідь визначеного рівня грошової маси в обігу, оскільки вважається, що зміна пропозиції грошей спричиняє відповідну зміну темпів інфляції. Сутність монетарного таргетування полягає в тому, що центральний банк, спираючись на розрахунки прогнозованого (цільового) показника інфляції, оцінку потенційного зростання реального ВВП та інших показників соціально-економічного розвитку, а також динаміку швидкості обігу грошей виходячи з кількісного рівняння обміну І. Фішера ($MV = PQ$) визначає цільовий темп росту грошових агрегатів і оголошує його громадськості [131, с. 198].

Монетарне таргетування як режим грошово-кредитної політики набув поширення після розпаду Бреттон-Вудської валютної системи. В основі цієї монетарної стратегії лежить переконання, що зміна грошової пропозиції зумовлює відповідну зміну темпів загального рівня цін. Ефективність застосування такого режиму залежить від стабільності попиту на гроші та зв'язку між зміною грошової маси й інфляцією. Першим монетарний таргет

використав у 1974 р. центральний банк Німеччини - Бундесбанк - проголосивши, що «він розглядає зростання грошей центрального банку на 8% як допустимий для досягнення цілей стабільності». Майже одночасно монетарні таргети було проголошено в Швейцарії, а пізніше в США, Канаді, Великобританії та Австралії. Найбільшого успіху монетарне таргетування зазнало у Німеччини та Швейцарії, які упродовж понад 20 років ретельно дотримувалися вимог обраного підходу, в той час як у США, Канаді, Великобританії та Австралії до монетарного таргетування ніколи не відносилися так серйозно, як це робив, зокрема, Бундесбанк. Крім того, взаємозв'язок між зростанням грошових агрегатів та інфляцією був у цих країнах дуже нестабільним. Серед країн з трансформаційною економікою монетарне таргетування успішно використовувалося центральними банками Албанії, Хорватії, Словенії, Латвії та Литви, які для боротьби з інфляцією в основу грошово-кредитної політики поклали орієнтири щодо приросту агрегатів грошової маси [131, с. 198-199].

Переваги такого режиму:

- центральний банк обирає цільовий показник інфляції і має змогу коригувати політику залежно від внутрішніх змін обсягу виробництва;
- високий рівень координації монетарної та макроекономічної політики країни;
- можливість швидкого реагування з боку центрального банку на зміну таргету;
- тісний зв'язок з інструментами монетарної політики, тобто високий рівень контролю з боку центрального банку;
- звіти про виконання монетарних таргетів доносяться до громадськості з досить короткими часовими лагами - до кількох тижнів, оскільки монетарні агрегати досить швидко вимірюються [131, с. 199].

Умови ефективного запровадження:

- стабільність попиту на гроші, що передбачає наявність довгострокової фінансової стабільності грошової системи. Нестабільність попиту на той чи інший грошовий агрегат ускладнює процес вибору так званого «монетарного якоря», а неефективна монетарна політика щодо досягнення цільових інфляційних показників зменшує довіру до центрального банку;
- наявність ефективного контролю за зміною грошової маси з боку центрального банку;
- непередбачуваність залежності зміни цін від змін грошових агрегатів, що робить монетарну політику непрозорою і меншою мірою підзвітною [131, с. 199].

Режим валютного таргетування або таргетування обмінного курсу - це комплекс заходів грошово-кредитної політики, що передбачає прив'язку валютного курсу для підтримки його стабільності до певної резервної валюти або до валюти країни з низькою та незмінною інфляцією або до кошика валют. У цьому випадку обмінний курс викликає довіру всіх суб'єктів господарювання та населення, що призводить до зменшення інфляційних очікувань, які можуть бути причиною цінової нестабільності. Тобто, центральний банк використовує таргетування обмінного курсу як номінальний якор інфляції. Найбільш активно цей монетарний режим використовували на початку 90-х років [25, с. 218].

Переваги від запровадження такого режиму:

- мета центрального банку і методи її досягнення є зрозумілими для суспільства і не потребують додаткових роз'яснень;
- прив'язка валютного курсу до валюти країни з низькою інфляцією викликає довіру у суб'єктів господарювання до макроекономічних показників [25, с. 218].

Основним результатом впровадження такого режиму є зниження загального рівня інфляційних очікувань у суспільстві та стабільність цін на товари, що експортуються [25, с. 218].

Недоліки від впровадження таргетування валютного курсу:

- високий рівень залежності монетарної політики центрального банку від зовнішньоекономічних факторів;
- відмова від проведення власної суверенної монетарної політики;
- у випадку значного рівня доларизації існують ризики дестабілізації фінансової системи внаслідок впливу валютних криз;
- за умови відкритості економічної системи, зросте притік короткострокового (переважно) спекулятивного іноземного капіталу [25, с. 218].

Для підтримки інфляції на встановленому рівні використовують режим інфляційного таргетування.

Режим інфляційного таргетування - комплекс заходів, що застосовує центральний банк, шляхом обрання найбільш реального показника інфляції, якого можна досягти, протягом визначеного часового періоду з метою запобігання розриву між заздалегідь оголошеним показником інфляції (таргетом) і фактичним його значенням. Відсутність такого розриву є необхідною умовою стабільності національної грошової одиниці. Таргетування інфляції є порівняно новим режимом монетарної політики. Вважається, що вперше його застосував центральний банк Нової Зеландії в 1990 році. Запровадження цього монетарного режиму знайшло підтримку в ряді країн: Канада (1991), Великобританія (1992), Швеція, Фінляндія і Австралія (1993) та інші [25, с. 218-219].

Першою країною з перехідною економікою, що застосувала інфляційне таргетування на практиці, була Чехія, першою з країн, що розвиваються, стала Бразилія. Поступово до використання елементів інфляційного таргетування прийшли Ізраїль, Чилі, Вірменія, Сербія, Турція, Румунія. В цілому інфляційне таргетування можна охарактеризувати як режим монетарної політики, заснований на використанні прогнозу інфляції як проміжного цільового орієнтиру. Центральний банк прогнозує майбутню динаміку інфляції і на основі цього прогнозу задає кількісно цільовий орієнтир по інфляції на планований період, не приймаючи на себе зобов'язань по досягненню будь-яких інших цільових орієнтирів [25, с. 219].

Економічний зміст таргетування інфляції полягає не в досягненні низького рівня інфляції будь-якою ціною, а у зниженні інфляційних очікувань усіх суб'єктів економіки шляхом підвищення довіри населення до грошово-кредитної політики центрального банку [131, с. 201].

Основні характеристики режиму таргетування інфляції:

- головною ціллю грошово-кредитної політики визнається стабільність цін;
- оголошення кількісного таргету інфляції;
- незалежність центрального банку у виборі та застосуванні інструментів грошово-кредитної політики задля досягнення поставленої цілі;
- прозорість грошово-кредитної політики шляхом поширення інформації про поточний стан інфляції та можливості досягнення поставленої цілі;
- підзвітність центрального банку перед урядом та населенням [131, с. 201].

Переваги режиму інфляційного таргетування:

1. Висока маневреність (немає чіткого набору правил грошово-кредитної політики; допускаються відхилення від цільових параметрів; використовується широкий набір інструментів центрального банку, серед яких значне місце віддається короткостроковим процентним ставкам).

2. Можливість розуміння цілі центрального банку населенням (кількісне значення є простим для розуміння, дає змогу населенню легко зіставляти прогнозовані значення з фактичними результатами і на основі цього робити висновки про успішність діяльності центрального банку). Замість встановлення в якості цільового показника індексу споживчих цін, центральні банки використовують показники «базової інфляції», які є

«очищеними» від впливу зовнішніх факторів.

3. Можливість формування інфляційних очікувань суб'єктів економіки (інфляційний таргет слугує своєрідним якорем, підтягує очікування до встановленого центральним банком рівня і цим самим впливає на процес формування інфляційних очікувань).

4. Прогнозованість дій центрального банку (при визначенні кількісних орієнтирів для суб'єктів економіки зрозуміло, коли центральний банк повинен втручатися в економічну ситуацію; монетарна політика стає послідовною у часі).

5. Прозорість дій центрального банку (відкритість, доступність та своєчасність монетарної інформації для всіх членів суспільства, зрозуміла подача інформації в залежності від цільової аудиторії).

6. Підзвітність центрального банку (звітувати перед громадськістю та перед урядом щодо виконання поставлених цілей набагато простіше при встановленому кількісному таргеті).

7. Підвищує ефективність комунікаційної політики центрального банку (шляхом успішного впливу інфляційних таргетів на формування інфляційних очікувань, центральний банк має кращу можливість управляти ними, що є завданням комунікаційної політики) [131, с. 203-204].

Недоліками таргетування інфляції є:

- втрата довіри з боку економічних суб'єктів, якщо державі не вдасться виконати встановлений інфляційний таргет;

- простота таргету не передбачає можливості адекватного реагування на різноманітні випадки виняткових змін, які можуть трапитись в економіці країни наприклад, структурні зміни в економіці;

- неочевидність прямого впливу інфляційного таргетування на грошово-кредитну політику центрального банку в країнах, які впровадили цей режим. На думку деяких дослідників інфляційне таргетування проявило себе позитивно лише у розвинених країнах з високим рівнем доходу на одну особу, оскільки поряд із режимом інфляційного таргетування широко застосовувалось також рефінансування комерційних банків, сприяння їх докапіталізації, емісійна підтримка центральним банком урядових видатків у рамках налагодження фінансово-бюджетної політики та управління державним боргом тощо [131, с. 204].

Згідно з даними МВФ у 2019 році таргетування інфляції застосовувала 41 країна, причому відсоток країн-членів, що застосовували режим таргетування інфляції, зріс із 16,3% у 2011 році до 21,4% у 2019 році. При цьому у 2019 р. серед країн-членів МВФ 41,7% застосовували курсову прив'язку, 13,5% таргетували монетарні агрегати, а 23,4% дотримувались інших (змішаних) монетарних режимів [137, с. 10].

Деякі країни, які застосовували режим інфляційного таргетування, такі як Чехія, Вірменія, Домініканська Республіка, орієнтуються не тільки на інфляційну ціль, а й одночасно здійснюють таргетування по валютному курсу, фіксуючи його рівень, або стелю укріплення. А Банк Англії використовує режим інфляційного таргетування прив'язуючи процентну ставку не лише до показника інфляції, але й до рівня безробіття [25, с. 223].

Монетарне (грошово-кредитне) регулювання реалізується через різноманітні канали та інструменти грошово-кредитної сфери, які в сукупності формують структуру передавального механізму [21, с. 9].

Монетарний трансмісійний механізм (механізм монетарної трансмісії) - це процес передачі зміни (трансмісії) ключової ставки центрального банку через певні канали і зв'язки в економіці з відповідним впливом на інфляцію та інші макроекономічні показники [135].

Основним каналом цього механізму є процентний. Змінюючи ключову процентну

ставку, Національний банк впливає на рівень короткострокових процентних ставок на міжбанківському ринку. Ті, зі свого боку, через різні канали, головні з яких - кредитний, фондовий та валютний, впливають на сукупний попит та інфляцію, зокрема, через зміну очікувань населення та бізнесу. Управління цими очікуваннями стає ефективним завдяки підвищенню довіри до дій регулятора, якщо він проводить зрозумілу і послідовну політику інфляційного таргетування. Це, відповідно, підсилює дієвість монетарної трансмісії. Загальна реакція економіки на монетарну політику центрального банку є результатом сумарної дії всіх каналів монетарного трансмісійного механізму [135].

В цілому на зміну пропозиції грошей в країні впливають такі фактори:

- норматив резервування (якщо норматив резервування зростає, банки менше коштів позичають, тоді грошовий мультиплікатор і обсяг пропозиції грошей зменшуються. І навпаки, зменшення норми резервування призводить до збільшення пропозиції грошей);
- облікова ставка НБУ (якщо облікова ставка зростає, то дисконтні позички дорожчають, зменшуючи позичені резерви і грошову базу, пропозиція грошей знижується);
- процентні ставки за депозитами до запитання (пропозиція грошей буде зростати завдяки залученню банками готівки на поточні вклади і розширенню процесу мультиплікації депозитів);
- доходи господарсько-економічних суб'єктів (при зростанні багатства господарського- економічних суб'єктів депозитна складова грошової маси зростатиме швидше, ніж готівкова, що посилить мультиплікаційний ефект і збільшить пропозицію грошей);
- «тінізація» бізнесу або підприємницької діяльності (загальна грошова пропозиція скорочується в міру зростання тінізації економіки тому, що тінізація підприємницької діяльності зумовлює зміну структури грошових запасів на користь готівки, а це послаблює мульти- плікативне збільшення депозитів);
- низька довіра населення до банків (за низької довіри до банків рівень мультиплікації і загальний обсяг пропозиції грошей буде знижуватись);
- сезонні чинники (при зростанні потреб населення в готівці зменшуються поточні депозити і знижується процес мультиплікації, тоді банки напередодні такого очікуваного впливу вкладів збільшують надлишкові резерви) [131, с. 183-184].

В таблиці 18.1 наведено грошову масу, грошову базу та грошовий мультиплікатор в Україні у 2015-2019 роках.

Таблиця 18.1

Складові грошової маси в Україні у 2015-2019 рр. (станом на кінець року)

Показники	2015	2016	2017	2018	2019
Грошова база, млрд грн.	336,00	381,58	399,06	435,80	477,49
Грошова маса (M2), млрд грн.	993,81	1102,39	1208,56	1273,77	1435,22
Мультиплікатор грошової бази	2,96	2,89	3,03	2,92	3,01
Готівка поза банками (M0), млрд грн.	282,67	314,39	332,55	363,63	384,37
Переказні депозити у нац. валюті, млрд грн.	189,54	215,54	269,09	307,66	385,68
Переказні депозити в іноз. валюті, млрд грн.	101,84	131,19	156,14	149,52	208,19
Інші депозити	419,78	441,27	450,79	452,97	456,99
Всього депозитів, млрд грн.	711,16	788,00	876,02	910,15	1050,86
Частка інших депозитів, %	59,03	56,00	51,46	49,77	43,49
Коефіцієнт депонування	0,40	0,40	0,38	0,40	0,37
Коефіцієнт резервування	0,07	0,09	0,08	0,08	0,09

Джерело: розраховано автором за даними НБУ

Як свідчать наведені дані, зростання грошового мультиплікатора у 2017 та 2019 роках було зумовлене головними чином зниженням коефіцієнта депонування. При цьому у 2015-2019 рр. готівка, що оберталась поза банками постійно зростала. Проте зростала також загальна сума депозитів, причому у 2017 та 2019 роках це відбувалось значно вищими темпами, аніж приріст готівки поза банками. Зростання грошового мультиплікатора у 2019 році оцінюється позитивно та свідчить про підвищення ефективності грошово-кредитної політики НБУ.

Разом із тим, за 2015-2019 роки нормативи обов'язкового резервування для банків становили 3% за строковими депозитами та 6,5% за коштами на поточних рахунках та депозитами на вимогу. Як свідчать дані таблиці 18.1, розрахований коефіцієнт резервування перевищував нормативи, встановлені НБУ. Це означає, що центральні банки також володіли надлишковими резервами, а тому загальні резерви банківської системи перевищували обов'язково встановлені.

Також дані свідчать про те, що питома вага строкових депозитів мала тенденцію до зниження, що оцінюється негативно. Зокрема, у 2015-2017 рр. строкові депозити формували більшу половину депозитів банків. Проте у 2018-2019 рр. переважати стали саме переказні депозити, частка яких на кінець 2019 року зросла до 56,51%. Це свідчить про зниження довіри суб'єктів до комерційних банків та надання ними переваги короткостроковому розміщенню коштів.

16.2. Інструменти монетарної політики держави.

Інструменти монетарної політики - це регулятивні заходи, які перебувають у повному розпорядженні центрального банку, безпосередньо ним контролюються і використання яких впливає на цільові орієнтири грошово-кредитної політики. Особливістю інструментів грошово-кредитної політики є те, що, застосовуючи їх, центральний банк має можливість впливати на процеси, що відбуваються не тільки в грошовому секторі економіки, а й у реальному та зовнішньому секторах [126].

Інструментарій грошово-кредитної політики, від якого багато в чому залежить ефективність здійснення монетарного регулювання, визначає ступінь розвитку фінансово-кредитної системи країни, її інфраструктурних елементів [25, с. 206].

За характером впливу на грошовий ринок інструменти монетарної політики поділяються на [25, с. 206-207]:

- **прямі (адміністративні)** - заходи спрямовані на обмеження сфери діяльності комерційних банків (обмеження, ліміти, директиви);
- **опосередковані (ринкові)** - регулятивні засоби впливу центрального банку щодо зміни ситуації на грошово-кредитному ринку через пропозицію грошей.

До найважливіших адміністративних інструментів, спрямованих на деяке обмеження діяльності банків у певній сфері, можна віднести:

- готівкова емісія;
- регулювання величини процентних ставок за кредитами і депозитами;
- регулювання портфеля активів комерційних банків;
- регулювання кількісних параметрів кредитів, що надаються суб'єктам господарювання;
- встановлення прямих обмежень на здійснення емісійно-касових операцій;
- введення прямих обмежень на кредитування центральним банком комерційних банків;
- встановлення обмежень чи заборони на пряме кредитування центральним банком потреб бюджету;
- встановлення «стелі» кредиту центрального банку, що надається урядові та банків-

ським установам;

- обмеження споживчого кредиту;
- обмеження на відкриття філій та відділень;
- селективну кредитну політику [25, с. 207-208].

Проте використання центральним банком цих знарядь є ефективним лише у коротко-строковому періоді. Досвід розвинутих ринкових економік свідчить, що використання інструментів прямої дії для регулювання грошового ринку може спричиняти негативні наслідки. Зокрема, банки пристосовуються до їхнього впливу і сам вплив не тільки втрачає ефективність, а й створює умови, за яких стримується конкуренція між банками, процес ринкового саморегулювання [25, с. 208].

До інструментів опосередкованого впливу центрального банку на грошово-кредитну сферу, методами формування певних умов на грошовому ринку та ринку капіталів, належать:

- 1) операції на відкритому ринку;
- 2) регулювання нормативів обов'язкових резервів;
- 3) облікова ставка;
- 4) рефінансування комерційних банків;
- 5) валютна політика у вигляді регулювання курсу національної валюти [131, с. 190].

В сучасних умовах в Україні Національний банк забезпечує цінову стабільність, використовуючи інфляційне таргетування та плаваючий обмінний курс гривні. Основним інструментом монетарної політики є облікова ставка.

Згідно із Законом України «Про Національний банк України», основними економічними засобами і методами грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси через:

- 1) визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для банків;
- 2) процентну політику;
- 3) рефінансування банків;
- 4) управління золотовалютними резервами;
- 5) операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку;
- 6) регулювання імпорту та експорту капіталу;
- 7) запровадження на строк до шести місяців вимоги щодо обов'язкового продажу частини надходжень в іноземній валюті;
- 8) зміну строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів;
- 9) емісію власних боргових зобов'язань та операції з ними.

Національний банк має право надавати кредити для рефінансування банку, якщо це не тягне за собою ризиків для банківської системи.

Національний банк встановлює банкам норматив обов'язкового резервування коштів. При цьому:

- 1) норматив обов'язкового резервування встановлюється єдиним для банків в процентному відношенні до загальної суми залучених банком коштів в національній та іноземній валюті;
- 2) для різних видів зобов'язань можуть встановлюватися різні нормативи обов'язкового резервування;
- 3) рішення про підвищення нормативу обов'язкового резервування набирає чинності не раніше ніж через 10 днів після його опублікування.

Облікова ставка Національного банку - це ключова процентна ставка Національного банку, яка є основним індикатором змін у грошово-кредитній політиці та орієнтиром вартості залучених та розміщених грошових коштів для банків та інших суб'єктів грошово-кредитного ринку [97].

Облікова ставка встановлюється на основі комплексного аналізу та прогнозу макроекономічного, монетарного та фінансового розвитку, підготовленого Національним банком.

Рішення щодо розміру облікової ставки затверджується Правлінням Національного банку України на засіданні з питань монетарної політики на підставі пропозицій Департаменту монетарної політики та економічного аналізу після обговорення на засіданні Комітету з монетарної політики.

Національний банк щодня публікує розмір облікової ставки в засобах масової інформації та/або оприлюднює через інші загальнодоступні регулярні джерела інформації, у тому числі на сторінці офіційного Інтернет-представництва Національного банку.

Ставки рефінансування Національного банку України - це виражена у відсотках плата за кредити, що надаються банкам, яка встановлюється Національним банком України з метою впливу на грошовий оборот та кредитування [101].

Національний банк установлює процентні ставки за основними операціями з регулювання ліквідності банків, що мають найбільший вплив на стан грошово-кредитного ринку. Основними операціями Національного банку з регулювання ліквідності банків є:

- операції з надання кредитів рефінансування шляхом проведення тендерів з підтримання ліквідності банків строком до 90 днів;
- операції з розміщення депозитних сертифікатів шляхом проведення тендерів з розміщення депозитних сертифікатів строком до 7 днів [97].

Кількісний тендер - це тендер, на якому Національний банк наперед установлює ціну (процентну ставку), за якою банки можуть одержати кредити рефінансування або розмістити в Національному банку кошти. Сума коштів, що пропонується для рефінансування або для розміщення, може оголошуватися або не оголошуватися [96].

Процентний тендер - це тендер, під час оголошення якого банки у своїх заявках до Національного банку зазначають ціну (процентну ставку), за якою вони погоджуються одержати кредит рефінансування або розмістити кошти. Сума коштів, що пропонується для рефінансування або для розміщення, може оголошуватися або не оголошуватися [96].

Національний банк під час оголошення кількісного тендера з розміщення депозитних сертифікатів строком до 14 днів установлює процентну ставку на рівні облікової ставки.

Національний банк під час оголошення кількісного тендера з розміщення депозитних сертифікатів строком понад 14 днів установлює процентну ставку на рівні, не вищому, ніж облікова ставка.

Національний банк під час проведення процентного тендера з розміщення депозитних сертифікатів установлює процентну ставку за депозитними сертифікатами залежно від пропозицій, що надходять від банків. Рівень граничної процентної ставки не може перевищувати облікової ставки.

Національний банк під час оголошення кількісного тендера з підтримання ліквідності банків установлює процентну ставку за кредитами рефінансування строком до 14 днів на рівні облікової ставки.

Національний банк під час оголошення кількісного тендера з підтримання ліквідності банків за кредитами рефінансування понад 14 днів установлює процентну ставку на рівні облікової ставки плюс стала величина в процентних пунктах, яка затверджується рішенням Правління Національного банку після розгляду Комітетом з монетарної політики.

Національний банк під час проведення процентного тендера з підтримання ліквідності банків до 14 днів установлює процентну ставку за кредитами рефінансування залежно від пропозицій, що надходять від банків. Рівень граничної процентної ставки не може бути нижчим, ніж облікова ставка.

Національний банк під час проведення процентного тендера з підтримання ліквідності банків понад 14 днів установлює процентну ставку за кредитами рефінансування залежно

від пропозицій, що надходять від банків. Мінімальний рівень граничної процентної ставки не може бути нижчим, ніж облікова ставка плюс стала величина в процентних пунктах, яка затверджується рішенням Правління Національного банку після розгляду Комітетом з монетарної політики.

Національний банк забезпечує *управління золотовалютними резервами* держави, здійснюючи валютні інтервенції шляхом купівлі-продажу валютних цінностей на валютних ринках з метою впливу на курс національної валюти щодо іноземних валют і на загальний попит та пропозицію грошей в Україні.

Операціями відкритого ринку Національного банку, в тому числі з премією або з дисконтом, є купівля-продаж казначейських зобов'язань, а також інших цінних паперів (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права) та боргових зобов'язань, визначених Правлінням Національного банку.

Національний банк відповідно до валютного законодавства *регулює імпорт та експорт капіталу*.

Цілі грошово-кредитної політики можна поділити на три групи: стратегічні, проміжні та тактичні [25, с. 204].

Стратегічні цілі монетарної політики - це ключові цілі загальноекономічної політики держави, спрямовані на *сприяння економічному зростанню, зростанню зайнятості, стабілізації цін та забезпеченню стійкого платіжного балансу* [25, с. 204].

Кожна з цих цілей настільки важлива для суспільства, що владні структури можуть ставити перед собою завдання одночасно реалізувати їх разом чи більшу їхню частину. Проте з допомогою заходів лише монетарної політики одночасно досягти всіх указаних цілей неможливо через обмеженість та специфіку її інструментарію. Тому в межах монетарної політики зазначені стратегічні цілі виявляються несумісними. Зокрема, стабілізація цін вимагає застосування монетарних заходів, які призводять до погіршення кон'юнктури, спаду виробництва та зайнятості. І навпаки, для зростання виробництва необхідно вживати заходи, які призведуть до пожвавлення кон'юнктури і можуть спричинити зростання цін. Тому

центральний банк вибирає залежно від конкретної економічної ситуації одну зі стратегічних цілей. Нею, як правило, є стабілізація цін (чи погашення інфляції), оскільки якраз вона найбільше відповідає головному призначенню центрального банку - підтримувати стабільність національних грошей. І через розв'язання цього завдання центральний банк сприяє досягненню інших стратегічних цілей. Стратегічні цілі мають довгостроковий характер, вони не вимірюються безпосередньо як грошові величини і не є індикаторами грошового ринку [25, с. 204-205].

Проміжні цілі монетарної політики - зміна певних економічних процесів, що викликає пожвавлення або стримування ринкової кон'юнктури задля досягнення стратегічних цілей. Тобто, проміжні цілі доповнюють стратегічні та конкретизують їх [25, с. 205].

До проміжних цілей слід віднести *пожвавлення чи стримування кон'юнктури* на товарних і грошових ринках. Змінюючи рівень процентної ставки та масу грошей в обігу, можна регулювати пропозицію грошей і попит на товари, а через них - рівень цін, обсяги інвестицій, зростання виробництва та зайнятості. Важливість проміжних цілей базується на твердженні, що насправді для центрального банку досягнення стратегічних цілей є досить складним завданням: для передачі імпульсів грошово-кредитної політики до її кінцевих цілей потрібен тривалий час, що ускладнює оцінювання ефективності засобів її реалізації на основі спостережень за кінцевими досягнутими результатами [25, с. 205].

Тактичні цілі монетарної політики покликані забезпечити досягнення проміжних цілей за рахунок зміни силами банківської системи ключових монетарних показників (гро-

шової маси, процентної ставки та обмінного валютного курсу). **Тактичні цілі зводяться до вибору інструментів впливу** [25, с. 205].

Основними ознаками тактичних цілей є:

- короткостроковість дії шляхом застосування центральним банком виключно оперативних заходів;
- багатоаспектність їхньої дії, коли зміна одного монетарного показника або кількох параметрів на грошовому ринку може спричинити структурні зміни в економіці. Наприклад, зміна процентної ставки та валютного курсу може нейтралізувати інфляційний тиск від зростання грошової маси в обігу [25, с. 205].

Враховуючи вибір стратегічних, проміжних і тактичних цілей, центральний банк країни розробляє свою грошово-кредитну політику залежно від економічної та політичної ситуації [25, с. 205].

Грошово-кредитну політику класифікують за різними критеріями. Найбільш розповсюдженою є класифікація щодо **міри впливу регулятивних заходів на пропозицію грошей** [131, с. 192].

Залежно від стану економіки виділяють два **основні типи грошово-кредитної політики**:

- рестрикційна;
- експансійна [131, с. 192].

Для кожного з цих типів грошово-кредитної політики характерний свій набір інструментів (засобів), а також певне поєднання економічних та адміністративних методів регулювання [131, с. 192].

Рестрикційна грошово-кредитна політика (політика «дорогих грошей») - полягає у скороченні пропозиції грошей та зменшенні грошової маси в обігу, шляхом обмеження обсягу кредитних операцій банків, підвищення рівня процентних ставок і, таким чином, уповільнення темпів зростання грошової маси в обороті. Вона застосовується:

- з метою згладжування різких коливань фаз економічного циклу;
- в умовах наростання інфляційних процесів при досить високій діловій активності;
- в умовах високої інфляції - для боротьби з нею [131, с. 192].

Рестрикційну політику ще називають політикою «дорогих грошей» оскільки спрямована вона на гальмування інфляції. Але разом з цим вона:

- знижує зайнятість населення;
- зменшує ділову активність і обсяги виробництва товарів і послуг [131, с. 192].

Методи здійснення рестрикційної політики є такими:

- 1) підвищення офіційної облікової ставки, що викликає підвищення рівня процентних ставок та обмежує обсяг кредитних операцій комерційних банків, а також зменшує обсяги продажу векселів комерційними банками чи отримання ними позик у центральному банку;
- 2) збільшення нормативів обов'язкових резервів, що зменшує обсяг кредитних ресурсів комерційних банків;
- 3) шляхом продажу державних облігацій на відкритому ринку, що робить для комерційних банків більш вигідним купувати цінні папери, ніж надавати кредити [131, с. 192].

Цей набір непрямих (економічних) методів грошово-кредитної політики, можливо, буде достатнім, якщо політика «дорогих грошей» проводиться для регулювання грошової пропозиції в **антициклічному напрямі** [131, с. 192].

Експансійна грошово-кредитна політика (політика «дешевих грошей») полягає у швидкому збільшенні пропозиції грошей за рахунок розширення обсягів кредитних операцій та зниження рівня процентних ставок. Вона застосовується з метою:

- подолання спаду виробництва та зменшення безробіття;
- підвищення ділової активності шляхом стимулювання інвестиційних процесів та

збільшення платоспроможного попиту на товари і послуги [131, с. 193].

Проводячи цю політику, центральний банк повинен збільшити пропозицію грошей, тобто простимулювати кредитні операції комерційних банків, щоб зробити кредит дешевим і доступним. Тому політику іноді називають політикою «дешевих грошей». Експансійна грошово-кредитна політика прямо протилежна політиці «дорогих грошей», тому і методи, які застосовуються при її проведенні, діятимуть протилежним чином [131, с. 193].

Експансійна політика здійснюється регулятором в особі центрального банку такими методами:

- 1) зменшення облікової ставки;
- 2) зниження нормативів обов'язкових резервів;
- 3) купівля центральним банком цінних паперів на відкритому ринку та ін. [131, с. 193].

Метою проведення політики експансії є економічне зростання, зменшення безробіття,

посилення ділової активності тощо. Але ці цілі можуть бути досягнутими у короткостроковому періоді, за допомогою збільшення платоспроможного попиту, який призведе до розширення попиту на споживчому ринку, що, своєю чергою, простимулює збільшення виробництва товарів і послуг. При проведенні експансійної політики послаблюється контроль за збільшенням кількості грошей в обігу з боку комерційних банків. Наслідком є висока інфляція. Довготривале проведення цієї політики може негативно вплинути на економіку в цілому [25, с. 211].

ТЕМА 17. ФІНАНСОВІ КРИЗИ ТА ЇЇ ВПЛИВ.

17.1. Фінансова криза. Причини та наслідки.

17.2. Світові фінансові кризи.

17.3. Фінансова криза в Україні 1998 року, 2008 року, 2014 року, 2020 року.

17.1. Фінансова криза. Причини та наслідки.

Фінансова криза передбачає виникнення якісних змін в економічній системі, які спричиняють порушення пропорцій у розвитку, його призупинення, видозміни чи руйнування фінансової системи окремих країн або світових ринків у цілому. Найбільш точним індикатором здоров'я (чи нездоров'я) економіки є фінансовий ринок. Реакція фінансового ринку на економічні події завжди більш значуща, ніж наслідки цих подій. Фінансова криза є тією точкою відліку, з якої економічна система зазнає змін. Якщо до настання фінансової кризи деякі тенденції в економіці можуть лише накопичуватися, то сама фінансова криза посилює цю тенденцію і прискорює якісні зміни [64, с. 87].

Фінансова криза - це різке погіршення стану фінансового ринку внаслідок реалізації накопичених ризиків під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, що спричиняє порушення його функціонування, зниження цінових показників, погіршення ліквідності й якості фінансових інструментів, банкрутство учасників [53, с. 14].

Фінансова криза - це криза, яка:

1) системно охоплює фінансові ринки та інститути фінансового сектору, грошовий обіг і кредит, міжнародні фінанси (сегмент країни), державні, муніципальні та корпоративні фінанси;

2) негативно впливає у середньо- і довгостроковому періоді на економічну активність усередині країни й на динаміку добробуту населення;

3) проявляється:

- у фінансовому секторі й на фінансових ринках - у різкому зростанні процента,

частки проблемних банків і небанківських фінансових інститутів, боргів, що дедалі збільшуються; істотному скороченні кредитів, наданих економіці і домашнім господарствам; ланцюгових банкрутствах; переході до збиткової моделі банківської та іншої фінансової діяльності; переважанні спекулятивної фінансової діяльності над інвестиційною; масштабному падінні курсів цінних паперів; затримці розрахунків із наростаючим колапсом платіжної системи; виникненні масових збитків на ринку деривативів; неліквідності фінансових ринків і фінансових інститутів з ефектом «доміно»; банківській паніці;

- **у міжнародних фінансах** - у неконтрольованому падінні курсу національної валюти; масовій втечі капіталів з країни; некерованому нарощуванні зовнішнього боргу і простро

- чених платежів держави і комерційних організацій; перенесенні системного ризику на міжнародний ринок і фінансові ринки інших країн;

- **у сфері грошового обігу** - в різкому некерованому зростанні цін із переходом у хронічну інфляцію; втечі від національної валюти, стрімкому впровадженні у внутрішній обіг твердої іноземної валюти;

- **у сфері державних фінансів** - у різкому падінні величини золотовалютних резервів і державних стабілізаційних фондів; виникненні дефіциту чи загостренні привнесеної кризою дефіцитності бюджету; швидкому скороченні збирання податків; падінні бюджетного фінансування державних витрат; некерованому нарощуванні внутрішнього державного боргу;

4) є реалізацією системного ризику і супроводжується ефектом «доміно» якщо:

- криза одного або групи фінансових інститутів та компаній реального сектору, сегмента ринку чи системи розрахунків передається в розширюваному обсязі через пересічні зобов'язання на інші групи фінансових інститутів та компаній реального сектору, інші сегменти ринку і системи розрахунків, поступово охоплюючи дедалі більшу частину ринку;

- криза фінансового ринку однієї країни чи групи країн передається іншій країні, як «фінансова інфекція», криза довіри інвесторів, що спричиняє неліквідність ринку [11, с. 12-13].

Розуміння фінансової кризи як результату негативного впливу численних чинників дозволяє констатувати, що загроза її виникнення існує завжди, а умовою попередження є вчасне проведення діагностики. Причому діагностика фінансової кризи - це не одноразовий акт, а процес, результати якого є підґрунтям прийняття відповідних управлінських рішень [11, с. 13].

Для цього доцільно використовувати поняття «кризовий потенціал», під накопиченням якого розуміється процес акумулювання мікроекономічних ризиків окремими інститутами, гравцями фінансової сфери і (або) зростаюча залежність фінансового сектору від окремих конструктивних особливостей системи. При цьому після досягнення певної критичної маси накопичений кризовий потенціал здатний вилитися **в повномасштабну системну кризу** [11, с. 13-14].

Криза будь-якого економічного суб'єкта (організації) - це переломний момент у зміні подій і дій, що розвиваються. При виявленому кризовому потенціалі часом настання кризи буде досягнення конкретного критичного рівня; при цьому якщо він заздалегідь визначений, то називатиметься «критерій настання кризи» [11, с. 14].

Антагонізмом кризовому потенціалу є потенціал подолання кризи, тобто сукупність чинників і ресурсів, здатних протистояти кризовому процесу. Об'єктивною реалізацією кризового потенціалу є його переважання над потенціалом подолання кризи. Водночас поріг настання кризи може бути заданий формально, у вигляді певного критерію, не орієнтованого на можливості організації подолати кризу [11, с. 14].

За Ф. Мишкіним, фінансові кризи спричиняють:

- 1) зростання процентних ставок, що робить проекти більш ризикованими;
- 2) зростання невизначеності на фінансових ринках у результаті краху фінансових інститутів, рецесій, політичної нестабільності, що ускладнює для кредитора вибір надійного позичальника;
- 3) вплив ринків активів на стан балансів (скорочення чистої вартості в результаті краху на фондовому ринку спонукає компанії здійснювати угоди з підвищеним ризиком), що збільшує моральний ризик для кредитора;
- 4) банківську паніку [11, с. 14].

При цьому слід наголосити, що невизначеність на фінансових ринках зумовлюється не лише крахом фінансових інститутів, рецесіями й політичною нестабільністю. До чинників невизначеності можна додати такі:

- постійне оновлення економічних рішень і процесів; виникнення нових економічних і технічних ідей, їх наступне втілення в життя;
- імовірнісний характер самого банківського, страхового й фондового процесів, пов'язаний з об'єктивною складністю врахування всієї різноманітності умов функціонування сучасних банківських систем, страхового і фондового ринків;
- синергетичний вплив на стан і розвиток банківських систем, страхового і фондового ринків, швидко змінюваних соціально-економічних, науково-технологічних, політичних, демографічних, психологічних і природних чинників;
- якість механізмів управління фінансовими інститутами власними і залученими коштами [11, с. 14-15].

Світовий досвід розв'язання системних банківських та фінансових криз показує, що їх основними причинами є низька якість управління в банках (включаючи недосконалість внутрішнього контролю й управління ризиками) і недоліки інституційного середовища функціонування банків. Усе це, поряд з активізацією процесу економічної інтеграції, актуалізує практичні завдання, пов'язані з удосконаленням інституційного середовища функціонування банків, у т. ч. процесів управління на мікро- і макrorівнях, на основі системнокомплексного підходу (що вимагає в органічній єдності враховувати елементний, структурний, функціональний, цільовий, ресурсний, інтегративний, комунікативний та історичний аспекти) [11, с. 15].

Кризи виникають унаслідок неналежної банківської практики чи слабкої макроекономічної політики; у більшості випадків у їх основі лежить поєднання обох цих чинників. Характер основних потрясінь, яких зазнали країни Латинської Америки, з часом змінювався. Утім можна назвати такі найпоширеніші чинники банківських криз у цьому регіоні:

- різкий приріст кредиту приватного сектору як на інвестиційні цілі, так і на споживання (Мексика, 1994, і Колумбія, 1999). На кінець періоду гіперінфляції виникає особливий вид циклу піднесення і спадів (Болівія, 1986);
- загальна лібералізація за відсутності належної та ефективної системи пруденційного регулювання (Мексика, 1994, і Чилі, 1984). Однак слід підкреслити, що кризи не обминали і системи з високим рівнем регулювання (Перу, 1987);
- прямі наслідки бюджетних проблем для внутрішньої банківської системи - чинник, який, очевидно, стає дедалі вагомішим джерелом напруженості для латиноамериканських банків (Аргентина, 2001);
- ланцюгова реакція і вторинні ефекти, коли криза в одній країні змушує економічних суб'єктів переглядати свої очікування і, виходячи з цього, скорочувати свої інвестиції в інших країнах (Аргентина, 1995), або коли криза в одній країні безпосередньо впливає на економічні умови в іншій країні (Уругвай, 2001);
- шоки у сфері торгівлі та коливання реальних валютних курсів (Венесуела, 1994, і Еквадор, 1998);
- політична нестабільність, а у деяких випадках громадянські конфлікти [11, с. 15-16].

Ці джерела потрясінь, які пережили латиноамериканські країни, взаємодіяли з інституцій-

ним середовищем, що часто було не в змозі виконати свої функції або посилювало нестабільність і збільшувало витрати. Перешкоджали застосуванню належної банківської практики і підвищували вразливість перед кризами в деяких країнах Латинської Америки такі чинники:

- неналежне і неефективне пруденційне регулювання і нагляд;
- неефективність банківських інтервенцій і санацій;
- викривлення, зумовлені політичними заходами, і особливо впливом уряду на банки державного сектору;
- незадовільні структура і склад державних фінансів;
- неадекватність методів бухгалтерського обліку, прав власності та корпоративного управління;
- неефективність судової системи, погане дотримання законів і недійові санкції за їх невиконання [11, с. 16].

Співробітники Міжамериканського банку розвитку М. Джевін і Р. Хаусман дуже образно виокремлюють кілька основних причин виникнення криз, зокрема [11, с. 16-18]:

1) *«мотузка для власної ший»*. Ця група причин фокусується на факті, що лібералізація часто підштовхує банкірів «влазити» в сфери бізнесу, вхід в які їм досі був закритий. Як наслідок, відсутність досвіду призводить до істотних втрат. Це пояснення є досить загальним для випадків нещодавно приватизованих банків, як було в Мексиці наприкінці 1980-х років. Але його можна застосовувати і для будь-яких ринків, де у недавньому минулому було послаблено регулювання, що стимулює банки брати на себе ризики, від яких вони раніше були відокремлені законами. Тому ми сьогодні спостерігаємо бум запозичень і паралельне зниження якості банківських портфелів. Заспокоює в цій ситуації лише те, що даний період, як і період тінейджерства, колись скінчиться. Проте цей приємний, але одночасно і небезпечний вік змушує звернути увагу як мінімум на головну проблему «дорослішання».

Ця проблема породжена як нестачею навичок, так і підвищеною ірраціональністю дій керівників банків. Наприклад, банки, що спочатку працювали лише з депозитами і розміщували кошти клієнтів тільки в державні цінні папери, мають відносно слабкі навички в оцінці комерційних ризиків. Однак, якщо менеджмент банку раціонально підходить до прийняття інвестиційних рішень, то цей недолік досвіду компенсується простою обережністю і не спричиняє проблем з якістю кредитів. Розуміння необхідності напрацювання практичних навичок урахування ризиків і розробки процедур їх оцінки приводить до того, що навіть у менеджмента, який не має досвіду в оцінці комерційних ризиків, ризик банківських портфелів зростає дуже повільно, що дає їм змогу не наражатися на фінансову кризу;

2) *«і єдине гниле яблуко може зіпсувати весь кошик»*. Цей образний вислів описує деструктивну конкуренцію на ринку депозитів, яка виникає через стимули, що з'являються на ринку, коли процентні ставки по депозитах не регулюються. Ринкова конкуренція за депозити змушує обережних позичальників адаптуватися під більш ризиковані стратегії менш обережних позичальників. Виникає своєрідна «стадність» у поведінці банків, які наполегливо намагаються «перехизувати» один одного високими процентами по депозитах, що призводить до нового типу конкуренції, яка забезпечує «виграш» не кращим, як звичайно буває, а гіршим (у сенсі їх не обґрунтованої та не прорахованої ризикованості) стратегіям управління зібраними капіталами. Механізм виникнення «стадності» нагадує той, що підвищує ціни активів на біржі, всупереч всякому здоровому глузду. Припустімо, що в парі конкуруючих банків один - «поганий» (дуже ризикований через недостатню капіталізацію, невисоку кваліфікацію менеджменту або з інших

причин), а другий - «хороший» (жорстко контролює ризик своїх вкладень). Перший готовий платити по депозитах більш високий процент; при страхуванні депозитів це призводить до того, що вкладники дружно переносять свої вклади з обережного банку до ризикованого. Цей процес рано чи пізно ставить «хороший» банк перед вибором: або драматично зменшити свої пасиви, або прийняти «виклик» «поганого» банку і втягнутися у змагання за підвищення процентів по вкладах. У кожному випадку все закінчується одним - посиленням нестійкості всієї банківської системи.

Украй цікавим і важливим для банківської практики є розуміння механізму, через який фінансова нестійкість поширюється від однієї кредитної організації до іншої, породжуючи справжню епідемію. Це дозволить регулювати процес «інфікування» банківської системи, наприклад, через регламентацію величини процентної ставки за депозитами;

3) *«хороші часи є поганим часом для навчання»*. Ця фраза підкреслює взаємозв'язок між фінансовою нестійкістю і кредитним бумом. Відомо, що під час зростання економіки легкість видачі кредитів зростає. Банкам не «вистачає часу» відсортувати погані кредити від хороших, враховувати рівні ризиків. Тим самим створюється стійка тенденція до накопичення поганих боргів упродовж кредитного буму. У результаті щойно бум переривається, виникає криза. Ключовою ідеєю є те, що коли банківська система швидко зростає, банкірам дуже важко одержати інформацію про дійсну здатність сплачувати кредити, яку мають позичальники. Це пояснюється кількома причинами. Кредитні буми відбуваються під час зростання економіки, коли потенційні позичальники демонструють високі дохідність і ліквідність. Крім того, сама швидкість зростання кредитного портфеля створює інформаційні проблеми, що заважають банкам приймати кредитні рішення. У період кредитних бумів банкіри зазвичай не тільки збільшують кредитування старих клієнтів, а й намагаються максимально швидко залучити побільше нових. Однак банки знають про нового клієнта набагато менше, ніж про старого, що спричиняє підвищення ризикованості кредитного портфеля. Ще одна причина полягає в тому, що під час відносного надлишку кредитів, позичальники можуть легко пройти «тест на ліквідність», оформивши кредит у іншого кредитора. В умовах достатку кредитів перевірка на кредитоспроможність слід довіряти менше. Це не свідчить про те, що під час кредитних бумів якість кредитних портфелів погіршується, найімовірніше це говорить про те, що на кредитному ринку присутня лише одностороння інформація: справа в тому, що банкіри не рахуються з негативним впливом тих кредитів, які видаються на основі інформації про кредитоспроможність позичальника, отриманої з інших банків. Бажання надати кредит занадто велике. Це слугує ще одним приводом для занепокоєння, оскільки без втручання органів влади кредитні буми можуть бути драматично швидкими.

Фінансові кризи бувають таких типів: валютні, банківські, боргові, біржові. **Валютна криза** відбувається у випадках, при яких спекулятивна атака на валюту призводить до різкої девальвації національної валюти або коли органи державної влади намагаються запобігти девальвації, продаючи золотовалютні резерви або значно підвищуючи процентні ставки. **Банківські кризи** пов'язані із нездатністю банків виконувати свої зобов'язання або з активним державним втручанням, спрямованим на запобігання виниклим проблемам. Банк зазнає раптовий і масовий наплив клієнтів, які бажають вилучити депозитні внески і в цій ситуації не може розплатитися із вкладниками. При **боргових кризах** спостерігається банкрутство держави (дефолт), тобто держава не може розплатитися за своїми зобов'язаннями. Державні зобов'язання різко втрачають свою вартість і починається відтік капіталу. При **біржовій кризі** відбувається збільшення мінливості цін на фінансові активи або їх падіння, що пов'язано зі зміною очікувань інвесторів. Біржова криза, як правило, передуює першим трьома кризами [79, с. 65].

Існує система показників, які сигналізують про небезпеку виникнення фінансової кризи. Стосовно **валютної кризи** до таких показників відносяться: динаміка реального

ефективного валютного курсу, офіційних золотовалютних резервів, відношення короткострокових іноземних інвестицій до ВВП та відношення ПІ до ВВП; стан платіжного балансу; темпи зростання грошової маси; порівняльний аналіз реальної відсоткової ставки щодо ставок інших країн зі схожими економічними умовами. Про **банківську кризу** попереджають показники динаміки: реальної відсоткової ставки за депозитами, відношення депозитів у іноземній валюті до грошової маси, цін на нерухомість та експортних цін. Для діагностики **боргових криз** використовують відносні показники: відношення зовнішнього боргу до експорту, відношення зовнішнього боргу до ВВП, відношення платежів з обслуговування боргу до обсягів експорту товарів та послуг, відношення суми міжнародних резервів країни до суми зовнішнього боргу, зокрема короткострокового [79, с. 69].

Про біржову кризу попереджають падіння фондових індексів.

У результаті аналізу західні дослідники поділили всю вибірку криз на такі (можливо, усереднені) підгрупи:

1. Кризи в індустріальних країнах.
2. Кризи в країнах з економікою, що розвивається.
3. Кризи, що характеризуються, насамперед, девальвацією національної валюти (не менше 75% приросту індексу тиску на валютний ринок визначається валютним курсом).
4. Кризи, що характеризуються, насамперед, значним зниженням золотовалютних резервів (не менше 75% приросту індексу тиску на валютний ринок пояснюється зниженням золотовалютних резервів).
5. «Жорсткі» кризи, за яких значення індексу тиску на валютний ринок перевищує три стандартних відхилення від середнього.
6. «М'які» кризи, за яких значення індексу тиску на валютний ринок знаходиться в інтервалі від 1,5 до 2 стандартних відхилень вище середнього.
7. Кризи, викликані проблемами в банківському секторі.
8. Кризи з наступним швидким відновленням економіки, після яких ВВП повертається до тренду протягом двох років.
9. Кризи з наступним повільним відновленням економіки, після яких ВВП повертається до тренду через три або більше років [11, с. 20].

Розвиток кризової ситуації в банківській сфері та окремій кредитній організації може проходити кілька фаз: **квазінормальну** (кризова ситуація є лише потенційно можливою, її ознаки важко виявити); **латентну** (приховану, коли ймовірність фінансової неспроможності зростає, але не сприймається менеджментом). Криза може бути **усвідомленою** (тобто відкритою, коли деструктивні процеси усвідомлюються менеджментом, а їх інтенсивність різко зростає) і **нездоланною** (банкрутство) [11, с. 20].

Класифікацію фінансових криз подано в таблиці 19.1.

Класифікація фінансових криз

Таблиця 19.1

Класифікаційна ознака	Різновиди
Ступінь поширення	Глобальні, міжнародні, світові, регіональні, національні, місцеві, галузеві
Країни	У розвинутих країнах; країнах, що розвиваються; країнах із перехідною економікою
Сценарій	Імпортовані («фінансова інфекція»); викликані спекулятивними атаками; зумовлені перегрівом одного із сегментів внутрішнього фінансового ринку (надмірною концентрацією ринкового, кредитного, процентного ризиків), ефектом «доміно»; спричинені падінням експортних цін; обумовлені політичним ризиком
Сегментація	Грошові, банківські, кредитні, валютні, фондові (біржові), ліквідності, бюджетні, платіжні, інфляційні, інвестиційні, боргові, кризи довіри
Тривалість	Коротко-, середньо- і довгострокові
Класифікаційна ознака	Різновиди
Перебіг	Швидкоплинні, затяжні
Інтенсивність впливу	Уповільнені, інтенсивні, реактивні
Повторюваність	Разові, перманентні
Кумулятивність	Одиночні, подвійні (наприклад, одночасно глобальна криза ліквідності та іпотечна криза)
Зумовленість	Мікроекономічні (зумовлені вадами ведення бізнесу на тих чи інших фінансових ринках), макроекономічні (зумовлені загальним погіршенням бізнес-середовища); екзогенетичні, або екзогенні (зміна цінностей зумовлюється обставинами, що лежать поза діяльністю господарського організму, що є об'єктом кризи); ендогенетичні, або ендогенні (зміна цінностей органічно впливає з існуючого економічного ладу)
Ступінь охоплення фінансових інститутів	Локальні, системні
Стан	Наявні, потенційні; очікувані, неочікувані; передбачувані (закономірні), непередбачувані (випадкові); неминучі
Форма прояву	Внутрішні, зовнішні
Одночасність проходження	Одиничні, «кризи-близнюки»
Первинність	Первинні, чергові (повторювані)
Реальність	Дійсні, уявні
Можливість виявлення	Явні, латентні
Характер	Циклічні, структурні, модифіковані, комбіновані, перехідні
Етапи	Кризи, що зароджуються; кризи, що насуваються; кризи, що розвиваються; згасаючі
Імовірність	Малоймовірні, високоймовірні
Можливість діагностування	Діагностовані, недіагностовані;
Класифікаційна ознака	Різновиди
Можливість прогнозування	Прогнозовані, непередбачувані
Масштаб	Повномасштабні, обмежені
Ступінь розвитку	Гострі, глибокі
Переборність	Переборні (з допомогою внутрішніх сил, із допомогою зовнішніх сил), непереборні
Наслідки	Руйнівні, такі, що гальмують розвиток
Ідентичність	Унікальні, аналогові

Універсальність	Спеціалізовані (криза ринку цінних паперів, валютна криза, банківська криза, криза державного кредиту), універсальні
Стадія	Минулі (попередні), сучасні (поточні), наступні (майбутні)
Можливість трансформації	Трансформаційні, нетрансформаційні

Для визначення періодичності настання криз доцільно вживати таке поняття, як «кризове вікно», або якась кількість періодів до і після кризової дати. Для діагностики кризових явищ не менш важливо використовувати таку ознаку, як глибина фінансової кризи, що може бути охарактеризована певними показниками та їх пороговими значеннями. Так, російські вчені серед прогнозованих наслідків кризи (на підставі аналізу практики багатьох країн) називають падіння обсягів реального ВВП, скорочення витрат домашніх господарств і вкладень у формування основного капіталу, що триває від одного до трьох років і сягає від 3-5% до 15-20% передкризових значень (у частині основного капіталу - ще вище). При цьому у фінансово-кредитній сфері наслідки кризи виражаються в: зміні напрямку руху іноземного капіталу (замість припливу - відплив), у масованому відпливі (втечі) капіталу (а це десятки мільярдів доларів США) з країни упродовж одного-трьох років; досягненні екстремумів падіння (до десятків відсотків щороку) курсу національної валюти щодо твердих конвертованих валют індустриальних країн; спалаху інфляції у вигляді неконтрольованого зростання цін, яке сягає десятків, а в окремих випадках - сотень відсотків на рік; скороченні капіталізації ринку акцій та ринкової вартості облігацій до 70-90% від рівнів, що передують реалізації системного ризику [12, с. 3].

За оцінкою, фінансова криза на типовому ринку, що формується (яким є й Україна), характеризується такими параметрами (за умови, що одночасно і взаємозалежно досягають своїх значень упродовж двох - чотирьох місяців не менше трьох параметрів із наведених нижче):

- зниження капіталізації ринку акцій - не менше 20%;
- скорочення боргової маси облігацій на внутрішньому і зовнішньому ринках за ринковою ціною - не менше 15%;
- ринковий рівень відсотка - не менше 20%;
- інфляція в річному вимірі - не менше 20%;
- зростання відпливу капіталу за кордон - не менше 30%;
- падіння курсу національної валюти - не менше 15%;
- падіння золотовалютних резервів центрального банку - не менше 20%;
- скорочення депозитної бази в банківському секторі - не менше 10%;
- скорочення розмірів внутрішнього кредиту - не менше 10%;
- оголошення дефолтів за зобов'язаннями фінансових інститутів з активами, що становлять не менше 10% від їх загального обсягу по країні [12, с. 3-4].

У частині державних фінансів прогнозуються:

- падіння реальних доходів і видатків бюджету на 5-20% від їх передкризової величини (за високої імовірності зменшення державних доходів і витрат у номінальному вираженні);
- нееластичність державних витрат до від'ємної економічної динаміки, їх скорочення в реальному вираженні в істотно меншій мірі порівняно зі зменшенням доходів бюджету;
- перехід бюджету з профіцитної до дефіцитної зони, виникнення пікових значень дефіциту бюджету порівняно з рівнями, досягнутими перед кризою (якщо бюджет стане дефіцитним у середньостроковому періоді);
- зростання державного боргу на десятки відсотків і ціни державних запозичень у 2-3 рази [12, с. 4].

Головні причини, форми прояву і наслідки фінансової кризи узагальнено в таблиці 19.2.

Таблиця 19.2

Головні причини, форми прояву і наслідки фінансової кризи

	Причини	Форми	Наслідки
1. Макро-економічні причини	- коливання економічного циклу; - економічні кризи; - структурні диспропорції в економіці; - приплив іноземних інвестицій	виведення активів з національного ринку;	знецінення національних активів; відплив капіталів, зростання боргів;
II. Фінансові, грошово-кредитні та валютні причини	- зростання бюджетного дефіциту; - посилення інфляції; - криза в одному із секторів фінансового ринку; - протиріччя між національними і резервними валютами; - безконтрольне зростання світового фінансового ринку;	девальвація національної валюти; криза платіжного балансу; криза державного і корпора-	перерозподіл національного продукту на користь сильних учасників;
III. Глобалізація	- глобалізація і лібералізація економік і фінансових ринків, поглиблення їх взаємозалежності; - зростання активів ТНК і ТНБ, збільшення їх впливу на фінансовий ринок, проблеми їх регулювання; - зростання міжнародних потоків капіталів, формування фінансових, торговельних і психологічних каналів поширення ланцюгової реакції криз; - нерівномірний економічний і політичний розвиток країн;	тивного боргу: зниження цін боргів, відплив капіталів; криза на ринку активів: падіння цін, відплив капіталів, девальвація; кризи в суміжних сегментах фінансового сектору:	витрати бюджету на подолання кризи; зниження ВВП; стагнація економічного розвитку; соціально-політична напруженість; нереалізовані можливості.
IV. Надзвичайні чинники	- війна; - катастрофи; - геоекономічна війна, валютна війна;	боргова, банківська, фондова, бюджетна тощо;	
V. Специфічні проблеми країн, що розвиваються	- невелика ємність і глибина ринків; - високі витрати; - нерозвинутість законодавства та інституцій-ної структури політичних	банкрутства, поглинання.	
VI. Психологічні причини	- асиметричність інформації; - рефлексивність; - кризові очікування, недовіра		
VII. Помилки при проведенні економічної	- помилки державних органів і корпорацій при виборі стратегії розвитку і проведенні поточної політики; - помилки менеджменту;		

Джерело: [53, с. 11-12].

Характеристика кризових явищ буде неповною без урахування таких понять, як «трансфер кризи», «ланцюговий трансфер» і «недосконалі цикли». **Трансфер кризи** (кризової ситуації) - це свідомі дії однієї країни стосовно іншої (як правило, менш розвинутої), що загрожують останній тяжкими кризами, зниженням конкурентоспроможності національної економіки і звуженням її присутності на ринках, погіршенням

підприємницького та інвестиційного клімату, деградацією соціальної та екологічної ситуації. **Ланцюговий трансфер криз** - послідовне (ланцюгове) перенесення криз із більш розвинутих до менш розвинутих країн, і з взаємодією понад двох країн. **Недосконалі цикли** - це такі, траєкторія яких деформована внаслідок трансферу їхньої кризової стадії з розвинутих країн до економічно залежних від них держав. При цьому чітка синусоїдна траєкторія циклів спотворюється як у розвинутих, так і у залежних від них країн [12, с. 5].

Трансфер різноманітних кризових ситуацій і факторів реалізується через багато механізмів, серед яких можна назвати такі:

- провокування фінансових криз;
- тиск через міжнародні фінансові організації;
- переміщення екологічно небезпечних виробництв;
- штучне подовження життєвого циклу продукції на ринках інших країн;
- експорт застарілих технологій і консервація відсталості інших країн;
- нерівномірний розподіл прямих іноземних інвестицій;
- недобросовісна поведінка іноземних інвесторів;
- викачування природних ресурсів і напівфабрикатів;
- поглинання незахищених інтелектуальних продуктів;
- диспаритет у торгівлі високотехнологічними товарами і послугами;
- залучення найпродуктивніших трудових ресурсів;
- дискримінація у зовнішній торгівлі;
- вигоди від перекладення податкового тягаря [12, с. 5-7].

17.3. Світові фінансові кризи.

Глобалізація економіки, як постійний об'єктивний процес, породжує безліч нелінійних проблем і суперечностей. Однією з основних рушійних сил сучасної світової економіки виступає конфлікт між національним та глобальним. «Фінансова революція» ХХІ століття значно посилила ступінь взаємопроникнення національних економік. Історично основними його функціями фінансового ринку були: мобілізація ресурсів та їхнє ефективне розміщення, а також хеджування фінансових ризиків. Проте, внаслідок еволюції фінансового ринку та відповідно фінансових інструментів, відбулася закономірна трансформація його функцій, оскільки основною метою суб'єктів фінансового ринку є максимізація прибутків і висока швидкість їхнього отримання. Окрім посилення зв'язків національних економік, значно збільшились фінансові потоки короткострокових, швидко мінливих, спекулятивних активів, що перетворило світовий фінансовий ринок в нестабільний сегмент сучасної економіки [86].

Оцінюючи різні погляди науковців, можливо визначити в системному вигляді характеристики світових фінансово-банківських криз на сучасному етапі, що проявляються у сферах:

■ **фінансово-банківській** - різке зростання частки проблемних банків, боргів; істотне скорочення кредитів, ланцюгові банкрутства; перехід до збиткової моделі фінансової діяльності; переважання спекулятивної фінансової діяльності над інвестиційною;

■ **міжнародних-розрахунків** - затримка розрахунків із наростаючим колапсом платіжних систем; масові збитки на ринку деривативів; масштабне падіння котирувань на фондових ринках;

■ **валютного регулювання** - неконтрольоване падіння курсу національної валюти; масовий витік капіталів з країни; некероване збільшення зовнішнього боргу і прострочених платежів держави та корпоративного сектору;

- **грошового обігу** - різке некероване зростання цін із переходом у хронічну інфляцію; масова поява грошових сурогатів;
- **державних фінансів** - різке падіння обсягів золотовалютних резервів і державних стабілізаційних фондів; виникнення дефіциту чи загострення привнесеного кризою дефіциту бюджету; скорочення податкових надходжень; падіння бюджетного фінансування державних витрат; некероване збільшення внутрішнього державного боргу;
- **функціонування національних фінансових інститутів** - криза одного (групи) фінансових інститутів передається через пересічні зобов'язання іншим фінансовим інститутам національних економічних систем, поступово охоплюючи дедалі більшу частину ринку;
- **глобальних міжнародних економічних відносин** - криза фінансового ринку однієї країни (групи країн), передається іншій країні, як «фінансова інфекція» [126].

Світова фінансово-банківська криза - це глибокий розлад світової фінансової системи, в результаті реалізації системних ризиків, на фінансовому ринку однієї країни (групи країн), що передається іншим суб'єктам світового фінансового ринку, як «фінансова інфекція», підсилена наявними глобальними дисбалансами у світовій економіці [86].

Світові фінансові кризи супроводжують всю історію людського суспільства. Спочатку вони виявлялися як кризи недовироблення сільськогосподарської продукції, а з середини XIX ст. - як порушення фінансової рівноваги між промисловим виробництвом і платоспроможним попитом. У XIX і першій половині XX ст. світ пережив кілька міжнародних фінансових криз. Якщо до XX в. економічні кризи обмежувалися межами однієї, двох або трьох країн, то з початком XX ст. вони стали набувати регіонального, а потім і міжнародного характеру [128].

До Другої світової війни вибухнули наступні крупні фінансові кризи: 1825 р., 1836-1838 рр., 1847 р., 1857 р., 1866 р., 1873 р., 1890-1893 рр., 1907-1908 рр., 1914 р., 1920-1921 та 1929-1933 рр. У післявоєнний період при Бреттон-Вудській валютній системі відбулося декілька валютних криз, пов'язаних зі схильністю країн до фіксованого курсу національної валюти. Банківських криз було значно менше, і вони не мали широкого економічного ефекту [128].

Можна виділити щонайменше 17 світових фінансових криз (рис. 19.3). Охарактеризуємо їх детальніше [128].

Фінансова криза 1825 р. часто розглядається як перша в історії міжнародна фінансова криза, так як вона охопила усі країни, які брали участь на той час в міжнародній торгівлі. Економічна ситуація в Англії на початку 20-х рр. XIX ст. характеризувалася підйомом ділової активності, особливо в сфері машинобудування і металургійної промисловості, чому сприяло активне банківське кредитування за доступними ставками (5-6%). Причому кредити надавалися не тільки національним, а й закордонним компаніям і урядам іноземних держав.

Першопричиною кризи стало зростання припливу товарів і капіталу в країни Латинської Америки з Великобританії з метою фінансування розробок золотих і срібних копалин і державного боргу нових латиноамериканських республік, які з 1820 р. почали активно вести боротьбу за свою незалежність. Ці події сприяли бурхливому зростанню експорту, високотехнологічних компаній і збільшення грошової маси, що призвело до зростання спекулятивних операцій на Лондонській фондовій біржі. Влітку 1825 р. Банк Англії внаслідок зростаючого торгового дисбалансу і вичерпання золотих резервів був змушений збільшити облікову ставку. Потім в жовтні 1825 р. відбувся крах фондового ринку, і на початку грудня 1825 р. почалася банківська паніка, яка незабаром поширилася на багато європейських країн.

Банк Англії, найбільше стурбований власними золотими резервами, не вжив жодних дій

з припинення паніки, результатом чого стали масові банкрутства в фінансовій сфері, а потім і в інших секторах економіки і подальша економічна рецесія.

Розпочата в Англії криза 1825 р. поширилася потім на Латинську Америку, так як іноземні кредити не були пролонговані, а скорочення інвестицій і експорту зменшило доходи національних бюджетів і викликало дефолти за державними боргами у всьому регіоні. Країнам Латинської Америки знадобилося більше трьох десятиліть для реструктуризації своїх боргів і відновлення припливу іноземного капіталу.

Фінансова криза 1836-1838 рр. була ініційована Англією і США. У 1836 р Банк Англії почав піднімати облікову ставку у відповідь на скорочення міжнародних золотих резервів, викликане неврожаєм кукурудзи і подальшим відтоком капіталу з Великобританії в США, де був бум на ринку бавовняних плантацій. До середини XIX століття Сполучені Штати представляли собою малу відкриту сировинну економіку, схильну до циклічних коливань. Економічне зростання багато в чому залежало від експорту головного товару - бавовни, який знаходив збут в британській текстильній промисловості.

1973 р. - США, Європа. Енергетична, фінансово-валютна, економічна криза. Країни ОПЕК знизили рівень видобутку нафти, спровокувавши зростання світової ціни.

1987 р. - США, Австралія, Канада, Гонконг. Обвал фондових ринків країн після падіння індексу Б1 внаслідок зниження капіталізації великих промислових компаній.,

1994-1995 рр. - Мексика, США. Криза банківської системи Мексики після виведення з країни капіталів в розмірі 10 млрд дол. США.

1997-1998 рр. - НІК та інші азіатські країни. Валютна, фондова криза через лібералізацію руху капіталу, посилення глобалізації.

1998 р. - СНД. Банківська, валютна, боргова кризи. Крах банківської системи РФ, падіння курсу рубля через державний борг, низькі світові ціни на сировину.

2007 р. - Глобальна криза. Падіння фондових ринків через кризу банківської системи внаслідок обвал іпотечного кредитування.

Наслідки цієї кризи для США були дуже важкими: зменшення кредитування бавовняного бізнесу в Новому Орлеані вилилося в банківську паніку, яка через кореспондентські відносини поширилася на Нью-Йорк. Широкомасштабна паніка привела до збою національної платіжно-розрахункової системи, який тривав майже рік. Ця криза поширювався через канали ринку капіталу і платіжний механізм.

Фінансова криза 1857 р. завдала удару народному господарству США, Німеччини, Англії та Франції. Криза почалася в США, причиною послужили масові банкрутства залізничних компаній і обвал ринку акцій, який, в свою чергу, спровокував кризу американської банківської системи.

У тому ж році криза перекинулася спочатку на Англію, а потім на біржові ринки Німеччини, Франції та всієї Європи, хвиля біржових коливань прокотилася навіть Латинською Америкою.

У період кризи виробництво чавуну в США скоротилося на 20%, споживання бавовни - на 27%. У Великобританії найбільше постраждало суднобудування, де обсяг виробництва впав на 26%. У Німеччині на 25% скоротилося споживання чавуну; у Франції - на 13% виплавка чавуну і на стільки ж споживання бавовни; в Росії виплавка чавуну впала на 17%, випуск бавовняних тканин - на 14%.

Світова фінансова криза 1873 року почалася в Австрії та Німеччині. Передумовою для кризи був кредитний підйом в Латинській Америці, що підживлювався з Англії, і спекулятивний підйом на ринках нерухомості в Німеччині та Австрії. Австро-німецький підйом закінчився крахом фондового ринку у Відні в травні 1873 р., фондові ринки в Цюриху і Амстердамі також обвалилися.

18 вересня 1873 року паніка прийшла у США. Її причиною став крах банку «Джей Кук

енд компанії» (Jay Cooke and Company), викликаний інвестиціями в компанію «Північно-тихоокеанська залізниця» (Northern Pacific Railway). Ця компанія отримала в своє розпорядження 160 тисяч км² громадських земель на заході США і «Джей Кук енд компанії» випустив облігації для фінансування проєкту будівництва залізниці в розмірі 100 млн доларів. Банк зазнав банкрутство, коли виявилось, що випущені облігації не знаходять збуту; за ним слідували декілька інших великих банків.

У США відбулось сильне падіння акцій на Нью-Йоркській фондовій біржі.

З Німеччини до Америки криза перекинулася через відмову німецьких банків пролонгувати кредити. Так як американська і європейська економіка впала в фазу рецесії (спад виробництва), експорт країн Латинської Америки різко скоротився, що привело до падіння доходів державних бюджетів. Це була найтриваліша в історії капіталізму криза - вона завершилася в 1878 р.

Фінансові кризи 1890-1893 рр. в США і Австралії були пов'язані з кризою Банку Барингів та зниженням ділової активності на світових товарних ринках.

Причину кризи в США в 1893 р пов'язують з прийняттям Срібного пакту Шермана, який дозволяв вільне ціноутворення на ринку срібла. Інвестори, чекаючи, що після прийняття цього пакту США відійдуть від золотого стандарту, стали виводити капітал з країни, що скоротило грошову пропозицію і спровокувало крах фондового ринку під час банківської кризи.

Австралійській кризі передував бум на ринку нерухомості, який фінансувався в основному за рахунок внутрішніх кредитів. Безпосередньою причиною кризи стало падіння цін на експортні товари і закриття трьох великих австралійських банків. Криза була також посилена вилученням британських депозитів.

Фінансова криза 1907-1908 рр. по міжнародного масштабу і наслідками є однією з найсильніших за всю епоху золотого стандарту. Цим кризою було уражено дев'ять країн, вона була спровокована Банком Англії, який в 1906 р підняв облікову ставку з 3,5 до 6% для поповнення своїх золотих резервів, що викликало відтік капіталів з США.

Крах фондового ринку в Нью-Йорку стався в початку 1907 р., коли знизилася ділова активність, а в жовтні криза ліквідності трастових компаній поширилася на комерційні банки. Різке скорочення обсягу грошової маси призвело до підризу національної платіжно-розрахункової системи і затяжної економічної рецесії. З США і Англії криза поширилася на Францію, Італію і ряд інших держав.

У 1914 році відбулася міжнародна фінансова криза, викликана початком Першої світової війни. Причиною кризи став тотальний розпродаж паперів іноземних емітентів урядами США, Великобританії, Франції і Німеччини для фінансування військових дій.

Ця криза, на відміну від інших, не поширювався з центру на периферію, а почалася практично одночасно в декількох країнах, після того як воюючі сторони стали ліквідовувати іноземні активи, що призвело до краху як товарних, так і грошових ринків. Банківська паніка в США, Великобританії та деяких інших країнах була пом'якшена своєчасними інтервенціями центральних банків.

Наступна світова економічна криза, пов'язана з післявоєнною дефляцією (підвищенням купівельної спроможності національної валюти) і рецесією (спадом виробництва), сталася 1920-1922 рр. Явище було пов'язане з банківськими і валютними кризами в Данії, Італії, Фінляндії, Голландії, Норвегії, США і Великобританії.

Фінансова криза 1929-1933 рр. (час Великої депресії). До моменту початку кризи 1% американців володіли надвисокими доходами, 42% - наднизьким. У 1929 році приблизно 100 великих корпорацій контролювали половину корпоративних фінансів Америки, а банківська система була в дикому стані - банки часто обіцяли своїм вкладникам 4-5% доходу на день.

З середини 1920-х років фондовий ринок США був повністю у владі «биків» - гравців, що грають на підвищення курсів акцій. 1923 фондовий індекс Dow Jones перебував на рівні 99. У серпні 1929 року він злетів на 400% і досяг 380, а 3 вересня індекс досяг рекорду 381,17 - однією з причин цього зростання була активність біржових спекулянтів.

Різко зріс обсяг заощаджень, які жителі США зберігали в банках. Процентні ставки тоді були низькі, тому банківські кредити були доступні дуже багатьом американцям, які розраховували погасити їх у майбутньому. Спекулянти брали банківські кредити для того, щоб вкласти ці гроші в акції.

Стан справ у промисловості, здавалося, був блискучим. Промислові компанії рапортували про прибутки і воліли інвестувати їх у виробництво нових видів продукції. Це спонукало біржових гравців активно скуповувати їхні акції. Однак у 1929 році з'ясувалося, що акції не забезпечують високого рівня дивідендів, а прогноз прибутків багатьох компаній-емітентів виявився завищеним. Компанії-емітенти стикалися з падінням обсягів продажів, у той час, як курси їхніх акцій росли.

Фінансова криза 1929-1933 рр. розпочалася 24 жовтня 1929 року (чорний четвер), коли на Нью-Йоркській фондовій біржі відбулося різке зниження акцій, вартість яких впала на 60-70%, різко знизилася ділова активність.

Найсолідніші акції - AT&T, General Electric і General Motors - втратили протягом тижня до двохсот пунктів. До кінця місяця власники акцій цих компаній втратили понад 15 млрд дол. США. До кінця 1929 р. падіння курсів цінних паперів досягло фантастичної суми в 40 млрд дол. США, закривалися заводи, банкрутували банки, мільйони безробітних бродили в пошуках роботи. Криза вирувала до 1933 р., а її наслідки відчувалися до кінця 1930-х рр.

У США, Німеччині, Франції та Великобританії відбулося значне зниження промислового виробництва і курсу акцій промислових компаній.

Колосальних розмірів досягло безробіття - за офіційними даними, в 1933 р. в 32 розвинених країнах налічувалося 30 млн безробітних, у тому числі в США - 14 млн.

Перша післявоєнна світова економічна криза почалася в кінці 1957 року і тривала до середини 1958 р. Вона охопила США, Великобританію, Канаду, Бельгію, Нідерланди і деякі інші капіталістичні країни. Виробництво промислової продукції в розвинених капіталістичних країнах знизилося на 4%. Армія безробітних досягла майже 10 млн осіб. Причинами кризи було падіння купівельної спроможності населення внаслідок інфляційних процесів, перевиробництво автомобілів, сповільнення будівництва житла через підвищення процентних ставок, скорочення оновлення основного капіталу, вірусна епідемія «Азіатського грипу».

Внаслідок кризи, у 1957 році Німеччина, Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди та Люксембург утворили Європейську економічну спільноту. Її мета - посилити економічну інтеграцію цих країн і спільний захист взаємних інтересів на зовнішніх ринках.

Економічна криза, що почалася в США в кінці 1973 року за широтою охоплення країн, тривалості, глибини і руйнівній силі значно перевершила світову економічну кризу 1929-1933 рр. і по ряду характеристик наблизилася до кризи 1929-1933 рр. У всіх розвинених країнах відбулося значне зниження промислового виробництва і курсу акцій.

Число банкрутств в 1974 р., в порівнянні з 1973 р., зросло в США на 6%, Японії - на 42%, ФРН - на 40%, Великобританії - на 47%, Франції - на 27%. До середини 1975 р. кількість безробітних в розвинених капіталістичних країнах досягала 15 млн чоловік. Крім того, понад 10 млн були переведені на неповний робочий тиждень або тимчасово звільнені з підприємств. Повсюдно сталося падіння реальних доходів робітників.

Криза розпочалась 17 жовтня 1973 року, коли ОАПЕК, до складу якої входили всі арабські країни-члени ОПЕК, а також Єгипет і Сирія, заявила що вона не буде поставляти нафту країнам, що підтримали Ізраїль у конфлікті з Сирією та Єгиптом (Велика Британія, Канада,

Нідерланди, США, Японія). Це стосувалось передусім США та їхніх союзників у Західній Європі. Упродовж наступного року ціна на нафту збільшилась із трьох до дванадцяти доларів за барель.

Фінансова криза 1987 року в США розпочалася 19 жовтня 1987 р. Цей день називають чорним понеділком, коли американський фондовий індекс Dow Jones Industrial обвалився на 22,6%. Слідом за американським фондовим ринком звалилися ринки Австралії, Канади, Гонконгу.

Можливими причинами кризи 1987 року фахівці називають:

- 1) переоціненість ринку і ринкову психологію;
- 2) відтік інвесторів з ринку після значного зниження капіталізації декількох великих компаній;
- 3) програмний трейдинг, який використовує комп'ютери для автоматичного здійснення арбітражних і хеджевих угод;
- 4) неузгодженість монетарної політики країн Великої сімки (G-7) (США, які прагнули підтримати долар і обмежити інфляцію, провели дуже швидкі зміни в монетарній політиці, не погодивши їх з європейськими країнами).

У 1994-1995 рр. сильна криза, що почалася в Мексиці, розповсюдилася на інші країни Латинської Америки. В кінці 1980-х рр. мексиканський уряд проводив політику залучення інвестицій в країну, була відкрита фондова біржа, на якій стали обертатися акції більшості мексиканських державних підприємств, і в 1989-1994 рр. в країну почався потік іноземного капіталу. Побойуючись економічної кризи, іноземні інвестори стали виводити свої капітали з країни, в 1995 р. з Мексики було вивезено 10 млрд дол. США, а потім почалася криза банківської системи.

Так як економічна катастрофа напряму зачіпала інтереси США, Мексиці виділили 18 млрд дол., з яких: 9 млрд - уряд США, 3 млрд - банки США, 6 млрд - інші країни і організації. На кінець року сума підтримки збільшилась до \$52 млрд дол., у тому числі кредит від МВФ у розмірі семи її квот у Фонді, що втричі перевищило допустимий обсяг.

Криза 1997-1998 рр. Азійська фінансова криза - це економічна криза в країнах південної і східної Азії, яка вибухнула в липні 1997 року і стала найсерйознішим потрясінням світової економіки в 1990-их роках. Після багатьох років швидкого зростання економіки, азійські країни в 1997 році раптово увійшли в глибоку рецесію.

Експерти називають декілька причин азійської фінансової кризи. Підґрунтям кризи став надзвичайно різкий ріст економік «азійських тигрів», який сприяв масивному притоку капіталу в ці країни, росту державного і корпоративного боргу, перегріву економіки і буму на ринку нерухомості. Криза вдарила по таким країнам, як Таїланд, Індонезія, Малайзія, Південна Корея. Менше постраждали від кризи економіки Японії, Гонконгу, Лаосу, Філіппін, Китаю, Індії і В'єтнаму. Серед «азійських тигрів» найменше криза вплинула на економіки Сінгапуру і Тайваню. Азійська криза зменшила світовий ВВП на 2 трлн дол. США [86].

Криза 1998 р. - «Російська криза», особливістю якої є те, що вона стала першою світовою фінансово-банківською кризою для більшості країн СНД (у тому числі для України), та однією з найважчих економічних криз в історії Росії. Значний державний борг, м'які бюджетні обмеження, низькі світові ціни на сировину і піраміда державних короткострокових облігацій, по яких уряд РФ не зміг розплатитися в термін. Російський дефолт 1998 року - відмова Російської Федерації виконувати зобов'язання за своїми облігаціями. Дефолт призвів до драматичних подій у всій економіці держави, як то девальвація національної валюти рубля, різке зростання цін і таке ж стрімке падіння рівня життя. Крах великих банків примусив населення надовго втратити довіру до банківської системи, як і до фінансового ринку взагалі. Курс рубля по відношенню до долара впав з 6 руб. за долар до 21 руб. за долар. Кожний п'ятий російський комерційний банк

збанкрутував [86].

Криза 2007-2009 рр., яка потрясла світову економіку, починаючи 2007 року є безпрецедентною за своїми розмірами та винятковим ступенем поширення, але в той самий час, має багато спільного з аналогічними фінансовими стресами минулого. Кризі передували тривалий швидкий ріст кредитування та цін на активи, низькі премії за ризик і розвиток «бульбашок» в секторі нерухомості. За даними МВФ, світовий ВВП з 1990 р. по 2002 р. збільшився приблизно на 42%, а з 2002 р. по 2007 р. - ще майже на 34%. При цьому світові обсяги фінансових активів інвестиційних інститутів в 2007 р. перевищили світовий ВВП в десять разів. Відправною точкою у розвитку подій стала іпотечна криза в США, прояви якої спостерігалися ще з 2006 р. Криза subprime-кредитування спровокована діями Федеральної резервної системи США (ФРС), яка надмірно знизилася процентна ставка а потім утримувала її на неадекватно низькому рівні, що зумовило зростання попиту та цін на нерухомість. На тлі іпотечного буму банки знижували вимоги до кандидатів, як наслідок вже в 2006 р. сегмент subprime сягнув обсягу 600 млрд дол. (20% національного іпотечного ринку) [86].

«Детонатором» і точкою відліку фази кризи, що спричинила глобальне економічне «охолодження», слід вважати 15 вересня 2008 р. - день, коли збанкрутував один із найбільших інвестиційних банків США - «Lehman Brothers». Реакція на інформацію щодо банкрутства цього банку викликала миттєвий ефект переоцінки ризиків. Падіння загальної вартості світового національного багатства становило 57 трлн дол. США (з 107 трлн до 50 трлн), у жовтні 2008 р. світові фондові ринки втратили приблизно 5 трлн дол. США внаслідок впливу інвестиційних ресурсів. Для порівняння: обсяг втрат у банківському секторі в усьому світі під час кризи на початку 1990-х років становив 200 млрд доларів США [86].

Глобальна фінансова криза 2020 року - глибока фінансова криза, найгірша криза з часів Великої депресії і 2008 року. Криза яскраво проявилася у лютому і березні 2020 року під час падіння акцій великих американських компаній. Кризу викликав коронавірус SARS-CoV-2, що вразив Китай, а потім і решту світу.

Під час коронавірусної рецесії спостерігалось падіння ціни на нафту, спричинене війною між Росією та Саудівською Аравією у 2020 році; крах туризму, індустрії гостинності та енергетики; значний спад споживчої активності порівняно з попереднім десятиліттям. Світові фондові ринки впали приблизно на 20-30% відповідно у лютому та березні 2020 року. Під час падіння світові фондові ринки здійснювали безпрецедентні та мінливі коливання, головним чином через надзвичайну невизначеність на ринках. Разом із тим, мільйони людей у всьому світі продовжують боротися, і уряди інтенсивно працюють для боротьби з рецесією, масштаби якої порівнюють із кризою 1929 року.

За даними ОЕСР, за перші три місяці 2020 року економіки країн G20 впали на 3,4% у порівнянні з попереднім роком. У період з квітня по червень 2020 року Міжнародна організація праці підрахувала, що в усьому світі було втрачено 400 мільйонів штатних робочих місць, а дохід, зароблений працівниками в усьому світі, впав на 10% за перші дев'ять місяців 2020 року, що еквівалентно втраті понад 3,5 трлн дол. США.

На початку лютого 2020 року фондові ринки США продемонстрували рекордне падіння за останні 7 років. Це було зумовлене розпродажем інвесторами ризикових активів на тлі посилення інфляційних очікувань у США. Також протягом останніх трьох років світовими цінами на нафту керував альянс Росії та ОПЕК на чолі із Саудівською Аравією. Поширення коронавірусу і зниження попиту на нафту призвели до падіння цін на «чорне золото». 1 січня барель нафти марки Brent коштував 66 дол, а 1 березня - трохи більше 50 дол.

6 березня країни-експортери зібралися разом, щоб стримати це зниження. На зустрічі ОПЕК+ Саудівська Аравія запропонувала скоротити видобуток на 1,5 млн бар на добу, 500 тис. бар з яких припадало б на РФ. Однак Росія відмовилась від угоди. Домовитися не вдалося навіть про продовження чинної угоди про скорочення видобутку на 2,1 млн бар до

рівня кінця 2016 року, коли ОПЕК і РФ вирішили підтримати ціни на нафту.

9 березня різко впала ціна на нафту через відмову Росії зменшувати її видобуток. Саудівська Аравія на знак протесту проти такої позиції Росії обвалила ціну на нафту. Слідом за нею різко впали економічні індекси по всьому світу. Станом на 13 березня ціна на нафту все ще залишалася низькою - марки WTI та Brent торгувалися на рівні відповідно 21,3 і 34,3 долара.

12 березня 2020 року (чорний четвер) фінансові ринки призупинили свою роботу через різке падіння курсу акцій. Падіння було найбільшим із 1987 року. Протягом лютого і березня відбулося кілька великих падінь фінансових індексів по всьому світі. 9, 12 і 16 березня фондові ринки різко впали і тому тричі за березень (в ці дні) доводилося на 15 хвилин призупиняти торги на Нью-Йоркській фондовій біржі.

Нафтогазові і фінансові корпорації увійшли в число компаній, акції яких впали найбільше.

Рейтингове агентство Fitch Ratings у грудні 2020 року поліпшило прогноз падіння світового ВВП за 2020 рік - прогнозується, що глобальна економіка у цьому році впаде на 3,7% (у вересні очікували падіння на 4,4%). Про це йдеться у доповіді Global Economic Outlook (GEO). Експерти агентства заявили, що відновлення економічної активності посилюватиметься та ставатиме більш стійким із середини 2021 року на тлі вакцинації проти COVID та ослаблення соціального дистанціювання [1].

При цьому аналітики агентства прогнозують ріст світового ВВП у 2021 році до 5,3% із раніше прогнозованих 5,2%. У Fitch очікують, що економіка США зросте на 4,5% (раніше 4%), Китаю - на 8% (7,7%), єврозони - на 4,7% (гірше попередньої оцінки в 5,5%). Очікування на 2022 рік також переглянули у бік підвищення, тепер прогнозують ріст глобальної економіки на 4%, а не на 3,6% [1].

17.4. Фінансова криза в Україні 1998 року, 2008 року, 2014 року, 2020 року.

Азійська криза в Україні мала такі сфери і форми прояву: валютна - девальвація національної валюти; бюджетна - зростання дефіциту бюджету; боргова - зростання внутрішнього і зовнішнього державного боргу; банківська - падіння рівня доходності, скорочення активів, жорсткі вимоги НБУ [71, с. 110].

В Україні склались такі внутрішні передумови розповсюдження негативного впливу кризи:

- нестійкість банківської системи, як наслідок швидкого нарощування комерційних банків в Україні в 90-х роках, низький рівень банківських фахівців та управлінців, поступове застосування жорсткіших стандартів кредитування, кредитування інсайдерів і спекулятивних операцій;

- низький рівень бюджетних доходів внаслідок спаду виробництва та надмірні державні витрати порівняно з розмірами ВВП (38% у 1994-1997 роках) та державним інвестуванням (менше 2% у 1997 році), які стали поштовхом до високої інфляції;

- фінансування дефіциту бюджету за рахунок внутрішніх і зовнішніх запозичень (у 1997 році за рахунок ОВДП фінансувалося 71% дефіциту бюджету);

- нагромадження державного боргу, зростання заборгованості як внутрішньої (12,9 млрд грн або 6,45 млрд дол. США наприкінці 1997 року), так і зовнішньої (17,8 млрд грн або 8,9 млрд дол. США)

- низький рівень валютних резервів [71, с. 111].

Існуючі бар'єри розповсюдження кризи: несформований ринок корпоративних цінних паперів; низький рівень іноземних інвестицій [71, с. 111].

Наслідки кризи для України: відтік іноземного капіталу, вкладеного в держоблігації; девальвація національної грошової одиниці; подальший економічний спад (скорочення ре-

ального ВВП на 1,9%); зростання рівня інфляції до 20%; скорочення реальних доходів населення на 2,5% ; жорсткі заходи НБУ, спрямовані на збереження стабільності на фінансовому ринку, спровокували повний параліч банківської системи; скоротилася кількість українських банків (на початку 1999 року із зареєстрованих 214 банків реально функціонувало лише 176 (82,2%), причому 54 з них віднесено до категорії проблемних [71, с. 111].

Також криза вилилася в рекордне на ті часи зростання тіньової економіки та збільшення зовнішнього боргу до 40% ВВП. Майже вдвічі обвалився курс гривні: середньорічний курс

в 1997 році становив 1,86 гривень за долар, в 1998-му - вже 2,45 гривень (+31,7%). У 1999 році гривня ще ослабла - 4,13 гривень за долар (+68,7%). Відповідно середня зарплата в доларах теж стала меншою: в 1997-му - 76,9 доларів, в 1998-му - 62,4 долара (-18,8%), в 1999-му - 43,1 долар (-31%). Індекс інфляції в Україні в кризовий рік становив 20% порівняно з 10,1% роком раніше [71, с. 111].

Також відбулося закриття підприємств і звільнення персоналу. У результаті в країні в 1998 році був понад мільйон зареєстрованих безробітних, цифра за рік зросла більш ніж на 53%. У 1999 році кількість безробітних ще збільшилася - до 1,2 млн. Незважаючи на ряд негативних наслідків, вплив кризи на економіку України був опосередкований, оскільки ринок корпоративних цінних паперів на той час був майже відсутній, обсяги торгівлі з країнами Південно-Східної Азії та іноземних інвестицій (прямих і портфельних) були незначними [71, с. 111].

Застосовувались такі інструменти подолання прояву криз: політика «дорогих грошей», а саме: збільшення норми резервування від 11% до 15% (зобов'язання банків щоденно виконувати цей норматив), ставки рефінансування від 16% у вересні-жовтні 1997 року до 44% у лютому 1998 року та 82% у липні 1998 р.; збільшення прибутковості короткострокових облігацій (до 50% у 1997 році); валютні інтервенції НБУ; розширення валютного коридору; встановлення біржової монополії на купівлю-продаж іноземної валюти та введення жорсткого контролю за купівлею-продажем валют на УМВБ; реструктуризація усіх боргів з ОВДП банкам у конверсійні облігації [71, с. 111].

Лише на межі XX і XXI століть вдалося стабілізувати економіку й навіть досягти невеликого її зростання. Відбулось погашення заборгованості бюджетникам та з соціальних виплат, активізація інвестиційної і кредитної діяльності, зростання експортного потенціалу національної економіки (експорт склав 60% від ВВП), зменшення зовнішнього боргу, зміцнення бюджетної дисципліни, зростання реальних доходів населення, стабілізація національної грошової одиниці, зниження рівня безробіття. Відбулося зростання основних економічних показників, зокрема за 2001 рік порівняно з попереднім роком: обсяг валового продукту зріс на 9,1%; промислового виробництва - на 14,2%; сільськогосподарського - на 9,9%. З 2000 року відбулося різке нарощення експортно-імпортних операцій, при цьому лідируючі позиції належали товарам, динаміка послуг була незначною і за досліджуваний період не змінилася [71, с. 111].

Позитивна ситуація на світових ринках для розвитку економіки України в другій половині 2008 року була знівельована перебігом світової економічної кризи, яка розгорнулася у США. Криза в США 2008 року проявилася у таких сферах: фінансова - валютною кризою внаслідок девальвації національної валюти; бюджетною в результаті скорочення доходів бюджету і зростання дефіциту; борговою в нарощуванні зовнішнього державного боргу; банківською - банкрутство банків, втрата платоспроможності, кризою ліквідності в різкому падінні вартості активів; торгова - кризою попиту, яка проявилася через спад обсягів продажу експортної продукції вітчизняних підприємств на світових ринках, кон'юнктурною - падіння цін, підвищення рівня світової конкуренції; виробнича - криза

виробництва зумовила скорочення обсягів виробництва та виділення якісних властивостей продукції, що підвищують її конкурентоспроможність [71, с. 112].

Вразливість української економіки до кризи була обумовлена такими чинниками як високі обсяги зовнішнього боргу; слабкість банківського сектору; залежність від припливу іноземного капіталу; великий дефіцит рахунків поточних операцій; політична нестабільність [71, с. 112].

Визначені такі наслідки перебігу даної світової кризи для України: скорочення обсягу прямих іноземних інвестицій; зменшення рівня споживання українським населенням; зниження темпів нарощення фінансових операцій; зниження ділової активності суспільства; скорочення обсягу виробництва кредитно залежними підприємствами; спад промислового виробництва; зниження конкурентоспроможності продукції вітчизняної промисловості; скорочення обсягів іпотечного кредитування та заморожування будівництва [71, с. 112].

Для подолання і мінімізації негативного впливу застосовувались такі інструменти урядом України, як: моніторинг фінансової діяльності банків; встановлення заборони на дострокову виплату юридичним та фізичним особам коштів за депозитними договорами; введення банківських обмежень на завчасне вилучення депозитів та операції з купівлі-продажу іноземної валюти; рефінансування та націоналізація проблемних банків; цільове рефінансування банків для кредитування: завершення будівництва визначених за результатами інвентаризації багатоквартирних жилих будинків з готовністю понад 50%; інфраструктурних проєктів у сфері енергетики, транспорту, зв'язку, а також пов'язаних із проведенням в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу [71, с. 112].

Світова економічна криза 2008 року болісно зачепила майже всі галузі економіки України, тисячі компаній і мільйони громадян. Вона загострила результати бездіяльності останніх років. У другій половині 2008 року почався різкий спад промислового виробництва, будівництва, прискорилося інфляція, різко змінився курс національної валюти, що викликало паніку серед населення, яке почало масово забирати з банків свої заощадження. Через глобальну фінансову кризу 2008 курс гривні впав з 5,1 до 8 грн за долар. Загальне падіння ВВП відбулось у розмірі 15% (промислового виробництва - на рівні 21,9%, зокрема знизились обсяги виробництва в машинобудуванні - на 52,2%, металургії - на 39%, іншій металургійній продукції - на 44,7%, хімічної та нафтохімічної промисловості - на 31,9%, транспорту - на 30%, будівництва - на 53,6% до обсягу 2008 р.). За підсумками 2009 року українці збідніли на 10%, а 78% людей в Україні перебували за межею бідності [71, с. 112].

Сповільнення кризових процесів у світовій економіці та перехід значної кількості країн - торговельних партнерів України до поступової макроекономічної стабілізації і відновлення в них процесів економічного пожвавлення створили середовище, яке знизило глобальні ризики для економічної активності й уможливило започаткування економічного зростання в економіці України. Після глибокого падіння ВВП в 2009 р., в 2010 р. економіка України почала демонструвати відновлення [37, с. 5-6]. Темп зростання реального ВВП у 2010 році становив 4,1%.

Глибоку кризу, яка спіткала Україну у 2014-2015 рр., можна охарактеризувати як системну кризу - кризу базових відносин у політико-правовій та соціально-економічній сферах, на яких будувалася чинна модель розвитку країни [111, с. 216].

Чинники, які зумовили кризу в Україні у 2014-2015 рр., можна класифікувати на політичні, економічні і соціальні.

До політичних чинників слід віднести:

1. Неузгодженість та непоступливість між політичними силами, які займають різні гілки влади під час розроблення важливих загальнонаціональних законодавчих актів та

економічних документів.

2. Формування керівництва органів виконавчої влади, державних установ та організацій на всіх рівнях виключно за участю правлячих політичних сил.

3. Анексія Автономної Республіки Крим та розгортання воєнних дій на сході держави.

4. Надмірна централізація фінансових ресурсів та влади.

5. Невизначеність з міжнародним вектором.

6. Незахищена законодавча база від втручання та внесення змін з метою пристосування її норм до окремих, вигідних провладній більшості, ситуацій [111, с. 217].

Економічні чинники:

1. Відплив капіталу у формі зростання залишків від зовнішньоторговельних операцій на закордонних кореспондентських рахунках банків.

2. Скорочення припливу прямих іноземних інвестицій та падіння інвестиційних рейтингів України.

3. Нестабільність на валютному ринку та його спекулятивний характер.

4. Зростання дефіциту бюджету та державного боргу.

5. Девальвація гривні.

6. Невпинна тенденція до скорочення міжнародних резервів НБУ.

7. Хронічно від'ємне сальдо торговельного балансу.

8. Прискорене зростання монетарних агрегатів [111, с. 217].

Соціальні чинники:

1. Соціальна несправедливість, зменшення середнього класу в суспільстві, значне розшарування населення (поділ на багатих людей і людей, які перебувають за межею бідності).

2. Надмірне зрощення бізнесу та влади, спільна діяльність яких спрямована на задоволення першочергово своїх інтересів.

3. Втрати населенням старих орієнтирів і відсутність нових, внаслідок чого зростання рівня психоемоційної напруги в суспільстві [111, с. 217; 115].

За 2014–2015 рр. через політичну, економічну кризу, військові дії сумарне падіння ВВП склало 15,8%. У 2016 році реальний ВВП України зріс на 2,4% вперше із 2013 року.

З 2014 року гривня почала втрачати свою вартість, а наприкінці цього року курс обвалився до 15–16 грн за долар. У лютому 2015 року Національний банк відмовився від політики фіксованого курсу, яка діяла від запровадження гривні, і перейшов до формування плаваючого курсу, який визначається на міжбанківському валютному ринку. 26 лютого 2015 року курс гривні сягнув історичного мінімуму – понад 30 грн за долар. Проте згодом гривня зміцнилася [133].

На початку 2016 року долар коштував 24 гривні. До кінця літа поточного року гривня знову дещо втратила у вартості і від початку року девальвувала на 6%. При цьому лише за серпень девальвація склала 2,6%. На кінець серпня 2016 року офіційний курс гривні до долара становив 26,08 і Нацбанк був змушений повернутися до валютних інтервенцій [133].

Ключова особливість 2015 р. полягала в тому, що економіка увійшла в стан стагфляційної макроекономічної динаміки, тобто процеси зниження виробництва ВВП поєднувалися із значним зростанням цін. Це потребувало, з одного боку, заходів щодо зниження інфляції, з іншого – підтримки економічного зростання [111, с. 218].

Для подолання кризи і забезпечення цінової стабільності НБУ застосовував фінансові інструменти, проводячи стратегічно і тактично виважену монетарну політику (що є підґрунтям стійкої курсової динаміки і зниження інфляції) з поступовим переходом до інфляційного таргетування. Вона передбачає: розбудову сучасного інструментарію та операційної системи монетарної політики відповідно до найкращих практик центральних банків;

зниження інфляції та її волатильності, а також інфляційних очікувань економічних агентів; проведення незалежної монетарної політики, що спирається на середньотерміновий прогноз інфляції; удосконалення процесу прийняття рішень з грошово-кредитної політики зокрема числі шляхом підвищення якості макроекономічного аналізу та прогнозування в НБУ; забезпечення прозорості та підзвітності діяльності НБУ згідно зі стандартами транспарентності центральних банків країн світу тощо [111, с. 218-219].

Щодо наряду забезпечення фінансової стабільності, НБУ здійснив основні кроки, які змінили структуру банківської системи. Так, одним з першочергових кроків НБУ було «очищення» банківської системи від банків, які займаються невластивими їм операціями та обслуговують бізнес їхніх акціонерів. Адже цим вони наражали на ризик як кошти своїх клієнтів, так і інших учасників ринку, а також стабільність банківського сектору загалом. Зокрема центральним банком було здійснено:

- виведення з ринку проблемних банків і банків, які порушували законодавство у сфері фінансового моніторингу, що оздоровило банківську систему та дало їй змогу ефективно розвиватися;
- підтримку НБУ платоспроможних банків, зокрема надання кредитів рефінансування;
- заходи НБУ щодо покращення якості управління банків, зокрема шляхом підвищення вимог до менеджменту, посилення відповідальності керівництва банків та акціонерів, поліпшення ризик-менеджменту, фінансового моніторингу тощо;
- сприяння покращенню середовища діяльності банків, зокрема стосовно захисту прав кредитора [111, с. 218].

Україна в 2014-2015 роках опинилася на межі дефолту. Міністерство фінансів під керівництвом Наталії Яресько в серпні 2015 року домовилося з інвесторами про списання частини зовнішнього боргу, який становив \$15 млрд при золотовалютних резервах НБУ \$12,6 млрд. Одночасно виплати по іншій його частині були прив'язані до економічного зростання України [127].

Під час реструктуризації були списані 20% від суми боргу (близько \$3,6 млрд) і надана відстрочка погашення випусків держоблігацій на чотири роки - з 2015-2023 до 2019-2027 років. У той же час середньозважена купонна ставка була підвищена з 7,22% до 7,75%. Як компенсація були випущені додаткові цінні папери - ВВП-варанти (варанти відновлення вартості - VRI) на \$3,2 млрд. Ці папери отримала частину кредиторів [127].

Виплати за ВВП-варантами почнуться, якщо ВВП України складе \$125,4 млрд. Цей рівень вже був досягнутий в 2018 році. Також, сума виплат за VRI залежить від динаміки зростання ВВП України:

- 3% - нульові виплати;
- від 3% до 4% - 15% від кожного відсотка приросту ВВП вище цієї планки;
- 4% - 40% кожного наступного відсотка приросту [127].

Виплати за ВВП-варантами будуть проводитися протягом 20 років до 2040 року.

За умовами реструктуризації, виплати за VRI можливі з 2021 року, і показник ВВП, від якого вони залежать, - це показник розвитку економіки за два роки до того, у 2019 році. У 2021 році Мінфін готується виплатити 40 млн доларів за ВВП-варантами, при помірному зростанні ВВП до 2040 року виплати можуть досягти 22 млрд доларів [80].

З початком глобальної фінансової кризи 2020 року українська гривня почала падати із 9 березня 2020 року. Станом на 17 березня офіційний курс становив 26,52 гривні за долар (до початку епідемії - 24 гривень за долар). За 3 дні із 10 по 13 березня Національний банк України, щоб стабілізувати курс, продав майже мільярд доларів (981,6 млн дол. США). При цьому у 2019 році Нацбанк скупив 8 млрд доларів. Із 12 березня по 24 квітня в Україні ввели карантин. Із 16 березня закрили кордони, а 18 березня призупили приміські сполучення,

авісполучення. Пересуватися можна було лише пішки або власним транспортом.

Україна у 2020 році мала погасити 600 мільйонів євро, які уряду перерахував Європейський Союз в межах макрофінансової допомоги, \$1,4 млрд за єврооблігаціями, \$1 млрд облігацій, випущених під американську гарантію та \$480 млн - кредити МВФ.

Пік виплати за державним боргом України припадав на травень, липень та вересень 2020 року. На початку березня 2020 року було обговорення дефолту України. Ряд аналітиків висловилися проти дефолту [85].

Дефолт - це невиконання умов кредитного договору або інших умов, пов'язаних з борговими зобов'язаннями чи цінними паперами. Дефолт характеризує неспроможність юридичної особи (корпоративний дефолт) або держави (суверенний дефолт) повністю або частково виконати свої боргові зобов'язання. Розрізняють два види дефолту:

1) *звичайний дефолт* - характеризує неспроможність позичальника виконати свої зобов'язання, що призводить до його банкрутства;

2) *технічний дефолт* - порушення позичальником будь-яких умов кредитного договору (відмова чи неможливість сплатити проценти, ненадання передбачених договором документів тощо) чи іншого боргового зобов'язання, але потенційно за певних умов позичальник може виконати цей договір. Після оголошення кредитором технічного дефолту боржника здійснюється процедура реструктуризації боргу, можуть бути змінені його умови, одні боргові зобов'язання можуть бути замінені іншими тощо. Зазвичай, технічний дефолт не призводить до банкрутства позичальника [81].

Суверенний дефолт відрізняється від інших видів дефолтів не тільки своєю масштабністю, а й відсутністю юридичної підтримки держави [19, с. 72].

При оголошенні дефолту борги країни залишаються, оскільки боржник, оголошуючи дефолт, просто визнає, що неспроможний платити, але далі все одно змушений домовлятися з кредиторами про відстрочку або часткове списання боргу [85].

Дефолт політично неможливо оголосити за всіма зовнішніми зобов'язаннями, оскільки якщо просто відмовитися платити, то стосунки з усіма міжнародними партнерами буде зруйновано, і країна опиниться у міжнародній ізоляції. Така відмова повністю виключає можливість будь-якого зовнішнього фінансування - жоден приватний банк чи фонд не надасть уряду кредитів. Єдиним джерелом фінансування може залишитися величезна емісія грошей, що призведе до неконтрольованої інфляції та девальвації та обов'язково спричинить масове невдоволення населення [85].

Також дефолт спричиняє паніку на валютному ринку, що ставить під загрозу банківську систему та посилює неконтрольовану девальвацію, пригальмує відновлення економіки. У випадку дефолту країна залишається наодинці з кризою, можливі втрати від такого становища важко переоцінити. Тому державі потрібно виконувати всі взяті на себе зобов'язання та використати всі можливості міжнародної співпраці [85].

За даними Міністерства фінансів України, державні внутрішні запозичення за січень-листопад 2020 року становили 275,6 млрд грн (78,3% від плану). При цьому платежі з погашення державного боргу сягнули 357,4 млрд грн (98,1% плану), платежі з обслуговування - 117,3 млрд грн (94,6% плану). Україна у грудні 2020 року провела розрахунки за дорозміщенням єврооблігацій-2033 на суму 600 млн дол. із відсотковою ставкою 7,253%, а загальна непогашена сума облігацій становила 2,6 млрд дол.

За даними Мінфіну, бюджет на 2021 рік передбачає зниження державного боргу до 64,3% ВВП. Плановий показник на 2020 рік становив 68%, а фактичний показник 2019 року - 50,3%

Станом на кінець листопада 2020 р. державний та гарантований державою борг України становив 84,2 млрд дол. США (2,4 трлн грн), в тому числі зовнішній борг - 51,4 млрд дол. США (1,5 трлн грн), внутрішній - 32,8 млрд дол. США (0,9 трлн грн).

У 2021 році Україна витратить 468,4 млрд грн на погашення держборгу і ще 158,68 млрд грн на його обслуговування. З них 301,4 млрд грн - це розміщення ОВДП у національній валюті, 167,5 млрд грн - ОВДП в іноземній валюті, 110,8 млрд грн - комерційні позики,

44,9 млрд грн - позики від міжнародних фінансових організацій та 2,5 млрд грн - офіційні позики.

ТЕМА 18. МІЖНАРОДНІ КРЕДИТНО-ФІНАНСОВІ УСТАНОВИ ТА ЇХ СПІВПРАЦЯ З УКРАЇНОЮ.

- 18.1. Сучасна система міжнародних валютно-кредитних організацій.
- 18.2. Міжнародний валютний фонд і його діяльність в Україні.
- 18.3. Світовий банк.
- 18.4. Регіональні міжнародні кредитно-фінансові інституції.

18.1. Сучасна система міжнародних валютно-кредитних організацій.

Міжнародні фінансові інститути є елементами системи валютно-кредитних відносин. Міжнародні валютні відносини як економічне явище стали утворюватися ще в античну й феодальну давнину, спочатку у формі обміну іноземних монет, дисконту внесків, а потім у формі розрахунків між банками різних країн. Проте цілісна система валютно-кредитних відносин сформувалася лише у другій половині XIX ст., коли розвиток міжнародного поділу праці стимулював процес утворення міжнародних банків та формування міжнародної економіки [131, с. 350].

Розвиток міжнародної економіки, диверсифікація міжнародних економічних відносин призвели й до ускладнення валютно-кредитних відносин. Результатом цих процесів стала поява:

- міжнародного валютно-кредитного ринку, а загалом і світового господарства;
- міжнародних фінансових центрів [26, с. 147].

В нових умовах господарювання відбувається збільшення кількості клієнтів найбільших банків (приватних фірм, інших іноземних банків, урядів іноземних держав тощо), а також обсягів валютних угод, що призвело до зростання міжнародної ролі банків. Але цей процес гальмувався:

- неупорядкованістю міжнародних валютно-кредитних відносин;
- практично некеріваністю валютних ринків;
- неоднозначністю й суперечливістю валютної політики різних країн [26, с. 147].

Виникає нагальна потреба у заходах міжнародного характеру, що перетворили б до-сить-таки стихійні валютно-кредитні відносини в упорядковану систему. Необхідно було утворити наднаціональні органи, які б встановлювали «правила гри» на міжнародному валютному ринку. *Такими тимчасовими органами стали міжнародні конференції*, які юридично оформили статус світової валютної системи на основних етапах її розвитку [26, с. 147-148].

Міжнародні економічні (валютно-фінансові) конференції - це специфічне явище в інституціональній системі міжнародних валютно-кредитних і фінансових відносин. За своєю суттю вони близькі (але не тотожні) міжнародним організаціям [131, с. 351].

Спільним у конференцій і міжнародних організацій є їх призначення - вони є регуляторами світового валютно-кредитного ринку. Проте *функції конференцій є більш широкими, ніж функції організацій*; часто організація утворюється внаслідок рішень конференції (наприклад, Міжнародний валютний фонд був заснований за постановою Бреттон-Вудської конференції). *Інша відмінність - в термінах функціонування*. Конференція - короткостроковий орган; міжнародні ж організації створені для довгострокового функціонування. Таким чином, *міжнародна конференція*, не є інститутом у повному розумінні цього слова. Але вона відіграє важливу організаційну роль у формуванні інституціональної системи [131, с. 351].

Міжнародними конференціями світового значення були:

- Паризька конференція (1867 р.);
- Генуезька міжнародна конференція (1922 р.);

- Бреттон-Вудська валютно-фінансова конференція (1944 р.);
- Ямайська Угода країн-членів МВФ (1976 р.).

Поява сучасних міжнародних організацій у валютно-кредитній сфері в першій половині ХХ ст. пов'язана з утворенням:

- Банку міжнародних розрахунків (БМР) у 1930 р.;
- Міжнародного валютного фонду (МВФ) у 1945 р.;
- Міжнародного банку реконструкції й розвитку (МБРР) у 1945 р. [131, с. 351].

Найефективніше діють валютно-кредитні інститути, що з'явилися внаслідок західноєвропейської економічної інтеграції. Вони стали інструментом валютної політики спочатку Європейських співтовариств, а потім і Європейського Союзу. Основними елементами валютної інтеграції в Західній Європі є:

- 1) узгоджений режим валют;
- 2) утворення колективної валюти;
- 3) спільні фонди взаємного кредитування тощо [131, с. 351].

Регулюючу роль в інтеграційному процесі відіграють державні валютно-кредитні й фінансові інститути. Найважливіші з них:

- Європейський інвестиційний банк (ЄІБ, утворений в 1958 р.);
- Європейський фонд розвитку (ЄФР, 1958 р.);
- Європейський фонд валютного співробітництва (ЄФВС, 1973 р.), який потім був трансформований в Європейський валютний інститут (ЄВІ, 1994);
- Європейський валютний фонд (1979 р.) [131, с. 351].

До 1979 р. в основному була сформована Європейська валютна система (ЄВС), яка призначена надати імпульс економічній інтеграції. ЄВС являє собою сукупність економічних відносин, пов'язаних з функціонуванням валюти в країнах «Спільного ринку» (згодом ЄС). У 1994 р. утворено Європейський валютний інститут, який розпочав підготовку організації Європейської системи центральних банків і утворення Європейського центрального банку. З 1999 р. здійснюється трансформація Європейського валютного інституту в Європейський центральний банк (ЄЦБ), який розташований у Франкфурті-на-Майні. Як підсумок валютної інтеграції в рамках ЄС відтоді діє Європейський валютний союз (ЄВС) [26, с. 152-153].

Соціально-економічні й політичні зрушення в світі утворили нову ситуацію у відносинах між Західною і Східною Європою, коли вже ясно визначилася тенденція до зближення всіх європейських країн, в тому числі до економічного. Необхідними стали інститути, що були б інструментами всіх європейських країн. Одним з них став Європейський банк реконструкції й розвитку (ЄБРР), утворений в 1991 р. практично усіма європейськими країнами, а також США, Канадою, Японією й деякими іншими неєвропейськими державами [26, с. 153].

Інтеграційні процеси на рівні регіонів сприяли утворенню регіональних міждержавних економічних угруповань і в інших частинах світу. Становлення валютної інтеграції в цих регіонах вимагало створення відповідних валютно-кредитних інститутів у вигляді регіональних банків і валютних фондів.

- Міжамериканський банк розвитку (МаБР, 1959р.);
- Африканський банк розвитку (АфБР, 1964 р.);
- Азіатський банк розвитку (АзБР, 1966 р.);
- Ісламський банк розвитку (ІБР, 1973 р.);
- Арабський валютний фонд (АВФ, 1976 р.) [26, с. 153].

Банки розвитку призначені для створення сприятливих умов економічного зростання країн, що розвиваються. Крім того, вони повинні сприяти здійсненню політики регіоналізму, зміцненню регіональної політичної солідарності, а також етнічної та конфесійної солідарності (у цьому відношенні взірцеві Ісламський банк розвитку та Арабський валютний фонд). Згодом стало зрозуміло, що тільки своїми власними силами країни, що розвиваються,

через обмеження коштів не в змозі забезпечити міждержавне кредитування й розв'язати регіональні валютно-кредитні й фінансові проблеми. Тому до числа членів більшості регіональних банків входять й розвинені держави. Так, в Міжамериканському банку розвитку, крім 26 латиноамериканських держав, членами є ще США, Велика Британія, Іспанія, Італія, Нідерланди, Японія, Канада, Франція та ще низка неамериканських країн. Аналогічна ситуація в Міжамериканському банку розвитку. При цьому розвинуті країни посідають ключові позиції в регіональних банках й мають переважаючий вплив на їх політику [26, с. 153].

Своєрідними інститутами в структурі міжнародних валютно-кредитних відносин є клуби кредиторів і консультативні групи країн. Найвідоміші й найвпливовіші в міжнародних відносинах - *Паризький та Лондонський клуби кредиторів* [131, с. 352].

Паризький клуб утворено у 1956 р. як неформальну організацію урядів країн-кредиторів для розв'язання проблеми заборгованості Аргентини перед приватними банками-кредиторами. Клуб не має чіткої організаційної структури та членства і формально відкритий для всіх країн, які є кредиторами і здійснюють роботу відповідно до принципів цієї організації [131, с. 352-353].

Членами клубу є переважно розвинені країни - члени ОЕСР. Постійними членами Паризького клубу являються уряди 21 держави: Австралії, Австрії, Бельгії, Великої Британії, Данії, Ізраїлю, Ірландії, Іспанії, Італії, Канади, Нідерландів, Німеччини, Норвегії, Південної Кореї, Росії, США, Фінляндії, Франції, Швейцарії, Швеції та Японії. Головою клубу традиційно є представник Міністерства фінансів Франції, а його секретаріат знаходиться у французькому казначействі [131, с. 353].

Клуб здійснює нагляд за процесом сплати боргів та веде переговори з країнами-боржниками з питань реструктуризації боргів. Члени Паризького клубу беруть на себе зобов'язання кредитувати один одного в національних валютах, а також - треті країни в рамках спільної угоди про позики. Крім того, вони надають валюту Міжнародному валютному фонду. Клуб розробляє умови позик, приймає рішення щодо пролонгації заборгованості, а також припинення платежів по боргах [131, с. 353].

Лондонський клуб - неформальне об'єднання у вигляді форуму, до якого входить майже 1 000 найбільших банків-кредиторів. Діє подібно до Паризького клубу, тобто, клуб не має чітко визначеної структури, у нього немає статуту, він збирається у складі тих банків, які мають найбільші вимоги до країни-боржника, справу якої вони розглядають [131, с. 353].

Перше засідання Лондонського клубу відбулося у 1976 р. у контексті переоформлення заборгованості Заїру. Фундаментальним кроком у діяльності клубу було прийняття плану Брейді у 1989 р., в якому визнавалася необхідність полегшення сукупного боргового тягара за допомогою заходів зі скорочення боргу та його обслуговування. Банки-члени клубу укладають з урядом країни-боржника угоду про умови погашення боргу та його реструктуризацію. Угода про реструктуризацію можлива тільки в тому випадку, якщо країна-боржник приймає програму МВФ щодо структурного управління своєї економіки, виконання якої жорстко контролюється. У 90-ті роки ХХ ст. через механізм Лондонського клубу пройшли такі країни, як Аргентина, Болівія, Бразилія, Болгарія, Мексика, Нігерія, Польща, Філіппіни та ін. Таким чином, Паризький і Лондонський клуби, формально незалежні організації, тісно координують свою роботу з МВФ. У сфері їх діяльності з 90-х років опинилися країни з перехідною економікою; від рішення клубів багато в чому залежить доля величезної заборгованості та майбутнього кредитування цих країн, в тому числі й України [131, с. 353].

В міжнародних валютно-кредитних і фінансових відносинах зростаючу роль відіграють **консультативні групи провідних країн світу**. Це також своєрідні клуби на міждержавному рівні, які здійснюють загальне регулювання міжнародних економічних процесів, в тому числі й у валютно-кредитній сфері [26, с. 151-152]:

1. Група п'яти (^-5) складається зі США, Японії, Німеччини, Франції, Великої Британії. Утворена в 1985 р. з метою стабілізації курсів національних валют й розробки для цього відповідних заходів.

2. Група семи (^-7) «Велика сімка» складається з Г-5 плюс Канада й Італія. Вона обговорює широке коло економічних проблем.

3. Група десяти (^-10) сполучає Бельгію, Канаду, Францію, Італію, Німеччину, Японію, Нідерланди, Швецію, Швейцарію, Велику Британію, США (Швейцарія стала одинадцятою вже після сформування групи). Основна мета - вирішення проблем міжнародної валютної системи.

4. Група двадцяти (^-20) сполучає Г-10 і ще 10 розвинутих країн. Мета - співробітництво у вирішенні проблем міжнародної валютної системи. Особливий вид в груповій консультативній системі являє

5. Група тридцяти (^-30). Це некомерційна організація провідних банкірів, економістів, бізнесменів, створена для обговорення ключових проблем, неофіційного обміну думками, консультацій з економічних питань, в тому числі й валютно-кредитних.

Нарешті регулювання міжнародних відносин у валютно-кредитній і фінансовій сфері здійснюють неспецифічні органи ООН, тобто організації, діяльність яких виходить за межі цієї сфери. В першу чергу, це ЕКОСОР, потім ЮНКТАД та деякі інші органи й організації [26, с. 152].

Таким чином, **наприкінці ХХ сторіччя утворилася розгалужена й досить складна інституціональна структура міжнародного валютно-кредитного ринку.** Інституціональну структуру міжнародного валютно-кредитного ринку складає сукупність міжнародних банків, валютних бірж, валютних фондів, державних установ і міжнародних організацій, через які здійснюється рух капіталу в сфері міжнародних економічних відносин [131, с. 354].

Основними структурними блоками є такі групи інститутів:

1. Державні органи та заклади, що контролюють міжнародну валютно-кредитну діяльність країни, - міністерства (фінансів, економіки), національні банки та інші установи.

2. Багатонаціональні банки (БНБ).

3. Валютні біржі.

4. Міжнародні валютно-кредитні організації:

- Міжнародний валютний фонд (МВФ);

- Група Світового банку (МБРР, МАР, МФК, БАГІ, МЦУІС);

- Банк міжнародних розрахунків (БМР);

- Група Європейських міжнародних банків, організаційно пов'язаних з ЄС (ЄІБ, ЄЦБ);

- Регіональні банки розвитку;

- Неспецифічні органи ООН (ЕКОСОР, ЮНКТАД);

- Клуби кредиторів (Паризький, Лондонський);

- Консультативні групи (^-5, G-7, G-10, G-20, G-24, G-30, G-77 та ін.) [131, с. 354].

Головне призначення міжнародних фінансових інститутів - це регулювання міжнародних валютно-кредитних і фінансових відносин з метою ефективного розвитку світогосподарських зв'язків [131, с. 354-355].

Основні цілі міжнародних інститутів:

- стійкий і поступальний розвиток економіки;

- прискорення міжнародної валютної інтеграції як на регіональних рівнях, так і в глобальному вимірі;

- нормалізація і стабілізація міжнародних валютно-кредитних відносин;

- лібералізація й координація валютно-кредитної політики у відносинах між країнами;

- надання економічної допомоги країнам, що розвиваються, і країнам з перехідною економікою шляхом надання кредитів і консультативної допомоги;

- збирання й обробка інформації,
- наукові дослідження з проблем міжнародних валютно-кредитних і фінансових відносин [131, с. 355].

18.2. Міжнародний валютний фонд і його діяльність в Україні.

Міжнародні та регіональні валютно-кредитні установи з'явилися у XX ст. Вони створені та діють на основі міждержавних угод та покликані регулювати міжнародні економічні відносини. Їх мета - сприяти розвитку зовнішньої торгівлі й міжнародного та регіонального валютно-фінансового співробітництва, підтримувати рівновагу платіжних балансів країн, що входять до них, регулювати курси їхніх валют, надавати кредити цим країнам і гарантувати приватні позики за кордоном [131, с. 355].

Міжнародні та регіональні валютно-фінансові організації мають свої цілі, вирішують різні завдання та діють на глобальному та регіональному рівнях. Їх діяльність є важливою складовою світового та регіонального співробітництва й інтеграції. Україна, розвиваючи співробітництво з багатьма з них, намагається інтегруватися у світову економічну систему [131, с. 355].

Найважливішу роль серед названих міжнародних організацій відіграють Міжнародний валютний фонд (МВФ) і Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), який є головною установою групи Світового банку [131, с. 355].

Вказані установи було засновано на Міжнародній валютно-фінансовій конференції, яка відбулася у 1944 р. у Бреттон-Вудсі (США). СРСР хоча і брав участь у конференції, але не ратифікував угоди про МВФ та МБРР і не вступив до складу цих організацій. Наслідком стала багаторічна ізоляція СРСР та його союзників від світової економічної та валютно-фінансової системи, що значною мірою було зумовлено політичними та ідеологічними мотивами. У 1992 р. у практиці міждержавних валютних відносин сталася досить значна подія: членами МВФ прийнято країни, що входили до колишнього СРСР, у тому числі й Україну. Завдяки цьому фактично завершено процес глобалізації економічного простору валютного регулювання, що здійснюється цією важливою міжнародною організацією [131, с. 355].

Міжнародний валютний фонд було створено з метою регулювання валютних відносин між країнами-членами. МВФ повинен відігравати подвійну роль: з одного боку, стежити за виконанням своїми членами визначених правил поведінки в галузі валютно-фінансових відносин, а з іншого - надавати ресурси для фінансування дефіцитів платіжних балансів тим країнам, які цього потребують [26, с. 154].

МВФ - міжнародна наднаціональна валютно-кредитна організація, що має статус спеціалізованої представницької установи ООН. МВФ сприяє міжнародному валютному співробітництву та стабілізації валют, підвищенню ступеня їх конвертованості, підтримує рівновагу платіжних балансів країн- членів Фонду, надає короткострокові кредити країнам-членам Фонду для покриття тимчасового дефіциту їхніх платіжних балансів, на ліквідацію валютних обмежень, організовує консультативну допомогу з фінансових і валютних питань [26, с. 154].

При наданні кредитів МВФ ставить перед країнами-боржниками деякі політичні та економічні умови, які втілюються у програмах перебудови економіки. Цей порядок називається принципом обумовленості. Як правило, вказані програми охоплюють заходи, що належать до сфери бюджетно- податкової, кредитно-грошової політики, цінового механізму, зовнішньої торгівлі, міжнародних кредитних та валютно-розрахункових відносин. Вони пов'язані зі зменшенням державних витрат, підвищенням податків і ставки позичкового процента, зміною валютного курсу та ін. [26, с. 154].

Кожна країна-учасниця, вступаючи у Фонд, робить відповідний внесок, який

визначається встановленою квотою. Розмір такої квоти, що переглядається з періодичністю у 5 років, розраховується на основі оцінки економічного потенціалу окремих країн у світовому господарстві. Відносно до розміру квот визначається «вага» голосу кожної країни в керівництві Фондом та обсяг її можливих запозичень [26, с. 154].

Квота України на кінець 1992 р. становила 0,7%. Відповідно до цієї квоти вступний внесок для України було визначено у розмірі 911 млн дол США. Згідно з існуючим положенням з визначеної суми лише 22,7% виплачується у вільно конвертованій валюті (ВКВ), а решта - у національній грошовій одиниці. Ставши членом МВФ, Україна водночас увійшла й до структури Світового банку. Їй виділено квоту в 10 678 акцій на загальну суму в 1,3 млрд дол. США. Валютну готівку за членство України в банку на суму 7,9 млн дол. США внесли Нідерланди, що є країною-опікуном нашої держави у цій банківській структурі [131, с. 356].

На початку своєї діяльності, наприкінці 40-х років, практично не було розвинутої системи міжнародних фінансових приватних ринків. Тому МВФ був джерелом коштів як для розвинутих країн, так і для країн, що розвиваються. Протягом останніх 40-50-х років одним з найцікавіших аспектів економічного розвитку у світі стала дуже швидка інтернаціоналізація приватного фінансового ринку. І сьогодні більшість розвинутих країн не потребують фінансових ресурсів Фонду, бо вони мають доступ до приватних фінансових ринків. Тому МВФ від фінансування всіх країн-членів зараз переключився на підтримку країн, що розвиваються, тобто тих країн, які не мають доступу до приватних фінансових ринків. Відбулась переорієнтація МВФ від статусу, так би мовити, міжнародного банкіра до організації, що сприяє економічному розвитку країн, які самі не в змозі вийти на фінансові ринки і потребують офіційної підтримки Фонду [131, с. 356-357].

Фінансові ресурси МВФ спрямовуються для надання допомоги країнам- членам, які намагаються подолати проблеми платіжного балансу, а також для сприяння у пом'якшенні наслідків реалізації стабілізаційних програм. МВФ надає фінансування як зі своїх загальних ресурсів, так і в межах механізмів пільгового фінансування, управління якими здійснюється окремо. Держави- члени, які користуються загальними ресурсами МВФ, «купають» (тобто позичають) валюту інших держав-членів або СПЗ в обмін на еквівалентну суму у своїй власній валюті. МВФ стягує плату за такі позики та вимагає, щоб держави-члени в межах визначеного терміну «викупили» свою валюту у МВФ (тобто погасили заборгованість), використовуючи для цього валюту інших держав-членів або СПЗ. Пільгове фінансування надається у вигляді кредитів під низькі проценти [26, с. 155].

Відносини МВФ з країнами колишнього СРСР, у тому числі з Україною, будуються відповідно до трьох типів програм [131, с. 357]:

1. Програму першого типу створено спеціально для цих країн та країн Східної Європи. Вона є своєрідною підготовчою програмою, відносно простою у своїх вимогах. Виконання такої програми не потребує складного інвестиційного апарату в країні. Це первісна програма - програма системної трансформації економіки, реалізація якої дає змогу країні і Фонду співпрацювати.

2. Наступний крок - це досить стандартна програма, яка має назву «стенд-бай». Це програма короткострокового фінансування; як правило, вона триває до 3 років і спрямована на здійснення першочергових заходів, необхідних для досягнення макроекономічної стабілізації.

3. Після реалізації програми «стенд-бай» країна може укласти з МВФ угоду про програму розширеного фінансування. Вона розрахована до 5 років і спрямована на закріплення досягнень початкової стабілізації за програмою «стенд-бай». Одночасно значно більше уваги приділяється структурним змінам в економіці, тим елементам, які становлять базу (основу) подальшого економічного зростання.

Розпорядником фінансових ресурсів, наданих МВФ, є НБУ. Отримання цих ресурсів обу-

мовлено виконанням українською стороною погоджених з МВФ критеріїв ефективності, таких як рівень чистих міжнародних резервів НБУ, монетарні показники та дефіцит консолідованого бюджету тощо [131, с. 357].

Фінансові ресурси МВФ надаються Україні на досить пільгових умовах: строк сплати 3-5 років, середня ставка за кредитами МВФ становить близько 3%.

Історію співробітництва МВФ та України наведено в таблиці 20.1.

Історія співробітництва України та МВФ

Таблиця 20.1

Етапи програми	Надані транші та цілі програми
1-й етап - 1994-1995	Програма системної трансформаційної позики на суму 498,7 млн СПЗ (\$ 763,1 млн), метою якої була підтримка платіжного балансу України.
2-й етап - 1995-1998 рр.	Трьохрічна програма Stand by, загальна сума кредиту на 1318,2 млн СПЗ. (\$ 1 935 млн). Метою цих кредитів була підтримка курсу національної валюти і фінансування дефіциту платіжного балансу України
3-й етап - 1998-2002 рр.	Програма розширеного фінансування (EFF - Extended Fund Facility), яка передбачала надання кредиту обсягом \$ 2,6 млрд. У рамках цієї Програми EFF Україна отримала 1 193,0 млн СПЗ (\$ 1 591,0 млн), які були спрямовані
4-й етап - 2002-2008 рр.	Співпраця на безкредитній основі в рамках річної програми «попереджувальний стенд-бай», яка надавала можливість отримати від МВФ зарезервованій кредит у сумі, еквівалентній 411,6 млн СПЗ (30% квоти України), у випадку погіршення ситуації з платіжним балансом або валютними резервами країни. Проте, до кінця березня 2005 року співробітництво стало неможливим у зв'язку з не виконання умов програми.
5-й етап - 2008-2013 рр.	Нова дворічна програма співробітництва Stand by загальним обсягом в 802% від квоти України в МВФ, або 11 млрд СПЗ (приблизно \$ 16,4 млрд). 3 млрд СПЗ були в терміновому порядку зараховані до золотовалютних
6-й етап - 2014-2017 рр.	Нова позика Stand by обсягом 16,5 млрд дол. США (10,976 млрд СПЗ). В рамках цієї програми Україна отримала два транші обсягом \$ 3 млрд (2,058 млрд СПЗ) та \$ 1,3 млрд (914,7 млн СПЗ), але влітку 2014 року макроекономічні показники, було значно відкореговано через розгортання в Україні масштабної економічної кризи. 11 березня 2015 року МВФ ухвалив заміну програми Stand by на нову, чотирирічну програму «Механізм Розширеного Фінансування» (Extended Fund Facility - EFF) обсягом \$ 17,5 млрд. Кредити МВФ мають за мету допомогти Україні відновити економіку та створити умови для самодостатнього розвитку після завершення програми. Перший транш обсягом \$ 5 млрд за новою програмою було отримано одразу після її ухвалення. Надання другого траншу обсягом \$ 1,7 млрд (що було повністю спрямовано на поповнення резервів Національного банку)

Продовження таблиці 20.1

Етапи програми	Надані транші та цілі програми
7 етап - 20182019 рр.	Беручи до уваги, що Програма EFF була розрахована на 4 роки і термін її дії закінчувався в березні 2019 року, а також враховуючи президентські та парламентські вибори в Україні у 2019 році, актуальність продовження реалізації спільних з МВФ програм зберігається на надзвичайно високому рівні. З огляду на це, 19 жовтня 2018 року між Україною та МВФ було досягнуто згоди щодо започаткування нової спільної з Міжнародним валютним фондом Програми Stand-by тривалістю 14 місяців та обсягом 3,9 млрд дол. США, яка замінила Програму EFF, схвалену у березні 2015 року. Програма Stand-by 2018 року направлена на збереження фінансової консолідації та зменшення інфляції, а також на реформи, спрямовані на зміцнення податкового адміністрування, фінансового та енергетичного секторів. 05 грудня 2018 року Україна направила Лист про наміри Уряду України і Національного банку України до Міжнародного валютного фонду та Меморандум про економічну та фінансову політику з метою започаткування нової програми Stand-by. 18 грудня 2018 року Рада виконавчих директорів МВФ схвалила відповідну Програму для України та прийняла рішення про виділення Україні першого траншу за Програмою у розмірі 1 млрд СПЗ (близько 1,38 млрд дол. США). У грудні 2018 року Україна отримала 1,4 млрд дол. першого траншу за новою програмою співпраці з Міжнародним валютним фондом на умовах програми Stand-By Arrangement (SBA). 17 лютого 2020 року завершилася короткострокова програма співпраці між Україною та Міжнародним валютним фондом stand-by, яку затвердили 18 грудня 2018 року.
8 етап - 20192022 рр.	7 грудня 2019 року Україна та Міжнародний валютний фонд домовилися про початок нової програми співпраці, підписавши Staff Level Agreement - попередню згоду, яка означає намір МВФ укласти кредитну програму з Україною. Загальна сума фінансування була запланована в розмірі 5,5 мільярда доларів (4 млрд СПЗ) терміном на 3 роки.
9 етап - 20202021 рр.	У травні 2020 року в умовах невизначеності внаслідок пандемії коронавірусу МВФ були змінені підходи до виділення коштів країнам-членам у напрямку допомоги в рамках короткострокових інструментів. У зв'язку із цим перемовини щодо започаткування нової програми продовжились в контексті програми Stand-by. Після тривалих переговорів і виконання низки попередніх заходів було досягнуто згоди з МВФ щодо започаткування нової програми для України - Програми Stand-by строком на 18 місяців та загальним обсягом 5 млрд дол. США. Рішення Ради директорів МВФ щодо схвалення нової 18-ти місячної Програми Stand-by та про виділення першого траншу за програмою у розмірі 1,5 млрд СПЗ (2,1 млрд дол. США) було прийнято 09 червня 2020 року. Програма Stand-by 2020 зосереджена на ключовому завданні - підтримка

Джерело: [77].

Загалом в рамках співробітництва з МВФ Україна отримала 35 млрд дол. США [77].

Кредити, що залучаються від МВФ, використовуються для підтримки курсу національної валюти та для фінансування дефіциту платіжного балансу України і покликані пом'якшити економічні труднощі у процесі проведення економічних реформ, які дають змогу забезпечити у перспективі економічне зростання в країні. Без проведення програми економічних перетворень фінансова підтримка з офіційних джерел не має сенсу, бо в цьому разі позичкові кошти використовуватимуться на фінансування лише поточних проблем платіжного балансу, які без реформування економіки знову нагромаджуватимуться і перетворюватимуться у додатковий тягар. Значною мірою завдяки співробітництву з МВФ наша країна спромоглася залучити значні кредитні ресурси Світового банку [131, с. 358-359].

18.3. Світовий банк.

Світовий банк - це група споріднених організацій, тому досить часто говорять про групу Світового банку. До неї входять:

- Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР, саме його інколи називають скорочено Світовим банком);
- Міжнародна асоціація розвитку (МАР);
- Міжнародна фінансова корпорація (МФК);
- Багатостороння агенція гарантування інвестицій (БАГІ);
- Міжнародний центр врегулювання інвестиційних конфліктів (МЦУІК).

Офіційні цілі членів Групи Світового банку - зменшення бідності і підвищення життєвих стандартів країн-членів шляхом сприяння економічному розвитку останніх і залучення ресурсів з розвинутих країн до країн, що розвиваються [26, с. 160].

Основна різниця між Світовим банком і МВФ полягає в тому, що МВФ більше концентрує свою увагу на питаннях короткострокової фінансової стабільності в країнах, тоді як Світовий банк зосереджується переважно на середньо- та довгострокових (за терміном реалізації) проєктах структурних та галузевих перетворень в економіках країн. Ось чому, коли йдеться про фінансову стабілізацію в Україні, то це питання насамперед стосується діяльності МВФ. Коли ж мова йде про структурні і галузеві реформи, то тут на перший план серед міжнародних фінансових організацій постає Світовий банк, який концентрує свою увагу на перетвореннях на мікрорівні, на питаннях приватизації, дерегуляції галузевих перетворень, сприяє реформуванню енергетичної галузі, сільського господарства, соціального сектора тощо [26, с. 160].

Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) на початку своєї діяльності був призначений стимулювати приватні інвестиції у західноєвропейських країнах після Другої світової війни. МБРР надає довгострокові позички країнам-членам та гарантує кредити, які надані цим країнам приватними банками та іншими кредиторами на двосторонній основі. Право брати участь у діяльності банку мають тільки члени МВФ. Право голосу в органах МБРР визначається розміром внеску до його капіталу. Статутний капітал МБРР формується шляхом підписки держав-членів на його акції. Квоти держав у капіталі банку встановлюються на основі квот у МВФ [26, с. 160-161].

Діяльність банку зосереджена на двох сферах - макроекономічна стабілізація та інституційні зміни. Активніше МБРР діє в інституційній сфері: надає допомогу в здійсненні приватизації, зміні форм власності, упровадженні антимонопольних заходів та ін. Позики надаються на 15-20 років, включаючи п'ятирічний термін відстрочення платежів [26, с. 167].

МБРР отримує більшість своїх ресурсів завдяки операціям на світових фінансових ринках. Банк продає бони та інші гарантії заборгованості пенсійним фондам, страховим компаніям, корпораціям, іншим банкам, а також фізичним особам. Певна частина кредитів

банку надається на розвиток малорентабельних галузей з високим строком окупності витрат, куди приватний капітал не вкладається: інфраструктура, сільське господарство. Але без розвитку цих галузей неможливе економічне будівництво у країнах, що розвиваються. МБРР бере високу плату за кредити - на рівні ринкових умов [26, с. 167].

Міжнародний банк реконструкції та розвитку є основною позиковою організацією. Це найбільша установа, що надає позики на розвиток країнам з середнім рівнем доходів, а також відіграє роль головного каталізатора щодо фінансування з інших джерел. Позики Світового банку є досить привабливим джерелом зовнішнього фінансування як дефіциту державного бюджету, так і реформування економіки України. Фінансові умови, на яких Світовий банк надає позики Україні, є вигіднішими, ніж більшість інших зовнішніх джерел запозичення, доступних для України в даний час [26, с. 167].

Проекти МБРР в Україні можна поділити на системні та інвестиційні [131, с. 360].

Системні проекти призначені для реформування цілих секторів економіки, і гроші за ними траншами направляються безпосередньо в Держбюджет України. А потім вже Мінфін зі свого бюджету повинен передбачити фінансування зазначеної в проекті програми - що і є основною метою кредитів МБРР [131, с. 360].

За інвестиційними проектами схема надання коштів МБРР дещо інша. Ще в процесі підготовки проекту визначаються пакети закупівель, які необхідні для його впровадження, та джерела фінансування. Потім створена українською стороною робоча група управління проектом (інколи за участю консультантів МБРР) готує тендерну документацію, оскільки всі закупівлі робляться за принципом проведення відкритих міжнародних конкурсних торгів [131, с. 360].

Кредити Світового банку є достатньо привабливим джерелом зовнішнього фінансування. За класифікацією Світового банку Україна належить до третьої категорії країн (середній рівень доходів). Для таких країн строк погашення кредитів становить 17 років з пільговим періодом 5 років, протягом яких сплачуються лише відсотки. Ставка відсотка може бути фіксованою або плаваючою з прив'язкою до ставки ЛІБОР. Проценти за позиками Світового банку, які до цього часу залучені Україною, сплачуються за плаваючою ставкою. З урахуванням загальної маржі Світового банку ставка процентів для України становить близько 6,5% річних. Україна стала членом Світового банку 1992-го року [26, с. 161-162].

Міжнародна асоціація розвитку (МАР) була створена як філія МБРР у 1960 р. з метою зберегти вплив розвинутих західних держав на країни, що розвиваються. МАР надає безпроцентні кредити на строк до 40 років для найменш розвинених країн та до 35 років - для інших країн «третього світу». Погашення кредитів починається з 11-го року після початку їх використання. МАР надає кредити урядам та приватним організаціям найбідніших країн, що розвиваються. Право на отримання таких кредитів мають країни з річним доходом на душу населення, що не перевищує 835 дол. США [26, с. 162].

Міжнародна фінансова корпорація (МФК) була організована у 1959 р. за ініціативою США з метою заохочування розвитку приватних підприємств у країнах, що розвиваються. МФК надає кредити високорентабельним приватним підприємствам без гарантії уряду на строк від п'яти до 15 років за умови, що частину акцій компанії-позичальники продають МФК. Рівень процентів відповідає процентам, що існують на міжнародних фінансових ринках. Статутний капітал МФК створено з внесків країн-членів, їх розмір пропорційний частці їх внесків до МБРР. У МФК беруть участь тільки члени МБРР [26, с. 162].

Багатостороння агенція гарантування інвестицій (БАГІ) здійснює страхування капіталовкладень від політичного ризику на випадок експропріації, війни, зриву контрактів. Заснована у 1988 році. Гарантії надаються тільки інвесторам із країн-членів БАГІ. Строк гарантії: від 3-х до 15-20 років. Основна вимога надання гарантії: інвестор повинен не бути резидентом країни до якої спрямовується інвестиція; хоча інвестицію можна призначати для

будь-якої країни, навіть такої, що не входить до БАГІ. Нараховує 181 члена. Україна стала членом БАГІ з 1994 року [26, с. 162].

Міжнародний центр урегулювання інвестиційних конфліктів (МЦУІК) заснований в 1966 р. для сприяння припливу міжнародних інвестицій шляхом створення умов для припинення й урегулювання спорів між урядами та іноземними інвесторами [26, с. 162]. Станом на березень 2020 р. нараховував 154 члени (153 країни і територія Косово). Україна є членом цієї інституції з 2000 р. Ще 9 країн підписали Конвенцію про МЦУІС, але з різних причин до цього часу її не ратифікували.

18.4. Регіональні міжнародні кредитно-фінансові інституції.

Регіональні міжнародні кредитно-фінансові інституції мають схожі цілі - це розвиток економіки, економічного співробітництва та інтеграції у регіоні. У них однотипний порядок формування пасивів, однакова форма правління, ідентичні об'єкти кредитування - переважно інфраструктура, сільське господарство, добувна промисловість. Усі вони видають кредити лише країнам-членам. Поява цих інституцій пов'язана із прискоренням у 60-ті роки розпаду світової колоніальної системи, з поширенням регіонального співробітництва та економічної інтеграції країн, що розвиваються. До найвідоміших регіональних міжнародних кредитно-фінансових установ передусім відносять Банк міжнародних розрахунків (БМР), Міжамериканський банк розвитку (МаБР), Африканський банк розвитку (АфБР), Азіатський банк розвитку (АзБР), Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) [131, с. 361-362].

Міжамериканський банк розвитку (МаБР) був заснований у 1959 р. як інвестиційна інституція для фінансування країн Латинської Америки. Членами його є 27 країн американського регіону та 17 нерегіональних країн-членів. Більшість голосів у МаБР належить США та іншим західним країнам. Штаб-квартира банку міститься у Вашингтоні. Найвищим органом є рада керуючих, в яку кожна країна направляє свого представника [26, с. 163].

Ресурси банку формуються з внесків країн-членів та позичених коштів, що мобілізовані на ринках позичкових капіталів. Банк надає кредити урядам та під їх гарантію приватним підприємствам на звичайних і пільгових умовах, а також гарантії по урядових кредитах. Найбільший обсяг кредитів банк надав Аргентині, Бразилії та Мексиці. Ці країни займають три перші місця за обсягом паїв, а їх середній дохід на душу населення на 20% вищий від загального показника по континенту. Банк організований у формі акціонерного товариства з капіталом 850 млн дол. Поряд із акціонерним капіталом він має у своєму розпорядженні групу фондів, що входять до нього. Ці установи перебувають під технічним керівництвом банку [26, с. 163].

Кредити, що надає МаБР, поділяються на звичайні та пільгові [26, с. 163].

Звичайні кредити надають для фінансування рентабельних проєктів, тому їх умови більш жорсткі, ніж у пільгових позик. **Строк погашення звичайних позик - від 7 до 20 років** [26, с. 163].

Джерелом пільгових кредитів є спецфонди, за рахунок яких фінансуються проєкти, що є особливо важливими з соціальної точки зору, але нерентабельні або малорентабельні з фінансового погляду. **За цими позиками беруться знижені відсотки (2-4% річних). Строк погашення позик - 15-40 років** [26, с. 163].

Африканський банк розвитку (АфБР) почав операції 1 липня 1966 р., хоча Угоду про його заснування було підписано міністрами фінансів 23 незалежних африканських країн-співзасновників ще у 1964 р. До 1983 р. банк існував виключно як панафриканська організація. Це відрізняло його від аналогічних інституцій інших регіонів, що розвиваються. У 1978 р. на сесії ради керуючих АфБР було прийнято рішення про залучення до банку неафриканських країн з метою збільшення статутного капіталу, але за умови, що їм належатиме

не більше як 1/3 загальної суми статутного капіталу, керівництво залишатиметься в руках регіональних членів, а кредити надаватимуться тільки країнам африканського континенту. Ці умови ставилися з метою збереження африканського характеру банку [131, с. 362].

Членами АфБР є 50 незалежних африканських держав і 25 нерегіональних членів. Ресурси АфБР складаються із внесків країн-членів та позичених коштів. Статутний капітал банку визначений у розрахункових одиницях банку (РОБ), які за курсом еквівалентні СДР. Це дає змогу не перераховувати вартість акцій після чергової зміни курсу долара. Кредити надаються за бажанням боржників у вільно конвертованій або в національній валюті. Вони використовуються на оплату інвалютної вартості проєкту та звичайно покривають від 40 до 80% його загальної вартості. Інша частина фінансується урядом, приватними або міжнародними організаціями. АфБР може надавати кредити як урядовим організаціям, так і приватним фірмам країн-членів. При цьому банк не потребує попередніх гарантій уряду країни-позичальника [131, с. 362-363].

Строки погашення та рівень процента залежать від рентабельності проєкту, його важливості для розвитку африканської економіки та ін. **Строки надання кредитів - від 5 до 25 років, у тому числі пільговий період становить від 1 до 6 років.** Банк використовує два рівні процентних ставок [131, с. 363].

Один, вищий - за кредитами, що надаються для промислових об'єктів та інших підприємств зі швидкою окупністю. **Процентна ставка у цьому разі збігається з ринковою. Інша, нижча, стягується за кредитами на здійснення проєктів розвитку сільсько-господарського виробництва, зв'язку, електроенергетики та ін. Крім процентів, банк утримує комісійні: установлену комісію в розмірі 1% річних та комісію 0,75% річних з невикористаної частини позики** [131, с. 363].

Головна проблема банку - нестача фінансових ресурсів. З метою їх поповнення у 1972 р. було створено Африканський фонд розвитку (АФР). Незважаючи на те, що частка капіталу АфБР у фонді становить лише 2,8%, йому належить 50% голосів. Голоси між іншими членами розподіляються пропорційно їх частці у капіталі Фонду [131, с. 363].

Азіатський банк розвитку (АзБР) розпочав свої операції з 1968 р. після ратифікації Угоди про створення АзБР 15 країнами-співзасновниками. Його членами є країни азіатсько-тихоокеанського регіону, а також США, Канада та 13 західноєвропейських країн. У 1986 р. до членів АзБР вступила КНР. Згідно зі статутом регіональним членам має належати провідне місце у капіталі та у керівництві цією інституцією. Можливість пайовиків впливати на діяльність банку визначається їх участю у статутному капіталі. Згідно зі статутом питома вага будь-якої країни-члена у капіталі банку не повинна перевищувати 0,5% її ВВП [26, с. 164].

АзБР так само, як і інші банки розвитку, кредитує лише частину проєкту, а в іншій частині надає гарантії за позиками з інших джерел або залучає кредиторів шляхом укладання угоди про співфінансування. Проценти за позиками встановлюються, як правило, на рівні ставок приватних ринків капіталів. Для деяких країн надаються пільги. **Строк погашення кредитів від 10 до 30 років, за пільговими - до 40 років.** Більшу частку позик (понад 60%) банк надає на розвиток інфраструктури, що створює умови для припливу приватного іноземного капіталу [26, с. 165].

Найбільший обсяг кредитів АзБР надав п'яти країнам: Індонезії, Південній Кореї, Філіппінам, Пакистану, Таїланду.

Існують також інші регіональні і субрегіональні банки та фонди розвитку. Найвідоміші з них [26, с. 165]:

1. Центральноамериканський банк економічної інтеграції, Гондурас.
2. Карибський Банк Розвитку, Барбадос.
3. Андська Корпорація розвитку, Венесуела.
4. Ісламський Банк Розвитку, Саудівська Аравія

5. Фонд ОПЕК з Міжнародного співробітництва, Австрія.
6. Арабський Банк Економічного Розвитку Африки, Судан.
7. Арабський Фонд Економічного та соціального розвитку, Кувейт та ін.

У межах Європейського економічного співробітництва діють кілька регіональних міжнародних валютно-кредитних установ - Європейський інвестиційний банк (ЄІБ), Європейський фонд валютного співробітництва (ЄФВС) та ін. [131, с. 364].

Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) було засновано у 1958 р. країнами-членами ЄС. Цілями створення Банку проголошувалося довгострокове (20-25 років) фінансування слабо розвинутих регіонів, здійснення спільних проєктів країн-учасниць та ін. Банк очолює рада керуючих, до складу якої входять міністри фінансів країн-учасниць та Директорат. Німеччина, Франція, Англія та Італія мають найбільшу питому вагу у статутному капіталі банку, який становить приблизно 15 млрд євро. ЄІБ може залучати кошти на європейському та міжнародному ринках капіталів за рахунок емісії облігацій. Основні напрями вкладення коштів - розвиток енергетики, транспорту, телекомунікацій. Як правило, кошти ЄІБ доповнюють кошти, що вкладені позичальниками у проєкт. Кредит може покривати не більш як 50% вартості проєкту [131, с. 364].

Для сприяння країнам Центральної та Східної Європи у становленні ринкової економіки європейськими країнами було створено у 1991 р. **Європейський банк реконструкції та розвитку** [26, с. 165].

Країнами Чорноморського басейну (Азербайджаном, Албанією, Болгарією, Вірменією, Грецією, Молдовою, Росією, Румунією, Туреччиною та Україною) засновано **Чорноморський банк торгівлі та розвитку (ЧБТР)** - регіональний багатонаціональний банк зі статутним капіталом 1 млрд СПЗ. Угода про його створення була підписана цими країнами 30 червня 1994 р. у м. Тбілісі (Грузія). Відповідно до цієї Угоди ЧБТР мав почати діяльність у 1995

р. Однак через брак коштів у країн-учасниць та політичну нестабільність активні переговори та процес ратифікації угоди країнами-учасницями розпочалися лише у 1996 р. [26,

с. 165-166].

Операційну діяльність розпочато лише з 1 червня 1999 р. Штаб-квартира банку розташована у Салоніках (Греція). Внесок України до статутного фонду ЧБТР - 10%, що становить 13,5 млн СПЗ (18,15 млн дол США). ЧБТР створено з метою поглиблення інтеграції та зміцнення зв'язків між країнами Чорноморського економічного співробітництва (ЧЕС) [26, с. 166].

Пріоритетними для банку є питання, що стосуються транспортних сполучень (морських та сухопутних), енергетики, сільського господарства, торгівлі тощо. Банк пропонує країнам ЧЕС технічну й консультативну допомогу у виробленні ефективної економічної політики, засновує спеціальні фонди, сприяє інвестуванню в економічні та соціальні проєкти, надає гарантії та бере участь у гарантіях і фінансових структурах державного й приватного секторів, поглиблює співпрацю міжнародних фінансових установ розвитку з національними агенціями фінансів і розвитку країн-учасниць тощо [26, с. 166].

Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) є регіональним міжнародним банком, що розпочав свою діяльність у 1991 р. Банк було створено зі спеціальною метою - сприяти переходу до відкритої економіки, орієнтованої на ринок, та розвитку приватної підприємницької діяльності у країнах Центральної і Східної Європи та країнах - колишніх республіках СРСР. Відповідно до Угоди про створення ЄБРР він діє тільки в тих країнах, які дотримуються принципів багатопартійної демократії, плюралізму і ринкової економіки і запроваджують їх у життя. Дотримання цих принципів ретельно контролюється Банком [131, с. 365].

Банк розташований у Лондоні, має статус міжнародної фінансової установи. Акціонерами Банку є 64 держави, Європейська комісія та Європейський інвестиційний банк. Статутний капітал банку становить 30 млрд євро. Кожна країна-член представлена у Раді керуючих та Раді директорів Банку. В Україні ЄБРР має дипломатичний статус і статус привілейованого кредитора. Тобто кредити ЄБРР виключаються із суми державного боргу при його реструктуризації [131, с. 365].

Головною особливістю ЄБРР, що відрізняє його від інших банків розвитку, є підтримка ним саме приватної підприємницької ініціативи. У цьому положенні виявляється сутність діяльності ЄБРР, яка проголошує, що не менше 60% загального обсягу фінансування Банку повинно спрямовуватися до приватного сектора [131, с. 365].

Банк діє у країнах-операціях, число яких становить 26 (країною-операцією заведено називати ту країну, що є членом ЄБРР і в якій останній здійснює свою діяльність). З метою координації діяльності на місцях ЄБРР відкрив 28 представництв у всіх своїх країнах-операціях, за винятком однієї (Вірменія). Ці представництва беруть участь у процесі розроблення нових проєктів і виконанні затверджених, тісно співпрацюючи з місцевими організаціями [26, с. 167].

У сучасних умовах організаційна структура Банку дещо трансформується, що виявляється в посиленні діяльності на місцях. Така децентралізація, на думку керівництва Банку, дасть змогу ефективніше реагувати на зміни ринкової кон'юнктури й удосконалювати критерії прийняття рішень. Представництва поєднуються у територіальні відділи. Україна, разом із Румунією, Боснією і Герцеговиною та Хорватією, входить до складу групи Південної і Східної Європи. Діяльністю територіальних груп керує Банківський департамент [26, с. 167].

Усі повноваження щодо управління ЄБРР покладені на Раду керуючих на чолі з Головою і двома заступниками. Вона складається з міністрів фінансів або керуючих центральними банками країн-учасниць і представників від ЄС і ЄІБ. Рада керуючих делегує ряд своїх повноважень Раді директорів, яка відповідає за поточну діяльність Банку. До Ради директорів входять Президент, три віце-президенти і 23 директори. Кожен віце-президент координує діяльність тієї чи іншої територіальної групи. Збори акціонерів проводяться щорічно у квітні-травні по чергово у Лондоні (у непарні роки) та в одній із країн-членів банку (у парні роки). Сьомі щорічні збори (1998 р.) відбулися у Києві [26, с. 167].

Свою діяльність Банк будує за стратегією керованого зростання, на основі жорсткого дотримання здорових банківських принципів.

Функціями ЄБРР, що визначають пріоритети його діяльності, є:

- сприяння переходу до ринкової економіки та оцінка впливу своїх проєктів на процес переходу країн на ринкові умови господарювання;
- підтримка приватної підприємницької ініціативи;
- заохочення спільного фінансування проєктів та залучення прямих іноземних інвестицій у приватний та державний сектори;
- мобілізація внутрішнього та зовнішнього капіталу;
- допомога в діяльності інших інституцій [131, с. 366].

ЄБРР співпрацює з багатьма міжнародними інституціями, і насамперед із Групою Світового банку (СБ).

ЄБРР здійснює як пряме, так і опосередковане фінансування. Пряме - це фінансування безпосередньо Банком, фінансуються великі за обсягом інвестиції або інфраструктурні проєкти як приватні, так і за участі місцевої або центральної влади. Опосередковане фінансування відбувається через фінансових посередників (місцеві банки або інвестиційні фонди) [131, с. 366].

Залежно від порядку фінансування ЄБРР використовує різноманітні фінансові інструменти.

До інструментів прямого фінансування ЄБРР належать [26, с. 168]:

1. Кредити. Надаються на конкретні потреби з урахуванням кредито- і платоспроможності позичальника. Кредитний ризик або повністю бере на себе Банк, або частково синдицію-ється. Кредит може бути забезпечений майном позичальника або пов'язаний з акціонерним капіталом. Мінімальна сума прямих кредитів, що надаються ЄБРР, становить 5 млн євро, хоча за певних умов сума може бути скоригована - зменшена або збільшена. Середня сума таких кредитів дорівнює близько 22 млн євро, строк кредитів - у середньому 5-10 років.

2. Інвестиції в акціонерний капітал. Банк купує субконтрольні пакети акцій, а також гарантує розміщення випуску акцій. При прямому вкладанні в акціонерний капітал Банк дуже часто назначає свого представника у спостережний комітет для забезпечення прозорості внутрішнього управління, підзвітності керівництва і розробляє чітку стратегію реалізації свого пакета акцій.

3. Гарантії ЄБРР допомагають позичальникам в отриманні доступу до фінансування і розподілу ризиків відповідно до побажань ЄБРР і його партнерів з фінансування. Гарантії на експортні кредити і роздрібні банківські послуги він не надає.

Опосередковане фінансування застосовується для надання незначних за обсягом кредитів. Інструментами його є [26, с. 168-169]:

1. Кредитні лінії ЄБРР середньо- і довгострокового характеру фінансовим посередникам, якими є місцеві банки, для задоволення внутрішнього попиту на кредити на умовах ЄБРР.

2. Інвестиції в приватні акціонерні капітали здійснюються банком шляхом підписки на звичайні і привілейовані акції, або в інших формах.

Об'єктом вкладень є, як правило, капітали інвестиційних фондів, які надалі самі вкладають ці кошти у приватні середні компанії, або в капітали банків з метою підтримки і розвитку фінансового сектора.

3. Програми розвитку банків. ЄБРР намагається допомогти місцевим банкам набути надійної репутації, яка б допомогла їм працювати на міжнародних фінансових ринках, мати доступ до інвестиційних ресурсів. ЄБРР може виступати у ролі гаранта. Здійснює програму різноманітної технічної допомоги банкам.

4. Співфінансування. Частка інвестицій ЄБРР у проєктах приватного сектора, як правило, обмежується 35%. Саме тому Банк виступає у ролі каталізатора залучення інших інвесторів.

Основними партнерами ЄБРР у співфінансуванні виступають:

■ *комерційні банки* - шляхом участі у кредитах ЄБРР, перевідступлення прав, боргових зобов'язань, паралельних кредитів і кредитних ліній;

■ *офіційні партнерські установи* - державні організації і фінансові установи, спеціально створювані на основі міжурядових угод;

■ *експортно-кредитні агенції* - на основі прямого фінансування експортно-кредитних та інвестиційно-страхових гарантій;

■ *міжнародні фінансові установи* - кредитування економічної і соціальної інфраструктур у приватному секторі й кредити під державну гарантію на здійснення великих проєктів [131, с. 367].

Україна вступила до ЄБРР у 1992 р. Мале та середнє підприємництво в нашій країні поки що розвинуте недостатньо, і міжнародне співробітництво з Банком максимально спрямоване на сприяння розвитку цього перспективного сектора економіки. Після вступу України до ЄБРР їй було відкрито кредитну лінію ЄС на суму 130 млн єкю, яку практично відразу було використано [131, с. 367].

Пріоритетами діяльності ЄБРР в Україні на сьогодні є:

- підтримка та розвиток приватного сектора;
- зміцнення позицій фінансового сектора;
- сприяння та допомога в реструктуризації та модернізації сектора енергетики;
- розвиток малих та середніх підприємств (МСП);
- сприяння реконструкції та реформам ключових секторів інфраструктури, а саме: секторів транспорту, телекомунікацій та комунальних послуг;
- підтримка підвищення ядерної безпеки [131, с. 367].

Найстарішою кредитною інституцією регіонального типу є Банк міжнародних розрахунків (**БМР**). Банк було засновано у ході реалізації плану Юнга після Першої світової війни 20 січня 1930 р. відповідно до міжурядових угод. Основна мета його створення полягала у врегулюванні проблем платежів Німеччини [26, с. 169].

Засновниками БМР стали група із шести центральних банків (Бельгії, Великобританії, Німеччини, Італії, Франції та Японії) і група банків США на чолі з Банкірським домом Моргана. За згодою сторін Банк був розташований у Швейцарії, яка надала йому Установчу хартію, але його діяльність регулюється міжнародним правом. Нова міжнародна організація повинна була сприяти співробітництву центральних банків країн-учасниць і надавати додаткові можливості щодо здійснення міжнародних фінансових операцій. БМР розпочав свою діяльність 17 травня 1930 р. у Базелі. До 1932 р. його учасниками стали ще 19 країн Європи [26, с. 169].

Банк міжнародних розрахунків незмінно залишається центральною банківською установою на світовій арені. Він належить центральним банкам країн-членів, контролюється ними, надає чимало суто спеціалізованих послуг центральним банкам як членам БМР, так і іншим центральним банкам [26, с. 169].

Одна з основних цілей міжнародної діяльності Банку полягає в зміцненні міжнародної фінансової стабільності. Це визначає місце і роль банку в системі міжнародних відносин: БМР є місцем зустрічі представників центральних банків; є банком центральних банків - зберігає їх депозити, які становлять значну частку світових валютних резервів, здійснює розрахунки між ними на кліринговій основі; є агентом або довіреною особою з різноманітних міжнародних фінансових домовленостей [26, с. 170].

У 2020 році членами БМР були 63 центральних банки країн Європи, Азії, Африки та США, ряд країн очікують рішення щодо включення їх до БМР.

За правовим статусом БМР є компанією з обмеженою відповідальністю, що має випущений акціонерний капітал. На капітал Банку кожна країна-учасниця в межах свого внеску може здійснити або пряму підписку на акції або продаж їх на відкритому валютному ринку. Усі акції мають рівні права на отримання щорічних дивідендів. БМР використовує золотий франк виключно як розрахункову одиницю при складанні балансових звітів. Виражені у доларах активи і пасиви конвертуються у золоті франки за фіксованим курсом 208 дол. США за унцію чистого золота (1 золотий франк = 1,94 дол. США), а інші валюти переводяться у золоті франки на основі їх ринкових курсів відносно долара [131, с. 368].

Адміністративна структура БМР має три органи: загальні збори акціонерів, рада директорів і правління. До складу Ради директорів входять шість керуючих центральних банків. Сьогодні членами ради директорів є керуючі центральних банків Бельгії, Німеччини, Італії, Великобританії, Франції і голова Ради керуючих ФРС США. Положення Статуту передбачає вибір у Раду ще не більше дев'яти керуючих інших центральних банків-членів. Зараз вибраними членами є Канада, Нідерланди, Швейцарія, Швеція та Японія. Із числа членів Ради директорів обирається голова і призначається президент банку [131, с. 368].

БМР виконує цілий ряд функцій. Зокрема він:

- здійснює широке коло банківських операцій з метою сприяння центральним банкам в управлінні їх валютними резервами, тобто БМР є банком центральних банків;

- слугує форумом (організатором) міжнародного грошово-кредитного і валютного співробітництва, у рамках якого періодично зустрічаються керівники центральних банків;
- виступає інформаційно-дослідним центром з питань грошово-кредитних та валютно-фінансових відносин;
- виконує функції агента та довіреної особи з виконання міжнародних фінансових угод, у тому числі до 1994 р. у рамках ЄС [26, с. 170].

Як банк центральних банків БМР виконує важливу функцію координатора діяльності цих банків. Водночас не тільки центральні банки-акціонери, а й інші центральні банки (близько 120), а також різноманітні міжнародні фінансові установи використовують БМР як банк. Крім здійснення взаємних міжнародних розрахунків, він надає усілякі фінансові послуги щодо управління зовнішніми резервами центральних банків [26, с. 170-171].

Крім того, БМР приймає від центральних банків короткострокові вклади (до трьох місяців) в іноземній валюті або золоті. Із цими коштами БМР виконує такі операції:

- операції з валютою і цінними паперами (в основному короткострокові державні цінні папери);
- депозитно-позичкові операції (надає центральним банкам забезпечені золотом або депозитами кредити, іноді надає незабезпечені (резервні) кредити на надто короткі строки);
- приймання урядових вкладів за особливими угодами (БМР не дозволено надавати кредити урядам або відкривати їм поточні рахунки);
- інвестиційні послуги управління портфелем цінних паперів;
- операції з купівлі-продажу і зберігання золота;
- інші послуги на світових ринках як агента або кореспондента центральних банків (проміжне фінансування) [26, с. 171].

БМР - це своєрідний форум, що сприяє міжнародному співробітництву банків. Він регулярно організовує у себе зустрічі (Базельські зустрічі) представників центральних банків країн-членів та інших центральних банків, співпрацює з Групою десяти. Головна мета цих зустрічей - досягнення високого ступеня взаєморозуміння з питань грошово-кредитного й економічного характеру, функціонування світової валютної системи тощо. БМР створює можливості для роботи різноманітних комітетів (як постійних, так і спеціальних), що вивчають і обговорюють конкретні питання: проблеми міжнародної заборгованості; впровадження фінансових інновацій, удосконалення фінансових інструментів, структури фінансових ринків, банківського нагляду, забезпечення ефективності і стабільності систем внутрішніх і міжнародних платежів і розрахунків тощо [26, с. 171].

Під егідою БМР і за його підтримки працюють *три комітети з розроблення та погодження нормативних банківських стандартів*:

1. Базельський комітет з банківського нагляду - розробляє мінімальні принципи ефективного банківського нагляду;
2. Базельський комітет з систем платежів і розрахунків - здійснює нагляд за міжнародними розрахунками і розробляє нові механізми міжнародних розрахунків. Найбільш значущими є його рекомендації щодо розрахунків за фінансовими деривативами, урахування системних ризиків тощо;
3. Постійний комітет з євровалют - вивчає і надає рекомендації щодо удосконалення банківського регулювання ринку євровалют [131, с. 370].

За роки свого існування БМР перетворився на провідний інформаційно-дослідницький центр з монетарних і фінансових проблем. Він збирає і публікує інформацію про стан на міжнародному ринку банківських і фінансових послуг. Дослідження банку мають прикладний характер. БМР готує міжбанківську базу даних, доступ до якої мають центральні банки. Вона містить інформацію про діяльність центральних банків на зовнішніх валютних ринках та про стан цих ринків [26, с. 171-172].

БМР своєю діяльністю сприяє виконанню міжнародних фінансових угод, надаючи з цією метою посередницькі і довірчі послуги. При цьому він діє як фіскальний агент або банк-депозитарій з міжнародних угод про позики. Так, БМР виконував роль агента приватної системи клірингових платежів і розрахунків в екю при Банківській асоціації екю (БАЕ). Нині він є агентом щодо клірингових платежів у євро. Крім того, Банк може виконувати інші різноманітні функції, наприклад агента з гарантування повернення боргу [131, с. 370].

Україна не є учасником БМР. Але Національний банк України розглядає можливості щодо організації співробітництва з БМР. Адже Банк міжнародних розрахунків є великою світовою організацією, яка сприяє міжнародному валютно-кредитному співробітництву, є банком центральних банків.

Список основних міжнародних організацій, членом яких є Україна, наведений нижче (табл. 20.2).

Список основних міжнародних організацій, членом яких є Україна

Таблиця 20.2

Назва організації		Приєднання
Організація Об'єднаних Націй		24 жовтня 1945 р.
Європейська економічна комісія ООН		28 березня 1947 р.
Співдружність Незалежних Держав		8 грудня 1991 р.
Європейський банк реконструкції та розвитку		13 квітня 1992 р.
Міжнародний валютний фонд		3 вересня 1992 р.
Група Світово го банку	Міжнародний банк реконструкції та розвитку	3 вересня 1992 р.
	Міжнародна фінансова корпорація	1993 р.
	Багатостороння агенція з гарантій інвестицій	1994 р.
	Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних спорів	7 липня 2000 р.
Міжнародна асоціація розвитку		27 травня 2004 р.
Партнерство заради миру		8 лютого 1994 р.
Організація з безпеки і співробітництва в Європі		1 січня 1995 р.
Рада Європи		9 листопада 1995 р.
Центральноевропейська ініціатива		31 травня 1996 р.
Рада євроатлантичного партнерства		29 травня 1997 р.
ГУАМ - Організація за демократію та економічний розвиток		10 жовтня 1997 р.
Чорноморський банк торгівлі та розвитку		1998 р.
Організація чорноморського економічного співробітництва		1 травня 1999 р.
Чорноморська військово-морська група		2 квітня 2001 р.
ЄврАзЕС		травень 2002 р.
Єдиний економічний простір		19 вересня 2003 р.
Європейське енергетичне співтовариство		17 листопада 2006 р.
Світова організація торгівлі		16 травня 2008 р.

Джерело: за даними Міністерства закордонних справ України

В цілому можна підсумувати, що поглиблення співробітництва України з міжнародними фінансово-кредитними установами є важливою передумовою забезпечення стабільного економічного розвитку нашої держави в умовах глобалізаційних процесів та зміцнення між-державних фінансових відносин.

ТЕМА 19. ФІНАНСОВА СИСТЕМА ТА ЇЇ ОСНОВНІ СКЛАДОВІ

19.1. Фінансова система та характеристика її сфер і ланок.

19.2. Поняття фінансової системи.

19.3. Система управління фінансами в Україні.

19.1. Фінансова система та характеристика її сфер і ланок.

Фінансова система сукупність окремих її ланок що мають особливості в створенні та використанні фондів фінансових ресурсів для фінансового забезпечення економічних і соціальних потреб суспільства в цілому, окремих його верств населення, господарських структур, окремих громадян. У правовому аспекті поняття “фінансова система” визначено як взаємопов’язане об’єднання в економіко-правовому просторі об’єктивного процесу розподілу вартості ВВП і суб’єктивного впливу на нього політики держави. Сучасними вітчизняними науковцями фінансова система розглядається як сукупність економічних відносин та різноманітних фондів фінансових ресурсів які створюються і використовуються в місцях їхнього акумулювання з метою забезпечення економічного та соціального розвитку. З поглядів міжнародних науковців фінансова система відображається як:

- система форм і методів утворення, розподілу і використання фондів грошових коштів;
- сукупність організаційних структур та органів управління фінансами в країні;
- сукупність сфер фінансових відносин у процесі яких формуються грошові фонди;
- сукупність певних ланок фінансових відносин які за принципом функціонального призначення мають свої особливості у створенні і використанні грошових коштів.

Сферу фінансової системи утворюють рівні економічної системи:

1. макрорівень (державні фінанси);
2. мікроекономічний рівень (фінанси суб’єктів господарювання);
3. рівень світового господарства (міжнародні фінанси).

Щодо структури фінансової системи України існують різні тлумачення, тому як економічна наука не має єдиної думки. За внутрішньою будовою фінансова система являє собою сукупність відносно відособлених взаємопов’язаних фінансових відносин, які відображають специфічні форми та методи розподілу та перерозподілу ВВП. Зовнішня сторона являє собою організаційну структуру фінансової системи – сукупність фінансових органів та інструментів управління фінансовими системами.

Властивості сучасної фінансової системи:

1. Ефективність (досягнення цілей, в установлений строк з найменшими витратами).
2. Неоднорідність, багатoeлементність (наявність багатьох підсистем та їх складових).
3. Емергентність (невідповідність властивостей окремих підсистем)
4. Ієрархія (наявність декількох рівнів, що дають можливість міжрівневих і гармонізації).
5. Внутрішньорівневих конфліктів, необхідність Багатофункціональність (одночасне виконання декількох функцій).
6. Гнучкість (можливість адаптації до умов функціонування, що змінилися, чи змін цілей в залежності від стану підсистем).
7. Надійність (властивість реалізувати задані функції з заданими параметрами до визначеного періоду часу).

8. Безпека (забезпеченість фінансових умов, що необхідні окремим об'єктам, суб'єктам, суспільству).

9. Стійкість (збереження можливості функціонувати в особливих, в т.ч. екстремальних умовах).

10. Вразливість (можливість пошкодження систем, втрати в наслідку помилкових, неправомірних дій).

11. Усталеність (можливість повернення до вихідного стану після усунення обурюючого впливу).

Принципи побудови фінансової системи:

- принцип самостійності
- кожна ланка фінансової системи є самостійною і відмінною від іншої;
- єдності – спільна ціль для всіх;
- функціонального призначення ланок – способи і методи керування країною.

19.2. Поняття фінансової системи.

У структурі фінансової системи основним елементом є державні фінанси сприяють розв'язанню певних соціальних проблем, підтримують які складають першу сферу фінансової системи країни. Складові державних фінансів виконують певні функції, забезпечують здійснення фінансово економічної політики, розвиток культури та мистецтва. Одним із основних напрямків державних фінансів є узгодження інтересів усіх членів суспільства і секторів економіки.

Державні фінанси включають:

- державний кредит;
- державний та місцеві бюджети;
- державні призначення; фонди цільового
- фінанси підприємств і організацій державної форми власності.

Центральною ланкою фінансової системи є бюджет держави, який виражає економічні відносини щодо формування і використання загальнодержавного фонду грошових коштів.

Бюджет держави за формою це фінансовий план органів влади всіх рівнів управління. У сфері державних фінансів грошові потоки відображають відносини перерозподілу ВВП, це зовнішні відносини Зведений бюджет держави складає сукупність усіх видів бюджетів в Україні. Мобілізуючи доходи до бюджету, держава впливає на фінансові можливості господарських структур і громадян, використовуючи податковий механізм (за допомогою елементів системи оподаткування: об'єктів оподаткування, ставок податків і пільг, податкових санкцій та амністій та ін., а також створюючи сприятливий інвестиційний клімат для залучення зовнішніх джерел фінансування.

Державні фонди грошових коштів – мають цільове призначення і знаходяться в розпорядженні центральних та місцевих органів влади. Державні цільові фонди фонди грошових коштів, які мають цільове призначення і знаходяться в розпорядженні центральних та місцевих органів влади. Вони використовуються для розширення обсягу соціальних послуг населенню, розвитку галузей інфраструктури, надання суспільної допомоги непрацездатним і малозабезпеченим громадянам. В державних систему цільових фондів України входить біля 20 різноманітних фондів.

Найбільшими з них є;

- Пенсійний фонд;
- Фонд соціального страхування у зв'язку з професійних захворювань та тимчасовою втратою працездатності, зумовленими народженням і похованням;
- Фонд соціального страхування на випадок безробіття;

- Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та
- Державний інноваційний фонд.
- Фонд соціального захисту інвалідів;
- Фонд охорони навколишнього природного середовища.

Державний кредит сукупність відносин, у яких держава виступає як позичальник коштів (а її кредиторами є юридичні та фізичні особи), кредитор і гарант.

Існування державного кредиту в складі загальнодержавних фінансах пов'язано з постійним протиріччям між потребами держави і її фінансовими можливостями, з хронічною нестачею централізованих фінансових ресурсів і, зокрема, з бюджетним дефіцитом. Найважливішими формами державного кредиту є державні позики, грошово-речові лотереї, використання частини вкладів населення в ощадних установах, використання коштів Державного позикового фонду.

До другої сфери фінансової системи включають фінанси підприємств, організації, установ – як сукупність економічних відносин на рівні окремих суб'єктів господарювання пов'язаних з формуванням, розподілом та використанням коштів в процесі здійснення господарської діяльності.

Фінанси підприємств пов'язані з іншими ланками через рух грошових і товарних потоків у формі платежів і внесків до бюджету і цільових фондів, торгових угод, експортно-імпортних операцій на фінансовому ринку, в т.ч. кредитному.

Фінанси суб'єктів підприємницької діяльності є вихідною ланкою фінансової системи, оскільки саме тут створюється більша частка ВВП. Від стану фінансів комерційних підприємств багато в чому залежить загальне фінансове становище в країні, адже комерційні підприємства є основним платником податків до бюджету, а також внесків у державні цільові фонди.

Фінанси домогосподарств забезпечення відображають рівень життя фінансового забезпечення населення. та Є засобом створення та використання фондів фінансових ресурсів для особистих потреб громадян. Доходи домогосподарств формуються із таких джерел як: заробітна плата працюючих, пенсії, соціальні допомоги, доходи від підсобних господарств та присадибних ділянок, доходи від бізнесу, дивіденди (%). Основну частку видатків домогосподарств в Україні становлять видатки на житло, харчування, одяг, речі побутового вжитку.

Третя сфера які відображають перерозподільні охоплює міжнародні фінанси відносини між суб'єктами різних країн в процесі зовнішньоекономічної діяльності та пов'язані з формуванням та використанням фондів фінансових ресурсів на міжнародному рівні. Відносини між ними можуть виступати у формі прямого товарообміну (бартер, взаємозалік), а також у вигляді грошових розрахунків і взаєморозрахунків.

У четверту сферу входить фінансовий ринок ланка фінансової системи, яка створює і використовує фонди фінансових ресурсів у тих випадках, коли інші ланки фінансової системи не можуть діяти ефективно.

Фінансовий ринок охоплює:

1) Ринок цінних паперів – кошти що мобілізуються на потреби господарської діяльності шляхом випуску і реалізації цінних паперів, які є гарантом повернення вкладених коштів і одержання прибутку.

2) Ринок грошей – фонди фінансових ресурсів які передбачені для зовнішньо-торгівельних операцій.

3) Ринок капіталів (кредитних ресурсів) – є формою залучення тимчасово вільних коштів на інвестиційні та інші потреби. Регулюється за допомогою облікової ставки НБУ. До п'ятої сфери надходить ринок страхування Відокремлена ланка фінансової системи з приводу формування і використання колективних страхових фондів. Розрізняють

страхування державне і недержавне; обов'язкове і добровільне; майнове, особисте, страхування відповідальності; за ознаками об'єкту і суб'єкту страхування, страхових випадків кожна форма розділяється на види. Страхові фонди створюються за рахунок страхових внесків юридичних та фізичних осіб і перебувають в розпорядженні страхових організацій і страхових компаній різних форм власності. Можуть використовуватись також як інвестиційні та кредитні ресурси в економіці до настання страхового випадку.

19.3. Система управління фінансами в Україні.

Президент України як голова держави створює консультативні, дорадчі та інші органи та служби в межах повноважень та кошторисів, підписує закони, має право на ВЕТО.

Верховна рада України (ВРУ) найвищий орган законодавчої влади, що ухвалює закони (і фінансові відносини в тому числі), основні напрямки бюджетної політики, здійснює контроль за його виконанням, приймає рішення що до звіту про його використання.

Кабінет міністрів (Кабмін) найвищий орган виконавчої влади, забезпечує проведення фінансової, податкової, інвестиційної політики, організовує розроблення проекту закону про державний бюджет. Забезпечує виконання бюджету та звітує про його виконання.

Органи місцевого самоврядування (ОМС) мають право самостійно проектувати місцевий бюджет, затверджують і виконують його. Розпоряджаються коштами. Мають право випускати місцеві позики, лотереї, цінні папери, а також отримувати кредити в банківських установах, розміщувати кошти в банках для отримання відсотків та поповнення місцевого бюджету.

Міністерство фінансів (Мінфін) Державна фінансова інспекція (раніше КРУ) здійснює системою. керування фінансовою Організовує роботу на місцях щодо проведення ревізій узагальнюють і наслідки, ревізії та перевірки перевірок, проводять фінансової діяльності, стану та збереження коштів і матеріальних. цінностей, достовірності обліку і звітності в міністерствах, відомствах, державних комітетах та інших органах державної виконавчої влади.

Державне казначейство створене управління з метою коштами ефективного державного бюджету, підвищення оперативності у фінансуванні видатків. Державна фіскальна служба України (ДФСУ) (до цього було Міністерство доходів і зборів України, ще раніше Державна податкова служба).

Головні завдання ДФСУ – реалізація податкової та митної політики держави та розроблення проектів податкового та митного законодавства; – контроль за правильністю обчислення податків та інших платежів і своєчасності їх сплати; – облік надходжень податків та зборів до бюджету; – накладання штрафних санкцій і адміністративних стягнень на порушників податкового, валютного та митного законодавства; та багато інших.

Рахункова палата України (РПУ) є постійно діючим вищим органом державного фінансового контролю. Головними завданнями РПУ є: організація і здійснення контролю за своєчасним виконанням дохідної та видаткової частини державного бюджету, визначення ефективності та доцільності використання державних коштів. Аудиторська палата України здійснює сертифікацію осіб, які мають намір займатися діяльністю; затверджує аудиторською стандарти аудиту та програми підготовки аудиторів, а також за погодженням з Національним банком України програми підготовки аудиторів, які здійснюватимуть аудит банків; та ін.

Пенсійний фонд (ПФ) центральний орган виконавчої влади, що здійснює керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, провадить збір, акумуляцію та облік страхових внесків, призначає пенсії та готує документи для їх виплати, забезпечує своєчасне і в повному обсязі фінансування та виплату пенсій, допомоги на поховання, інших соціальних виплат, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України.

Соціальне страхування за уможливлює матеріальне забезпечення і підтримку непрацездатних громадян рахунок фондів, сформованих працездатними членами суспільства. Регулювання страхової діяльності в Україні здійснює Комітет з нагляду за страховою діяльністю. Законом України "Про страхування".

Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку законодавства, затверджує і розробляє обов'язкові акти для виконання центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, учасниками ринку цінних паперів, їх об'єднаннями та контролює їх виконання з питань, що належать до її компетенції. Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг Фінансові інститути:

1) Національний банк України (НБУ) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Здійснює регулювання грошового обігу, ефективне функціонування кредитної системи. Встановлює норму банківського резервування. Контролює національну валюту (курс).

2) банки Комерційні банки, які здійснюють універсальні банківські операції з різними організаціями, установами здебільшого за рахунок власних коштів та залучення кредитних ресурсів своїх клієнтів. Світова практика виробила два принципи побудови комерційних банків: а) принцип сегментування, коли банківська діяльність обмежена певним видом операцій чи сектором грошового ринку; б) принцип універсальності, коли будь-які обмеження щодо діяльності банків на грошовому ринку знімаються. В Україні функціонують два державні банки: експортно-імпорتنий та ощадний. Решта банків є приватними і мають статус акціонерних товариств і товариств з обмеженою відповідальністю.

3) Небанківські фінансово кредитні установи сюди можна віднести ломбарди, кредитні спілки.

4) Страхові це фінансові посередники, які компанії здійснюють виплати своїм клієнтам при настанні певних подій, обумовлених у договорі страхування (страховому полісі).

5) Міжбанківська валютна біржа

6) Фондова біржа проводить торги з купівлі-продажу іноземних валют. проводить операції з цінними паперами. Призначення – організація функціонування вторинного ринку. Фінансові посередники – виконують роль сполучної ланки між емітентами цінних паперів та інвесторами.

Сучасні проблеми розвитку фінансової системи України та шляхи її вдосконалення Основні проблеми діючої фінансової системи України:

1) Відсутність політики вітчизняного товаровиробника. захисту

2) Відсутність ефективної політики підтримки розвитку малого і середнього бізнесу.

3) Недосконала структура банкрутства (збанкрутують, а потім скуповуються за безцінок).

4) Неефективний контроль за сплатою податків. підприємств

5) Недостатній контроль за цільовим та раціональним використанням бюджетних коштів.

6) Високий рівень видатків на управління.

- 7) Не відокремленість державних цільових фондів від державного бюджету.
 - 8) Недостатні обсяги тимчасово вільних коштів у підприємств і населення, як результат – низькі ЗП.
 - 9) Низький рівень розвитку фінансового ринку.
 - 10) Нераціональне використання коштів залучених за допомогою державного кредиту.
 - 11) Низький рівень кредитування реального сектору економіки.
 - 12) Тіньова економіка (держава в державі).
- Вдосконалення фінансової системи має відбуватися через наступні заходи:
- 1) Чіткий розподіл фінансових ресурсів між центральними та регіональними органами влади (як на стадії формувань так і використання).
 - 2) Розширення функцій прав і можливостей регіонів з підвищенням їх відповідальності за результати діяльності.
 - 3) Перегляд витрат бюджету.
 - 4) Перегляд політики надання субсидій в напрямку їх скорочення.
 - 5) Формування необхідних резервів для їх використання замість залучення емісійних кредитів.
 - 6) Чітка організація діяльності державного казначейства з метою контролю за надходженням коштів та їх використанням.

ТЕМА 20. ПОДАТКИ ТА ПОДАТКОВА СИСТЕМА.

20.1. Сутність та характеристика податків.

20.2. Класифікація податків.

20.3. Податкова система.

20.1. Сутність та характеристика податків.

Існує три етапи розвитку податків:

- перший етап охоплює стародавній світ початок середніх віків і пов'язаний із зародженням оподаткування. Він характеризується нерозвиненістю і випадковим характером податків;

- другий – XVI – XVIII ст. Податки стають постійним джерелом державних доходів, хоч і не займають лідируючих позицій;

- третій етап припадає на XIX ст. і продовжується по наші часи. Характеризується визначенням податків основним джерелом доходів бюджету держави.

Податок - це комплексна фінансова категорія, яка характеризує фінансові відносини між державою і членами суспільства, що виникають в процесі розподілу ВВП з приводу вилучення державою частини валового національного доходу і перерозподілу її з метою фінансування державних витрат.

Податок за Податковим кодексом України – це обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, справляється з платників податку.

Податок має правову, економічну та суспільну характеристики. Правовий зміст податків проявляється через систему правових норм. Податки встановлюються виключно державою на підставі закону за юридично закріпленими правилами.

Економічний зміст податків - це інструмент державного розподілу і перерозподілу доходів та фінансових ресурсів. дає державі можливість впливу на сферу економічних суспільстві.

Податки мають певні ознаки:

1. законність – право на встановлення і введення податків має тільки держава;
2. імперативність (обов'язковість) – відповідність категоричним розпорядженням, що містяться у нормах податкового права, незалежно від розсуду суб'єкта оподаткування;
3. податки вносяться до бюджету;
4. податок – це відчуження частини власності суб'єктів на користь держави;
5. нецільовий характер – податки не мають цільового призначення;
6. безоплатність (безеквівалентність) – держава не зобов'язана надати платнику будь-який еквівалент внесеному платежу;
7. односторонній характер встановлення – податкові відносини мають односторонню спрямованість – від платника до держави;
8. безповоротність – податок надходить в бюджет та залишається там для фінансування потреб держави;
9. регулярність внесення - податок вноситься в бюджет періодично, у чітко встановлені законодавством строки, на відміну від інших податкових платежів, які характеризуються разовим внесенням при визначених умовах;
10. грошова форма внесення в бюджет.

Внесок – це внесення грошей або платіж (єдиний соціальний внесок).

Збір – плата, яка стягується з юридичних і фізичних осіб державними органами за право участі, користування будь-чим або за право здійснення тієї або іншої діяльності (збір за місця для паркування транспортних засобів).

Мито – плата, яка стягується з юридичних і фізичних осіб за здійснення в їх інтересах державними органами певних дій (мито, що сплачується з товарів, які переміщуються через митний кордон, або державне мито).

Загальні риси податків, внесків, зборів і мита:

- обов'язковий характер сплати у відповідні бюджети та фонди;
- стягнення їх на основі законодавчо закріпленої форми й порядку надходження;
- надходження їх до тих бюджетів і фондів, за якими вони закріплені;
- примусовий характер вилучення;
- відносно безеквівалентний характер платежів;
- контроль за їх сплатою органами Державної податкової служби.

Відмінності податків від зборів та мита можна умовно поділити за такими критеріями:

1. Елементи – податок вважається встановленим лише у тому випадку, коли визначені обов'язкові елементи оподаткування, зафіксовані у Податковому кодексі України. При встановленні зборів і мита визначаються їх елементи стосовно до конкретних платежів.

2. Мета – податки сплачуються з метою фінансового забезпечення діяльності держави, збори та мито - для задоволення певних потреб чи витрат установ.

3. Значення – податки відіграють важливу бюджетоформуючу роль та забезпечують більше 80 % доходів бюджету країни. Питома вага зборів і мит значно менша.

4. Періодичність сплати – податки мають певну періодичність сплати, у той час як збори і мита у більшості випадків мають разовий характер.

5. Обов'язок сплати – податок повинен сплачуватися в бюджет обов'язково при наявності об'єкту оподаткування, сплата збору і мита характеризується певною добровільністю.

6. Обставини – податки є безумовними платежами, у той час як збори і мита сплачуються при виникненні необхідності у платника в одержанні будь-яких послуг або здійсненні будь-яких дій.

7. Відносини відплати, на відміну від податків, характерні для зборів і мит у вигляді отримання платниками спеціальної вигоди внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій.

Згідно з Податковим кодексом України під час встановлення податку визначаються такі елементи:

- платники податку – фізичні особи, юридичні особи та їх відокремлені підрозділи, які мають, одержують об'єкти оподаткування або провадять діяльність, що є об'єктом оподаткування, і на яких покладено обов'язок із сплати податків та зборів;

- об'єкт оподаткування – предмет, що підлягає обкладенню;

- база оподаткування – конкретні вартісні, фізичні або інші характеристики певного об'єкта оподаткування;

- ставка податку – розмір податкових нарахувань на одиницю виміру бази оподаткування;

- порядок обчислення податку – здійснюється шляхом множення бази оподаткування на ставку податку із/без застосування відповідних коефіцієнтів;

- податковий період – період часу, з урахуванням якого відбувається обчислення та сплата окремих видів податків та зборів;

- податкові пільги – звільнення платника податків від обов'язку щодо нарахування та сплати податку та збору, сплата ним податку та збору в меншому розмірі за наявності певних підстав.

- строк та порядок сплати податку;

- строк та порядок подання звітності про обчислення і сплату податку.

Функції податку - це зовнішній прояв його внутрішньої сутності як форми перерозподільних відносин між державою і суб'єктами господарювання. Податкам притаманні дві основні функції – фіскальна та регулююча. Реалізація фіскальної функції пов'язана з формуванням доходної частини бюджету і створенням матеріальних умов для функціонування держави та задоволення загальносуспільних потреб.

Зміст регулюючої функції податків полягає у регулюванні грошових доходів, розподілі податкових платежів між галузями економіки, державою в цілому та її територіальними утвореннями, досягненні рівноваги між попитом і пропозицією, виробництвом і споживанням.

20.2. Класифікація податків.

Сутність податку як існуючих економіко-правової категорії розкривається в формах оподаткування. Різноманітність цих форм обумовила необхідність класифікації податків за певними ознаками.

За економічними ознаками об'єкту:

- податки на споживання — обов'язкові платежі, які стягуються в процесі споживання товарів, робіт і послуг, і їх плата залежить від обсягу споживання (ПДВ, акцизний податок, мито);

- податки на доходи та прибутки — обов'язкові платежі, які стягуються з доходу фізичних і доходу (прибутку) юридичних осіб при їх отриманні (податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток підприємств);

- податки на майно — обов'язкові платежі, які стягуються у зв'язку з володінням майном (податок на майно);

- податки на ресурси або ренту - платежі за користування державними природними ресурсами, які, зокрема, виконують функцію перерозподілу природно-ресурсної ренти (екологічний податок).

За джерелами обкладення:

- на зароблені доходи – податки, які стягуються із доходів, зарплати і гонорарів (податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток підприємств);
- на незароблені доходи – податки, які стягуються з дивідендів, відсотків по внесках, приросту вартості нерухомості та цінних паперів, ренти із земель і будинків, матеріальної допомоги.

За суб'єктом оподаткування:

- юридичні особи – податки, платниками яких є тільки юридичні особи (податок на прибуток підприємств);
- фізичні особи – податки, платниками яких є тільки фізичні особи (податок на доходи фізичних осіб);
- змішані – податки, платниками яких можуть бути як юридичні, так і фізичні особи (мито, єдиний податок).

За повнотою прав використання податків:

- закріплені – податки, які повністю або частково закріплені як дохідне джерело конкретного бюджету (єдиний податок, податок на майно);
- регулюючі – податки, які можуть надходити до різних бюджетів (екологічний податок, податок на прибуток підприємств).

За способом стягнення:

- окладні – податки, по яким для кожного платника визначається розмір податку – оклад – по ставці на одиницю обкладення (податок на доходи фізичних осіб, податок на майно);
- розкладні – податки, величина яких довільно розподілялася між платниками (мали місце в період становлення податкової системи).

За часом дії:

- звичайні - це постійно діючі податки (акцизний податок, податок на прибуток підприємств);
- надзвичайні – податки, які вводяться на якийсь час, через надзвичайні умови (військовий збір).

За видом ставки:

- прогресивні – податки, у яких середня податкова ставка підвищується зі збільшенням рівня доходу (податок на доходи фізичних осіб);
- регресивні - податки, у яких середня ставка податку знижується при збільшенні рівня доходу;
- пропорційні – податки, які ґрунтуються на адвалорних ставках, що встановлюються в однаковому відсотковому відношенні до об'єкта податку без урахування диференціації його величини (ПДВ, податок на прибуток підприємств);
- тверді – податки, ставки яких встановлені в абсолютних сумах на одиницю обкладання (акцизний податок) або в сумах, кратних неоподатковуваному мінімуму доходів громадян (державне мито).

За характером використання:

- загальні використовують поточних – і податки, на які фінансування капітальних загальнодержавних потреб. До них переважаюча частина відноситься податків;
- спеціальні – податки, які мають цільове призначення (єдиний соціальний внесок).

За способом справляння:

- по декларації – податки, які сплачуються після отримання доходу особою, яка отримала цей дохід (податок на прибуток підприємств);
- у джерела – податки, які утримуються податковим агентом і сплачуються платником податку до отримання доходу (податок на доходи фізичних осіб);

– по кадастру – податки, які утримуються з об’єктів, диференційованих на групи за певною ознакою, і не залежать від прибутковості об’єкта (податок на майно).

За джерелами сплати:

– зарплата – податки, які сплачують із заробітної плати (податок на доходи фізичних осіб, єдиний соціальний внесок);

– виручка – податки, які сплачуються з виручки від реалізації продукції (єдиний податок);

– фінансовий результат – податки, які сплачуються з фінансового результату діяльності суб’єкта господарювання (податок на прибуток підприємств);

– собівартість – податки, які відносяться на собівартість виготовленої продукції (єдиний соціальний внесок з суб’єкта господарювання).

За періодичністю сплати:

– регулярні - податки, сплата яких має регулярний характер у встановлені законом терміни (ПДВ, податок на прибуток підприємств);

– разові - податки, сплата яких не має регулярного характеру, а здійснюється при настанні певної події або вчиненні певної дії (мити, державне мито, туристичний збір).

За формою стягнення: – грошові – податки, які сплачуються у грошовій (готівковій або безготівковій) формі (всі чинні податки в Україні);

– натуральні – податки, які сплачуються в бюджет у натуральній формі.

За правовою ознакою:

– загальнодержавні податки та збори - обов’язкові платежі, які встановлюються урядом і обов’язкові до сплати за єдиними ставками на всій території країни;

– місцеві податки та збори - обов’язкові платежі, які встановлюють місцеві органи влади і діють вони тільки на території даного регіону.

За способом перекладення:

– прямі – податки, які стягуються в результаті придбання і акумулювання матеріальних благ, залежать від доходу або майна, і платниками яких безпосередньо є власники цих доходів або майна (податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток, податок на майно);

– непрямі – податки, які визначаються розміром споживання і не залежать від доходу або майна платника, виступають у вигляді надбавки до ціни товару або послуги, і платником яких є кінцевий споживач даного товару або послуги (фіскальні монополії, акцизи і мито).

Фіскальна монополія – це повна або часткова монополія держави на виробництво і продаж деяких товарів (спиртні напої, тютюнові вироби, сіль і т. ін.) з метою збільшення за цей рахунок доходів державного бюджету.

Акцизи – це непрямі податки, які встановлюються у вигляді надбавки до ціни товарів. Кожний податок може потрапити до декількох груп, сформованих за різними ознаками.

20.3. Податкова система.

Система (від дав. гр. σύνστημα «сполучення») - множина взаємопов’язаних елементів й відношень між ними, відокремлена від середовища, і яка взаємодіє з ним, як ціле.

Визначення податкової системи в Податковому кодексі України - сукупність загальнодержавних та місцевих податків та зборів, що справляються в установленому порядку. Поняття «податкова система» розглядати вузькому у можна у та широкому сенсі. У вузькому значенні податкова система означає сукупність податків, зборів та інших платежів, що стягуються в установленому порядку. У широкому значенні податкова

система – це сукупність податків, зборів і платежів, законодавчо закріплених у державі; принципів, форм і методів їх встановлення, зміни або скасування; дій, що забезпечують їх сплату, контроль і відповідальність за порушення податкового законодавства. Податкову систему необхідно розглядати як сукупність чотирьох взаємопов'язаних складових (елементів):

- система оподаткування – сукупність податків, зборів і обов'язкових платежів, встановлених у державі;

- суб'єкти оподаткування або платники – особи, на які покладено юридичний обов'язок податки;

- законодавче забезпечення – сукупність нормативно-правових актів, які регламентують оподаткування; процес організаційне забезпечення – сукупність органів управління оподаткуванням, які забезпечують податковий процес з боку розробки законодавчих актів, контролю за нарахуванням та сплатою податків.

У відповідності з Податковим кодексом податкове законодавство України ґрунтується на таких принципах:

- загальність оподаткування – кожна особа зобов'язана встановлені податки платником яких вона; сплачувати та збори,

- рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації - забезпечення однакового підходу до всіх платників податків незалежно від соціальної, расової, національної, релігійної приналежності, форми власності юридичної особи, громадянства фізичної особи, місця походження капіталу;

- невідворотність настання визначеної законом відповідальності у разі порушення податкового законодавства;

- презумпція правомірності рішень платника податку в разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу;

- фінансова достатність – встановлення податків та зборів з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його надходженнями;

- соціальна справедливість – установлення податків та зборів відповідно до платоспроможності платників податків;

- економічність оподаткування – установлення податків та зборів, обсяг надходжень від сплати яких до бюджету значно перевищує витрати на їх адміністрування;

- нейтральність оподаткування – установлення податків та зборів у спосіб, який не впливає на збільшення або зменшення конкурентоздатності платника податків;

- стабільність – зміни до будь-яких елементів податків та зборів не можуть вноситися пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки;

- рівномірність та зручність сплати – установлення строків сплати податків та зборів, виходячи із необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджетів для здійснення витрат бюджету та зручності їх сплати платниками;

- єдиний підхід до встановлення податків та зборів – визначення на законодавчому рівні усіх обов'язкових елементів податку.

ТЕМА 21. БЮДЖЕТ ТА БЮДЖЕТНА СИСТЕМА.

21.1. Економічна сутність бюджету, його ознаки.

21.2. Бюджетна система та бюджетний устрій.

21.3. Теоретичні аспекти організації міжбюджетних відносин.

21.1. Економічна сутність бюджету, його ознаки.

Термін «бюджет» В бюджетному кодексі наведено термін «бюджет» державний розпис доходів і видатків як план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду. «Budget»(анг.) з терміну «bulga» пізніше утворилося budget, в перекладі торба, гаманець, яке надалі у такому ж написанні перейшло у французьку мову.

Специфіка бюджетних відносин як частини фінансових відносин:

- виникають в результаті вторинного перерозподілу ВВП, а відтак неодмінним його учасником є держава;

- пов'язані з формуванням, розподілом і використанням централізованих фондів грошових коштів, призначених для задоволення потреб суспільства у благах.

Ознаки бюджету: економічні відносини, які як економічна категорія: виникають між державою в особі державних органів влади та органів місцевого самоврядування з однієї сторони і юридичними й фізичними особами – з іншої, з приводу утворення централізованого фонду коштів держави, його розподілу і використання з метою задоволення суспільних благ :

- за матеріальним змістом: централізований фонд коштів, які перебуваючи у постійному русі, утворюють вхідні, вихідні грошові потоки

- за формою прояву: основний фінансовий план баланс доходів та видатків держави на відповідний період, що має законодавче забезпечення

- за характером прояву: правовідносини, що регулюються нормами права, юридично закріплюються відповідним правовим актом – Законом «Про державний бюджет», який є основою організації бюджетного процесу

- за організаційною структурою: центральна ланка фінансової системи, що впливає на пропорції перерозподілу ВВП між іншими сферами та ланками, обумовлюють одне одного для забезпечення реалізації фінансової політики держави.

Бюджет як складна багатоаспектна категорія:

- як суспільного грошового фонду;

- частина вартості валового внутрішнього продукту, відокремленої у процесі його руху, що перебуває у розпорядженні державної і місцевої влади й витрачається на ухвалені суспільством в особі представницьких органів цілі;

- з точки зору економічної теорії як системи економічних (грошових) відносин щодо створення і використання суспільного грошового фонду;

- у правовому аспекті як план створення і використання фінансових ресурсів на загальнодержавному і місцевому рівнях, який затверджується відповідними представницькими органами;

- у політичному аспекті як документа компромісу різних політичних сил представницького органу влади, який своїм волевиявленням затверджує обсяг суспільного грошового фонду і цим ставить уряд під суспільний контроль.

Державний бюджет як економічна категорія: відображає грошові відносини, які виникають між державою та підприємствами, організаціями, установами всіх форм власності і фізичними особами з приводу утворення централізованого фонду грошових коштів держави і його використання на розширене відтворення, підвищення рівня життя та задоволення інших суспільних потреб.

Зміст бюджетних відносин характеризується такими напрямками грошових відносин

- між державою та підприємствами, організаціями й установами державної форми власності;

- державою та підприємствами, організаціями й установами змішаної форми власності;

- державою та підприємствами, організаціями й установами, що знаходяться у приватній власності;

- державою і громадськими організаціями;

- державою та населенням;

- між іншими державами та міжнародними організаціями

Специфічними ознаками бюджетних відносин є:

- перерозподільний характер

- бюджет виконує функції перерозподілу валового внутрішнього продукту між галузями, регіонами, соціальними верстами населення, перерозподіл у часі при використанні державних позик;

- всеохоплюючий характер – бюджетними відносинами охоплені всі фізичні й юридичні особи;

- законодавче регулювання здійснюється за трьома напрямками.

Стан бюджету як фінансового плану характеризується трьома показниками:

- рівновагою доходів і видатків бюджету;

- бюджетним профіцитом перевищенням доходів над видатками;

- бюджетним дефіцитом – перевищенням видатків над доходами. Для реалізації бюджетної політики у державі створюється бюджетний механізм.

Бюджетний механізм: сукупність певних видів бюджетних відносин, специфічних методів мобілізації та використання бюджетних коштів

21.2. Бюджетна система та бюджетний устрій.

Бюджетна система - сукупність різних видів бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного й адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права.

Складові бюджетної системи України:

- державний бюджет;

- місцеві бюджети.

Бюджетна система України ґрунтується на таких принципах:

- принцип повноти;

- принцип обґрунтованості;

- принцип ефективності;

- принцип субсидіарності;

- принцип єдності бюджетної системи України;

- принцип збалансованості;

- принцип самостійності;

- принцип цільового використання бюджетних коштів ;

- принцип справедливості і неупередженості;

- принцип публічності та прозорості.

Бюджетний процес регламентована нормами права діяльність, пов'язана зі складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що становлять бюджетну систему України.

Стадії бюджетного процесу:

- складання проектів бюджетів;
- розгляд та прийняття закону про державний бюджет України, рішень про місцеві бюджети;
- виконання бюджету, в тому числі у разі необхідності внесення змін до закону про Державний бюджет України, рішення про місцеві бюджети;
- підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.

Завдання бюджетного планування:

- достовірне визначення обсягу та джерел формування доходів бюджету;
- оптимальний розподіл видатків за окремими групами і галузями;
- збалансування бюджету.

21.3. Теоретичні аспекти організації міжбюджетних відносин.

Соціально-економічний розвиток будь-якої країни нерозривно пов'язаний із процесом руху коштів між бюджетами різних рівнів щоб забезпечити необхідним обсягом фінансових ресурсів кожного суб'єкта міжбюджетних відносин.

Міжбюджетні відносини - відносини між органами державної влади та місцевого самоврядування щодо розмежування повноважень та здійснення видатків та отримання доходів з метою конституційних функцій держави.

Підставою для – забезпечення розподіл виконання повноважень існування міжбюджетних відносин є визначені законодавством держави: між державною виконавчою владою та органами місцевого самоврядування;

- гарантія з боку держави щодо фінансування наданих повноважень органам місцевого самоврядування;
- розмежування доходів і видатків між ланками бюджетної системи.

Економічний аспект міжбюджетних відносин визначається економічними функціями держави та органів самоврядування і включає:

- розмежування видатків бюджетів відповідно до розподілу повноважень між державною владою і місцевим самоврядуванням;
- забезпечення бюджетів доходами, достатніми для виконання покладених на них завдань;
- розмір трансфертів, що передаються з державного бюджету місцевим бюджетам і з місцевих бюджетів до державного бюджету;
- розмежування державної та комунальної власності;
- публічний контроль за витрачанням коштів.

Міжбюджетні відносини: відносини між державою, та місцевим самоврядуванням щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією, Бюджетним кодексом та Законами України.

ТЕМА 22. БЮДЖЕТНИЙ ДЕФІЦИТ ТА ДЖЕРЕЛА ЙОГО ФІНАНСУВАННЯ.

22.1. Економічна рівновага як основна передумова формування балансованого бюджету.

22.2. Концептуальні основи формування бюджетного дефіциту.

22.3. Джерела фінансування бюджетного дефіциту.

22.1. Економічна рівновага як основна передумова формування балансованого бюджету.

Вирішення проблеми економічної рівноваги у будь-якій країні світу, перш за все, полягає у формуванні правильного економічного мислення всіх верств населення і належить економічній науці. Саме економічна наука, узагальнюючи найбільш прогресивні ідеї та положення світової економічної думки, досвід економічно розвинутих країн та результати багатьох економіко-математичних досліджень, має сформулювати світогляд сучасної людини, підвищити її свідомість та створити дійсний потенціал майбутнього економічного та соціального розвитку. Основи теорії загальної рівноваги були закладені ще А. Смітом. Він першим сформулював наступну проблему: яким чином в умовах децентралізованої ринкової системи рішення, які приймаються незалежно одне від одного на рівні індивідуальних споживачів і фірм, можуть бути скоординовані так, що продавці продукції та покупці можуть знайти один одного і задовольнити свої потреби. А. Сміт вважав, що цей процес відбувається автоматично завдяки системі ринкових цін, побудованій на законах попиту та пропозиції. Але найбільш негативним явищем, яке відображає відхилення держави від стану економічної рівноваги, є безробіття. Безробіття як соціальне явище характеризується неможливістю певною кількістю громадян у працездатному віці знайти собі роботу за незалежних від них причин, а служба зайнятості не може запропонувати їм відповідної роботи.

Особливість безробіття, як економічного явища, полягає у його подвійному негативному ефекті: з одного боку, високий рівень безробіття сприяє недонадходженню у доходну частину бюджету та соціальні фонди, а з іншого - зростає навантаження на видаткову частину бюджету та ті самі фонди, з яких має здійснюватись фінансування тимчасово безробітних.

Безробіттю передують глибокі структурні зрушення в економіці, які стримують диспропорції між кількістю, якістю і структурою попиту та пропозиції праці; спади і кризи в економіці, які ведуть до скорочення попиту на працю і нерівномірне розміщення продуктивних сил, у результаті чого попит і пропозиція праці поділяються територіально.

За Дж. Кейнсом збільшення грошової маси в обігу створює благодатні умови для посилення інвестиційних процесів, сприяє збільшенню обсягів виробництва та вирішує проблему зайнятості населення. Як суттєву проблему не розглядав Дж. Кейнс і питання інфляції.

Майже з протилежними поглядами стосовно шляхів стабілізації економіки у середині 50-тих років XX століття виступив лідер монетаристської школи Мілтон Фрідмен, чия теорія розвитку капіталізму, як саморегульованої системи, що базується на ідеях монетаризму, було визнано антиподом кейнсіанській моделі державного регулювання економікою. Він відкрито виступав проти теорії Дж. Кейнса щодо втручання держави в економіку і державних заходів стосовно стимулювання попиту, доказуючи, що державне регулювання економіки є досить мало ефективним, і розглядав його в якості

загрози вільному ринку.

Для готівки М. Фрідмен запропонував темп приросту на рівні 3% на рік, для безготівкових грошей – 1 %. Тобто приблизно загальний щорічний приріст грошової маси має дорівнювати 4-5 %. Це ті самі відсотки, які мають обмежувати середньорічні темпи інфляції, щоб запобігти її посиленню. Так чи інакше, дослідження М. Фрідменом в області теорії грошей пов'язані з аналізом теорії Дж. М. Кейнса та його послідовників, які виходили з положення про несуттєвий вплив грошей на загальні витрати, споживання і ціни, а також із переконання про нездатність ринкової економіки автоматично досягнути необхідної зайнятості та стабільності цін.

Критику цих положень М. Фрідмен висловив у статті «Відносна стабільність швидкості обертання грошей та мультиплікатор інвестицій у Сполучених Штатах, 1897-1958 рр.», яка була написана у співавторстві з Д. Мейселменом.

У роботі показано, що споживчі витрати визначаються скоріше грошовою масою, ніж окремими статтями державного бюджету. Виходячи з визначальної ролі грошей відносно до цін і доходів, М. Фрідмен доводив, що зміни в інтенсивності зростання номінальних доходів переважно обумовлені змінами у зростанні грошової маси. Саме спільна стаття М. Фрідмена та Д. Мейселмена стала початком багаторічної полеміки з кейнсіанцями стосовно грошово-фіскальної політики, яка розпочалась у 60-70-ті роки і наслідком якої стали деякі зміни у монетарній політиці США.

Причину інфляції М. Фрідмен бачив також у політиці дефіцитного бюджетного фінансування. Незбалансований державний бюджет потребує постійних грошових емісій, які з часом стають неконтрольовані, сприяє посиленню податкового навантаження, яке негативно впливає на стан виробництва, та посилює інфляційні процеси. Обмеження державних витрат та співвідношення їх з доходами не вимагатимуть збільшення грошової маси, що, у свою чергу, буде сприяти уповільненню темпів інфляції.

Саме світовий досвід багатьох економічно-розвинутих країн та різних економічних теорій дозволяє визначити першочергові напрями та фактори підвищеного ризику на шляху досягнення економічної рівноваги у конкретній державі, навіть за умов, що кожна країна проходить свій, особистий шлях економічного та політичного розвитку.

22.2. Концептуальні основи формування бюджетного дефіциту.

Багатьом країнам світу, навіть тим, у яких розбудована потужна ринкова економіка, притаманно фінансово-економічне явище, яке в теорії і практиці добре відомо під назвою бюджетний дефіцит.

Дефіцит бюджету – це перевищення видатків бюджету над його доходами (з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету та їх поверненням до бюджету), яке є негативним проявом незбалансованості бюджету. Оскільки бюджетний дефіцит виникає за різних обставин, а також може відрізнятися за своєю формою та якістю прийняття розглядати різні види бюджетного дефіциту.

За формою прояву бюджетний дефіцит поділяється на:

- відкритий, тобто дефіцит, який було офіційно оголошено у законі про бюджет на відповідний рік (у випадку наявності відкритого дефіциту не тільки фіксуються загальні обсяги дефіциту, а також конкретизуються та затверджуються джерела його фінансування);

- прихований, тобто дефіцит, який офіційно не було визнано, але який проявляється у завищенні планових обсягів доходів та у включенні до складу доходів таких джерел, які не спрямовуються на фінансування планових видатків, а ідуть на покриття бюджетного дефіциту;

- квазіфіскальний (квазібюджетний) – це різновид прихованого дефіциту бюджету,

наявність якого обумовлюється квазіфіскальною діяльністю держави.

За причинами та характером виникнення бюджетний дефіцит може бути:

- вимушеним (пасивним), коли у держави не вистачає фінансових ресурсів у необхідних обсягах та коли має місце падіння виробництва ВВП, падіння рівня зайнятості та загальний економічний спад (фінансування спрямовується на покриття поточних витрат);

- свідомим (активним), коли бюджетний дефіцит є наслідком певної фінансової політики держави, а кошти спрямовуються на розвиток економіки та зростання обсягів ВВП (уряд свідомо стимулює сукупний попит у державі шляхом збільшення видатків бюджету, зниження податкових ставок та введення нових або розширення існуючих податкових пільг).

В залежності від урахування бюджетного дефіциту на стадії бюджетного планування можна розглядати:

- запланований, тобто дефіцит, який було заплановано і затверджено у законі про державний бюджет;

- фактичний, тобто дефіцит, який було отримано в процесі виконання бюджету та затверджено у звіті про виконання бюджету.

Оцінка бюджетного дефіциту за таким критерієм дозволяє проаналізувати якість бюджетного планування (достовірність основних прогнозних макропоказників, точність математичних розрахунків, можливість врахування непередбачених обставин) та ефективність виконання бюджету.

Збалансування доходів і видатків ще на стадії планування закладає основи для фактичного виконання бюджету у збалансованій формі. Водночас баланс між доходами і видатками на практиці досить складно реалізувати навіть на стадії планування, ще складніше реалізувати такий план при виконанні бюджету. Але такий стан ідеального бюджетного планування є конституційною нормою, прописаною у другій частині статті 95 Конституції України: «Держава прагне до збалансованості бюджету України».

За терміном дії бюджетний дефіцит поділяється на:

- тимчасовий – це дефіцит, який виникає у певні періоди часу та пов'язаний з конкретними негативними соціально економічними подіями;

- постійний – це дефіцит, який носить постійний характер та повторюється із року в рік (це більш типове явище для багатьох країн світу).

Такий підхід дозволяє оцінити у довгостроковому періоді стан державних фінансів, зокрема, та стан економіки країни загалом.

При аналізі бюджетного дефіциту в контексті його зв'язку з державним боргом прийнято розглядати:

- первинний дефіцит, тобто дефіцит, при розрахунку якого до складу видатків не включають витрати на сплату процентів за державним боргом (це дозволяє оцінити діяльність уряду, ефективність фінансової політики та стан економіки загалом на кожному конкретному етапі та формувати стратегію економічного розвитку держави з урахуванням виявлених проблем і помилок);

- операційний дефіцит – це різновид первинного дефіциту, при розрахунках якого процентні платежі за державним боргом були скориговані на темпи інфляції.

Розрізняють види бюджетного дефіциту і в залежності від економічного циклу, а саме:

- циклічний дефіцит – це дефіцит, який виникає під час економічного спаду, наслідком якого є зменшення доходів бюджету; у той самий час уряд з метою підтримання сукупного попиту збільшує бюджетні видатки, що призводить до такого стану, коли фактичний дефіцит перевищує циклічний дефіцит, а різниця між ними є

показником експансійного впливу бюджету, спрямованого на оздоровлення економіки;

– структурний дефіцит – це дефіцит, який розраховується як різниця між доходами бюджету, які могли бути отримані за умов повної зайнятості та фактичними бюджетними видатками.

Залежно від виду бюджету розрізняють:

- дефіцит державного бюджету;
- дефіцит місцевого бюджету.

Такий розподіл бюджетного дефіциту є притаманним для унітарних країн. У країнах з федеративним устроєм розглядають окремо: дефіцит федерального бюджету, дефіцит члена федерації та дефіцит місцевого бюджету. Це дозволяє більш детально проаналізувати та оцінити діяльність уряду та відповідних органів місцевого самоврядування.

Незалежно від виду бюджетного дефіциту, так чи інакше, він є наслідком незбалансованого бюджету який, у свою чергу, обумовлений порушенням економічної рівноваги у країні, яка знаходить свій прояв серед наступних причин:

- надзвичайні події масштабного характеру: війни, епідемії, катастрофи природного чи техногенного характеру, які потребують додаткового фінансування та на які не вистачило коштів резервного фонду бюджету;
- спад виробництва, обумовлений внутрішніми та зовнішніми кризовими явищами економічного та політичного характеру;
- недосконале фінансове законодавство;
- складність бюджетного планування в умовах ринкової економіки та в умовах глобалізації;
- розбалансована фінансово-кредитна система;
- посилення інфляційних процесів;
- соціальні конфлікти;
- інші фактори, які негативно впливають на економічний та соціальний стан у державі.

Рівень розраховується у відсотках від валового внутрішнього продукту країни. Також застосовується вимірювання бюджетного дефіциту у відсотках від національного доходу та від загального обсягу видатків державного бюджету. Дефіцит бюджету у країнах ЄС Так, для країн Європейського Союзу – членів Європейської валютної системи (ЄВС) та для країн, які мають наміри щодо вступу до ЄВС, відповідно до критеріїв валютно-фінансової конвергенції, визначених Маастрихтським договором, з метою забезпечення належного стану фінансових показників у довготривалому періоді та з метою запобігання надмірному бюджетному дефіциту та надмірній державній заборгованості дефіцит бюджету країни має становити не більше 3 % ВВП (референтно, тобто максимально допустима, величина).

Згідно зі ст. 104 Маастрихтського договору ця вимога може вважатися виконаною навіть тоді, коли рівень дефіциту у державі - потенційній учасниці ЄВС, перевищує референтну величину, але протягом останнього часу невпинно наближався до неї і, на час перевірки, майже досяг 3%-ї позначки.

В Україні відповідно до статті 14 Бюджетного кодексу України(БКУ) затвердження бюджету з дефіцитом у разі наявності обґрунтованих джерел фінансування бюджету з урахуванням особливостей, визначених статтею 72 цього Кодексу.

Водночас, прийняття бюджету з дефіцитом передбачає не абсолютну суму дефіциту, а тільки його граничне значення. Тобто граничний розмір дефіциту свідчить про таке перевищення видатків над доходами, які є обґрунтовані та мають реальні канали покриття.

Профіцит бюджету тобто перевищення доходів над видатками (з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету та їх поверненням до бюджету). Поняття «профіцит бюджету» в бюджетному законодавстві України з'явилося з прийняттям Бюджетного кодексу. Але його наявність не є загрозою для соціально-економічного стану. При цьому існують традиційні шляхи подолання профіциту бюджету. До них належать:

- відміна окремого податку (збору), або зменшення ставки податку (збору);
- погашення основної суми боргу;
- дострокове погашення відсотків за основною сумою боргу.

Профіцит бюджету в Україні затверджується з метою погашення боргу, забезпечення встановленого розміру оборотного залишку бюджетних коштів та придбання цінних паперів з урахуванням особливостей, визначених статтею 72 Бюджетного Кодексу України. Наявність бюджетного дефіциту у державі рано чи пізно призводить до необхідності пошуку з одного боку шляхів скорочення обсягів бюджетного дефіциту, а з іншого – до пошуку джерел фінансування бюджетного дефіциту.

22.3. Джерела фінансування бюджетного дефіциту.

На чолі багатьох функцій, які виконує держава, знаходиться регулювання розподілом та перерозподілом валового внутрішнього продукту між підрозділами виробництва, галузями економіки, адміністративно-територіальними формуваннями та різними верствами населення.

Добре відомо, що процес формування економічних умов відбувається, коли фінансовий рік вже триває. Незважаючи на те, що переважна більшість урядів схильна передбачати високі темпи економічного зростання, на практиці все відбувається трохи інакше і не завжди позитивні прогнози виправдовують себе у повній мірі. Тоді планується на найближчий рік незбалансований бюджет (з дефіцитом!) і одразу починається пошук джерел фінансування бюджетного дефіциту.

Існують два основних підходи щодо фінансування бюджетного дефіциту: інфляційний; неінфляційний. Найбільш доступним для будь-якої держави є інфляційний підхід, який базується на емісійному покритті бюджетного дефіциту та який полягає у грошово-кредитній емісії. У світі давно встановлений і доведений високий рівень прямо пропорційної залежності між кількістю грошей в обігу та рівнем інфляції.

Особливість грошової емісії, спрямованої на покриття бюджетного дефіциту, полягає в тому, що в обіг потрапляє велика кількість грошей не підтриманих товарною масою. І якщо наявність бюджетного дефіциту, сама по собі, вже є наслідком порушення економічної рівноваги в державі, то зростання індексу споживчих цін, у свою чергу, призводить до цілої низки негативних економічних явищ (падіння купівельної спроможності грошей, зменшення сукупного попиту, скорочення обсягів ВВП, зростання рівня безробіття, зростання навантаження на державні фінанси, що, у свою чергу, сприяє збільшенню обсягів бюджетного дефіциту, і т.д.), що тільки посилює процес порушення економічної рівноваги з усіма її негативними наслідками.

Саме тому більшість країн світу надають перевагу неінфляційному підходу покриття бюджетного дефіциту. В Україні відповідно до пункту 2 статті 15 Бюджетного кодексу «Джерелом фінансування бюджету не можуть бути емісійні кошти Національного банку України».

Сучасна економічна наука пропонує відносити збільшення доходів та скорочення видатків до неінфляційних шляхів покриття бюджетного дефіциту. Але на практиці може виникнути така ситуація, за якої застосування таких підходів або є досить складним, або є не можливим взагалі. І тоді основними джерелами покриття бюджетного дефіциту, які носять неінфляційний характер, є державні внутрішні та зовнішні запозичення.

Внутрішні джерела покриття бюджетного дефіциту

- доходи від випущених в обіг цінних паперів;
- кредити центрального банку.

До зовнішніх джерел покриття бюджетного дефіциту відносяться:

Зовнішні джерела покриття бюджетного дефіциту

- доходи від розміщення цінних паперів на зовнішньому ринку;
- кредити іноземних держав та міжнародних фінансових організацій.

В Україні право на здійснення державних внутрішніх та зовнішніх запозичень належить державі в особі члена

Кабінету Міністрів України, відповідального за формування та реалізацію державної бюджетної політики, або особи, яка виконує його обов'язки, за дорученням Кабінету Міністрів України. Кабінет Міністрів України визначає умови здійснення державних запозичень, у тому числі вид, валюту, строк та відсоткову ставку державного запозичення.

Основним негативним наслідком використання позикових коштів державою з метою покриття дефіциту бюджету через інститут державного кредиту є формування державного внутрішнього та зовнішнього боргу. І тільки коли бюджет формується і виконується з профіцитом, уряд отримує реальну можливість погашати частину своїх боргів.

Між тим, у сучасному світі проблема полягає в тому, що дуже часто країни змушені вдаватися до нових позик, щоб виконати свої зобов'язання за старими боргами. Але, якщо зобов'язання країни перевищують темпи зростання економіки, зовнішній борг можна розглядати як ще один податок, бо додаткові доходи спрямовуються не громадянам, а кредиторам; добробут населення погіршується, відбувається зниження інвестиційної активності, що у свою чергу призводить до подальшого падіння темпів економічного росту.

ТЕМА 23. МІСЦЕВІ ФІНАНСИ.

23.1. Місцеві фінанси у складі фінансової системи України.

23.2. Місцеві бюджети – провідна ланка місцевих фінансів.

23.1. Місцеві фінанси у складі фінансової системи України.

Формування науки про місцеві фінанси відбувалося в двох напрямках: по-перше, історично, на початку виникла наука про державні фінанси, а потім в її складі виділилося самостійне вчення про місцеві фінанси; по-друге, вчення про місцеві фінанси як наука виникло в процесі розширення поняття предмету фінансової науки, коли фінансове господарство обшин і інших територіальних колективів, які до цього були приватними, були включені до складу публічного фінансового господарства. Вчення про місцеві фінанси як сукупність теоретичних положень про фінансове господарство та фінансову діяльність місцевих органів влади остаточно сформувалося в 19 столітті і в кінці 19 сторіччя виділилося в самостійну фінансову науку. В Україні формування місцевих фінансів почалося після отримання Україною незалежності.

Формами місцевих фінансів є фінанси областей, районів, територіальних громад міст, сіл і селищ.,

Основні місцевої теорії самоврядування теорія державна природних прав обшини теорія місцевого самоврядування, теорія громадського самоврядування або теорія

суспільно господарського самоврядування.

Кожна з цих теорій по-різному пояснює взаємостосунки між державою і місцевих самоврядуванням.

Причиною функціонування місцевих фінансів є наявність територіальних колективів і відособлення функцій і завдань, які покладаються на їх органи влади.

Місцеві фінанси – це система формування, розподілу і використання грошових і інших фінансових ресурсів для забезпечення місцевими органами влади покладених на них функцій і завдань, як власних, так і делегованих. Місцеві як фінанси система включають: доходи, видатки, способи формування доходів, місцеві фінансові інститути, суб'єкти і об'єкти системи, відношення між суб'єктами системи, системою і іншими ланками фінансової системи.

Головним елементом фінансів місцевих органів влади є видатки, які є точним відображенням функцій і завдань, що покладаються на відповідні органи влади.

Функції і завдання місцевих органів влади – завдання, які доручаються місцевій владі центральним урядом, або так звані делеговані повноваження; – власні функції і завдання, які взагалі передано місцевим органам влади в межах місцевих інтересів і вони є їхньою невід'ємною власною компетенцією.

Факультативні витрати – це витрати, які здійснюються на власний розсуд місцевих органів влади на основі рішень, прийнятих представницькими органами.

Обов'язкові витрати здійснюються їх місцевими органами влади у обов'язковому порядку відповідно до законодавства по встановленому переліку.

Також існують видатки на виконання делегованих повноважень та на фінансування власних повноважень.

Види видатків місцевих органів влади за економічною ознакою:

- поточні або адміністративні витрати,
- капітальні (видатки розвитку) або інвестиційні витрати.

Наявність обумовлених функціями і завданнями видатків місцевих органів влади є причиною формування доходів цих органів влади.

Класифікація доходів місцевих органів влади за джерелами податкові, неподаткові доходи, залучення місцевими органами влади позикового капіталу, трансферти від центральної влади і органів влади вищого територіального рівня.

Доходи місцевих органів влади можуть бути класифіковані по їх економічній природі: власні доходи і передані місцевим органам власті (делеговані).

Основні способи формування доходів місцевих органів влади:

- комунальні платежі;
- доходи від комунального майна і землі;
- доходи від діяльності комунальних підприємств;
- залучення кредитних ресурсів і мобілізація коштів за рахунок комунальних позик;
- бюджетні трансферти.

Місцеві фінансові інститути це, з одного боку, сукупність норм права, звичаїв, традицій, культурних цінностей; з другого боку – це сукупність організаційних структур, які забезпечують функціонування місцевих фінансових систем.

Види місцевих фінансових інститутів:

- місцеві податки і збори;
- самостійні місцеві бюджети;
- позабюджетні, валютні і інші цільові фонди;
- комунальна власність;
- комунальний кредит, комунальні позики;
- фінанси комунальних підприємств;

– комунальні платежі і т.і.

23.2. Місцеві бюджети – провідна ланка місцевих фінансів.

Кожний бюджет складається з загального та спеціального фондів, які відрізняються один від одного наявністю чи відсутністю цільового направлення коштів. Крім того, використовується практика поділу бюджетних видатків на поточні та видатки розвитку.

Поточний бюджет включає доходи та видатки місцевих бюджетів, які утворюються і використовуються для покриття поточних потреб.

Бюджет розвитку включає доходи і видатки місцевого бюджету, які утворюються та використовуються для реалізації програм соціально-економічного розвитку відповідної території, що пов'язані зі здійснення інвестиційної та інноваційної діяльності.

Розмежування видатків рівнями бюджетної системи між За рахунок коштів державного бюджету здійснюються видатки на забезпечення конституційного ладу держави, державної цілісності та суверенітету, незалежного судочинства та інші видатки, які не можуть бути передані на виконання місцевій владі.

За рахунок коштів місцевого бюджету здійснюються видатки, які визначаються функціями держави та можуть бути передані на виконання місцевій владі з метою забезпечення найбільш ефективного їх виконання на основі принципу субсидіарності, та видатки, які мають місцевий характер.

З бюджетів сіл, їх об'єднань, селищ, міст бюджетів територіальних об'єднаних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, фінансуються бюджетні установи та заходи, які забезпечують необхідне першочергове надання соціальних послуг, гарантованих державою, і які розташовані найближче до споживачів.

З бюджетів міст обласного значення, а також районних бюджетів та бюджетів об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, фінансуються бюджетні установи та заходи, які забезпечують надання основних соціальних послуг, гарантованих державою для всіх громадян України.

З бюджету обласних бюджетів фінансуються бюджетні установи та заходи, які забезпечують гарантовані державою соціальні послуги для окремих категорій громадян, або фінансування програм, потреба в яких існує в усіх регіонах. Основу доходної бази місцевих бюджетів складають власні доходи і доходи на виконання делегованих повноважень.

Власні доходи це доходи, які формуються на основі рішень органу місцевого самоврядування на підвідомчій йому території і повністю йому належать.

За рахунок власних доходів місцеві органи влади виконують майже всі власні функції і завдання, які входять в сферу їх власної компетенції.

До доходів на виконання делегованих повноважень відносяться закріплені доходи, регулюючі доходи та міжбюджетні трансферти. Закріплені доходи – доходи, які повністю або певною частиною на довгостроковій основі закріплюються за певним рівнем місцевих бюджетів.

Регулюючі доходи – доходи, які надходять до місцевих бюджетів вигляді процентних відрахувань від загальнодержавних податків та зборів.

Міжбюджетні трансферти – кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого.

Види бюджетів, місцевих які дозволяється приймати дефіцитом міські бюджети виключно у частині дефіциту бюджету розвитку у разі наявності обґрунтованих джерел

фінансування (за рахунок запозичень).

Прийняття з дефіцитом інших місцевих бюджетів дозволяється за загальним фондом у разі використання вільного залишку бюджетних коштів.

Місцеві зовнішні запозичення можуть здійснювати лише Київська міська рада, міські ради міст обласного значення. Місцеві зовнішні запозичення шляхом отримання кредитів (позик) від міжнародних фінансових організацій можуть здійснювати всі міські ради.

Місцеві гарантії можуть надаватися за рішенням відповідної міської ради для забезпечення повного або часткового виконання боргових зобов'язань суб'єктів господарювання – резидентів України, що належать до комунального сектору економіки, розташовані на відповідній території та здійснюють на цій території реалізацію інвестиційних проектів, метою яких є розвиток комунальної інфраструктури або впровадження ресурсозберігаючих технологій. Такі гарантії надаються на умовах платності, строковості, забезпечення виконання зобов'язань.

ТЕМА 24. ДЕРЖАВНІ ФОНДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.

24.1. Зміст та роль державних фондів соціального забезпечення.

24.2. Пенсійний Фонд України.

24.3. Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.

24.4. Фонд соціального страхування України.

24.1. Зміст та роль державних фондів соціального забезпечення.

Державні фонди соціального забезпечення створюються з метою фінансування таких суспільних потреб, як надання соціальних гарантій громадянам у разі настання певних непередбачуваних подій, пов'язаних зі здоров'ям людини та її непрацездатністю.

За економічним змістом фонди соціального забезпечення є сукупністю грошових відносин, пов'язаних з перерозподілом та розподілом, використанням частини вартості національного доходу, яка призначена для фінансування цільових програм та підтримки певного рівня життя різних соціальних верств населення.

Види фондів соціального забезпечення: бюджетні та позабюджетні.

Бюджетні фонди соціального забезпечення входять до структури Державного бюджету України та створюються для здійснення пріоритетних завдань економічного і соціального розвитку загальнодержавного рівня. На сьогоднішній день в Україні представлений один бюджетний фонд соціального забезпечення - Фонд соціального захисту інвалідів.

Позабюджетні фонди соціального забезпечення (цільові позабюджетні фонди) створюються з метою фінансування цільових програм та підтримки певного рівня життя різних соціальних верств населення при виникненні соціальних ризиків (страхових випадків) за видами соціального страхування (досягнення непрацездатного віку, втрата працездатності, годувальника, безробіття та ін.).

За визначенням Міжнародної організації праці, соціальний ризик в – це втрата доходу, що спричиняє необхідність матеріальної підтримки громадян для задоволення мінімальних потреб незалежно від індивідуальних можливостей. Державні позабюджетні фонди соціального забезпечення України:

– Пенсійний фонд України;

- Фонд їхніх загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття;
- Фонд соціального страхування України.

24.2. Пенсійний Фонд України.

Система пенсійного забезпечення України має три рівні:

I рівень – солідарна система;

II рівень – накопичувальна система;

III рівень – система недержавного пенсійного забезпечення.

Перший та другий рівні системи пенсійного забезпечення становлять систему пенсійного страхування загальнообов'язкового державного

Другий та третій рівні системи пенсійного забезпечення становлять систему накопичувального пенсійного забезпечення.

Накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування базується на принципах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді або у відповідних недержавних пенсійних фондах – суб'єктах другого рівня системи пенсійного забезпечення та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат. Ця складова є обов'язковою накопичувальною системою з певними внесками і відповідним механізмом функціонування.

Система недержавного пенсійного страхування базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами при досягненні пенсійного віку додаткових пенсійних виплат. Солідарна система пенсійного забезпечення фінансується за рахунок коштів Пенсійного фонду України (ПФУ) та базується на принципах солідарності поколінь та субсидування.

Бюджет Пенсійного фонду України – це план утворення і використання цільового страхового фонду, що формується за рахунок страхових внесків до солідарної системи та надходжень з інших джерел, визначених законом.

Джерела формування коштів Пенсійного фонду України:

- власні надходження: сума єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЄСВ); кошти на виплату пенсій іноземним пенсіонерам, які проживають на території України; кошти сплачені банками за користування тимчасово вільними коштами ПФУ;

- кошти на виплату різниці у пенсійному забезпеченні наукових працівників, що відшкодовується за рахунок небюджетних підприємств та установ, кошти підприємств на покриття фактичних витрат на виплату та доставку пенсій працівникам, зайнятим на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці за списком № 1, та списком № 2;

- кошти Державного бюджету України, в тому числі дотація на виплату пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, призначених за різними пенсійними програмами;

- кошти Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття;

- кошти Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань. Напрямки використання коштів Пенсійного фонду України:

- пенсійні виплати;
- надання соціальних послуг;
- фінансування витрат, пов'язаних адміністративних з виконанням функцій, покладених на органи ПФУ;
- оплата послуг з виплати та доставки пенсій;

- формування резерву коштів ПФУ.

Види пенсійних виплат:

- пенсія за віком;
- пенсія по інвалідності;
- пенсії за вислугу років;
- пенсія у разі втрати годувальника;
- соціальна пенсія;
- довічне утримання суддів у відставці при повному на неповному стажі.

Особа може мати право одночасно на декілька видів пенсій, проте, вибирається тільки одна з них.

Надання соціальних послуг здійснюється за рахунок коштів Пенсійного фонду України у вигляді допомоги на поховання пенсіонера.

24.3. Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття створений для фінансування програм зайнятості населення, він здійснює управління страхуванням на випадок безробіття, контроль за використанням коштів, надає забезпечення та соціальні послуги. Гарантом забезпечення застрахованих осіб та надання їм відповідних соціальних послуг виступає держава.

Джерела формування коштів Фонду соціального страхування випадок безробіття:

- страхові внески страхувальників (суми ЄСВ, визначені пропорційно за видом соціального страхування);
- на суми фінансових санкцій за порушення встановленого порядку сплати страхових внесків використання коштів фонду;
- кошти Державного бюджету України, які спрямовуються до фонду у випадках, встановлених законом;
- доходи від розміщення тимчасово вільних коштів, у тому числі резерву коштів фонду;
- благодійні внески підприємств, установ та організацій; – інші надходження відповідно до законодавства України.

Напрямки витрачання коштів соціального страхування Фонду на випадок безробіття:

- виплата матеріального забезпечення безробітним;
- надання соціальних послуг у сприянні працевлаштуванню незайнятого населення.

Види матеріального забезпечення безробітних:

- допомога по безробіттю, у тому числі одноразова її виплата для організації безробітним підприємницької діяльності; матеріальна допомога у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації безробітного;
- допомога на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні.

Застраховані особи, визнані у встановленому порядку безробітними, мають право на отримання допомоги по безробіттю.

Розмір допомоги по безробіттю залежить від середньої зарплати за останній рік, загального страхового стажу та сплати страхових внесків.

Види соціальних послуг для безробітних:

- професійна перепідготовка, підготовка або підвищення кваліфікації та профорієнтація;

- пошук підходящої роботи та сприяння у працевлаштуванні, у тому числі шляхом надання роботодавцю дотації на створення додаткових робочих місць для працевлаштування безробітних та фінансування організації оплачуваних громадських робіт для безробітних;

- інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням.

Окрім видатків на матеріальне забезпечення та соціальні послуги до видатків фонду належать:

- розвиток та супроводження Єдиної інформаційно-аналітичної системи державної служби зайнятості;

- відшкодування ПФУ витрат, пов'язаних із достроковим виходом працівників на пенсію;

- утримання та забезпечення діяльності виконавчої дирекції та її робочих органів, Інституту підготовки кадрів Державної служби зайнятості України, управління фондом;

- створення умов прийому, надання соціальних послуг та розвиток матеріальної бази;

- спрямування коштів на створення нових робочих місць для забезпечення зайнятості мешканців вугледобувних регіонів;

- формування резерву фонду.

Фактори, що призводять до підвищення рівня безробіття:

- економічне становище;

- наявність досвіду роботи у молодого працівника(стаж);

- зміни пріоритетності кваліфікації працівників;

- особисті вимоги особи до умов своєї праці на підприємстві.

24.4. Фонд соціального страхування України.

Фонд соціального страхування України – це державний цільовий фонд, який здійснює керівництво та управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням від нещасного випадку, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та медичним страхуванням.

Головною функцією Фонду соціального страхування України є мобілізація страхових коштів для своєчасного та повного фінансування, визначених законодавчо матеріального соціальних забезпечення послуг загальнообов'язковим видів та за державним соціальним страхування від нещасного випадку, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та медичним страхуванням.

Завданнями Фонду соціального страхування України є:

- реалізація державної політики у сферах соціального страхування, що забезпечуються даним фондом;

- профілактика нещасних випадків на виробництві;

- надання матеріального забезпечення, страхових виплат та соціальних послуг;

- здійснення перевірки обґрунтованості видачі та продовження листків непрацездатності застрахованим особам, у тому числі на підставі з електронного реєстру листків інформації непрацездатності;

- здійснення контролю за використанням роботодавцями та застрахованими особами коштів фонду;

- аналіз та прогнозування надходження коштів від сплати єдиного внеску.

Джерела формування коштів фонду соціального страхування:

- страхові внески страхувальників та застрахованих осіб;

- суми штрафів за недотримання законодавства про соціальне страхування;

- суми фінансових санкцій, застосованих до підприємств, установ, організацій та

фізичних осіб-підприємців за порушення встановленого порядку сплати страхових внесків та використання коштів фонду;

- суми адміністративних штрафів, накладених відповідно до закону на посадових осіб та громадян за порушення;

- суми не прийнятих до зарахування витрат страхувальника за соціальним страхуванням;

- доходи від розміщення тимчасово вільних коштів, у тому числі резерву коштів фонду; – капіталізовані платежі, що надійшли у випадках ліквідації страхувальників;

- доходи від реалізації майна, придбаного за рахунок коштів фонду;

- добровільні внески та інші надходження.

Кошти фонду витрачаються на:

- виплату матеріального забезпечення, страхових виплат та надання соціальних послуг, фінансування заходів профілактики страхових випадків;

- фінансування витрат на утримання та забезпечення діяльності фонду, його робочих органів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління, розвиток та функціонування інформаційно-аналітичних систем фонду;

- формування резерву коштів фонду.

Соціальне страхування зв'язку тимчасовою втратою працездатності передбачає надання видів матеріального забезпечення соціальних послуг:

- у з домога по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною);

- домога по вагітності та пологах; – домога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які таких та померли від нещасного випадку на виробництві);

- оплата лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань і травм.

Домога по тимчасовій непрацездатності здійснюється у вигляді часткової або повної компенсації у зв'язку з утратою заробітної плати, що стала в разі тимчасового захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням.

Страхові випадки при яких виплачується допомога тимчасовій по непрацездатності:

- тимчасова непрацездатність внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві;

- тимчасове переведення застрахованої особи відповідно до медичного висновку на легшу, менш оплачувану роботу;

- необхідність догляду за хворою дитиною або хворим членом сім'ї;

- догляд за дитиною віком до трьох років або дитиною-інвалідом віком до 18 років у разі хвороби матері або іншої особи, яка доглядає за цією дитиною;

- карантин, накладений органами санітарно-епідеміологічної служби;

- протезування з приміщення у стаціонар протезно ортопедичного підприємства;

- перебування в реабілітаційних відділеннях санаторно курортного закладу після перенесених захворювань і травм.

Обсяг допомоги по тимчасовій непрацездатності встановлюється у розмірі від 50 % до 100 % від середньої заробітної плати, що визначається страховим стажем та приналежністю до пільгових категорій осіб.

Домога по тимчасовій непрацездатності здійснюється за рахунок підприємства, установи, організації (за перші п'ять днів непрацездатності працівника) та за рахунок фонду (починаючи з шостого дня тимчасової непрацездатності працівника).

Соціальне страхування нещасних випадків виробництві професійного від на та захворювання, які спричинили втрату працездатності передбачає такі виплати:

- щомісячна грошова виплата;
- страхові виплати в установлених випадках одноразової грошової допомоги потерпілому (членам його сім'ї та особам, які перебували на утриманні померлого);
- страхові виплати, дитині, яка народилася інвалідом в результаті травмування на виробництві чи професійного захворювання її матері в період вагітності;
- страхові виплати на медичну та соціальну допомогу.

Сума щомісячної страхової виплати встановлюється відповідно до ступеня втрати професійної працездатності та середньомісячного заробітку, що потерпілий отримував до ушкодження здоров'я.

Крім страхових виплат потерпілим загальнообов'язкове соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності передбачає проведення заходів, спрямованих на попередження нещасних випадків, усунення загрози здоров'ю робітників, викликаній умовами праці.

Першочерговим завданням Фонду соціального страхування України є підвищення рівня профілактичної роботи, забезпечення певного балансу між коштами, що призначаються на профілактичні заходи, і витратами на страхові виплати потерпілим. Кошти на профілактичні заходи даватимуть більший ефект, якщо їх сума зростатиме одночасно із запровадженням матеріальної відповідальності роботодавця в разі заподіяння шкоди через порушення вимог охорони праці, допущення випадків травматизму або іншого ушкодження здоров'я працівника на виробництві.

Медичне страхування досі не закріплене як загальнообов'язкове. Впровадження обов'язкового медичного страхування забезпечить надання громадянам медичну допомогу належної якості, подолати дефіцит фінансування системи охорони здоров'я.

ТЕМА 25. ФІНАНСИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ.

25.1. Сутність фінансів суб'єктів господарювання та їх роль у складі фінансової системи.

25.2. Фінансові результати діяльності підприємства.

25.1. Сутність фінансів суб'єктів господарювання та їх роль у складі фінансової системи.

Важливою складовою фінансової системи держави виступають фінанси суб'єктів господарювання (підприємств), які відображають залучення суб'єктів господарювання фінансових відносин та безпосередню участь в них.

Фінанси суб'єктів господарювання – це економічні відносини, що виникають у процесі розподілу та перерозподілу ВВП, пов'язані з формуванням і використанням фінансових ресурсів підприємств.

В процесі свого функціонування підприємства створюють і реалізують товари та послуги, виступають одним із головних суб'єктів, що здійснює формування фінансових ресурсів держави (наприклад, шляхом сплати податкових платежів), та залучаються до взаємодії з іншими учасниками фінансових відносин.

Соціально-економічна сутність фінансів підприємств проявляється у їх функціях, які в цілому схожі з загальними та найбільш відомими функціями фінансів взагалі, однак мають деякі особливості.

Функцій фінансів підприємств

1. формування фінансових ресурсів у процесі функціонування суб'єкта господарювання через отримання доходів та їх акумулювання з метою розподілу за визначеними напрямками чи фондами;

2. розподіл і використання фінансових ресурсів у відповідності до потреб економічного (виробничого) циклу з метою забезпечення стабільності функціонування підприємства. Дана функція проявляється через використання грошових коштів на закупівлю сировини та матеріалів, формування фонду оплати праці, здійснення податкових платежів тощо;

3. здійснення контролю за рухом вартості та розподільчими відносинами, що мають місце в процесі функціонування підприємства з метою урахування економічних інтересів учасників та забезпечення отримання обґрунтованої норми прибутку на вкладений капітал.

Фінансові ресурси суб'єктів господарювання – це сукупність грошових коштів, що знаходяться у розпорядженні підприємства та призначені для здійснення його господарської діяльності.

Ознаки фінансових ресурсів суб'єктів господарювання

– фінансові ресурси являють собою певну сукупність грошових коштів, що формуються у формі фондів у процесі розподілу та перерозподілу ВВП та національного багатства;

– фінансові ресурси являються собою саме ті грошові кошти, метою використання яких є придбання товарів та послуг, водночас, фінансові ресурси формуються як наслідок реалізації товарів та послуг.

Складові фінансових ресурсів підприємств

- прибуток;
- амортизаційні відрахування;
- цільові фонди підприємства;
- кредити;
- оборотні кошти.

Ефективність формування та використання фінансових ресурсів в значній мірі залежить від реалізації процесів управління фінансовими ресурсами.

Управління фінансовими ресурсами – це діяльність щодо максимізації об'ємів фінансових ресурсів та підвищення ефективності їх використання.

Фінансовий менеджмент – здійснення управління фінансовими ресурсами підприємства через розробку системи заходів щодо оптимізації формування, розподілу та використання фінансових ресурсів та грошового обігу підприємства.

25.2. Фінансові результати діяльності підприємства.

У процесі функціонування та проведення своєї господарської діяльності у підприємства формуються доходи та витрати, співставлення яких дає змогу говорити про формування фінансового результату діяльності підприємства.

Фінансовий результат діяльності підприємства знаходить відображення у формі 2 фінансової звітності підприємства – Звіті про фінансові результати, яка дає змогу не лише констатувати певний прибуток чи збиток, але й прослідкувати доходи, що стали основою формування фінансового результату, та напрями витрат, що були здійснені у зв'язку з формуванням доходів.

Складові сукупного доходу підприємства

- доходи від операційної діяльності або виручка від реалізації (дохід від реалізації продукції, інші операційні доходи);
- фінансові доходи (дохід від участі в капіталі, інші фінансові доходи);
- інші доходи від операційної діяльності (дохід від реалізації фінансових інвестицій, від реалізації необоротних активів, від реалізації майнових комплексів);
- надзвичайні доходи (страхові відшкодування, сума зменшення податку на прибуток і ін.).

Виручка від реалізації продукції формує первинний вид доходу підприємства, який відображає суму грошових коштів, що була отримана у ході реалізації продукції, шляхом зарахування на рахунок підприємства або перерахунком в касу.

Касовий розрахунок виручки реалізації продукції: метод від виручка від реалізації дорівнює сумі коштів, яку було отримано в результаті відвантаження продукції, надання послуг, виконання робіт, включаючи фінансову діяльність.

Метод нарахування: виручка від реалізації дорівнює вартості товарів (робіт, послуг), які було відвантажено (виконано або надано) на визначену дату.

Розрізняють наступні методи планування виручки від реалізації продукції:

Метод прямого розрахунку: плановий обсяг виручки від реалізації продукції дорівнює добутку кількості реалізованих виробів та ціни реалізації кожного виробу.

Укрупнений метод: плановий обсяг виручки від реалізації продукції дорівнює сумі залишків кожного виду готових виробів на складі та відвантажених на початок планового періоду та обсягу випуску товарної продукції в плановому періоді, зменшеної на залишки кожного виду виробів на складі на кінець планового періоду.

Комбінований метод: поєднує у собі два попередні, однак, для основних видів продукції розрахунок здійснюється за допомогою методу прямого розрахунку, для усіх інших видів продукції – укрупненим методом.

Собівартість продукції:: представляє собою сукупність витрат, які має здійснити підприємство у ході виробництва продукції.

Собівартість реалізованої продукції наступні складові

- виробнича продукції, має яку було протягом звітного періоду,
- нерозподілені загальновиробничі собівартості реалізовано витрати постійні та наднормативні виробничі витрати.

Прибуток – економічна категорія, що відображає додану вартість, яка була створена у результаті господарської діяльності підприємства;

- різниця між обсягом реалізації та собівартістю продукції, що була реалізована.

Прибуток звичайної діяльності – різниця між чистим доходом, отриманим від продажу продукції (без урахування ПДВ та акцизного податку) та витратами на її виробництво і реалізацію.

Складові прибутку звичайної діяльності від

- прибуток від основної (операційної) діяльності,
- прибуток, одержаний від фінансової діяльності та від участі в капіталі,
- прибуток від інших операцій.

Рентабельність – це економічний показник, який дає уявлення про рівень прибутковості проведення господарської діяльності, тобто про рівень ефективності використання фінансових ресурсів у ході виробництва та реалізації продукції.

Фінансова діяльність – це система застосування різних форм і методів з метою фінансового забезпечення функціонування підприємств та досягнення ними поставлених

цілей, тобто це та практична фінансова робота, що забезпечує існування підприємства та поліпшує його результати.

Основні завдань на вирішення яких спрямовується фінансова діяльність підприємства

1. поточну забезпечення фінансами виробничо-господарську діяльність;
2. пришвидшення оборотності активів та контроль за їх використанням;
3. пошук джерел збільшення прибутку підприємства, а також підвищення його рентабельності та платоспроможності;
4. виконання фінансових зобов'язань перед суб'єктами господарювання, бюджетом, банками та скоріша їх виплата;
5. контроль за цільовим розподілом фінансових ресурсів та ефективним їх використанням.

Фінансові зобов'язання — це зобов'язання підприємства, які виникають при залученні коштів від інших суб'єктів фінансово-кредитної системи, погашення якої, ймовірно, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що визначаються як економічні вигоди.

Надлишок власних оборотних активів – це різниця між фактичною їх наявністю та встановленим нормативом. При перевищенні нормативу у підприємства виникає нестача оборотних активів, яка є наслідком невиконання плану прибутку, це означає використання оборотних активів не за призначенням. Ця нестача власних оборотних активів покривається за рахунок прибутку, коштів резервного фонду.

Оперативна фінансова робота – це комплекс заходів з мобілізації фінансових ресурсів, які потрібні для забезпечення безперервного процесу виробництва і реалізації продукції, своєчасного виконання фінансових зобов'язань перед бюджетом, централізованими фондами, постачальниками.

Поточна фінансова робота – це своєчасне документальне оформлення продукції, що продається, стягнення простроченої дебіторської заборгованості, перерахунок платежів до бюджету, погашення позик банку і відсотків за ними, здійснення розрахунків з постачальниками.

Поточна та оперативна фінансова робота на підприємстві спрямовується на практичне втілення фінансового забезпечення підприємницької діяльності, платоспроможності на належному рівні.

ТЕМА 26. ФІНАНСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ.

26.1. Сутність, місце та роль фінансів домогосподарств у фінансовій системі держави.

26.2. Джерела формування доходної бази бюджету домогосподарств.

26.1. Сутність, місце та роль фінансів домогосподарств у фінансовій системі держави.

Домогосподарство – це повноправний учасник економічних відносин, що виступає окремим суб'єктом, складається з однієї або більше осіб, має певні джерела надходження коштів, за рахунок використання різноманітних ресурсів, та сумісно витрачає отримані кошти (або їх еквіваленти) на власний розсуд з метою задоволення власних потреб свої учасників за для стабільного відтворення кожного індивіда, що входить до складу даного домогосподарства.

Економічні передумови залучення домогосподарства до економічних процесів домогосподарства

- існування власності інституту приватної дає право користуватися ресурсами, що є в розпорядженні домогосподарства, на власний розсуд членів даного утворення, та використовувати їх з найбільшою для прибутковості та корисності, отже, позиціонує домогосподарство як самостійний економічний суб'єкт;

- попит домогосподарств на товари та послуги є складовою сукупного попиту, наявність якого є однією з основ забезпечення стабільності в економіці, відтак, економіка країни в значній мірі залежить від попиту, який формують домогосподарства, як основні споживачі виробленої продукції;

- в ринковій економіці роль домогосподарства не обмежується лише споживанням. Домогосподарства, виробляючи та реалізуючи певну продукцію, виступають продавцями. Крім того, їм належить важливе значення на ринку ресурсів, зокрема домогосподарства постачають такі ресурси, як здібність до праці, капітал тощо;

- домогосподарство апріорі має значний інвестиційний потенціал: завдяки здатності заощаджувати кошти, що залишаються після задоволення найбільш необхідних потреб його членів, дане утворення перетворюється у вагомий інвестор вітчизняної економіки.

Фінанси домогосподарств – це економічні відносини, у які вступають домогосподарства в процесі виробництва, розподілу та використання ВВП та НД.

Відповідно до системи національних рахунків, домогосподарства виділяють у окремий сектор економіки та досліджують на макро- та мікроекономічному рівнях як одну із первинних економічних одиниць.

Функціонування домашнього господарства як самостійного суб'єкта ринкових відносин провокує створення руху грошових коштів, який знаходить відображення у формуванні грошових потоків. Ці потоки пов'язують домогосподарство з іншими учасниками, створюють умови для належного розвитку і задоволення потреб членів даного утворення, та складають матеріальну основу фінансів домогосподарств.

Базові функції фінансів домашніх господарств

- при надходженні різноманітних доходів, які формують фінансові ресурси домашнього господарства, проявляється розподільча функція;

- отримання кожним учасником певної частини сукупного доходу домогосподарства реалізується за допомогою регулюючої функції;

- при здійсненні витрат проявляється функція

- рух грошових коштів, який є наслідком отримання доходів та здійснення витрат, що мають певну, цілком конкретну мету, апріорі потребують контролю на всіх етапах формування та витрачання фінансових ресурсів домогосподарства, від так реалізується контрольна функція.

Фінансові ресурси домогосподарства – це грошові кошти та матеріальні активи, що знаходяться в розпорядженні домогосподарства, авансуються у фінансові інструменти та перетворюються на фінансові активи.

Складові фінансів сфери домогосподарств:

- фінанси домогосподарств одержувачів доходів від праці

- фінанси домогосподарств одержувачів доходів від власності

- фінанси домогосподарств одержувачів вікових пенсій

- фінанси домогосподарств одержувачів трансфертів.

26.2. Джерела формування доходної бази бюджету домогосподарств.

Головне призначення фінансових ресурсів домогосподарств (як матеріального втілення фінансів) – формування певного обсягу грошових коштів, яких має бути достатньо для забезпечення нормального процесу відтворення, задоволення матеріальних та духовних потреб, створення умов для розвитку та відпочинку членів даного утворення.

Рух грошових коштів знаходить своє відображення в бюджеті домогосподарства.

Бюджет домогосподарства з прагматичної точки зору – загальна сума (фонд) грошових коштів та фінансових активів, що знаходяться у розпорядженні домогосподарства на конкретний момент часу.

Такий фонд можна вважати матеріальним відображенням загального фінансового становища домогосподарства.

Бюджет домогосподарства (економічна категорія) – відображення відносин, що виникають між домогосподарством та іншими суб'єктами у процесі формування та використання грошових домогосподарства. коштів

Доходи домогосподарства – частина національного доходу країни, що надходить у розпорядження домогосподарства, в результаті розподілу та перерозподілу виробленого валового внутрішнього продукту, та призначена для задоволення матеріальних та духовних потреб членів даного утворення.

Натуральна форма доходів домогосподарства – продукція, отримана з особистого підсобного господарства, натуральна оплата праці, пільги та субсидії від держави, що надійшли у натуральній формі тощо.

Складові доходів домогосподарства:

- робоча сила, як ресурс, реалізується у праці найманих працівників і само зайнятих осіб та виражається у розмірі заробітної платні та частково у отриманні прибутку підприємцями;

- володіння майном або земельною ділянкою та здача їх в оренду оцінюються за допомогою орендної платні;

- ціною надання грошових коштів у позику або їх інвестування виступає процент і т.д.;

- доходи отримані в наслідок державного втручання (податкової, цінової політики тощо), що дає змогу домогосподарствам отримувати похідні доходи: пенсії, стипендії та інші форми соціальних виплат. До даної групи відносяться також доходи, що є аналогічні державним трансфертам з огляду на їх односторонній рух, однак мають інше джерело походження.

Прикладом таких доходів є надходження у якості допомоги від родичів, друзів, благодійних та місіонерських організацій.

Соціальні трансферти (соціальні виплати) – грошові кошти, що їх отримує населення від держави при настанні певних подій: вихід на пенсію, хвороба, безробіття тощо.

Соціальна допомога населенню може надходити і у натуральній формі: пільги, знижки, продуктові пакети і т. ін.

Витрати домогосподарства – сукупність грошових платежів, які здійснює домогосподарство на основі отриманих доходів, що призначенні для забезпечення належного його функціонування.

Функціональна класифікація витрат домогосподарства

- сплата податків та інших обов'язкових платежів;

- споживання;

- заощадження.

Витрати на споживання домогосподарств – це сума грошових платежів, що їх здійснює домогосподарство за отримані товари та послуги з метою забезпечення належних умов функціонування членів домогосподарства.

Строк використання для товарів, який встановлюють для зарахування до даної групи, варіює від одного до трьох років

- витрати на товари довгострокового використання
- очікуваний строк використання більше трьох років. До них відносять меблі, побутову техніку, авто тощо;
- витрати на послуги – платежі за кредитними договорами, внески за ризиковими видами страхових договорів, добровільні платежі та внесками, пов'язані з отриманням послуг культури, освіти, відпочинку, медичного забезпечення участі у членських організаціях тощо.

Заощадження – накопичення грошових коштів, що залишилися у розпорядженні домогосподарства після здійснення витрат на споживання.

Неорганізовані грошові заощадження — це заощадження у формі готівки, що зберігається безпосередньо у населення, поза фінансовими установами, в національній та іноземній валютах.

Неорганізовані заощадження натуральній формі – придбання таких товарів, вартість яких з часом не зменшується, а навпаки – має схильність до збільшення і дає змогу в подальшому змінити форму заощаджень на організовану та залучити їх до активного економічного кругообігу.

В сучасних умовах до цієї категорії відносяться раритетні й ексклюзивні речі (картини, нерухомість і т. ін.) тощо.

Вимушені заощадження виникають у населення, коли домогосподарства, маючи кошти, не мають змоги придбати потрібні їм товари в силу відсутності останніх у вільному доступі.

Організовані заощадження - всі накопичені фінансові активи домогосподарства, що зберігаються у фінансових інститутах банківської та пара банківської системи, зокрема внески на депозитні рахунки, цінні папери, страхові поліси тощо.

Ощадний вклад (депозит) – це грошові кошти фізичної особи, які зберігаються на банківському рахунку протягом певного періоду часу, по закінченню якого клієнт отримує відсотковий дохід на внесені кошти.

Ощадний сертифікат – це різновид цінних паперів, що випускається банком тільки для фізичних осіб та засвідчує право власника даного сертифікату на отримання певної суми відсотків на внесені кошти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Основна:

1. Агентство Fitch трохи покращило прогноз падіння світового ВВП у 2020 році. *Економічна правда* : веб-сайт. URL: <https://www.epravda.com.Ua/news/2020/12/8/668930/> (дата звернення: 16.12.2020).
2. Александрова М. М., Маслова С. О. Гроші. Фінанси. Кредит : навчально-методичний посібник. 2-ге вид., переробл. і доп. Київ : ЦУЛ, 2002. 336 с. URL: <https://buklib.net/books/21868/> (дата звернення: 01.12.2020).
3. Алексєєв І.В., Колісник М.К. Гроші та кредит : навчальний посібник. Київ : Знання, 2009. 253 с. URL: <https://textbook.com.ua/finans/1473453785> (дата звернення: 04.12.2020).
4. Андрющенко І.С. Текст лекції навчальної дисципліни «Гроші і кредит» обов'язкових компонент освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти 072 Фінанси, банківська справа та страхування за темою 14 - Теоретичні засади діяльності комерційних банків. Харків, 2019. 40 с.
5. Антонюк П. П., Михайловська І. М. Класифікація небанківських фінансово-кредитних установ у системі взаємодоповнюючого соціального захисту. *Наукові записки. Серія «Економіка»*. Нац. ун-т «Острозька академія». 2008. Вип. 10, ч. 3. С. 13-21. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/6558/1/2.pdf> (дата звернення: 06.12.2020).
6. Базилевич В.Д. Фондовий ринок: підручник: у 2 кн. Кн. 1 / за ред. В.Д. Базилевича; Київ. над. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ : Знання, 2015. 621 с. URL: https://pidru4niki.com/73086/finans/fondoviy_rinok (дата звернення: 17.12.2020).
7. Базилінська О. Я. Макроекономіка : навч. пос. 2-ге видання, випр. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 442 с.
8. Банківське кредитування : навчальний посібник / за ред. д-ра екон. наук, проф. С. К. Реверчука. Київ : Атіка, 2008. 648 с. URL: https://pidru4niki.com/1584072045689/bankivska_sprava/bankivske_kredituvannya (дата звернення: 09.12.2020).
9. Барановський О. І. Сутність і різновиди фінансових криз. *Фінанси України*. 2009. № 5. С. 3-20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2009_5_2 (дата звернення: 16.11.2020).
10. Барановський О. І. Сутність і різновиди фінансових криз. *Фінанси України*. 2009. № 6. С. 3-13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2009_6_2 (дата звернення: 16.11.2020).
11. Барановський О. І. Сутність і різновиди фінансових криз. *Фінанси України*. 2009. № 8. С. 19-32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2009_8_3 (дата звернення: 16.11.2020).
12. Біла О.Г., Чуй І. Р. Фінанси : навчальний посібник. Львів : Магнолія, 2010. 389 с. (дата звернення: 04.12.2020).
13. Бюлетень Національного банку України. 2012. № 10. 187 с. URL: <https://old.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=125160> (дата звернення: 04.12.2020).
14. Варцаба В.І., Заславська О.І. Сучасне банківництво: теорія і практика : навч. посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2018. 364 с.
15. Вовчак О. Д. Страхова справа : підручник. Київ : Знання, 2011. 391 с. URL: https://pidru4niki.com/1584072020844/strahova_sprava/strahova_sprava (дата звернення: 16.12.2020).
16. Вовчак О. Д., Рушишин Н. М., Андрейків Т. Я. Кредит і банківська справа : підручник. Київ : Знання, 2008. 564 с. URL: https://pidru4niki.com/14350120/bankivska_sprava/kredit_i_bankivska_sprava (дата звернення: 08.12.2020).
17. Гевлич Л. Л., Гевлич І. Г. Перспективи суверенного дефолту в контексті наслідків сучасної фінансової кризи в Україні. *Вісник Донецького національного університету. Серія В. Економіка і право*. 2015. №1. С. 70-75.
18. Герасимович А. М., Алексєєнко М. Д., Парасій-Вергуненко І. М. Аналіз банківської

діяльності : підручник. Київ : КНЕУ, 2004. 599 с. URL: <https://buklib.net/books/21926/> (дата звернення: 10.12.2020).

19. Глущенко С. В. Монетарна політика: теоретико-методологічні аспекти : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : НаУКМА, 2017. 64 с.

20. Говорушко Т. А. Страхові послуги : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 376 с.

21. Говорушко Т. А., Ситник І. П. Функції і роль грошей у сучасній економіці. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2012. № 9. С. 7-11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2012_9_4 (дата звернення: 06.12.2020).

22. Господарський кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 436-ГУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 12.12.2020).

23. Гроші та кредит : навч. посіб. для підготовки здобувачів вищої освіти за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування». Ч. 1. Гроші. / Шевчук І.Л., Ставерська Т.О., Жиликова О.В., Близнюк О. П. Харків : Видавець Іванченко І.С., 2018. 271 с.

24. Гроші та кредит : навч. посіб. для підготовки здобувачів вищої освіти за спеціальністю 072 Фінанси, банківська справа та страхування. Ч. 2. Кредит. / І. Л. Шевчук, Т. О. Ставерська, О. В. Жиликова, О. П. Близнюк. Харків : Видавець Іванченко І. С., 2019. 186 с.

Додаткова:

25. Гроші та кредит : підручник / за наук. ред. М. І. Савлука. 6-те вид., перероб. і доп. Київ : КНЕУ, 2011. 589 с.

26. Гроші та кредит : підручник / за ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюблюка. Тернопіль : ТНЕУ, 2018. 892 с.

27. Демківський А.В. Гроші та кредит : навч. посіб. Київ : Дакор, 2005. 528 с.

28. Демчук Н. І., Довгаль О. В., Владика Ю. П. Банківські операції : навч. посіб. Дніпро: Пороги, 2017. 461 с.

29. Державний кредит : навч. посіб. / Лубкей Н. П., Ткачук Н. М., Горин В. П., Карапетян О. М. Тернопіль : ТНЕУ, 2012. 140 с.

30. Дзюблюк О.В., Рудан В. Я. Управління ліквідністю банківської системи України : монографія. Тернопіль : Вектор, 2016. 290 с.

31. Долгошея Н. О. Страхування в запитаннях та відповідях : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 318 с. URL: https://pidru4niki.com/15780506/strahova_sprava/strahuvannya_v_zapitanniah_ta_vidpovidyah (дата звернення: 15.12.2020).

32. Дудченко В. Ю. Етапи формування та сучасні проблеми розвитку банківської системи України. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*. 2014. Вип. 40. С. 99-108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pprbsu_2014_40_13 (дата звернення: 14.12.2020).

33. Дученко М.М., Єрешко Ю.О., Шевчук О.А. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Гроші та кредит» : навчальний посібник. Київ : КПП ім. Ігоря Сікорського, 2018. 108 с. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/24905/2/groshi_kredyt_konspekt.pdf (дата звернення: 01.12.2020).

34. Економіка України після кризи: орієнтири стратегічних реформ : аналіт. доп. / Жаліло Я. А. та ін. Київ : НІСД, 2010. 47 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2010-12/1216_1_dop.pdf (дата звернення: 18.11.2020).

35. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1. / за ред. С. В. Мочерного. Київ : Видавничий центр «Академія», 2000. 864 с.

36. Економічна теорія: Політекономія : підручник / за ред. В.Д. Базилевича. 6-те вид., перероб. і доп. Київ : Знання-Прес, 2007. 719 с.

37. Електронні гроші в Україні: що, де, як. *Гроші в кредит* : веб-сайт. URL:

<http://groshi-v-kredit.org.ua/elektronni-hroshi-v-ukrajini-scho-de-yak.html> (дата звернення: 07.12.2020).

38. Електронні гроші: види і системи. *Bankchart* : веб-сайт. URL: https://bankchart.com.ua/e_banking/statti/elektronni_groshi (дата звернення: 08.12.2020).

39. Єпіфанова М. А. Інструменти валютного регулювання: сутність, класифікація, характеристика. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 3. С. 113-117.

40. З 15 вересня запрацюють нові правила використання електронних грошей. *Дебет-Кредит* : веб-сайт. URL: <https://news.dtki.ua/finance/bank-system/64901> (дата звернення: 08.12.2020).

41. Зайцев О. В. Гроші та кредит. Лекційне викладення : навч. посіб. Суми: Вид-во СумДУ, 2010. 179 с. URL: http://bookwu.net/book_groshi-ta-kredit_1053/ (дата звернення: 04.12.2020).

42. Зайцев О. В., Галахова О. В. Гроші та кредит: Конспект лекцій. Суми : Вид-во СумДУ, 2009. 150 с.

43. Зайцев О. В., Галахова О. В. Фінансово-економічні розрахунки : конспект лекцій. Суми : Сумський державний університет, 2015. 210 с. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/41338/1/finans.pdf> (дата звернення: 10.12.2020).

44. Зимовець В.В., Зубик С.П. Фінансове посередництво : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2004. 288 с.

45. Золотарьова О. В. Конспект лекцій з дисципліни «Страхування». Дніпродзержинськ, 2016. 132 с. URL: <http://www.dstu.dp.ua/Portal/Data/7/36/7-36-kl52.pdf> (дата звернення: 16.12.2020).

46. Зубіашвілі І. К. Концептуальні основи вивчення монетарної соціалізації. *Актуальні проблеми психології*: збірник наукових праць Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том 1. Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. 2016. Вип. 44. Київ : ТОВ-Видавництво «ЛОГОС», 2016. С. 31-36.

47. Івасів Б. С. Гроші та кредит : підручник. 3-тє вид. змін й доп. Тернопіль : Карт-бланш, Київ : Кондор, 2008. 528 с.

48. Історія українських грошей. *Державна казначейська служба України* : веб-сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/news/istoriya-ukrainskikh-groshey> (дата звернення: 01.12.2020).

49. Коваленко Д. І. Гроші та кредит: теорія і практика : навч. посібник. 3-тє вид. допов. та перероб. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 352 с.

50. Коваленко Д. І., Венгер В. В. Фінанси, гроші та кредит: теорія та практика : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2013. 578 с.

51. Колесников О. В., Бойко Д. І., Коковіхіна О. О. Історія грошей та фінансів : навч. посіб. Вид. 2-ге, випр. та допов. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 140 с.

52. Колесніченко В. Ф., Колодізєв О. М. Гроші та кредит : підручник. Київ : Знання, 2010. 615 с. URL: <https://textbook.com.ua/finansi/1473453780> (дата звернення: 01.12.2020).

53. Колесніченко В.Ф. Гроші та кредит : навчальний посібник. Харків : Вид. ХНЕУ, 2008. 370 с.

54. Колобова М. В., Колянова Т. В., Єдинак О. М. Макроекономіка : методичний посібник. URL: <http://www.unicyb.kiev.ua/Library/Macro/> (дата звернення: 04.12.2020).

55. Криховецька З. М. Спеціалізовані інвестиційні фонди: світовий досвід і нововведення вітчизняного законодавства. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Економіка*. 2014. Вип. 10. С. 205-217. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpu_Ekon_2014_10_41 (дата звернення: 01.12.2020).

17.12.2020)

56. Кропельницька С. О., Солоджук Т. В. Соціальне страхування : навч. посіб. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 336 с. URL: https://pidru4niki.com/1584072054211/strahova_sprava/sotsialne_strahuvannya (дата звернення: 16.12.2020).

57. Кропельницька С. О., Щур Р.І. Страхування. Навчально-методичний посібник для студентів заоч. форми навч. напрямів підготовки «Фінанси і кредит», «Облік і аудит». Івано-Франківськ: ПП Бойчук, 2012. 134 с.

58. Круш П. В., Клименко В. О. Гроші та кредит: навч. посібник. Київ : ЦУЛ, 2010. 215 с. URL: <https://textbook.com.ua/finansii/1473453773> (дата звернення: 02.12.2020).

59. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з надання фінансових послуг (крім професійної діяльності на ринку цінних паперів), затв. постановою Кабінету Міністрів України від 07 груд. 2016 р. № 913. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/913-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.12.2020).

60. Ломбардна діяльність. Вісник. Офіційно про податки. URL: <http://www.visnuk.com.ua/uk/publication/100005555-lombardna-diyalnist> (дата звернення: 17.12.2020).

61. Лондар С. Л., Тимошенко О. В. Фінанси : навч. посіб. Вінниця: Нова Книга, 2009. 384 с. URL: <https://pidru4niki.com/1584072012871/finansii/finansii> (дата звернення: 06.12.2020).

62. Манків Н. Г. Макроекономіка / пер. з англ.; наук. ред. пер. С. Панчишина. Київ : Основи, 2000. 588 с.

63. Мельник А.О. Світові економічні кризи в економіці України та їх наслідки. Глобальні та національні проблеми економіки. 2014. Вип.2. С.108-113.

64. Мельничин А. В. Основи фінансового аналізу: тексти лекцій. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 80 с.

65. Михайловська І. М., Ларіонова К. Л. Гроші та кредит. Практикум : навчальний посібник. Львів : Новий Світ-2000, 2008. 310 с. URL: https://pidru4niki.com/13230627/finansii/groshi_ta_kredit (дата звернення: 04.12.2020).

66. Міжнародний валютний фонд. Міністерство фінансів України : веб сайт. <https://mof.gov.ua/uk/mvf> (дата звернення: 17.12.2020).

67. Міжнародні фінанси : навч. посіб. / за ред. М. І. Макаренка та І.І. Д'яконової. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 548 с. URL: https://pidru4niki.com/1842101444188/finansii/mizhnarodni_finsansii (дата звернення: 06.12.2020).

68. Міжнародні фінанси : навч. посіб. 5-те вид. перероб. та доп. / за ред. Ю. Г. Козака. Київ - Катовіце.: Центр учбової літератури, 2014. 348 с.

69. Мінфін: Виплати по ВВП-варантам можуть перевищити 22 мільярди доларів до 2040 року. Економічна правда : веб-сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/09/10/664935/> (дата звернення: 30.11.2020).

70. Науменкова С. В., Міщенко С. В. Розвиток фінансового сектору України в умовах формування нової фінансової архітектури. Київ : УБС, ЦНДНБУ, 2009. 384 с.

71. Нацбанк розповів, з чого складаються резерви України (інфографіка). Уніан : веб-сайт. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/10838636-nacbank-rozpoviv-z-chogo-skladayutsya-rezervi-ukrajini-infografika.html> (дата звернення: 05.11.2020).

72. Національний банк перейшов до режиму гнучкого інфляційного таргетування. Економічна правда : веб-сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/09/10/664960/> (дата звернення: 02.12.2020).

73. Неізвестна О.В. Конспект лекцій з дисципліни «Страхування» : для студ. спец. 072 «Фінанси, банківська справа та страхування», ступінь бакалавр. Кривий Ріг: ДонНУЕТ, 2017. 158 с.

74. Оголошення дефолту матиме негативні наслідки для України - заява. Економічна правда : веб-сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/03/17/658170/> (дата звернення:

24.11.2020).

75. Педь І. В., Лисенков Ю. М., Ящук С. П. Світові фінансово-банківські кризи: особливості та причини виникнення. *Ефективна економіка*. 2012. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2012_7_3 (дата звернення: 17.11.2020).

76. Положення про електронні гроші в Україні : постанова НБУ від 4 листоп. 2010 р. №481. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1336-10#Text> (дата звернення: 06.12.2020).

77. Положення про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії : Указ Президента України від 19 лют. 1994р. № 55/94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55/94#Text> (дата звернення: 17.12.2020).

78. Положення про порядок надання фінансових послуг ломбардами : розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 26 квіт. 2005 р. № 3981. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0565-05#Text> (дата звернення: 17.12.2020).

79. Портфельне інвестування : навч. посібник / Пересада А. А., Шевченко О. Г., Коваленко Ю. М., Урванцева С. В. Київ : КНЕУ, 2004. 408 с.

80. Прасолова С. П., Вовченко О. С. Банківські операції : навч. посіб. та практ. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 568 с.

81. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (дата звернення: 11.12.2020).

82. Про валюту і валютні операції : Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2473-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text> (дата звернення: 06.12.2020).

83. Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті : постанова Національного банку України від 21 січ. 2004 р. № 22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0377-04#Text> (дата звернення: 04.12.2020).

84. Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні : постанова Національного банку України від 29 груд. 2017 р. № 148. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0148500-17#Text> (дата звернення: 04.12.2020).

85. Про затвердження Положення про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи : постанова Правління Національного банку України від 17 верес. 2015 р. № 615. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0615500-15#Text> (дата звернення: 16.11.2020).

86. Про затвердження Положення про процентну політику Національного банку України : постанова Правління Національного банку України від 21 квіт. 2016 р. № 277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0277500-16#Text> (дата звернення: 16.11.2020).

87. Про затвердження Порядку розроблення Основних засад грошово-кредитної політики та здійснення контролю за її проведенням : рішення Ради Національного банку України від 26 черв 2019 р. № 27-рд. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr027500-19#Text> (дата звернення: 05.11.2020).

88. Про інститути спільного інвестування : Закон України від 5 липня 2012 року № 5080- VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5080-17#Text> (дата звернення: 16.12.2020).

89. Про кредитні спілки : Закон України від 20 груд. 2001 р. № 2908-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2908-14#Text> (дата звернення: 17.12.2020).

90. Про Національний банк України : Закон України 20 трав. 1999 р. № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14> (дата звернення: 10.12.2020).

91. Про Національний банк України : Закон України від 20 трав. 1999 р. № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text> (дата звернення: 17.12.2020).

92. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 9 лип. 2003 р. № 1057-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text> (дата звернення: 16.12.2020).

93. Про обіг векселів в Україні : Закон України 5 квіт. 2001 р. URL: № 2374-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2374-14#Text> (дата звернення: 02.12.2020).

94. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2346-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14#Text> (дата звернення: 04.12.2020).
95. Про страхування : Закон України від 7 берез. 1996 р. № 85/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.12.2020).
96. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12 лип. 2001 р. № 2664-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text> (дата звернення: 11.12.2020).
97. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України 23 лют. 2006 р. № 3480-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text> (дата звернення: 02.12.2020).
98. Режим інфляційного таргетування. *Національний банк України* : веб-сайт. URL: <https://bank.gov.ua/ua/monetary/about/inflationtargeting> (дата звернення: 02.12.2020).
99. Рогожнікова Н. В. Особливості та тенденції розвитку кредитної системи в умовах трансформації економіки. *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*. 2013. № 3. С. 170-174. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VUbsNbU_2013_3_35 (дата звернення: 10.12.2020).
100. Руденко З. М. Фінансова криза в Україні 2014-2015 років: причини та інструменти регулювання. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2015. Вип. 25.7. С. 216-221. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnlut_2015_25_7_35 (дата звернення: 18.11.2020).
101. Румянцева Г. І. Гроші та кредит у тестах та задачах: навч. посіб. (для студентів напрямів підготовки 6.030508 «Фінанси і кредит» та 6.030509 «Облік і аудит»). Нововолинськ: Міська друкарня, 2016. 127 с.
102. Рябенко Г. М., Зінгаєва Н. Є. Страхування : курс лекцій. Миколаїв : МНАУ, 2017. 77 с.
103. Системна криза в Україні: передумови, ризики, шляхи подолання : аналіт. доп. / за заг. ред. Я.А. Жаліла. Київ : Вид-во НІСД, 2014. 132 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2014-06/Crisis_Ukraine.pdf (дата звернення: 18.11.2020).
104. Ставерська Т. О., Шевчук І. Л., Андрющенко І. С. Гроші та кредит : навч.-метод. посіб. для самостійного вивчення дисципліни. Харків : Видавець Іванченко І.С., 2015. 88 с.
105. Стечишин Т. Б., Малахова О. Л. Банківська справа: навч. посіб. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 403 с.
106. Таргетування інфляції / Арбузов С. Г., Колобов Ю. В., Міщенко В. І., Науменкова С. В. *Банківська енциклопедія*. Київ : Центр наукових досліджень Національного банку України : Знання, 2011. 504 с. URL: <https://old.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=112997> (дата звернення: 02.12.2020).
107. У 2020 році міжнародні резерви України зросли до восьмирічного максимуму. *Національний банк України* : веб-сайт. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/u-2020-rotsi-mijnarodni-rezervi-ukrayini-zrosli-do-vosmirichnogo-maksimumu> (дата звернення: 06.01.2021).
108. Факторинг і форфейтинг: у чому різниця? *Bankografo.com. Аналіз банків України: огляди, графіки, факт* : веб-сайт. URL: <http://bankografo.com/factoring-i-forfeiting-u-chomu-riznitsya.html> (дата звернення: 10.12.2020).
109. Фінанси : навч. посіб. / Барський Ю. М. та ін. Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2010. 570 с. 06.12.2020) Фінансовий ринок : навч. посіб. / за ред. В. І. Павлова. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 358 с. URL: https://pidru4niki.com/81366/finans/finansoviy_rinok (дата звернення: .
110. Харламова А. О. Особливості діяльності небанківських фінансово-кредитних установ в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 23. С. 57-60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2013_23_13 (дата звернення: 06.12.2020).
111. Центральний банк і грошово-кредитна політика : навч. посіб. / за ред. Косової Т. Д.

, Папаїки О. О. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 328 с.

112. Центральний банк та грошово-кредитна політика : підручник / за ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза і канд. екон. наук, доц. М. Ф. Пуховкіної. Київ : КНЕУ, 2005. 556 с. URL: <https://buklib.net/books/21896/> (дата звернення: 13.11.2020).

113. Ціна багатства. Скільки Україні потрібно заплатити за зростання економіки. *НВ Бізнес* : веб-сайт. URL: <https://nv.ua/ukr/biz/economics/zrostannya-ekonomiki-skillki-ukrajini-potribno-bude-zaplatiti-po-vvp-varrantam-novini-ukrajini-50054745.html> (дата звернення: 19.11.2020).

114. курс. URL: https://studme.org/44297/menedzhment/antikrizisnoe_upravlenie (дата обращения: 17.11.2020).

115. Чухно А. А. Вибрані праці : у 2 т. Київ : ДННУ «Акад. фін. управління», 2012. URL: https://afu.kiev.ua/getfile.php?page_id=452&num=12 (дата звернення: 05.12.2020).

116. Швець В. Я., Єфремова Н. Ф., Чічкань О. І. Гроші та кредит : навч. посібник. Дніпро-дзержинськ: ДДТУ, 2015. 302 с. URL: https://pidru4niki.com/85936/finansi/groshi_ta_kredit (дата звернення: 06.12.2020).

117. Шевчук І. Л., Ставерська Т. О., Близнюк О. П. Гроші та кредит : курс лекцій для підготовки бакалаврів за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» (10 кредитів). Харків : ХДУХТ, 2016. 382 с.

118. Щетинін А.І. Гроші та кредит : підручник. 39-те вид., перероблене та доповнене. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 432 с.

119. Що сталося з гривнею за 20 років. *BBC News Україна* : веб-сайт. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/business/2016/09/160822_hryvnia_20_az (дата звернення: 19.11.2020).

120. Як Національний банк може впливати на інфляцію, використовуючи облікову ставку. *Національний банк України* : веб-сайт. URL: <https://bank.gov.ua/ua/monetary/about/keyrate-inflat> (дата звернення: 12.11.2020).

121. Як працюють інвестиційні компанії в Україні? *Cronvest* : веб-сайт. URL: <https://cronvest.com/uk/news/yak-praczyuyut-investicziyni-kompani%D1%97-v-ukra%D1%97ni/> (дата звернення: 17.12.2020).

122. Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions 2019. *IMF* : website.

URL: <https://www.imf.org/en/Publications/Annual-Report-on-Exchange-Arrangements-and-Exchange-Restrictions/Issues/2020/08/10/Annual-Report-on-Exchange-Arrangements-and-Exchange-Restrictions-2019-47102> (date of access: 13.12.2020).

123. Friedman M., Schwartz A. Monetary Statistics of the United States. New York, 1970. 137 p.

124. The world's 100 largest banks, 2020. *S&P Global* : website. URL: <https://www.spglobal.com/marketintelligence/en/news-insights/latest-news-headlines/the-world-s-100-largest-banks-2020-57854079> (date of access: 13.12.2020).

125. World Economic Outlook Database. October 2020. URL: IMF. <https://www.imf.org> (date of access: 02.12.2020).

Електронний ресурс:

www.nbuv.gov.ua

<http://econa.at.ua>

<http://www.kmu.gov.ua>

<http://www.rada.gov.ua>

Національна бібліотека України ім. І.І. Вернадського
Збірник електронних праць «Економічний план»

Урядовий портал

Верховна рада України

<http://www.ukrstat.gov.ua>
<http://www.me.gov.ua>

Державна служба статистики України
Міністерство економічного розвитку і торгівлі
України

Фінанси, гроші та кредит, Конспект лекцій для здобувачів ФПО
спеціальності D1 Облік і оподаткування денної та заочної
форм здобуття освіти / уклад. В.І. Пиц - Ковель: ВСП «КПЕФК ЛНТУ», 2025. – 292 с.